STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p. 3-7

LINGVISTICĂ ȘI SEMIOTICĂ

CZU: 81'37

POLISEMIA – SURSĂ IMPORTANTĂ DE ÎMBOGĂŢIRE A LEXICULUI

Tatiana BABIN-RUSU

Universitatea de Stat din Moldova

În articol este cercetată una dintre problemele controversate ale lingvisticii moderne, cea a polisemiei. Polisemantismul este o însuşire a semnelor limbilor naturale prin care acestea se deosebesc de codurile artificiale construite după principiul „un singur semn – un singur sens". Capacitatea de a semnifica mai multe lucruri sau de a reda informaţii diferite o pot avea toate unităţile semnificative ale limbii, în primul rând cele din lexicul comun al acesteia. În diferite lucrări de semantică modernă polisemia a fost considerată un factor de ambiguitate. Unii lingvişti susţin că polisemia ne permite să exploatăm raţional potenţialul de cuvinte ataşându-le mai multe sensuri distincte. Însă, preţul acestei raţionalizări este riscul ambiguităţii, al confuziilor patologice care necesită intervenţii „terapeutice". Tocmai de aceea se impune principiul dezambiguizării semantice şi contextuale, căruia îi sunt supuse toate cuvintele care au mai multe sensuri. Principiul în cauză porneşte de la necesitatea practică de a diferenţia sensurile cuvintelor polisemantice, mai ales dacă acestea sunt numeroase. Diferenţele se stabilesc, de cele mai multe ori, semantic – prin desemnarea componenţilor de sens sau a semelor. Caracterul distinctiv al semelor se verifică contextual, adică prin relevarea combinaţiilor specifice de sensuri. Ca unul dintre principiile fundamentale de analiză semantică modernă, dezambiguizarea presupune faptul că într-o clasă lexicală paradigmatică un cuvânt intră numai cu unul dintre sensurile sale.
Cuvinte-cheie: *polisemie, dezambiguizare, semantică, context, monosemie, sem.*

POLYSEMY – AN IMPORTANT SOURCE OF LEXICON ENRICHMENT

The present article studies one of the most controversial issues of modern linguistics, i. e. polysemy. Polysemy is a quality of the natural language signs by means of which they differ from the artificial codes constructed according to the principle ″a single sign – a single meaning". The ability to name more things or to render different information can be found with all the meaningful utits of the language first of all with those that belong to the common vocabulary of a certain language. Different papers on modern semantics treat polysemy as an ambiguity. Some linguists consider that polysemy allows us to exploit rationally the potential of words by giving them more distinct meanings. The price of this rationalization though heads to ambiguity, to pathologic confusion which necessitate the intervention of a "physician". It is due to this fact that the principle of semantic and contextual disambiguation was introduced and all the polysemantic words are analyzed by means of it. The given principle begins with the practical necessity to differenciate the meanings of polysemantic words, especially if these are found in a big number. More often the differences are established, semantically by identifying the meaningful components or the semes. The distinctive character of the semes are checked contextually, i. e. by revealing the specific combinations of meanings. As a fundamental principle of a modern semantic analysis, disambiguation supposes the fact that a word enters a lexical paradigmatic class bearing only one meaning of itself.
Keywords: *polysemy, disambiguation, semantics, context, monosemy, seme.*

Metodologia de cercetare aplicată în investigația dată este fundamentată pe analiza definiţiilor lexicografice şi pe principiul dezambiguizării semantice şi contextuale, căruia îi sunt supuse toate cuvintele analizate.

Introducere

Fenomenul monosemiei şi al polisemiei lexicale se pune în discuţie în diverse cercetări semantice actuale, raporturile dintre cuvintele polisemantice şi cele monosemantice fiind net în favoarea primei categorii. Chiar şi la o simplă răsfoire a dicţionarelor lingvistice ne vom da seama că majoritatea cuvintelor limbii au două sau mai multe sensuri. După aprecierea lingvistului R.A. Budagov, circa 80% din lexicul activ al limbilor actuale sunt compuse din cuvinte polisemantice [1, p.134]. Numărul mare al lexemelor polisemantice recunoscute ca atare în dicţionarele lingvistice, ca şi numărul cuvintelor tratate în dicţionar ca monosemice, dar care în realitate au mai multe sensuri, condiţionează recunoaşterea polisemiei ca lege universală şi fundamentală a funcţionării şi evoluţiei semnului lingvistic. În mod firesc, se pune întrebarea: *care sunt cauzele ce determină apariţia şi dezvoltarea acestui fenomen*? Întrebarea vizează nu doar lexicul, dar şi particularităţile limbajului în general, implicând discuţii despre esenţa limbii şi despre natura raporturilor dintre limbă, realitate, gândire şi om. Nu putem afirma că această întrebare a rămas în lingvistică fără răspuns. În cercetarea dată vom elucida această problemă.

Cauzele apariţiei polisemiei

Savantul I.Iordan vede cauzele apariţiei acestui fenomen în caracterul inegal în care se dezvoltă, pe de o parte, limba, iar, pe de altă parte, viaţa socială şi cunoştinţele noastre despre realitatea înconjurătoare, adică gândirea [2, p.39]. A.Martinet consideră că fenomenul polisemiei se datorează tendinţei spre economie pe care o manifestă limba [3]. „Polisemia este o consecinţă a necesităţii de a stăpâni o infinitate de fenomene printr-un număr finit de simboluri sonore" (trad. noastră – *n.a.*) afirmă lingvistul H.Kronasser [4, p.84]. Prin urmare, principiul economiei este pus în strânsă corelaţie cu limitele memoriei umane.

Unii lingvişti văd cauzele polisemiei în disproporţia care există între numărul limitat al mijloacelor materiale de care dispune limba şi caracterul nelimitat al experienţei umane. E.Sapir, de exemplu, este de părere că „nicio limbă nu ar fi în stare să exprime fiecare idee consacrată printr-un cuvânt-rădăcină. Experienţa concretă este infinită, iar resursele celei mai bogate dintre limbi sunt strict limitate. Limba este nevoită să repartizeze mulţimea infinită de noţiuni în cadrul sferelor noţiunilor de bază, folosind ca legături funcţionale intermediare diferite idei concrete sau semiconcrete" [5, p.139]. Este cunoscut faptul că nicio limbă existentă nu recurge exclusiv la cuvinte independente pentru a denota noţiunile elaborate de om. Ideea care se desprinde din lucrările moderne ale savanţilor este că nicio limbă nu a epuizat cel puţin a zecea parte din posibilităţile virtuale pe care i le pune la dispoziţie sistemul ei fonologic în vederea creării unor cuvinte noi. Prin urmare, afirmaţiile cu privire la caracterul limitat al mijloacelor de formare de care dispune limba par întrucâtva exagerate.

O altă cauză a apariţiei polisemiei este legată de tendinţa permanentă spre expresivitate şi plasticitate. Transferul denumirii de la un obiect la altul, efectuat pe baza metaforei, metonimiei sau a unui alt trop, derivă din dorinţa vorbitorului de a colora noţiunea, ataşându-i elementele unei reprezentări vii şi atribuindu-i o parte a conotaţiilor pe care le-a avut cuvântul vechi. De exemplu, sensul figurat al cuvântului „băţos" (despre oameni sau despre firea lor) – „lipsit de mlădiere, îngâmfat, plin de sine" – derivă din sensul principal: „drept, ţeapăn, rigid ca un băţ". „...ca să-l pot ajuta să scape de el, era normal, stăpân pe sine, orgolios, băţos, şi de-odată clic!" [6, p.26-27]. Expresivitatea nu este caracteristică în exclusivitate limbajului artistic, ci tuturor tipurilor de mesaje verbale. Diferă doar ponderea tropilor şi gradul lor de realizare. Aceasta îşi croieşte loc şi în acele sfere şi forme speciale ale limbajului în care aspectul logic al comunicării joacă un rol hotărâtor. Spre exemplu, limbajele profesionale şi ştiinţifice, în care termenii ar trebui să aibă un sens bine precizat şi să fie lipsiţi de elemente conotative. Cu toate acestea, în sistemul diverselor terminologii întâlnim cuvinte cu sens metaforic, încărcate cu reprezentări şi imagini concrete.

Cauzele polisemiei nu trebuie confundate cu modalităţile concrete în care se realizează transferul semantic sau cu factorii de ordin glotic sau extraglotic care au determinat ca un anumit cuvânt să capete un sens nou. Discuţiile cu privire la cauzele polisemiei ţin de filosofia limbajului, în timp ce problema factorilor care au condiţionat modificarea unui sens concret sau a împrejurărilor în care au avut loc schimbarea şi achiziţia unuia sau altuia din sensurile cuvântului polisemantic ţine de domeniul semanticii diacronice. Modalităţile şi formele concrete în care se produce acest transfer sau factorii care determină polisemia unui cuvânt concret sunt de natură diferită, de aceea numărul şi clasificarea lor diferă de la un cercetător la altul. St.Ullmann diferenţiază patru surse principale ale polisemiei: alunecarea de sens, expresiile figurate, etimologia populară şi influenţa limbii străine [7, p.200]. Lingvistul O.Duchàcek stabileşte şapte feluri în care cuvintele capătă

sensuri noi: transferul de sens, substituirea accepţiunii, poligeneza sau derivarea dublă, influenţa cuvintelor străine care au corespondenţe şi în limba maternă, elipsa, trecerea cuvântului dintr-o sferă de idei în alta, etimologia populară [8, p.75-76].

Indiferent de factorii care determină lărgirea sferei semantice a cuvântului, acest proces se realizează prin mecanismul transferării complexului sonor de la un denotat la altul. Orice transpoziţie de denumire este un vector ce indică apropierile şi similitudinile dintre obiectele şi fenomenele lumii stabilite de purtătorii limbii respective. În funcţie de tipul asociaţiei dintre obiectul vechi şi cel nou, transferurile de denumiri se împart în trei tipuri principale: metafora, metonimia şi sinecdoca. Studierea procedeelor prin care se realizează transferul, ca şi descrierea diverselor tipuri de metafore şi metonimii, ne permite să pătrundem în structura semantică a limbii şi să surprindem unele particularităţi în organizarea sferei cuvintelor polisemantice.

Clasificarea sensurilor unui semantem

Referindu-ne la structura cuvântului polisemantic, menţionăm că acesta este compus din două sau din mai multe sensuri, care se află într-un raport de interdependenţă, alcătuind o structură ierarhică. În lingvistică se folosesc mai mulţi termeni pentru a denumi unităţile de conţinut din care se compune polisemantemul. Astfel, în lucrările autorului A.Smirniţki întâlnim sintagma *variantă lexico-semantică a cuvântului* [9], în cele ale lui A.Martinet – termenul *monem* [10], V.Zveghinţev utilizează termenul *monosem* [11], E.Coşeriu – *semem* sau *semantem* [12]. În cercetarea noastră vom utiliza termenul *semem*, deoarece se bucură de o circulaţie mai largă în lingvistică şi se opune noţiunii de *polisemem*, ceea ce reprezintă cuvântul polisemantic în totalitatea sememelor care alcătuiesc structura lui semantică, dar şi pentru că vom opera cu termenul *sem*.

Sememele diferă între ele prin rolul pe care îl au în structura polisememului, prin frecvenţa şi modul lor de realizare în limbă, precum şi prin raporturile lor cu denotatele. Majoritatea clasificărilor în domeniul tipologiei sensurilor lexicale au un caracter binar. Astfel, distingem, după lingvistul german H.Paul, sensuri uzuale şi sensuri ocazionale [13, p.93-97]. În concepţia autorului, sensurile uzuale reprezintă totalitatea asociaţiilor stabile pe care le trezeşte un cuvânt în conştiinţa purtătorilor limbii respective. Acesta este general şi abstract, în timp ce sensul ocazional este mai concret, deoarece reprezintă realizarea sau actualizarea unuia sau altuia dintre semele potenţiale ale sensului uzual. Sensul uzual are la bază noţiunea fundamentală, iar variantele contextuale ale noţiunii se identifică cu sensurile actualizate.

Lingvistul rus A.A. Potebnea clasifică sensurile lexicale în sensul apropiat al cuvântului şi în sensul îndepărtat [14, p.19]. Sensul apropiat aparţine uzului general şi este cunoscut tuturor vorbitorilor, în timp ce sensul îndepărtat este perceput numai de specialişti. În lucrările de semasiologie întâlnim şi alte tipuri de sensuri, cum ar fi: sens propriu şi sens figurat, sens de bază şi sens derivat, sens denotativ şi sens conotativ etc.

Tipologia sememelor este mult mai variată, deoarece sensul este o entitate complexă caracterizată printr-o multitudine de aspecte, care, după M.Bucă şi I.Evseev, au în vedere: calitatea informaţiei redate prin cuvânt (sensuri denotative şi sensuri conotative); gradul de abstractizare a sensului (sensuri concrete şi sensuri abstracte); importanţa funcţională a sensului (sens principal şi sens secundar); ordinea apariţiei sensurilor (sens de bază şi sens derivat); legătura dintre sensul cuvântului şi obiectul denumit (sens direct sau propriu şi sens figurat); gradul de stabilitate a sensului (sens uzual şi sens ocazional); sfera de întrebuinţare a sensului (sens general şi sens special); valoarea stilistică a sensului (sens nemarcat stilistic sau neutru şi sens marcat stilistic sau expresiv); gradul de dependenţă faţă de context (sens independent de context şi sens determinat contextual) etc. [15, p.25-63].

Conform autorilor menţionaţi, opoziţia *sens principal – sens secundar* ţine de diferenţierea sensurilor în funcţie de rolul acestora în structura semantică a cuvântului şi de importanţa lor în limbă. În structura oricărui polisemem există un sens care domină sfera semantică. Acest sens apare în conştiinţa purtătorilor limbii la rostirea cuvântului respectiv şi manifestă o relativă independenţă faţă de context. De exemplu, la auzul cuvântului „câmp" ne vine în minte imaginea unei întinderi vaste de pământ, deoarece aceasta este semnificaţia lui principală. Restul sensurilor cuvântului vor apărea şi se vor deduce numai de context. Sensul principal al cuvântului este, de regulă, mai stabil şi, respectiv, mai vechi decât celelalte înţelesuri ale cuvântului. Or, nu întotdeauna sensul principal coincide cu sensul primar al cuvântului. El se defineşte, în primul rând, funcţional şi nu diacronic. Printre alte caracteristici ale sensului principal se numără şi caracterul nemarcat din punct de vedere stilistic, căci în sensurile lor principale cuvintele îndeplinesc funcţii de nominaţie şi nu funcţii expresiv-estetice.

O altă opoziţie, *sens de bază – sens derivat*, ţine de aspectul diacronic al evoluţiei structurilor semantice. Sensul de bază, denumit şi sens primar sau sens etimologic, reprezintă semnificaţia iniţială a cuvintelor de la

care au derivat sensurile ulterioare. În majoritatea cazurilor, la cuvintele polisemice sensurile de bază coincid cu sensurile lor principale, care denumesc, de regulă, realităţi şi obiecte esenţiale din viaţa omului. Coincidenţa dintre sensurile de bază (primare) şi sensurile principale este proprie, în special, lexicului fundamental, caracterizat printr-o mai mare stabilitate a elementelor fundamentale din structura semantică. La alte categorii de cuvinte adesea sensul primar trece cu timpul pe plan secundar, funcţionalitatea actuală a cuvântului fiind determinată de un sens derivat.

Opoziţia *sens propriu – sens figurat* se aseamănă, într-o anumită măsură, cu deosebirea dintre sensurile de bază şi cele derivate, aceste două serii de noţiuni de multe ori suprapunându-se total sau parţial. De exemplu, în sfera cuvântului „înţepat" sensul „împuns cu ceva ascuţit" este, în acelaşi timp, un sens de bază (primar) şi un sens propriu, în timp ce al treilea sens pe care îl are acest cuvânt (despre oameni şi manifestările lor) – „îngâmfat, mândru, fudul; înfumurat, închipuit" – este un sens derivat şi figurat. De exemplu: „.băgasem de seamă că fetele mă ocolesc. Erau foarte înţepate când încercam să le fac curte..." [16, p.41]. Orice sens figurat este, totodată, un sens derivat. Inversul acestei afirmaţii nu este întotdeauna valabil, căci există multe sensuri derivate care şi-au pierdut caracterul lor figurat.

O altă opoziţie, *sens uzual – sens ocazional,* se întemeiază pe gradul de răspândire şi stabilitate a sensurilor în limbă şi în vorbire. Sensurile uzuale aparţin sistemului limbii comune, ele fiind cunoscute şi folosite în mod constant de către toţi vorbitorii. Uzuale sunt nu doar sensurile principale ale cuvintelor, ci şi unele sensuri derivate, chiar dintre cele figurate, dacă metaforele respective au o largă circulaţie în limbă. De exemplu, ambele sensuri ale cuvântului „scrobit" – 1. „întărit cu scrobeală" şi 2. (fig.) „îngâmfat, rigid, pretenţios, scorţos" – pot fi considerate sensuri uzuale. Sensurile ocazionale aparţin numai vorbirii. Ele reprezintă întrebuinţări sau accepţii ale cuvântului care se întâlnesc în contexte izolate sau în operele scriitorilor, fără a căpăta o largă circulaţie în limbă. În dicţionarele explicative sensurile ocazionale sunt însoţite de remarca *rar* sau *în anumite contexte.* De exemplu, sensul cuvântului „bărbat" – „curajos, voinic, energic" – după DEX este ocazional. „O, măcar de-aş putea fi şi eu ca tine, bărbat! Dacă am fi toţi aşa, într-un ceas s-ar sfărâma lanţurile!" [17, p.66].

Opoziţia *sens general – sens special* vizează atât aspectul calitativ al conţinutului redat prin sensul respectiv, cât şi sfera lui de răspândire. Sensurile generale, care pot fi identificate în majoritatea cazurilor cu sensurile uzuale, sunt folosite în toate stilurile limbii comune. Sensurile comune, ca şi lexicul comun al limbii, sunt nemarcate stilistic, iar utilizarea lor nu este legată de îngrădiri şi limitări teritoriale sociale sau profesionale. Sensurile speciale sunt utilizate numai în anumite sfere funcţionale ale limbii şi din acest punct de vedere se aseamănă cu lexicul terminologic. Dezvoltarea sensurilor speciale în structura semantică a cuvântului este o consecinţă a trecerii unui cuvânt din fondul lexical comun în sistemul terminologic al unei ştiinţe sau al unui domeniu special de activitate. Această modificare a statutului funcţional al lexemului este cunoscută sub denumirea de terminologizare. În domeniul lingvisticii avem multe exemple: câmp semantic, radicalul cuvântului, familie de cuvinte, vocală deschisă etc.

Următoarea opoziţie *sens neutru – sens marcat stilistic* coincide în parte cu deosebirea care se face în mod obişnuit între sensurile logice şi sensurile afective sau între sensurile expresive şi sensurile neexpresive etc. Sensurile neutre sunt acele întrebuinţări ale cuvântului care îndeplinesc doar funcţia de nominaţie, fără să exprime şi o valoare suplimentară de natură stilistică sau afectivă. Sensurile neutre din punct de vedere stilistic sunt, de regulă, sensurile proprii ale cuvintelor. Ele nu sunt însoţite în dicţionar de niciun fel de comentarii stilistice. Sensurile marcate stilistic, pe lângă o valoare denotativă, conţin o informaţie în plus, care se referă la următoarele aspecte ale sensului: a) apartenenţa la un anumit stil al limbii (livresc, poetic, popular, familiar etc.). De exemplu, cuvântul „închipuit"– 1. „produs de imaginaţie" şi 2. (pop.) „care are păreri exagerate despre sine": „Ia uite-te la dânsa, închipuita! He-he, da ce-a murit mama muierilor!" [18, p.152] sau cuvântul „suficient" – 1. „destul, deajuns, îndestulător" şi 2. (livr.) „plin de sine, arogant, îngâmfat"; b) caracteristica diacronică (învechit, nou). De exemplu, cuvântul „zadarnic" – 1. „care este fără folos, fără rost" şi 2 (înv.) „vanitos, înfumurat, trufaş, încrezut, îngâmfat"; c) prezenţa nuanţelor afective (ironic, peiorativ, vulgar etc.). Un astfel de sens găsim în pletora semantică a cuvântului „important", şi anume sensul al treilea, care este unul ironic – „care se crede om de seamă, plin de aroganţă": „Dacă acest legionar important vorbea de sinucidere, era clar că legionarii erau aceia care se aflau în această postură" [19, p.295]; d) răspândirea teritorială sau socială a sensului (dialectal, ardelenesc, moldovenesc, argotic, bisericesc etc.). De exemplu,

cuvântul „pâşin" cu sensul 1. (învechit, regional) „mândru, îngâmfat, trufaş" şi cu sensul 2. (mold.) „liniştit, blajin; smerit, timid, spăsit"; e) originea (autohton, împrumutat, franţuzesc etc.). Cuvântul „insolent" este unul împrumutat din limba franceză cu sensurile: 1. „obraznic, impertinent", „Erau la bar la Athenee Palace, seara, îi servea un negru insolent şi dispreţuitor care, romanizându-se..." [ibidem, p.278] şi 2. „sfidător: lux~"; f) caracterul figurat al sensului (figurat, metaforic, metonimic). De exemplu, cuvântul „aţos" – 1. „care are aţe" (despre păstăile unor plante) şi 2. (fig.) „încăpăţânat, supărăcios, îngâmfat" (despre oameni): „Poate dacă ar fi fost mai aţos, scandalagiu, altă socoteală, dar aşa era greu" [20, p.247].

Deosebim şi alte opoziţii, cum ar fi: sens propriu – sens comun; sens liber de context – sens determinat contextual; sens uzual – sens ocazional ş.a.

Din cele relatate constatăm că orice semem se caracterizează din mai multe puncte de vedere; de aceea, unul şi acelaşi sens din structura polisememului poate fi definit printr-o pluralitate de însuşiri.

Concluzii

Problema polisemiei rămâne a fi una actuală în domeniul lexicologiei, care abordează nu fenomene izolate, ci zone vaste ale vocabularului. În domeniul polisemiei se observă că anumite structuri semantice sunt specifice unor grupuri întregi de cuvinte. Apropierea dintre lexeme în ceea ce priveşte sensul de bază se dublează şi de o asemănare la nivelul sensurilor derivate. De aceea, grupurile respective de cuvinte alcătuiesc adevărate câmpuri sau microsisteme în cadrul sistemului polisemantic al limbii.

Referințe:

1. BUDAGOV, R.A. *Introducere în ştiinţa limbii*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1961. 513 p.
2. IORDAN, I. *Limba română contemporană*. Bucureşti: Editura Ministerului Învăţământului, 1956. 831 p.
3. MARTINET, A. *Elemente de lingvistică generală*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1970. 278 p.
4. KRONASSER, H. *Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte. Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre*. Heidelberg: C. Winter Verlag, 1952. 204 S.
5. SAPIR, E. *Le language. Une introduction*. Paris: Minuit, 1966. 191 p.
6. PREDA, M. *Cel mai iubit dintre pământeni*. Chişinău: Literatură artistică, 1990. Vol.I. 511 p; Vol.II. 372 p.
7. ULLMANN, St. *Précis de sémantique française*. Bern: A. Francke Verlag, 1959. 352 p.
8. DUCHACEK, O. *Précis de sémantique française*. Brno: Universita J.E.Purkyne, 1967. 260 p.
9. СМИРНИЦКИЙ, А.И. К вопросу о слове. Проблема тождества слова. В: *Вопросы теории и истории языка*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1952, с.3-12.
10. MARTINET, A. *Elemente de lingvistică generală*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1970. 278 p.
11. ЗВЕГИНЦЕВ, В.А. *Семасиология*. Москва: Изд-во МГУ, 1968. 321с.
12. COSERIU, E. Einfürung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes. In: *Strukturelle Bedeutungslehre*. H.Geckeler (Hrsg.), nr.60. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. S.193-238.
13. ПАУЛЬ, Г. *Принципы истории языка*. Москва: Изд-во Иностранной литературы, 1960. 500 с.
14. ПОТЕБНЯ, А.А. *Из записок по русской грамматике*. Москва: Просвещение, 1958. 536 с.
15. BUCĂ, M., EVSEEV, I. *Probleme de semasiologie*. Timişoara: Facla, 1976. 143 p.
16. PREDA, M. *Cel mai iubit dintre pământeni*. Chişinău: Literatură artistică, 1990. Vol. I. 511 p.; Vol.II. 372 p.
17. REBREANU, L. *Pădurea spânzuraţilor*. Chişinău: Hyperion, 1993. 230 p.
18. VASILACHE, V. *Povestea cu cucoşul roşu*. Chişinău: Hyperion, 1993. 207 p.
19. PREDA, M. *Delirul*. Bucureşti: Cartea Românească, 1975. 415 p.
20. LUPAN, A. *La cântatul cucoşilor*. Chişinău: Lumina, 1966. 430 p.

Date despre autor:
Tatiana BABIN-RUSU, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: tatiana_babin@yahoo.de
ORCID: 0000-0002-6127-430X

Prezentat la 29.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.8-13

CZU: 81'221.1(=00)

ROLUL SIMBOLULUI SOMATIC FRAZEOLOGIC ÎN EXPRIMAREA EMOȚIEI PRIN PRISMA SEMIOTICII GESTUALE

Magdalina BANTEA
Universitatea de Stat din Moldova

Acest articol reprezintă un studiu analitic al simbolului somatic în semiotica gestuală din perspectivă culturologică și lingvistică în limbile engleză, română, italiană, franceză, care reflectă variate categorii conceptuale ale emoțiilor prin prisma gestului. Problema rezidă în faptul de a demonstra caracterul pluridimensional al simbolului somatic în semiotica gestuală, în vederea facilitării individualizării acestuia în context frazeologic. În articol vor fi reliefate: 1) multifuncționalitatea simbolului somatic în exprimarea emoției la nivel sintagmatic în semiotica gestuală; 2) aspectele semantico-funcționale ale simbolului somatic gestual la nivel paradigmatic în context frazeologic; 3) dificultățile de interpretare a mesajului frazeologic la nivel intercultural.

În concluzie vor fi validate caracteristicile simbolului somatic ca macrofigură și vor fi menționați factorii ce contribuie la încadrarea simbolului în spațiul semiotico-gestual în viziunea cercetătorilor moderni.

Cuvinte-cheie: *simbol somatic, semiotică gestuală, emoție, polisemie, interpretare, interculturalitate, pragmatică.*

THE ROLE OF PHRASEOLOGICAL SOMATIC SYMBOL IN EXPRESSING EMOTION THROUGH GESTURAL SEMIOTICS

This article represents an analytical study of the somatic symbol in gestural semiotics from cultural and linguistic perspectives in English, Romanian, Italian and French, which reflects various conceptual categories of emotions through gesture. The problem lies in demonstrating the multidimensional character of the somatic symbol in gestural semiotics in order to facilitate its individualization in phraseological context. The article will highlight: 1) the multi-functionality of the somatic symbol in expressing emotion at the syntagmatic level in gestural semiotics; 2) the semantic-functional aspects of the somatic symbol at the paradigmatic level in the phraseological context; 3) difficulties in interpreting the phraseological message at the intercultural level. In conclusion, will be validated the characteristics of the somatic symbol as a macro-figure and will be mentioned the factors contributing to its framing into the semiotic-gestural dimension in the interpretation of modern researchers.

Keywords: *somatic symbol, gestural semiotics, emotion, polysemy, interpretation, inter-culturality, pragmatics.*

Introducere

În viziunea cercetătorilor, comunicarea gestuală sau non-verbală – atât scrisă, cât și orală – reprezintă cca 60% din interacțiunile cotidiene, fapt ce atestă simbolul somatic drept unul dintre pârghiile cele mai importante în comunicarea chinestezică. „Gesturile sunt la fel de elocvente ca frazele și discursurile, iar erorile gestuale au consecințe interpersonale sau instituționale la fel de grave precum erorile lingvistice, pentru că gestualitatea configurează identitatea individului, optimizând sau distorsionând comunicarea" [1, p.2]. Așadar, mesajul gestual reprezintă o trăsătură complexă compusă din mai multe elemente care caracterizează vorbitorul însuși potrivit următorilor parametri: vârsta, genul, educația, ocupația, statutul social. Este oportun să precizăm că expresia gestuală este pluridimensională pentru că poate fi reprezentată: 1) tacit gestual, 2) în manieră orală, 3) în formă scrisă, 4) în forma mixtă. Dacă limbajul gestual oral poate fi ajutat de caracteristicile prosodice sau fenomenele paralingvistice: ten, gesturi, mimică, stare emoțională, postură, timbru vocal, accent, pauză, durată, limbajul gestual scris trebuie să explice orice particularitate prozodică sau chinestezică în scris, ceea ce este mult mai dificil de transmis, dat fiind faptul că acesta trebuie ajustat la standardele textualității (coerență, coeziune, accesibilitate, informativitate, acceptabilitate, intenționalitate, intertextualitate) și conformat la registrul vorbirii în cauză; mai mult, dacă emițătorul dorește să influențeze ori să convingă publicul, trebuie să aplice un cod accesibil spre o decodare rapidă, inteligibilă și de bun augur. Atât limbajul gestual scris, cât și cel oral dețin numeroase trăsături specifice care evidențiază și prezintă aceeași importanță pentru omenire în viața cotidiană, fiecare registru al vorbirii posedând diferite particularități distinctive care oferă unicitate și originalitate expresiei gestuale prin prisma simbolurilor somatice.

Metodologia de cercetare aplicată în investigația dată este fundamentată pe Studiul Gramaticii Generative al renumitului savant N.Chomsky, care impune principala preocupare drept studiul facultății limbajului

exprimat la nivel generativ: „Gramatica generativă a unei limbi (unde „generativă" semnifică nimic mai mult decât „explicită") este o teorie care se preocupă de forma și semnificațiile expresiilor acestei limbi" [2, p.3]. Așadar, în prezentul studiu vom analiza aprofundat numeroasele forme ale expresiei gestuale, generate de starea emoțională, prin prisma simbolului somatic și vom identifica semnificațiile acestora.

Rolul simbolului somatic în exprimarea emoției la nivel sintagmatic în semiotica gestuală

D.Chandler în lucrarea sa *Semiotics* (2008) studiază aprofundat diversitatea codurilor culturale și menționează că orice cod constituie un set de practici familiare predestinat utilizatorilor care activează în cadrul vieții sociale: „Societatea însăși depinde de existența așa-numitor sisteme semnificative. Înțelegerea și interpretarea a astfel de coduri, raportul lor și contextele în care acestea sunt apropriate semnifică a fi membrul acelei culturi. Codurile nu reprezintă simple *convenții* de comunicare, dar mai degrabă niște sisteme procedurale ale convențiilor care operează în anumite domenii" [3, p.149]. Știința despre simbologia gestuală întrunește, la rândul ei, un set de coduri sau rigori prestabilite reprezentate de anumite culturi, generații, religii, genuri, niveluri sociale, cărora se conformează. Așadar, comunicarea prin intermediul simbolicii somatice gestuale este restricționată de diverse standarde predefinite, convenționalizate de-a lungul timpului. Însă, potrivit concepției savantului N.Chomsky, asimilarea limbajului se efectuează prin prisma așa-zisei *Gramatici Universale:* „Gramatica universală poate fi privită ca o caracterizare a *facultății limbajului determinată genetic*. Aceasta poate fi concepută ca un dispozitiv de „achiziție" a limbii (*a language acquisition device*), o componentă înnăscută a minții omenești care produce o limbă particulară prin interacțiunea sa cu experiența prezentă, un dispozitiv ce convertește experiența într-un sistem de cunoaștere obținut: cunoașterea unei limbi sau a alteia" [2, p.3]. Deducem, deci, că anumite aspecte gestuale posedă un nivel înalt de universalitate pentru că se conformează nemijlocit fiziologiei umane necondiționate ce creează diverse stări emoționale prin prisma simbolului somatic, care în majoritatea cazurilor nu pot fi controlate: *roșirea în obraji de rușine, dilatarea pupilelor de frică, transpirarea excesivă de oboseală, căldură sau nervozitate, căscatul de oboseală* etc. Există, însă, anumite gesturi care sunt condiționate, fiind asimilate pe parcursul vieții, în urma asocierii repetate a unui excitant cu alt excitant care provoacă un reflex congenital și se subordonează convenției sociale universale: *nutriția corpului spre supraviețuire, ferirea corpului de provocarea durerilor de diferit gen, îngenuncherea pentru a se supune, închiderea ochilor pentru a se proteja de razele solare* etc. „Ființa umană în general, trăind zilnic aceleași experiențe în legătură cu părțile corpului său și fiindu-i caracteristice aceleași funcții și topografie ale lor, creează imagini asemănătoare, indiferent de limba în care vorbește. Fără a neglija diferențele de cultură gestuală, totuși îndrăznim să menționăm că acest tip de limbaj este relativ universal: *a încrunta sprâncenele* în momente de furie sau concentrare, *a ridica din umeri* la neînțelegerea celor comunicate, *a clipi din ochi* de uimire" [4, p.80]. Așadar, observăm că atât în cazul reflexelor necondiționate, cât și al celor condiționate, excitantul emoțional intern dă imboldul necesar excitantului extern (unui somatism) pentru a creea gestualitatea emoțională, care în procesul de exprimare orală sau scrisă recurge la unitățile frazeologice somatice. Spre exemplu, unitatea frazeologică somatică: 1.*îmi râde inima de bucurie*(ro.) [5] /2.*à coeur joie* (fr. *avec grand plaisir, jusqu'à satiété. S'en donner à coeur joie.)*[6, p.229]/3.*in good heart* (eng. *happiness)* [7, p.692] /4. *ridere di cuore* (it. *in modo particolarmente vivace)* [8, p.301], posedă valoare universală, luând în considerare cele patru culturi, însă fiecare națiune își exprimă diferit gândurile utilizând *metafora* potrivit imaginarului socio-cultural, oferind predilecție unui anumit aspect în dependență de etimologia frazeologismului și nivelul diacronic al acestuia în cultura dată. Așadar: 1. frazeologismul românesc echivalează somatismul explicit *inimă* cu hiperonimul somatic implicit *față* în care colaborează mai mulți actanți/hiponime (gura, obrajii, ochii) pentru a crea simbolul-emoție de *bucurie* dedublat din punct de vedere stilistic de personificare și sinecdocă; 2. frazeologismul francez exprimă bucuria cu ajutorul elementului somatic concret *inimă* asociat cu substantivul abstract *bucurie (prin urmare, nivel cultural mai avansat pe axa diacronică, datorită abstractizării)* în care este exclus gestul explicit; 3. unitatea frazeologică engleză exprimă simbolul-emoție de bucurie/fericire cu ajutorul calificativului *bună* atribuit somatismului *inimă* dedublat de epitet din punct de vedere stilistic; 4. frazeologismul italian exprimă bucuria în mod explicit cu ajutorul acelorași elemente somatice precum în română, însă somatismul *inimă* este recipientul care păstrează emoția de veselie și creează bucuria cu ajutorul acțiunii a *râde/a râde din inimă.* Concludem, deci, că exprimarea exteriorizată a bucuriei în unitatea frazeologică discutată se produce doar în limba italiană, în timp ce în celelalte culturi emoția de bucurie este exprimată implicit, tacit. Așadar, potrivit axei de exteriorizare emoțional-gestuală, cultura engleză apare cea mai rezervată și abstractă în exprimare, urmată de cultura franceză, română și italiană.

Simbolul somatic gestual este, aşadar, un mediator între sens, acţiune şi imagine care, fără îndoială, poate fi denumit o figură pluridimensională datorită înglobării în sine a mai multor dimensiuni, precum culturalitatea, emotivitatea, etica, estetica, cogniţia, lingvistica, semiotica, exprimate verbal şi non-verbal, în care particularităţile chinestezice şi cele prozodice conlucrează în modul de a transmite un mesaj cât mai verosimil. Simbologia reprezintă o parte integrantă a culturologiei datorită aspectului complex şi multiaspectual, entitate care întruneşte în sine atât particularităţi culturologice din cultura majoră, cât şi din cultura minoră. „Cultura, atât la nivel popular (minor), cât şi la nivel erudit (major), este exprimabilă prin cuvintele limbii şi este cuprinsă în conţinutul cuvintelor" [9, p.80]. Mai mult, putem identifica gradul de cultură a unei etnii în dependenţă de expresiile, unităţile frazeologice utilizate şi proporţia de cuvinte concrete/abstracte existente în vocabular la momentul dat. După cum menţionează savantul A.Graur în lucrările sale ştiinţifice, „cuvintele considerate din punctul de vedere al conţinutului lor (al înţelesului, al semnificaţiei) reflectă stadiul de dezvoltare socială şi culturală a poporului care vorbeşte limba respectivă" [Ibidem]. Prin urmare, studiul aprofundat al limbilor din perspectivă sincronică şi diacronică facilitează individualizarea conceptelor în calitate iniţială, integrarea acestora în diferite circumstanţe, precum şi urmărirea transfigurării acestora de-a lungul generaţiilor. „Astfel, somatismul abstract (gr.) ἁνεμος, αναπνοή,/*anemos*(lat. vânt, respiraţie)/*anima(*it. suflet, spirit)/âme (fr.)/soul(eng.) a devenit în română un somatism concret *inimă*" [9, p.81]. Prin urmare, frazeologismul somatic gestual italian *darsi anima e corpo(it. dedicarvisi completamente/ a se dedica în totalitate*) [8, p.61] poate fi considerat drept unul original pentru că a păstrat vizibil etimologia conceptului abstract *anemos* (lat.) şi serveşte drept bază celorlalte culturi: *corps et âme (fr. tout entier, sans restriction)* [6, p.277] */cu trup şi suflet (ro.)* [10] */body and soul (eng. with all your energy)* [7, p.153]. Este oportun să menţionăm faptul că frazeologismul somatic apare gestual explicit doar în limba italiană, în celelalte limbi conceptul gestual fiind implicit. Concludem, deci, că unitatea frazeologică poartă valoare universală şi asimilează aspect conotativ abstractizat, chiar dacă aceasta posedă două elemente: unul concret (corp) şi unul abstract (suflet).

Aspecte semantico-funcţionale ale simbolului somatic gestual în context frazeologic

În lucrarea sa *Categoriile conceptuale ale emoţiilor exprimate de imaginile inimii în expresiile frazeologice somatice* V.Lifari susţine: „Unităţile frazeologice somatice cuprind un material fiabil pentru studierea diferenţelor culturale pentru că omul descrie realitatea din jur, emoţiile sau starile sale de spirit prin utilizarea diferitor unităţi frazeologice care includ anumite părţi ale corpului" [5, p.146]. Aşadar, prezenţa simbolului somatic este pregnantă în exprimarea stărilor emoţionale prin prisma unităţilor frazeologice care, prin urmare, denotă nivelul de dezvoltare istorică a limbii şi facilitează identificarea diferenţelor culturale şi lingvistice. „Emoţiile sunt o parte componentă a vieţii omeneşti. Ele reprezintă starea psiho-somatică a fiinţei umane şi sunt redate în limbă şi vorbire prin intermediul mijloacelor verbale sau non-verbale, care involuntar apar chiar dacă interlocutorul îşi ascunde emoţiile în mod verbal" [12, p.229]. Prin urmare, emoţia generează gestualitate prin intermediul simbolului somatic, deci somatismele sunt elmente indispensabile în semiotica gestuală. Un exemplu reprezentativ de emoţie gestuală a fost identificat în expresia frazeologică somatică *a sta cu sufletul la gură / abia mai putând respira de emoţie sau de oboseală* [13] care apropriază semele: [+nelinişte, -oboseală, -/+emoţie]; în engleză frazeologismul *somebody's heart is in their mouth(cu inima în gură)* e însoţit de o nuanţă de [-nervozitate,+frica]/*My heart was in my mouth as she opened the envelope* [7, p.692]; în italiană expresia frazeologică *avere, sentirsi il cuore in bocca(a avea inima în gură), sentirlo battere molto forte per spavento o emozione* este însoţită de conceptele [+frică/sperietură, -/+emoţie] [8, p.157]; limba franceză oferă expresia frazeologică *la bouche en coeur(gura în inimă), en minaudant*, [6, p.137] însoţită de semnificaţiile emotive lipsite de naturaleţe cu scopul de a [+-atrage atenţia, +-seduce, +place]. Aşadar, observăm că limbile engleză, fanceză, italiană oferă elementele somatice *inimă* şi *gură* pentru a crea frazeologismul, în schimb limba română creează frazeologismul dat prin intermediul elementelor *suflet* şi *gură*, fapt ce denotă etimologia latină a acestei entităţi şi referă predilecţie românească/italiană datorită aspectului abstractizat al *inimii*. Este de menţionat că fiecare cultură percepe unitatea frazeologică conform imaginarului social naţional ajustat în funcţie de etimologia frazeologismului şi gradul diacronic de cultură a fiecărei naţiuni în parte; în cazul dat, frazeologismul francez percepe deviat semnificaţia iniţială datorită unui nivel diferit de dezvoltare a limbii, fapt ce atestă, inclusiv, diversitatea imaginarului sociolingvistic. Concludem, deci, că semiotica gestuală frazeologică contribuie la descoperirea, dezvoltarea, aprofundarea particularităţilor constitutive textuale, diversităţilor semantice şi a funcţionalităţilor pragmatice.

Un exemplu reprezentativ de mimică facială gestuală exprimată într-o manieră conotativă prin prisma simbolului somatic, care implică o stare de afect emoțional cu spirit contradictoriu, ne oferă savanta V.Lifari: „În română am observat şi expresii frazeologice somatice care redau stări de spirit contradictorii, de exemplu: *A plânge cu un ochi şi a râde cu altul*. În engleză expresia *to cry one's eyes out* a fost clasificată în cadrul conceptului „supărare", deoarece Cauzatorul acţiunii Afectatului este emoţia de supărare pe care o trăieşte acesta" [12, p.230]. Așadar, expresia somatică menționată poate fi denumită una complexă pentru faptul că implică un hiperonim, *capul,* care include ulterior mai multe hiponime implicite sau explicite: *fața* (implicită) care arată un *ochi* care plânge (explicit) ce implică *gura* și *ochiul* care râde, relevate în mod abstract. Observăm că expresia a reflectat doar simbolul somatic *ochiul înlăcrimat*, care poartă pondere mai puternică decât abstractul *ochi zâmbitor;* prin urmare, concretul a asimilat abstractul pentru că acesta din urmă a fost exprimat într-o manieră superficială, evazivă, și, în consecință, expresia frazeologică a fost calificată drept una cu conotații de tristețe, supărare, necaz. Un alt exemplu reprezentativ conotativ, care atestă stari de spirit contradictorii, însă poate fi clasificat în cadrul conceptului *bucurie,* este *a zâmbi printre lacrimi(ro.)/to smile through tears(eng.)/sorridere tra le lacrime(it.)/sourir à travers les larmes(fr.).* Remarcăm faptul că hiperonimul *față* implică doi actanți *ochii înlăcrimați*, aflați în antiteză cu *gura* (implicită) zâmbitoare. Aici constatăm că expresia frazeologică somatică a apropriat conotație pozitivă datorită implicării mai multor somatisme în acțiunea de a zâmbi. Așadar, putem conclude că orice simbol somatic care posedă impact emoțional enantiosemic apropriază pondere negativă sau pozitivă în funcție de etimologia unității frazeologice, imaginarul sociocultural, ponderea explicită a actanților și a verbului.

Dificultăți de interpretare a mesajului frazeologic la nivel intercultural

Fenomenul de ambiguitate este accentuat în simbologia somatică gestuală. Echivocul poate apărea din cauza diversității sociolingvistice care influențează memoria cognitivă, afectivă și psihomotorie: coduri culturale diferite, generații diferite, categorii sociale diferite, genuri diferite, educație diferită. „Sensurile unităților frazeologice sunt în general figurate și denotă nivelul de dezvoltare istorică a limbii surse; prin urmare, sensul îmbinării de cuvinte considerate un întreg este diferit de sensurile fiecărui element considerat individual" [7, p.59]. Aici este oportun de menționat că realitatea națională este importantă, precum și nivelul de cultură istorică a limbilor sursă și țintă. Spre exemplu, nu putem traduce expresia frazeologică somatică gestuală <u>have a finger</u> *in every pie(eng.to be involved in a lot of different activities and have influence over them, especially when other people think that this is annoying)* [7, p.553] prin *a avea un deget în fiecare plăcintă,* pentru că realitatea limbii-țintă este diversă și, conform codului cultural romanic, expresia respectivă mai degrabă ar putea fi tradusă utilizând somatismul *nas* care simbolizează intuiție cu pondere negativă [-] *a-<u>ți băga nasul</u> unde nu-ți fierbe oala* [15],/ <u>*fourrer son nez*</u> *partout (fr. il est curieux, indiscret)* [6, p.846]/ <u>*ficcare il naso*</u> *in qlco.,(it. impiciarsi degli affari altrui)* [8, p.669] după părerea noastră, mult mai explicit și mai clar conform codului sociocultural romanic. Italienii, însă, posedă și un alt proverb apropriat realității romanice *tra moglie e marito non mettere <u>il ditto</u>* [8 p.1223] /nu-ți <u>băga degetul</u> între soți, ce denotă importanța familiei în Italia, aici fiind pregnantă diversitatea culturală și imaginarul social diferit. Este oportun să menționăm că unitatea frazeologică *have your <u>nose</u> in something(eng.to be reading something and giving it all your attention)* [7, p.996] */a sta <u>cu nasul</u> în ceva(ro.)/avoir <u>le nez</u> sur qqch.,(fr. être tout près)*[6, p.846] apropriază semnificația conotativă pozitivă [+] datorită verbului însoțitor. „Traducătorului îi este destinat să săvârșească o muncă dublă: să simtă în procesul traducerii, împreună cu autorul textului, întreaga lui cale de la imagine până la cuvântul poetic în limba inițială, adică să pătrundă în codul limbii și gândirii auctoriale, apoi să parcurgă calea aducerii poeticii din textul original în limba adoptivă, accesibilă cititorului din altă limbă. Procesul dat poate fi interpretat drept o transformare în cea de a doua realitate materială a operei poetice originale, înveșmântată în haina altei limbi, dar care a păstrat spiritul și, în măsura posibilităților, artisticul originalului" [16, p.117]. Constatăm că circumstanțele în care sunt implicate somatismele sunt definitorii pentru aprecierea semnificației; mai mult, diversitatea sociolingvistică posedă ultimul cuvânt.

Este oportun să menționăm că există frazeologisme somatice care posedă pondere contrastivă cu expresii frazeologice somatice din aceeași limbă, precum: *absence makes the <u>heart</u> grow fonder* (eng.) [7, p.R76]/ *out of <u>sight</u> out of <u>mind</u>* (eng.) [7, p.R 79] */L'absence rend le <u>coeur</u> plus affectueux* (fr.) [6, p.229] */hors de <u>vue</u>, hors de <u>l'esprit</u>* (fr.) [6, p.1371] */l'assenza rende il <u>cuore</u> più affettuoso*(it.) [8, p.301] */lontano dagli <u>occhi</u>, lontano dal <u>cuore</u>* (it.) [8,p.690] */absența face <u>inima</u> să crească* (rom.) [5] /<u>*ochii*</u> *care nu se văd se uită* [17]. În cazul dat este pregnantă universalitatea fiziologică somatică. În schimb, un alt exemplu demonstrează simila-

ritatea dintre limbile romanice: *a cunoaşte ceva ca pe cele cinci degete* (calchiere rusească)/*sapere le cose sulla punta delle dita* (it) [8, p.342](a cunoaşte ceva în vârful degetelor/a cunoaşte profund). În limba engleză, în schimb, este utilizat un alt somatism pentru a exprima cunoaşterea profundă: *know something by heart(eng.)* [7, p.691] (a cunoaşte ceva cu inima) ce implică pondere emoţională şi cognitivă vis-à-vis de conceptul romanic care implică utilitatea degetelor în cunoaştere sau, mai bine zis, aspectul vizual-pragmatic. Vorbind despre simbolul somatic *ochi* depistăm mai multe similitudini şi contradicţii în perceperea frazeologismelor somatice gestuale în limbile romano-germanice, fapt pentru care vom oferi câteva exemple reprezentative:

Ex.1.: *chiudere un occhio*(it.)[8, p.690]/turn *a blind eye*, close your *eyes* to something(eng.) [11, p.520]/ *fermer les yeux* (fr. faire par tolérance, lacheté, comme si on n'avait pas vu) [6, p.865]/*a închide ochii la ceva, a face abstracţie de ceva*, a te preface că nu ai văzut nimic (rom.) [15]; în schimb, *keep a close eye* (eng.) [7, p.520] (a ţine ochiul aproape) semnifică a privi pe cineva/ceva îndeaproape, cu grijă şi atenţie. Precum observăm, utilizarea verbului în unităţile frazeologice somatice gestuale este definitorie şi contribuie la semnificaţia unităţii frazeologice.

Ex.2.: *a occhi chiusi*(it.)[8, p.690]/*with your eyes closed, shut*(eng.) [7, p.520]/ *les yeux fermés* (fr.) [6, p.865] /*cu ochii închişi* (rom.) cu încredere absolută, cu destulă experienţă [17]; este oportun să menţionăm că dacă în limbile romanice (franceză, italiană, română) *a închide ochii* mai semnifică *a da ortul popii*, în limba engleză nu întâlnim semnificaţia de decedat atunci când vorbim de *ochii închişi*, acesta fiind perceput pur şi simplu ca fapt fiziologic sau, mai degrabă, în anumite contexte se invită a inchide ochii pentru a simţi cu inima sau la nivel emoţional cognitiv.

Ex.3.: *fare gli occhi di basilico* (it.) [8, p.690] nu poate fi tradus prin expresia *a face ochi de busuioc* pentru că nu se va înţelege nimic, însă în realitatea italiană această expresie frazeologică semnifică *a face ochii feroce* pentru a timora sau a înfricoşa pe cineva; acest concept de intimidare poate fi interpretat în engleză cu ajutorul expresiei *meet somebody's eye(s)(eng. You look directly at them as they look at you)* [7, p.520]. Limba franceză exprimă severitatea prin prisma ochilor mari, *faire les gros yeux à qqn.,(*fr. *le regarder d'un air mécontent, sévère)* [6, p.865].

Sintetizăm faptul că traducătorul are menirea de a intra în esenţa detaliului imaginarului sociocultural al limbii-sursă pentru a înţelege conceptul şi a-l transfigura în limba-ţintă conformându-se la diversitatea cultural lingvistică.

Concluzii

Analiza contrastiv-comparativă a **simbolurilor somatice gestuale** integrate în unităţile frazeologice romanice şi germanice denotă că în majoritatea cazurilor poartă pondere conotativă, se conformează imaginarului sociocultural şi nivelului diacronic al limbii-sursă. Acestea însă pot fi de tip 1) **concret**, atunci când vorbim de exprimarea nemijlocită a diferitor stări emoţionale sau mai puţin (faţă tristă/bucuroasă, ochi trist/zâmbitor, ochi închis/deschis); 2) **abstract**, care desemnează o stare emoţională implicită (cu sufletul la gură); 3) **simplu**: un actant, un gest (ochi închis/deschis); 4) **compus**: un actant şi un gest care implică mai multe simboluri somatice gestuale implicite şi explicite, spre crearea unei imagini sau a unui concept, precum supărare, tristeţe, nelinişe, angoasă, ruşine, bucurie, plăcere (îmi râde inima de bucurie); 5) **complex**: mai mulţi actanţi (hiperonimul *faţa* implică mai multe hiponime) care creează o acţiune (a zâmbi printre lacrimi). Menţionăm că în cadrul traducerilor frazeologice este posibilă comiterea erorilor de interpretare, dacă traducătorul nu este în gradul de a identifica sensul unităţii frazeologice din cauza diversităţii lingvistice şi imaginarului sociocultural diferit. Afirmăm cu certitudine că interpretarea oricărui simbol somatic gestual din cadrul unităţilor frazeologice somatice se va conforma imaginarului sociocultural al naţiunii de referinţă.

Referinţe:

1. http://www.scritub.com/sociologie/psihologie/comunicare/SEMIOTICA-GESTUALA31477.php [Accesat: 18.08.2018]
2. CHOMSKY, N. *Knowledge of Language. Its Nature, Origin and Use*. New York. Westport. Connecticut. London: 1986. 295 p. ISBN 0-275-90025-8
3. CHANDLER, D. *Semiotics. The Basics*. Routledge, New York: 2007. 326 p. ISBN 10: 0-415-36376-4(hbk)
4. LĂCUSTĂ, E. Premise ale universalităţii frazeologismelor somatice În : *Noua Revistă Filologică. Studii de Lingvistică*. Bălţi: Universitatea de Stat „Alecu Russo", 2010, Anul I, nr.1-2, p.76-81.
5. https://dexonline.ro/definitie/inima [Accesat: 25.05.2019]

6. REY, A. Le Robert Micro. *Dictionnaire de la langue française*. Paris: 27, rue de la Glacière. 1995. 1376 p.
7. HORNBY, A. S. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Seventh Edition 2010. Oxford: University Press, 1715 p. ISBN-13: 978-0-19-4316583
8. ZINGARELLI, N. *Vocabolario della lingua italiana*. Milano: Edizione Mondolibri, 2005. 1248 p.
9. GRAUR, A. *Studii de Lingvistică Generală*. București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960. 515 p.
10. https://dexonline.ro/definitie/trup [Accesat: 25.05.2019]
11. LIFARI, V. Categoriile conceptuale ale emoțiilor exprimate de imaginile inimii în expresiile frazeologice somatice. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria *„Științe ale Educației",* 2016, nr.4(94), p.146-160.
12. LIFARI, V. Conceptele emotive redate de expresiile frazeologice somatice. În: *Materialele Conferinței științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare",* 9-10 noiembrie 2017. Chișinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2017, p.228-231. ISBN 978-9975-71568-3
13. https://dexonline.ro/definitie/gura [Accesat: 25.05.2019]
14. RACIULA, E. Translation of Phraseological Units. In: *Tradiție și inovare în cercetarea științifică.* Edția a V-a. *Materialele Colloquia Professorum din 10 octombrie 2014. Alecu Russo State University of Bălți*. Bălți, 2015 p.59-63. ISBN 978-9975-50-144-6
15. https://dexonline.ro/definitie/nas [Accesat: 26.05.2019]
16. METLEAEVA (LUCHIANCICOVA), M. Repere conceptuale ale tendințelor teoretice de traducere, fundamentate pe socio- și psiholingvistică. În: *Akademos. Revistă de stiință, inovare, cultură și artă.* Chișinău: Academia de Științe a Moldovei, 2016, nr.4(43), p.111-118. ISSN 1857-0461
17. https://dexonline.ro/definitie/ochi [Accesat: 26.05.2019]

Date despre autor:
Magdalina BANTEA, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice şi Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: magdalenabantea@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7458-8957

Prezentat la 21.06.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p. 14-20*

CZU: 81'23

FICTIVE MOTION: A COGNITIVE LINGUISTICS APPROACH

Tatiana CHITII

Universitatea de Stat din Moldova

Sentences like *the road runs along the valley* or *the tattoo runs along the spine* are used by speakers in everyday language. Even though these sentences contain verbs of motion, actual motion does not take place. Cognitive linguists claim that such sentences imply a sense of motion and term it – *fictive motion* (Talmy), *abstract motion* (Langacker) or *subjective motion* (Matsumoto). In some cases, fictive motion is believed to involve simulated motion, when the reader simulates motion along a portion of the road, in others, simulated visual scanning – the language user (if no travelable path is present) visually scans the trajectory. This article presents an overview of opinions and experiments concerning this phenomenon. The cognitive treatment of fictive motion rightly points to the connection between experience and linguistic meaning.
Keywords: *fictive motion, conceptualization, conceptualizer, fictive motion constructions / construal.*

MIȘCAREA PRIN PRISMA LINGVISTICII COGNITIVE – MIȘCAREA FICTIVĂ
Enunțurile *Drumul se întinde de-a lungul câmpului* sau *Tatuajul rulează de-a lungul coloanei vertebrale* sunt adesea folosite de vorbitori în viața de zi cu zi. Chiar dacă aceste enunțuri conțin verbe de mișcare, mișcarea de facto sau vreo schimbare de stare nu are loc. Lingviștii cognitivi susțin că exemplele date totuși exprimă un fel de mișcare implicită și numesc acest fenomen *mișcare fictivă* (Talmy), *abstractă* (Langacker) sau *subiectivă* (Matsumoto). În unele cazuri se consideră că mișcarea fictivă implică simularea mișcării, în altele – scanearea vizuală simulată. Acest fel de mișcare stimulată mental de-a lungul unui traseu sau a unei configurații lineare motivează folosirea anumitor clase de verbe de mișcare în mod figurat. Acest articol are drept scop prezentarea succintă a ceea ce lingviștii cognitivi numesc mișcare fictivă, clasificarea, motivarea și conceptualizarea ei. Este o sinteză de opinii și experimente efectuate de numeroși cercetători pe marginea acestui subiect.
Cuvinte-cheie: *mișcare fictivă, conceptualizare, conceptualizator, traseu fictiv construal / construcție de mișcare fictivă.*

Introduction

Motion has always been important for the human being; it helped us distinguish between moving and non-moving entities, between the moving speed and the environment in which the motion takes place by changing its position or direction. Motion verbs such as *go* and *run* are pervasive. Ontologically primary and reflective of one of the most fundamental human activities, motion verbs exist in all languages and show similar patterns of semantic extension cross-linguistically. When used literally, a motion verb describes how a physical entity changes from one place in space to another place in space. Implicit in the event is the passage of time and the continuation of movement from a starting point to an end point.

People regularly use language about motion to describe static situations in everyday conversations. Surprisingly, this is common practice when people are describing stationary representations. For example, when talking about roads they say *Road A runs along the coastline*, when talking about mountains they say *The mountain range goes from Canada to Mexico* and even when talking about tattoos, people use expressions such as *The tattoo runs along the spine.* These constructions are present in many languages as seen in the studies conducted by a great number of linguists in cognitive linguistics.

In 1980's constructions as mentioned above were of interest to cognitive linguists because they appealed to the idea that meaning is conceptualization. In particular, Leonard Talmy and Ronald Langacker argued that these constructions invoked an implicit, fleeting sense of motion even though no motion was explicitly expressed. Various names were attributed to this interesting linguistic phenomenon: Langacker called it *abstract motion* (1986), Talmy referred to it as *fictive motion* (1996). Yo Matsumoto called this fleeting sense of motion *subjective motion* to emphasize its subjective nature (1996).

Cognitive linguistic models of fictive motion

To start with we would like to put Langacker's notion of *abstract motion* in a nutshell. He begins his analyses by distinguishing between two basic classes of verbs, depending on whether they profile a perfective

or an imperfective process. Perfective verbs are those that take the progressive, but normally do not appear in simple present tense; imperfectives do occur in the simple present but resist the progressive. In perfective, the component states constitute a bounded series and involve some changes through time. By contrast, imperfectives are not specifically bounded and all the component states are construed as being identical. In this regard Langacker says that: "a motion verb can be regarded as a sort of perfective process in which each component state specifies the relation between the mover and his immediate location" [2, p.549-462]. This definition highlights what all verbs of physical motion have in common. However there are motion verbs such as *go* and *run* which are highly pervasive. When used literally they describe how a physical entity changes from one place to another place in space, *Lucas is going to school* or *The dog is running outside*. (features an animate or mobile noun phrase referent (Luca, dog), but, the verb *go* can be used in instances when it does not refer to spatial domains.

Eg: b) *Peter went through the alphabet in 5- 7 seconds;*

c) *The milk is about to go sour.*

The first thought is to treat the examples above as instances of space metaphors. However to describe a metaphor we must in any case characterize both the sources and the target domains, together with the mapping between them [1p. 36-61]. One way or another we must attribute to *go* a conventionally-established range of values that indicate change in non-spatial domains. In these cases the spatial path is not construed in particular, but is simply viewed as an "ordered sequence of entities within the relevant domain, so that the mover is capable of interacting with each of these entities individually" for eg.: in *b*, letters are the entities and Peter interacts with a given letter by reciting it; in *c*, the entities are points along a scale for evaluating freshness, and the milk interacts with such an entity by being fresh or sour to a specific degree. What Langacker did is "characterize a schematic concept of ***abstract motion*** where the mover (Peter) or abstract mover (milk) is making contact with an ordered series of points in time" [2, p.207-210].

Langacker also uses the term "subjective motion" when referring to sentences in which verbs of motion are used but there nothing seems to move or change.

For e.g.: d) *The roof slopes steeply upward*. e) *The roof slopes steeply downward*. f) *The hill gently goes up from the bank of the river*. g) *The hill gently goes down to the bank of the river*.

Though no movement takes place in these examples, they intuitively incorporate a sense of directionality and semantic contrast because they imply opposite directions. This is another example where "semantic contrast does not reside in the conceptual content of the expressions, but rather in how that content in assessed". Langacker assumes that "the conception of such a configuration requires a certain span of processing time for its full activation, rather than springing instantaneously into full-blown existence So the conception grows progressively more complex with the passage of processing time, until the full configuration is simultaneously active" [3, p.108-110]. As the mover (roof) "grows" upwards or downwards from its starting point, its leading edge can be thought as moving through space changing through processing time. What motivates the use of motion verbs in fictive motion is a subjective counterpart of actual motion that emerges conceptually from mental scanning along a particular spatial path. The profiled relationship, namely the spatial configuration of the path, is portrayed as being stable through time. Langacker terms this more holistic mode of building up *gestalts* manipulabe in memory as simultaneously available wholes as *summary scanning* [3, p.111-112].

Another linguist, namely Leonard Talmy, claims the idea that cognitive processes motivate linguistic forms. As well as Langacker, Talmy takes into account such constructions as *The mountain range goes from Mexico to Canada*, where the mountain range evokes a sense or a conceptualization of something moving from south to north. Despite the absence of actual movement such sentence has been claimed to involve *fictive motion*, an implicit mental simulation of movement. (The motion in this case is not "factive" -a term applied by Talmy to more palpable visual representations, it is "fictive" – term applied to less palpable representations) [8, p.98-101]. An individual "sees" the factive representation (the mountain range), but only "senses" its fictive representation (the movement). "Of these two representations, the *fictive* representation – the one that is assessed and experienced as less veridical- consists of the literal reference of the words, which directly depict the mountain range as moving. The *factive* representation – the one assessed and experienced as more veridical, consists of our belief that the mountain range is stationary". What is worth mentioning is the fact the Talmy and other cognitive linguists do not maintain that fictive motion involves vivid imagery whereby the conceptualizer "sees" himself or herself moving point by point along the figure in the scene being described. Instead they take the motion to be relatively fleeting and tacit.

In his work "Towards a cognitive semantics" vol. I, Talmy points out that in the framework of general fictivity, the discrepant representations frequently differ with respect to a single aspect representing opposite poles of one dimension. One such dimension is *change*, which in the physical domain of space-time results in the more specific dimension of *motion*. Depending on the particular case, the more veridical representation is stationariness while the less veridical representation is motion which results in fictive motion. From this perspective, fictive motion in language includes "the linguistic pattern in which the literal meaning of a sentence ascribes motion to a referent that one otherwise normally believes to be stationary" [8, p.101]. This general stipulation encompasses a number of relatively distinct categories of fictive motion, including:

• emanation, which is essentially the fictive motion of an intangible entity emerging from a source. This category comprises a number of relatively distinct types, including orientation paths, namely "a continuous linear intangible entity emerging from the front of some object and moving steadily away from it" [8, p.106]; radiation paths, i.e. "radiation emanating continuously from an energy source and moving steadily away from it" [8, p.111]; shadow paths, namely "the linguistic conceptualization . . . that the shadow of some object visible on some surface has actively moved from that object to that surface" [8, p.114]; and sensory paths, i.e. "the conceptualization of two entities, the Experiencer and the Experienced, and of something intangible moving in a straight path between the two entities in one direction or the other" [8, p.115];

• pattern paths, which involve the fictive conceptualization of some configuration as moving through space. "The literal sense of a sentence depicts the motion of some arrangement of physical substance along a particular path, while we factively believe that this substance is either stationary or moves in some other way than along the depicted path." [8, p.129];

• frame-relative motion, in which the factively stationary surroundings are fictively depicted as moving;

• advent paths, which include depictions of a stationary object's location in terms of its arrival or manifestation at the site it occupies. The two main subtypes include site arrival, i.e. the fictive motion of the object to its site; and site manifestation, namely the fictive change (Section 2.1) in the sense of the object' manifestation at its site;

• access paths, which are depictions of a stationary object's location in terms of a path that some other entity might follow to the point of encounter with the object. The representation of the object as stationary, without any entity traversing the depicted path, is factive. What is fictive is the representation of some entity traversing the depicted path;

• coextension paths, which are depictions of the form, orientation, or location of a spatially extended object in terms of a path over the object's extent [8, p.135-138].

This study focuses specifically on the last category, which, as noted by Talmy "can serve as an orientation to fictive motion in general" [8, p.103].

Talmy points out that coextension paths are illustrated by sentences like *The road goes from the North to the South* or *The mountain range lies between France and Spain*. What is factive in coextension paths is the representation of the object as stationary with the absence of any entity traversing the depicted path. What is fictive is the representation of the object as moving along or over the configuration in space.

Moreover, Talmy distinguishes between *constructional fictive motion*, which refers to linguistic forms and constructions whose basic reference is to motion, from *experienced fictive motion*, which refers to the degree to which such expressions evoke an actual sense or conceptualization of motion. He emphasizes that the latter differs substantially from one person to another. "Where an experience of motion does occur, there appears an additional range of differences as to what is conceptualized as moving. This conceptualization can vary across individuals and types of fictive motion. Even the same individual may deal with the same example of fictive motion differently on different occasions" [8, p.102-104].

Many linguistic observations lend support to the idea that fictive motion involves simulation of motion or visual scanning. Fictive motion sentences frequently incorporate words and phrases that communicate physical movement, for instance, duration, such as for 10 minutes in *The road runs along the coast for 10 minutes*, and direction, such as north in *The road runs north*. They also occur with manner verbs that communicate how fast or slow motion literally is, such as *race* in *The highway races past the city*, or *crawl* in *The road crawls through the city*. These sentences also express unidirectional extension from one part of a scene to another, as in *A scar extends from his knee to his ankle* or *The garden hose runs from the faucet to the flowerbed*.

In her article *The conceptual motivation of fictive motion,* Teenie Matlock defines the structure of a fictive motion expression which has the following constituents:

– A subject noun phrase (the scar, road, hose etc.);
– A motion verb (run, crawl, race etc.);
– Either a prepositional phrase (along the coast) or a direct object (the city etc.)

The subject noun phrase represents the trajector which in the examples mentioned above is a path or a linear entity such as the road, highway. The trajectory is essential in a fictive motion construction because "its construal shapes the overall meaning and structure of the construction", including what is generally considered semantically and grammatically acceptable to English speakers [5, p.226].

Another cognitive linguist Yo Matsumoto points out some intriguing characteristics of fictive motion expressions from the perspective of a cross-linguistic comparison between English and Japanese. He makes a distinction between travelable paths, paths that can be traveled by people, e.g. *roads, paths,* etc., and non-travelable paths, paths including objects that do not normally act as media of human motion, e.g. *wires, fences*, etc. Matsumoto reports that, while English easily expresses both these types, in Japanese some non-travelable entities, such as walls and fences, cannot be described with fictive motion. Some other non-travelable entities, such as borders and wires, take a restricted set of motion verbs [7, p.213-217]. This can be motivated by the fact that in Japanese certain motion verbs cannot be used to describe movement of a path that does not involve a perceptuo-motor basis. Ana Rojo and Javier Valenzuela have investigated the psycholinguistic reflection of two linguistic distinctions that occupy a prominent place in the literature of FM. One experiment involves a self-packed reading task in which the subjects of FM expressions are either "travelable" or "non-travelable". The results showed that sentences with non-travelable subjects took longer to read than those with travelable subjects. Another experiment conducted by these two researchers, investigated the types of manner information that can be included in a verb describing a fictive motion scene. The results showed that the participants took longer to read sentences with non-path related manner verbs (eg. snake, zigzag, fall, roam etc.) than with manner related ones (eg. hurry, roll, trot, crawl) [10, p.6-11].

In some cases, fictive motion is believed to involve simulated motion, and in others, simulated visual scanning. In *The highway runs through the valley* the reader simulates motion along some portion of an imagined highway. In *The fence goes from the gate to the barn in the backyard* no travelable path is featured (no road, no highway), and in this case, the language user visually scans the trajectory (fence). Accordingly, Matsumoto distinguishes two types of fictive motion expressions:

Type I is associated with an actual experience of motion of the person uttering the sentence. Matsumoto adds that "perspective mode and scope of attention are not necessarily correlated with the distinction between the motion of a particular entity at a particular time and the motion of an arbitrary entity that can be evoked at any time".

Type II includes sentences in which the motion is arbitrary in the sense that it does not occur at any specific time. In particular, in the absence of an explicit animate agent, the listener adopts the role of agent and "moves" along a path. In addition, fictive motion is believed to mirror actual motion or actual visual scanning, proceeding along a trajectory and requiring time to get from one point to another. Its purpose is to compute information about the configuration of the entity expressed by the subject noun-phrase relative to other entities in the scene [7, p.202-205].

Teenie Matlock in her work *The Conceptual Motivation of Fictive Motion* sustains the idea that to process a FM-construction the conceptualizer performs a continuous series of transformations so that one configuration in a construal is transformed into another. This allows the conceptualizer to simulate a representation of the trajector in real time. The speaker/hearer sequentially scans along the trajector to obtain a coherent understanding of the scene [5, p.229].

Moreover a FM-construction is fine when it reflects a reasonable amount of time, for ex. *The road runs along the coast for 2 hours* or *The road runs along the coast for 2 seconds*. The first sentence gives the conceptualizer the possibility to scan along the coastline; in contrast, the second example does not reflect a reasonable amount of time. She argues that the objects depicted with fictive motion must be sufficiently long to dynamically construe over time for the mental scanning to occur. Matlock distinguishes two types of FM-constructions:

Type I – those with paths ordinarily associated with motion, tolerate manner verbs, such as *crawl*, *race* etc.

Type II – includes those FM-constructions with a trajectory with no association with motion such as table etc., do not allow motion verbs [5, p.231-232].

Based on these observations as well as many others made by cognitive linguists, it seems reasonable to at least entertain the idea that our ability to simulate fictive motion motivates the use and behavior of FM-constructions, including what is generally seen as being linguistically acceptable.

Narrative understanding tasks

The experiments reported in "How real is fictive motion?" by Matlock (2004) explored fictive motion comprehension. In her unpublished doctoral dissertation Matlock provides a set of plausible evidence proving that there is no accident that fictive motion occurs with motion verbs. Understanding both literal uses of motion verbs and figurative uses of motion verbs requires simulating motion or simulating visual scanning.

The participants involved in the experiment were university undergraduates with reported native or near native proficiency, were expected to read passages about motion through a special environment (e.g. a man driving through a desert), and then to quickly decide ("yes" or "no" response) whether a fictive motion target sentence (e.g. *Road 49 crosses the desert*) was related to what they had read. This required people to think about the motion they read about, and to re-experience how it unfolded along a path. Responses were measured milliseconds and analyzed across participants and items.

In one experiment, people read passages that differed on velocity of travel. In some passages, the protagonist moved slowly, and in others, fast (e.g., driving 25 versus 100 miles an hour across a desert). People read a slow fast travel passage, and decided whether a subsequent fictive motion sentence was related. In brief, the time it took people to make the decision about the target sentence varied according to travel velocity. On average people were quicker to make decisions about fictive motion target sentences after reading about fast travel than slow travel [4, p.15-29].

In another experiment conducted by Matlock people read passages that differed on whether protagonists traveled short or long distances (e.g., 10 versus 100 miles), and then decided whether fictive motion target sentences were related. People made quicker decisions after reading about short distance travel than long distance travel on average. In yet another experiment, people read about travel through cluttered or uncluttered terrains (e.g., bumpy versus smooth). Their responses to fictive motion target sentences were quicker after reading about terrains that were uncluttered than those that were cluttered.

Together, the experiments showed that people were quicker to process fictive motion sentences in the context of travel with short distances (versus long), fast travel velocity (versus slow), and uncluttered terrains (versus cluttered). Control studies were also conducted using the same passages and target sentences that lacked fictive motion, such as Road 49 is in the desert, and no reliable processing differences emerged. Based on these results, it was concluded that processing fictive motion sentences included some degree of mentally simulated motion. Still, the need for more experimental semantics work was needed to gain a clear understanding of the dynamics of fictive motion in everyday language and thought [6, p.3-5].

Eye movement studies

In another experiment participants viewed scenes on a computer screen while listening to descriptions of those scenes. Each scene was a line drawing with both vertical and a horizontal path or object (e.g., a line of trees running vertically, and a road running horizontally). Some sentences included fictive motion, and others did not, for instance, The cord runs along the wall and The cord is on the wall. While people viewed pictures and listened to sentences, their eye movements were tracked and recorded by an eye-tracking camera. This approach allowed the researchers to pinpoint where and how people directed their visual attention across while processing linguistic information. The results showed that people spent more time viewing the region associated with the relevant path or linear abject while listening to sentences with fictive motion. For example, they spent more time looking at the region of the scene that displayed a cord (than other parts of the scene) while listening to *The cord runs along the wall* than they did while listening to *The cord is on the wall*.

A follow-up used similar visual and verbal stimuli. People listened to sentence that did or did not include fictive motion, such as *The road runs through the valley* or *The road is in the valley*, after listening to a one-sentence terrain description, such as The valley is covered with dust or The valley is covered with ruts. In each case, the terrain description contained information that implied easy or difficult movement (e.g., dust versus ruts). Next, they viewed a scene (e.g., a valley). In this experiment, terrain information differentially influenced eye movement patterns with sentences with fictive motion, but not sentences without fictive motion. More visual attention was directed to paths or linear objects (e.g., roads) after listening to information about difficult terrains (e.g., ruts in a valley) than after listening to information about easy terrains (e.g., dust in a valley).

These eye-tracking studies provided evidence to support the hypothesis that fictive motion included mentally simulated motion. Especially compelling was the second experiment, where terrain information differentially influenced visual attention to the TR with fictive motion sentences only. These findings resonate to how we experience motion in the world; terrain affects how quickly and fluidly we move, demonstrating that processing FM evokes a mental representation of motion [6 p.5-7].

Drawing studies

Drawing studies have also examined the conceptual structure of fictive motion sentences. In one experiment conducted by Matlock, people produced simple line drawing to depict their understanding of sentences that did not include fictive motion, for instance, *The highway is next to the coast.* In this experiment, all Trajectors (TR) were inherently long, traversable paths, such as highways, and bike paths. In general, people drew relatively longer TRs in depictions of fictive motion sentences than in depictions of non-fictive motion sentences.

In a second drawing experiment, people drew pictures of sentences that included TRs that could be construed as either short or long, such as tattoos, as in *The tattoo runs along his spine*, or *The tattoo is next to his spine*. None of these TRs were traversable. Once again, people drew relatively longer TRs in depictions of sentences that included fictive motion than in depictions of sentences that did not. The results were in line with the idea that fictive motion processing involves mentally simulated motion [11, p.67-85].

The experiments were conducted to investigate whether mental simulation underlies the comprehension of fictive motion language. The present results show that language about motion is not separated from thought about motion and that understanding motion verbs involves imagined bodily motion.

Conclusion

To conclude we may say that *fictive motion* is a way to impose motion on what is otherwise a static scene. It enables the language user to compute information about the layout of a scene, for instance a mountain range stretching from south to north. The conceptual work on abstract motion revealed many valuable insights about the semantic structure of linguistic forms common in many languages. Some of the work provided rich taxonomies about types of abstract motion, other works were comparative, for example, contrasting English and Japanese. Some works argued that abstract motion was grounded in metaphorical knowledge anchored in motion and space. Taking into account the enormous work done by scientists concerning the behavior of fictive motion constructions and the experimental work on fictive motion itself (conducted by T. Matlock and others) we can conclude with a reasonable degree of confidence that Fictive Motion-constructions are motivated by our cognitive ability to mentally simulate motion along a path and by the natural urge to talk about where objects are located and where we are going in the world. In addition, FM-constructions are motivated by the need to move in the world, to survive. Nonetheless, the early study on abstract motion laid the theoretical ground necessary for experimental investigations conducted in years to come.

References:

1. LACKOFF, G. & TURNER, M. *More than cool reason*. Chicago: The University of Chicago Press, 1989, p.36-61. ISBN: 978-0226468129
2. LANGACKER, R.W. *Abstract motion*. Proceeding of the annual meeting of the Berkeley Linguistic Society, 1986. p.455-471. ISSN: 2377-1666
3. LANGACKER, R.W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction* Oxford: Oxford University Press, 2008, p.43-85. ISBN13: 9780195331950
4. MATLOCK, T. *How real is fictive motion?* Unpublished doctoral dissertation. University of California, Santa Cruz. 2001. 80 p.
5. MATLOCK, T. *The conceptual motivation of fictive motion*. Memory and Cognition, vol.32, 2004, p.1389-1400. ISSN: 0090-502X
6. MATLOCK, T. *Fictive motion as cognitive simulation.* Sanford University 2004. Disponibil: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.124.3060&rep=rep1&type=pdf
7. MATSUMOTO, Yo. *How abstract is subjective motion? A comparison of coverage path expressions and access path expressions*, from *Conceptual Structure, Discourse and Language*, Stanford, CSLI Publications, 1996, p.183-226
8. TALMY, L. *Towards a cognitive semantics*, vol.1. Cambridge: MIT Press, 2000, p.99-122. ISBN: 9780262201209
9. *International Cognitive Linguistics Conference: Linguistic diversity and Cognitive Linguistics*, 10-14 July, Tartu, Estonia. Disponibil: http://iclc14.ut.ee/sites/default/files/proovin/files/book_of_abstracts_13.07.2017.pdf

10. VALENZUELA, J., ROJO, A. *Fictive Motion in English and Spanish*. Disponibil: https://www.um.es/lincoing/jv/2003%20Fictive%20Motion%20IJES.pdf
11. MATLOCK, T. *Depicting fictive motion in drawings*. Cognitive linguistics investigations: Across languages, fields and philosophical boundaries, edited by J. Benjamins, Amsterdam, 2006, p.67-85. ISBN: 9789027223685

Date despre autor:
Tatiana CHITII, doctorandă, Departamentul Lingvistică Germanică și Comunicare Interculturală; lector universitar, Facultatea de Litere, USM.
E-mail: chitiitatiana@yahoo.com

Prezentat la 09.06.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.21-29*

CZU: 81'27:32

OUTILS RHÉTORIQUES DU POLITIQUEMENT CORRECT

Maria COTLĂU
Universitatea de Stat din Moldova

PROCEDEE RETORICE ALE FENOMENULUI SOCIOLINGVISTIC „POLITIQUEMENT CORRECT"
Locuţiunea franceză **Politiquement Correct**, calc din engleză **Politically Correct** desemnează un fenomen sociopolitic care se manifestă prin atenuarea excesivă a unor formulări lingvistice. Expresia franceză se aseamănă cu cea americană având în comun denumirea şi fundamentarea ideologică, dreptul la egalitate, dar în versiunea franceză se pune accentul pe reformularea lingvistică. Detaşată de contextul social şi politic american, expresia **Politiquement Correct** erijează la nivel de dogmă prudenţa excesivă, arta vorbirii „corecte", însă ambele supuse unui control social al limbajului. Fenomenul vizat pretinde a fi un instrument de vigilenţă pentru a utiliza o expresie sau un cuvânt, a elimina din limbaj termenii non „respectuoşi" şi a le găsi echivalenţe potrivite. Fidel ideologiei sale de limbaj salvator, **Politiquement Correct** recurge la instrumente lingvistice şi retorice modelându-le în serviciul bunei-cuviinţe şi jonglează cu diferite procedee sintactico-semantice. Prin intermediul parafrazei în calitate de reformulare, fenomenul în cauză îşi capătă legitimitate, mai apoi apare discursul emfatic care îi vine în ajutor: litota, eufemismul, perifraza, metonimia, sinecdoca, oximoronul etc.
Cuvinte-cheie: *politiquement correct, parafrază, discurs emfatic, litotă, eufemisme, perifrază, metonimie, oximoron, pleonasm.*

RHETORICAL DEVICES OF POLITIQUEMENT CORRECT
The French phrase **Politiquement Correct**, the English calque **Politically Correct** denotes a sociopolitical phenomenon that is manifested by the excessive mitigation of linguistic formulations. The French phrase resembles that of the American one, with the common name and ideological foundation, the right to equality, but the French version emphasizes linguistic reformulation. Detached from the American social and political context, the expression **Politiquement Correct** elevates excessive caution to a dogma level, the art of "correct" speech, but both subjected to social control of language. The targeted phenomenon pretends to be a tool of vigilance to use an expression or a word, to remove non-respectable terms from language and to find them the right equivalences. True to its ideology language having a positive effect, **Politiquement Correct** employs linguistic and rhetorical tools by modeling them in the service of goodwill and juggles with different syntactic and semantic methods. Through paraphrasis as reformulation, the phenomenon becomes legitimate, then the emphatic discourse helps: litota, euphemism, perifraza, metonymy, synecdoca, oximoron etc.
Keywords: *politically correct, paraphrasis, emphatic discourse, lithotomy, euphemisms, periphrasis, metonymy, oxymoron, pleonasm.*

Introduction

Ce que l'on pense probablement c'est que la France, pays des Lumières et de liberté serait à l'abri d'un besoin moral de rectification, de reformulation linguistique. D'autant plus que la locution «politiquement correct» évoque l'écho lointain du jargon communiste, voire stalinien, et sous-entend intolérance et censure. Cependant, comme le précise quelques dictionnaires, le politiquement correct trouve un terrain favorable dans les pays où la démocratie est ancienne et où le souvenir du régime totalitaire est trop lointain pour éveiller peur ou douleur ou lorsqu'elle est en crise. Employée régulièrement, la locution passe dans le langage courant, ainsi que son idéologie. Par étapes, comme si cela répondait à un réel besoin, ce phénomène sociolinguistique et politique impose graduellement son langage dans le parler soutenu, administratif, puis quotidien. Le politiquement correct à la française a de commun avec celui américain «politically correct» son appellation puisque si les deux mouvances, la première résultant de la seconde, ont pour fond idéologique le droit à l'égalité, la version française a plus d'impact sur la reformulation linguistique que sa congénère qui se substitue à une analyse géopolitique.

Un certain nombre de recherches aboutissent à l'emploi de diverses locutions désignant le politiquement correct français parce que ce phénomène protéiforme a des origines différentes. Ces antécédentes sont: la langue de bois [1]; l'Hexagonal [2, p.39]; la soft-idéologie [3]; la langue de coton [4]; la pensée unique [5]; le prêt-à-parler [6]; le nouveau charabia [7]; etc.

L'émergence en France de ce phénomène, une véritable idéologie linguistique à l'américaine, calque de «politically correct» est daté vers 1990. Se dit d'un discours, d'un comportement d'où est exclu tout ce qui pourrait desservir socialement un groupe minoritaire dans la manière de l'appréhender. Cette définition précise que le politiquement correct relève à la fois du langage et de l'attitude. Il est à noter que ce phénomène, dont l'origine se situe aux Etats-Unis, est resté un certain temps indésirable en France. L'évolution de cette définition est présentée grâce au travail diachronique d'Alain Rey, en 2001, Le Grand Robert de la langue française:

Calque de l'anglais des Etats-Unis, politically correct. Anglic.

Se dit d'un langage, d'un comportement qui efface dans le langage tout ce qui pourrait desservir socialement un groupe minoritaire et qui donne une idée de société moralisée (établissant ainsi euphémismes et tabous). Un langage politiquement correct. Par ex. Une attitude politiquement correct: «Jetons une bonne fois la "bienpensance et le politiquement correct par la fenêtre" (Le Monde, 18 mars 2000)» [8].

A.Rey présente un élément important, absent d'autres définitions, l'idée de travail, de manipulation, de jeu de la langue, propre à ce phénomène effacé dans le langage établissant euphémismes et tabous. Cette définition est moins moralisante que celle présentée dans d'autres dictionnaires, tels que Petit Larousse, Hachette, dans la mesure où ici, le politiquement correct n'est pas annoncé comme quelque chose permettant de lutter contre les douleurs infligées à telle ou telle minorité, mais comme un phénomène sociolinguistique.

Au 18e siècle Voltaire dans Candide, conte philosophique dénonce, plein d'ironie, les adeptes de l'optimisme incarné dans l'idée que: «Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles». Ce refrain, emprunt d'une utopie, rencontre divers échos et est récupéré par le mouvement politiquement correct, qui en fait son leitmotif. On change le monde par les mots on choisit de dire ou de faire. La quintessence de ce phénomène sociopolitique, selon ces promoteurs est exprimée par le calembour: «Les mots bonifient le monde et font disparaître les maux».

La distinction fondamentale établie par F. de Saussure entre langue et discours langue versus parole est réductible à l'opposition collectif versus individuel. Le phénomène politiquement correct est au cœur de l'opposition saussurienne. Il entre dans le cadre du langage parce qu'il se diffuse en passant par la langue, dans une communauté linguistique qui elle se dit par le discours. C'est au travers du discours que se réalise le politiquement correct, son pouvoir n'est pas dans les mots, mais dans leur emploi.

Parmi les auteurs qui ont apporté une critique justifiée aux variantes du politiquement correct, sous une autre désignation l'Hexagonal, c'est R. Beauvais. L'hexagonal, se caractérise par manque de concision, par l'emploi d'un jargon technocratique, scientifico-administratif. Il n'y a pas de simplicité. L'expression: «C'est par la démocratie que le pays sera sauvé» qui est compréhensible par tous et chacun est remplacée par «Il faut s'institutionnaliser démocratiquement pour résoudre la problématique nationale» [2, p.39].

R. Beauvais critique ces langages sectoriels, ces jargons, ces argots, ces néologismes propre à certains initiés, à certains milieux (monde politique, technocrate, scientifique, métiers et qui demeurent du chinois pour les non-initiés). S'exprimer clairement ne suffit pas pour les partisans de l'Hexagonal, ils emploient des périphrases gonflées, de pratiquer des phrases de style euphémistique telles que «décélération de l'allègement des charges fiscales au lieu d'une augmentation des impôts», «des débats public hybrides pour discussions mêlant des spécialistes et citoyens».

Après l'Hexagonal de R. Beauvais, ce que l'on nomme de façon généraliste politiquement correct est repris par P. Merle de *nouveau charabia*, sorte de sociolecte lui succédant et l'idéologie utopique n'est première, puisque l'unique intention est de voiler la réalité par des mots admis et branchés. Le terme *branché*, c'est-à-dire, mixture fort hétérogène, artificielle et chichiteuse [7] constitue l'une des variantes du P.C. dans la mesure où l'on retrouve là des tournures intellectualisantes, les mots abstraits et psy, la recourrence des certains termes.

Pierre Merle dans "Le français précieux du 21e siècle" met en évidence une relation lexicale dans le paysage langagier français: parler de façon toujours détournée, avis partagé par l'auteur de cet article:

"Le français du début du XXIe siècle se compose d'une douzaine d'ingrédients de base. Tout d'abord une bonne cuillère du jargon philosophique (...) on mélange ensuite avec un bon vieux jargon psy (...) employé à tort et à travers (...) puis on verse une bonne portion de franglais (...) on nappe ensuite de politiquement correct (...)à cela il convient d'ajouter quelques bonnes rasades de ces sigles abscons et autres acronymes ubuesques (...) pimentés de quelques barbarismes plus ou moins soft (...) de tics d'époque (...) d'un bon doigt de langage Internet et dérivés (...) et puis pour faire le liant, l'utilisation à haute fréquence de la périphrase" [8, p.7-8].

Figures de style du politiquement correct

Le langage P.C. joue avec la langue et ses mots en les maniant dans une rhétorique au service de la bienséance; il emploie des outils linguistiques qui lui permettent par un travail synonymique de proposer une nouvelle vision de son vocabulaire idéal non taboué. Ce principe de synonymie va parfois jusqu'au truisme, en privant le mot de ses allusions et ses connotations: le P.C. s'enrichit d'expressions nouvelles qui nettoient les mots de leurs vices. Il tente de débarrasser la langue de ses « déchets » de jadis, en faisant des figures de rhétoriques sa priorité. La formulation linguistique vient en aide avec des procédés syntactico-sémantiques qui mènent à des changements de sens via les figures de rhétorique.

Tout d'abord, le politiquement correct s'établit, en tant que reformulation légitime, avec l'usage de la paraphrase; une relation d'équivalence entre deux énoncés qui s'exprime en termes de coréférence.

Lorsque pour évoquer le substantif "profane" la norme préfère employer "le citoyen non initié", voire "le citoyen ignorant" [9, p.62] c'est avant tout l'aspect paraphrastique de la formulation qui est mis en avant.

D'autres exemples: *concertation* (f) - la mise d'accord pour agir ensemble;

(pays) émergent - pays en voie de développement, qui a des résultats économiques et un taux de croissance supérieure aux autres;

impact (m) – (en économie), effet produit par quelque chose;

commune (f) – cellule républicaine de base;

encadrement (m) – fait d'assurer auprès de personnes un rôle de direction et de formation;

aménagement (m) – action de transformer, modifier pour rendre plus rationnel, plus agréable, plus pratique, etc.

C.Fuchs [10, p.21] explique dans son ouvrage que la paraphrase a une forme double: elle est "pré-linguistique" lorsqu'elle se présente comme moyen de reformulation et elle est plus "classique" lorsqu'elle travaille en terme d'équivalence. Pourtant, cette double apparence pose un problème majeur, celui de distorsion lexicale.

Ex.: *Les impacts* positifs et négatifs d'un projet sont *monétarisés*, traduits en gains pertes financières: y compris les effets sur l'environnement [9, p.29].

Deuxièmement, le politiquement correct use d'un discours emphatique dont la litote, figure d'atténuation, se présente comme aide à la norme imposée par lui. Art de la litote généralisée, figure de style, elle s'incarne, dans la périphrase avec le but unique d'adoucir une réalité. Le paradoxe de la litote, c'est qu'en fait elle dit le moins pour exprimer le plus: elle peut être comprise comme hyperbolique. La litote est une figure très utile en politique, en diplomatie avec l'euphémisme et l'allusion elles sont les trois figures élémentaires de la rhétorique politicienne [11, p.60]. Parmi les hommes politiques rares sont ceux qui evitent d'y recouvrir. Ex.: *Nous entrons en récession, pour marquer une grave crise economique.*

L'euphémisme est un cas particulier de litote qui atténue des idées ou des sentiments désagréables, cruels, grossiers, agressifs. Les effets, à peu près les mêmes que ceux de la litote, il est la marque de l'obéissance à la censure sociale et aux tabous sur la violence, la scatologie, le sexe. Il respecte la douleur d'autrui ou ménage la susceptibilité. Employées dans la langue diplomatique et la presse, les figures de pensée évite une expression brutale ou déplaisante et la remplace par une autre atténuée. Pour "une vieille et faible personne on emploie, par euphémisme, - c'est une personne d'âge respectable [12, p.109].

Des expressions paraphrastiques et/ou euphemistiques provenant de l'Angleterre, il y a environ cinquante années "to pass away" pour "to die, to take one's life" au lieu de suicide, à la comparer à la très convenue paraphrase "décédé des suites d'une longue maladie, se dit également pour le thème de la mort, de suicide. Un autre exemple d'euphémisme exprimé par une métaphore filée: «Le père souhaitait arrêter la le chemin, il voulait descendre du train figure qui exprime la gêne existante à utiliser le mot mort». L'euphémisme est souvent lié à d'autres figures rhétoriques, par exemple la métonymie: "*les résultats modestes d'un parti d'extrême gauche* aux *élection parlementaires*" au lieu de "l'echec total".

L'art du bien parler n'est pas sans rappeler la lointaine science de la rhétorique pour laquelle la manière de dire importait souvent autant sinon plus que ce qui était dit. La terminologie barthésienne présente la rhétorique comme une sorte de métalangage parce que l'éloquence rhétorique de l'euphémisme nous informe en passant par un type de discours bien réfléchi sur le discours de lui-même.

Ex.: Les "frottement culturels" sont appelés aujourd'hui *les apprentissages collectifs* un euphémisme; *les quartiers, les enclos de pauvreté des grandes villes* sont masqués par le terme euphémistique *les zones urbaines sensibles* (ZUP); *une coupe sombre* est une suppression importante, un licenciement du personnel.

Des termes du P.C. tels que: l'optimisation de l'enseignement préuniversitaire, la rationalisation des choix budgétaires (R.C.B.) sont utilisés par les adeptes de ce sociolecte.

Parfois la litote et l'euphémisme s'incarnent dans la périphrase avec pour unique but d'adoucir la réalité. A ce stade de la reformulation la périphrase, insérée dans d'autres figures de style parce qu'elle est souvent euphémistique ou hyperbolique, sert le mieux le discours politiquement correct: *la confrontation rationnelle des arguments – une délibération (qui associe spécialistes et citoyens), les démarches d'insertion et d'animation culturelle; l'implication des habitants du ZUP dans les choix collectifs, la rationalisation des choix budgétaires, la diminution des dépenses budgétaires.*

La périphrase, figure de rhétorique qui consiste à remplacer le mot propre, unique qui désigne une personne, un objet, un événement, une idée, par plusieurs mots contenant une image, une description, etc. de ce que l'on insiste (veut) nommer [11, p.187]. Elle est " une manière de parler dans laquelle on exprime sa pensée d'une manière indirecte afin de citer un mot déplaisant (*une très grave maladie* pour cancer) *les bord sacrés où naît l'Aurore* pour l'est [12, p.60].

La privation de la parole directe des citoyens est dit *le péché originel de la démocratie parlementaire.* Les hauts fonctionnaires du Ministère des Finances français (dont a fait parti Emmanuel Macron) sont nommés *les énarques de Bercy*. Les membres d'un groupe (societé Jeunes Turques qui ont fomenté la révolution de palais de 1909 et suscité d'autres réformes malgré le caractère ultranationaliste de leur politique), sont restés dans l'histoire sous la nom *"les jeunes turcs"* ou *"les jeunes loups"*. Aujourd'hui sont nommés ainsi tous les jeunes hommes politiques ambitieux qui aspirent au pouvoir, à la gouvernance.

D'autres exemples édifiants des périphrases:

- *le toit du monde* pour Himalaya
- *le nerf de la guerre* pour l'argent
- *le génie de Carpates* pour le dictateur roumain Nicolae Ceausescu
- *gens du voyage* - les gitans
- *le conseiller du Prince* pour l'expert du Président en France
- *le patron du Bercy* pour le ministre français des Finances
- *le président des riches* pour Emmanuel Macron, le président de la France
- la cellule républicaine de base pour *la commune*
- *le tenors de la politique* pour les personnes qui tiennent un rôle de premier plan dans la politique
- *Monsieur-tout-le monde* pour le citoyen

Sophie Hamon [13] dans sa thèse, datant de 1996, présentée et soutenue à l'Université de Cergy-Pontoise, UFR de Lettres et sciences Humaines, précise que la périphrase est en quelque sorte une reformulation synonymique enrichissante au sein de laquelle un mot seul se voit remplacé par tout un groupe de mots de sens équivalent, opinion partagé par l'auteur de cet article. Parfois la périphrase fabrique de nouveaux mots politiquement correct à l'aide des préfixes "anti" et "pro" construit sur le modèle américain. La participation locale des citoyens qui passe par le biais de référendum qui sont "pro" – les impacts économiques pour la construction d'un aéroport ou "contre" les risques environnementaux; les "pro" et les "contre" le réchauffement climatique, crises alimentaires, les grands travaux d'aménagement et leurs effets sur la faune ou la flore. Parfois, l'emploi d'une expression métaphorique telle "la grande muette" pour évoquer l'armée, n'est plus tant une périphrase qu'un euphémisme.

Dans le classement effectué par V.Volcoff [14], les deux figures se confondent volontiers et au chapitre "périphrase" des exemples s'approchent plus d'euphémismes. Nous sommes d'avis que tant que la périphrase sert les principes de la politesse, elle conserve son aspect de reformulation, d'expansion lexicale. Pourtant, lorsqu'elle illustre des propos jugés choquants ou blessants elle dépasse le simple stade de périphrase, elle rentre dans un processus d'embellissement de la réalité.

L'oxymore est une des autres figures de style qui se manifeste comme la possibilité d'une éventuelle déformation linguistique propre au P.C.: *"*Oxymore ou oxymoron, figure qui consiste à allier deux mots de sens contraires pour leur donner plus de force expressive*"* [12, p.176].

Le Dictionnaire des Termes stylistiques et poétiques [12, p.176] nous conseille d'employer avec prudence pour ne pas tomber dans le calembour total ou dans un monde sémantique aberrant. Sorte d'antithèse dans laquelle on joint deux mot contradictoires d'après leur valeur sémantique: le sens du premier élément paraît exclure de sens de l'autre. Le goût de l'ambiguïté que manifeste le P.C. n'étonne personne et l'on voit apparaître

des locutions à tendance "oxymorique" telles que: discrimination positive, dégâts du progrès, solitudes interactives, l'immobilisme actif, confrontation sur la participation, la spontanéité organisée, clair obscur, monstre sacré.

Le pléonasme, figure de construction ou de grammaire (dites aussi de syntaxe) consiste "en l'emploi de termes répétant la même idée sans que ce soit nécessaire à son expression … nomme aussi en linguistique transformation pléonastique n'est pas autre chose qu'un solécisme un barbarisme de syntaxe" [11, p.52].

S.Hamon définit le pléonasme de la même manière et l'explique par trois facteurs: l'étymologie oubliée: *ajourner* pour un autre jour; popularisation par habitude: *avancer en avant*; un mot savant: *la topographie de lieu*.

Le pléonasme "démocratie participative", s'est peu à peu diffusé, par différence avec la démocratie représentative classique, celle consacrée par l'élection et les procédures parlementaires. *L'autorité de l'expertise*, *les procédures de discussion et les problèmes à débattre*, *manipulations intentionnelles*, sont des pléonasmes du discours politique. On peut citer des pléonasmes fréquents en roumain: *a anticipa viitorul, a colabora împreuna, a renova din nou, apanaj exclusiv, aparență exterioară, mediu ambiant, monopol exclusiv, scop final, zel excesiv, panaceu universal*.

Dans le cadre de ces différentes figures de style (et d'autres que nous n'avons pas analysées pour manque d'espace réservé) le politiquement correct use d'astuces purement linguistiques ou non et manie la langue française avec une étonnante facilité.

De la tactique lexicale à la technique discursive

En tant que professeur universitaire de français, langue sur objectifs specifiques nous avons sélecté des mots clés du discours politique et nous avons constaté qu'au centre de ce français politique certains mots extrêmement récurrents indiquant à ceux qui les utilisent qu'ils entrent dans la sphère du politiquement correct. Ces termes spécifiques sont choisis puisqu'ils atteignent plus au moins un idéal de bienséance en tant que mots "neutres" sans connotation péjorative, sans ambiguïté et qui n'ont un stéréotype particulier. Ces mots privés de tous sous-entendus sont employés pour désigner de façon dénotative des idées par le P.C., des mots "proscrits" de la langue française courante.

Selon V. Volkoff le substantif événement est devenu mot phare de tout discours bienséant:

"Dans le vocabulaire P.C. ce mot remplace les mots: catastrophe, calamité, crime, miracle, victoire, défaite, disparition, agression (...) qui ont tous l'air de porter un jugement de valeur sur la chose dont on parle" [14].

Nous avons établi une liste de tels termes récemment apparus dans le jargon du français politique.

Le terme *citoyen*, qui intègre le cadre fermé des mots fétiches, vu le dogme d'un égalitarisme universel de le fameuse Déclaration des citoyens: *forum citoyen, citoyen engagé, engagement citoyen, citoyens mobilisés, initiative citoyennes, relais citoyen, citoyen ordinaire affirmation citoyenne, référendum citoyen, panel des citoyens, initiative citoyenne , révolution citoyenne, jury des citoyens, citoyen-expert, citoyen-journaliste, participation des citoyens, citoyen profane*.

L'adjectif *protéiforme*, qui change à chaque instant de forme, est intégré a beaucoup de locutions et paraphrases: *des opinions protéiformes*, *des mots protéiformes, une contestation protéiforme, un mouvement protéiforme* (en évoquant les revendications des gilets jaunes), *le domaine protéiforme*.

Le terme *"hybride"* est apparu récemment dans le vocabulaire du P.C., mais il a déjà envahit le socio-politique actuel des politiciens et des journalistes: *public hybride, itinéraires hybrides, marche hybride, guerre hybride, architecture hybride, structure hybride, forum hybride*.

Le terme *acceptabilité* – le fait d'estimer la pertinence d'une décision ou d'une action, telle qu'elle peut être perçue par le public a été, tout d'abord, utilisé dans les domaines technologiques; on parle aujourd'hui *d'acceptabilité d'une orthographe ou d'une syntaxe*, pour évoquer leur degré de conformité aux règles; on calcule de même *l'acceptabilité d'un nouveau médicament ou d'une opération chirurgicale*. Ce raisonnement s'est étendu aux réactions à toutes sortes de normes sociales. Par exemple: *l'acceptabilité d'un prix, d'un design, d'une règle ou d'une décision publique*.

Ex.: De maniere plus generale, vouloir mesurer l'acceptabilité, voire *l'acceptance* (néologisme s'inspirant du vocabulaire anglo-saxon), c'est estimer la pertinence d'une décision ou d'une action, telle qu'elle peut être perçue par le public [9, p.65].

- *Budget participatif* – le fait de construire tout ou partie du budget local d'équipement sur la base de propositions émises directement par les habitants lors des réunions publiques. Le budget participatif a été

inscrit d'abord dans le programme du Parti des travailleurs du Brésil, alors même qu'il menait une lutte clandestine contre le régime des militaires.

- *Cahiers de doléances* – ce terme historique qui signifiait "cahiers rédigés pour les États généraux sur lesquels étaient consignées les protestations adressées au roi" est revenu dans le langage politique français récent avec la mouvance des gilets jaunes. Ces sont les maires des communes qui ont lancé des cahiers de doléances où les habitants de la commune inscrivent leurs plaintes et leurs propositions.
- *Capital social* – l'idée de capital social a été avancée pour valoriser des sociétés modernes ou l'engagement citoyen apparaît fort et les association dynamiques, par contraste avec des sociétés plus traditionnelles marquées par le repli familial et le clientélisme.

Ex.: L'idée de capital social reste intéressante pour analyser les relations sociales pas le bas. Car a l'origine, elle sert à qualifier l'intensité des réseaux d'échanges sociaux qui caractérise une région, un pays ou une culture [9, p.60].

- *Carnets de doléances* - l'initiative de désigner les cahiers de doléances "carnets de doléances" appartient au président Emmanuel Macron, devant la réunion des maires du Nord de la France, en janvier 2019. D'autre fonctionnaires proposent de les nommer "cahiers de citoyens".
- *Casting* (m) – recherche et sélection des citoyens pour la constitution d'un panel de référence établi par la Sofres pour lancer en 2006 l'opération "Vivagora" de débat public de l'acceptabilité a propos de nanotechnologies, une loi, sur le renforcement de la protection de l'environnement. Cette commission impose un débat public préalable, concernant l'esquisse de projet susceptible de porter atteinte à l'environnement. La démarche de la Commission nationale du débat public a commencé d'être appliquée sur le terrain a partir de 1997 par le biais de commissions particulières constituées au cas par cas comme prévu.
- *Complémentarité* (f) – qualité de ce qui est complémentaire, qui sert à compléter, c'est-à-dire rendre complet en ajoutant ce qui manque. Ex.: «...le projet de Traité constitutionnel pour l'Europe avait mis sur un même plan démocratie représentative et démocratie participative, sans bien penser de leurs relations, parce que leurs complémentarités semblaient aller de soi. Le postulat de complémentarité est passé si loin qu'il suggère un continuum entre les deux formes réconciliées de la délibération publique» [9, p.77].
- *Concertation* (f)- le mot est apparu récemment en francais politique dans un contexte particulier, celui d'une politique sociale. La « participation aux bénefices » est la formule qui entend associer les travailleurs aux fruits de la croissance dans leur entreprise. Les procédures renouvelées et élargies de consultation des habitants ou des usagers qui sont expérimentées au même moment en France, sont nommées démarches de concertation.
- *Conférences de consensus* ou/et autrement *forum des citoyens*. Ces forums sont dits hybrides, quand ils rassemblent durant le processus de discussion des spécialistes de haut niveau et des citoyens volontaires.
- *Conseils de quartier* – comités de quartier pour gérer des dépenses publiques à l'échelle de quartier.

Ex.: « L'obligation de créer des conseils de quartier ne s'applique en France qu'aux grandes communes urbaines (plus de 80 000 habitants) (...)on pouvait espérer qu'avec les conseils de quartier une place nouvelle soit donnée aux associations ou à la diversité des points de vue» [9, p.17].

- *Frottements culturels* – des apprentissages collectifs.

Ex.: « L'implication conjointe de hauts fonctionnaires, de maires progressistes et de chercheurs en science sociales sur la question urbaine provoquera de frottements culturels… » [9, p.36].

- *Débat public* – discussion sur un sujet précis au cours de laquelle des avis différents s'expriment.

Ex.: « Dans le contexte actuel sur la question des "risques" "quand la mobilisation des connaissances pour l'action se concentre gonfle l'espoir d'une synthèse entre l'évaluation technique et les débats publics. Avec le CNDP, le débat public s'inscrit désormais dans un calendrier élargit (4 mois et intervient pendant l'élaboration du projet)» [9, p.51].

Pour trouver une solution aux revendications des "gilets jaunes" les responsables du gouvernement français à la tête le président, ont proposé le projet d'un *Débat national* ou le *Grand Débat* sur les questions de la fiscalité, la réforme des institutions, etc.

- *Démocratie délibérative* – la délibération directe entre citoyens (hors de parlements), où prévaudrait des échanges d'arguments rationnels autour de vraies finalités, ce qui disqualifient les mauvais arguments. Cette théorie élaborée par Habermas dans les années 90 du siècle dernier stipule que: " les conditions très exigeantes d'une démocratie délibérative renouvelée dépendent de l'existence d'un véritable espace public du débat (...).

Il ajoute d'autres éléments de faisabilité, en particulier le rôle de procédures juridiques productrices de normes, qui fait de la communication entre citoyens produit des opinions dont les responsables politiques sont "obligés de tenir compte" [15].

- *Démocratie participative* – c'est un pléonasme, parce que le mot démocratie signifie " le gouvernement de tous", l'implication de chaque citoyen dans les choix collectifs. Mais ce terme s'est aujourd'hui diffusé, par différence avec la démocratie représentative classique, celle consacrée par l'élection et les procédures parlementaires.
- *Democratie de proximité* – l'objectif de la participation des habitants est double: rapprocher fonctionnellement l'administration du citoyen ordinaire, et lui ouvrir un pouvoir de participation directe aux décisions. Les termes synonymiques sont: democratie de voisinage, démocratie locale.

Ex.: L'association des habitants aux décisions semble plus manifeste dans les développements récents de la "democratie de proximité". C'est une participation locale des citoyens, qui passe par le biais de référendums (plus souvent consultatifs que décisoires, mais qui ont un effet éventuel de légitimation des pouvoirs locaux) ou encore par conseils de quartiers, associés à la définition de travaux de voisinage et à la détermination des budgets correspondants.

- *Etudes d'impact* – terme emprunté à l'anglo-saxon a des connotations balistiques, action de mesurer et de prévenir la brutalité des effets des décisions publiques. Le synonyme est l'analyse d'impact.

Ex.: «Les directives de l'UE sur les études d'impact environnemental promeuvent l'information et la participation des citoyens aux démarches d'évaluation. Les impacts positifs et négatifs du projet de ligne à grande vitesse sont tous quantifiés et monétarisés (traduits en gains et pertes financières, y compris les effets externes sur l'environnement). On sollicite formellement l'avis du riverains et usagers sur l'impact de grandes aménagements» [9, p.106].

- *Gouvernance participative* – les mondes politique, juridique économique: s'auto-organisent et en leur sein des dispositifs et de procédures se multiplient. D'où la diversification d'instances et de procédures. Les assemblées élues cherchent à préserver leur domaines légitimes d'action.

Ex.: « .... des programmes européens de recherche-action visant à associer les acteurs locaux à des démarches dites de "gouvernance participative" qui portent sur la gestion des déchets nucléaires dans les Etats membres de l'Union » [9, p.106].

- *Jurys de citoyens* - calque de l'anglais "citizen juries". Des espaces de discussion, combinant démocratie directe et débats de societé. On parle en France de "forums de citoyens" ou de conférences de consensus, avec une première expérimentation en 1998 à propos de OGM. Ces forums sont dits hybrides, quand ils rassemblent au même processus de discussion à la fois des spécialistes de haut niveau et des citoyens volontaires.
- *Intelligence collective* – calque de l'anglais "creative commons", échange instantané des opinions des citoyens ordinaires sur les réseaux de socialisation et la création et le développement des collectifs innovants de citoyens.

Ex.: « ...la construction d'une véritable intelligence collective. Qu'y a-t-il derrière cette formule séduisante? Il n'est plus seulement question de gagner des degrés de liberté dans l'échange instantané des opinions, mais biens de créer, faire vivre et développer des collectifs innovants de citoyens. D'autres prospectives de l'intelligence collective s'attachent à penser plus largement l'horizontalité future de la vie politique et de la société dans son ensemble» [9, p.81].

- *Langage partagé (entre spécialiste et grand public)* – arrangement pragmatique analysé comme de simple compromis entre positions distinctes.
- *Leader d'opinion* (associatif ou non) – chef d'un groupe reconnu comme notoriété du moment ou une minorité visible en fonction de l'origine ethnique, de la religion, du sexe, des moeurs. La définition du dictionnaire Hachette explique que "leader d'opinion" est la personne qui influe sur l'Internet, dans les medias sur l'opinion du groupe auquel elle appartient. Synonyme: porteur d'opinion.
- *Leader du quartier* – personne en vue dans un quartier. Par extension: personne qui prend la tête d'un groupe, d'un mouvement. Leaders d'associations de quartier.
- *Livre blanc pour la gouvernance* – document programme de la Commission de l'UE élaboré en 2001, qui précède de quelques années le projet de Traité constitutionnel de 2005.
- *Panel (de citoyens)* – calque de l'anglais, l'équivalent français est "échantillon; groupe témoin", c'est un groupe de personnes jugées représentatives, à partir d'une base de données à dire d'expert.

- *Populisme* (m) – terme signifiant "courant politique qui se proclame le défenseur du peuple contre "les puissances d'argent et les étrangers ", "doctrine politique démagogique qui prône la défense des intérêts du peuple contre les classes dirigeantes au pouvoir".

Ex.: «Les propositions actuelles visant à ce que les élus s'adressent plus directement aux citoyens ou soient évaluées par eux sont aujourd'hui taxées de "populisme". Or, dans la tradition républicaine, ce mot est une véritable injure. Il évoque les plébiscites, les leaders autoritaires. Pareille dénonciation avait disparu du vocabulaire politique français (...). Mais elle réapparaît à propos des partis qui exploitent la multiplication des scandales et des affaires; elle traduit un certain discrédit de la politique» [9, p.100].

- *Profane* (m) – personne qui ignore les usages, les règles de quelque chose. Synonyme: non-initié, ignorant, populaire.

Ex: Le débat public sera ouvert. Mais avec qui? Ceux qui savent les experts reconnus? ou bien avec des citoyens, moins spécialisés, mais porteurs d'autres compétences? Pour relativiser cette distinction établie entre le "savant" et le "profane", de bons esprits appellent décloisonnement des genres quel sera le rôle du nouveau des savoirs populaires (comme disent les anglo-saxons ou profanes dans les délibérations collectives? [9, p.62]

- *Prospective (f) (méthodes de)* – ensemble des recherches qui ont pour objet l'évolution des sociétés dans un avenir prévisible (Dictionnaire Hachette).

Ex.: «Les méthodes de prospective proposent des prévisions qualitatives, qui combinent de projections chiffrées et de dires d'experts. La prospective se veut une aide scientifique à la décision» [9, p.26].

- *Publicisation (f) (des discussion)* – démarches pour faire largement états des accords et des désaccords nés des débats publics, pour pouvoir peser ensuite sur les décisions.
- *Référendum d'initiative citoyenne (RIC)* – consultation directe des citoyens sur diverses questions socio-politiques en France; revendications de la mouvance les gilets jaunes de décembre 2018 et de 2019.
- *Réflexivité* (f) – tendance contemporaine à la multiplication des évaluations que les sociétés avancées conduisent sur elles-mêmes.
- *Regroupement familial* – la politique des Etats riches qui a permis aux immigrés de s'installer, et de faire venir légalement les autres membres de leurs familles dans ces pays. Ces actions ont été engagées à une époque où la politique dite de "regroupement familial" avait conduit dans les grands ensembles à des concentrations de populations immigrées, venus d'horizons culturels et politiques différents de celui du territoire d'accueil.
- *Revendication(s) des "sans"* – il s'agit des catégories sociales marginales dites "sans voix": chômeurs, mal logés, immigrés ou réfugiés, sans papiers et pauvres de tout ordre qui ne sont représentés, ni par des partis classiques, ni par des groupes de pression organisés; leurs revendications, réclamations. Plus qu'une action politique par le bas, cette irruption périodique des "sans voix" sur la scène publique traduit le ressourcement d'une socialisation militante chez les plus démunis.
- *Savoir collaboratif* – les sens de l'adjectif "collaboratif" est "qui travaille en commun à un ouvrage". Le débat public serait en charge de l'intégration des savoirs quantitatifs et qualitatifs requis pour juger de la pertinence de grands choix d'aménagements. Dans le débat public celui du projet de liaison à grande vitesse Marseille-Nice, il y a l'intuition qu'il faut aller plus avant dans la construction d'un savoir collaboratif. C'est là le sens des ateliers de formation qui sont proposés.
- *Sondage(s) délibératif(s)* – Sondage(s) repère(s) à intervalles proches, qui sont menés auprès des participants de forums afin de saisir l'évolution dans le temps de leurs points de vue et dont les résultats sont ensuite largement diffusés sur les médias.

Ex.: «Dans leur approche de l'organisation de forum citoyens des experts conseillent la combinaison de trois éléments de méthode: (...) l'organisation de débat à publics hybrides, (...) l'accompagnement des discussions par des étapes d'information (...) et enfin de manière plus originale, des sondages délibératifs » [9, p.74].

- *Show politique* – spectacle des campagnes électorales et de la personnalisation intensive du pouvoir. Les shows politiques sont devenus courants et constituent maintenant un espace de validation des élites dirigeantes.

Conclusions

Le discours **Politiquement Correct** empêche volontairement toute clarté, toute précision à tel point qu'on oublie le sens premier de chaque mot. La suppression ou le changement arbitraire des significations permettent à l'émetteur de manipuler la langue, en effaçant le sens des mots dans une appellation différente.

Prônant un aspect multiculturel du langage et en usant des anglicismes et des technolectes, le nouveau P.C., servi par un abus d'euphémismes et de périphrases, se reconnaît dans sa capacité à laisser silencieux ses interlocuteurs et auditeurs.

Cette réalité qui lui est personnelle et qui est incompatible avec la fonction de communication propre au langage devient omniprésente chez ses locuteurs, à tel point que le contenu sémantique de certains mots est parfois annihilé. Pour contrer cette dérive systématique du P.C. qui se présente comme une tentative de reformulation sémantique, au dépens de la langue, dite normale, qu'un franc-parler émerge au nom d'un retour des origines. Si le recours au franc-parler apparaît comme l'unique alternative pour sauver la langue courante et préserver ses nuances et sa richesse, il est nécessaire de prêter attention à son droit cheminement. Il ne s'agit pas de condamner le P.C. au nom de ses simulacres pour que règne à sa place, sous couvert d'honnêteté un langage brutal et cruel.

Les derniers événements produits en France, le mouvement des "gilets jaunes", prouve la nécessité d'employer le vrai parler pour rétablir l'ordre public. E. Macron, un président "fragilisé" dans son discours de Nouvelle année 2019 a nommé les casseurs "foule haineuse", des propos brutaux sur un ton moralisateur pour donner des leçons aux Français qui se révoltent contre les réformes et les mesures prises par le pouvoir exécutif. Ce n'est plus un langage partagé de la gouvernance face à des manifestants ras-le-bol. La fin du langage **Politiquement Correct**? Réforme radicale du système républicain français? Les nouveaux phénomènes socio-politiques vont emmener a un nouveau sociolecte de la langue française.

References:

1. SERIOT, P. Langue et langue de bois en Pologne. En: *Mots*,1986, no13, p.181-189. Paris: Berlin.
2. BEAUVAIS, R. *L'hexagonal tel qu'on le parle*. Paris: Duculot, 1976.
3. HUYGUES, F.-R. *La soft idéologie*. Paris: Robert Laffont, 1987.
4. HUYGUES, F.-R. *La langue de coton*. Paris: Robert Laffont, 1991.
5. SAUBADE, P.-E. *La pensée unique: matrice contemporaine. Analyse et thérapie d'un péril.* Thèse de l'école doctorale de Sciences Politiques. Bordeaux, 1999.
6. MERLE, P. *Le prêt-à-parler*. Paris: Plon, 1999.
7. MERLE, P. *Le nouveau charabia: le français est une langue étrangère*. Milan, 2005.
8. MERLE, P. *Précis de français précieux au 21e siècle*. Paris: Renaissance du livre, 2002.
9. GAUDIN, J.-P. *La démocratie participative*. Paris: Armand Colin, 2007.
10. FUCHS, C. *Paraphrase et énonciation*. Paris: Ophrys, 1994.
11. COLIGNON, J.-P., BERTIER, P.-V. *La pratique du style*. Paris: Duculot, 1989.
12. MANOLE, I. *Dictionnaires des termes stylistiques et poétiques*. Chisinau: Prut International, 1998.
13. HAMON, S. Thèse (ou sont abordées les périphrases) soutenue à l'Université de Cergy-Pontoise. France, 1996.
14. VOLKOFF, V. *Manuel du politiquement correct*. Monaco: Edition du Rocher, 2001.
15. HABERMAS, J. *Droit et démocratie*. Paris: Gallimard, 1997.

Date despre autor:
Maria COTLĂU, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: clsafrispa@yahoo.fr
ORCID: 0000-0002-1505-1578

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.30-36

CZU: 811.111'27

CONCEPTUALIZAREA TIPICĂ A RUŞINII ÎN LIMBA ENGLEZĂ ŞI ÎN CULTURA ANGLOFONĂ

Viorica LIFARI
Universitatea de Stat din Moldova

În studiile consacrate conceptelor emotive, la nivel psihologic şi sociolingvistic, deseori se pune în evidenţă că lumea anglofonă reprezintă o cultură de tip „vinovăţie", spre deosebire de culturile de tip „ruşine", precum cele colectiviste.
Această ipoteză propusă de savanţii notorii care au studiat conceptele sociale emotive a servit ca un imbold pentru elaborarea studiului de faţă. În cadrul acestuia am determinat diferenţele dintre culturile de tip individualist, orientate spre vinovăţie şi cele de tip colectivist, orientate spre ruşine. Mai mut, ne-am axat pe evaluarea conceptului cultural specific al lumii anglofone, precum „embarrassment" (jena, dar şi alte sensuri în limba română), şi am determinat contextele culturale specifice şi scenariile cognitiv-prototipice în care apare lexemul care denumeşte acest concept şi echivalenţii acestuia în română, ce se dovedesc a fi lexical şi semantic mai variaţi.
Cu acest scop analizăm contexte preluate din baza de date British National Corpora, care conţine exemple selectate din literatura artistică engleză.
Cuvinte-cheie: *cultură anglofonă, conceptul jenă, conceptul ruşine, conceptul vinovăţie, scenariu cognitiv-prototipic.*

TIPICAL CONCEPTUALIZATION OF SHAME IN THE ENGLISH LANGUAGE AND ANGLO-SAXON CULTURE

In the psychological and socio-linguistic studies devoted to emotion concepts it is often emphasized that the Anglo-Saxon world is a "guilt oriented" culture in comparison with the "shame oriented" collectivistic types of culture.
The hypothesis suggested by outstanding researchers who have studied the social emotive concepts made us conduct the given study. In the study we have determined the differences between the individualistic type of culture oriented towards the guilt concept and those of the collectivistic type of culture directed towards shame. More than that, we have focused on the evolution of the culturally specific concept of the Anglo-Saxon world which is "embarrassment" and have determined the cultural contexts and the cognitive scenarios in which "embarrassment" as a lexeme expresses the given concept. We have translated the utterances into Romanian and found out equivalents with a narrower semantic meaning.
In order to conduct the research we have used contexts taken from the British National Corpora, which is a database of examples collected from English fiction.
Keywords: *Anglo-Saxon culture, embarrassment concept, shame concept, guilt concept, cognitive scenario.*

Introducere

Scriitorul pentru copii Matt Novak susţine că metoda dominantă de control social în America implică învăţarea indivizilor să simtă *vinovăţie* dacă aceştia nu trăiesc după aşteptările lor, astfel cultura americană fiind orientată spre trăirea sentimentului de *vinovăţie*, contrar celor orientate spre sentimentul de *ruşine*, ca, de pildă, cultura japoneză. După cum cercetătorii Ying Wong şi Jean Tsai explică în lucrarea lor „Modelele culturale ale conceptelor ruşine şi vinovăţie", *ruşinea* se asociază cu frica de a-şi expune sinele defectiv faţă de alţii, pe când *vinovăţia* reprezintă frica de a încălca aşteptările sale sau standardele proprii. În această formulare, *vinovăţia* se bazează pe insuccesul de a atinge idei personale, iar *ruşinea* este fundamentată pe expunerea socială [1].

Emoţiile sociale precum *ruşinea, vinovăţia*, mândria şi invidia sunt considerate astfel deoarece socializarea influenţează dezvoltarea acestora şi, la rândul ei, socializarea este influenţată de ele, o altă persoană fiind implicată în procesul de apariţie a acestor stări. Emoţiile sociale sunt caracterizate ca şi construcţii sociale. Dacă indivizii nu ar trăi în grupuri sociale, nu ar exista necesitatea emoţiilor sociale. Mai mult decât atât, emoţiile sociale afectează socializarea, regulile şi standardele societăţii şi motivează lumea să urmeze parcursul societăţii [2, p.39-40].

Dintre teoriile psihanalitice despre *ruşine* şi *vinovăţie* cea a lui S.Freud pune accent pe *vinovăţie,* care e considerată un rezultat al conflictului dintre impulsurile identităţii şi cel al superegoului (conştiinţei) în cadrul înţelegerii impulsurilor de către egou: „Tensiunea dintre superegoul sever şi egoul care e supus celui dintâi se numeşte simţ de *vinovăţie*; acesta exprimă necesitatea pedepsei sinelui. *Ruşinea*, spre deosebire de *vinovăţie,*

este tratată în mod primordial ca un control asupra impulsurilor sexuale, în special exhibiționism și voyeurism [*apud* 2, p.28-29].

Savanții G.Piers și M.D. Singer susțin că atât *rușinea*, cât și *vinovăția* apar din funcțiile superegoului, însă *rușinea* implică egoul ideal, iar *vinovăția* implică conștiința. G.Piers de asemenea a remarcat, că *rușinea* poate apărea din multe standarde și nu din sexualitate, contraargumentând teoria lui S.Freud [*apud* 2, p.29-30].

Savanții psihologi dezbat necesitatea educării copilului prin sentimentul de *rușine.* Astfel, potrivit teoriei lui A.N. Schor, copilul trebuie să-și dezvolte și să cunoască sentimentul de *rușine* pentru a putea să se separe de mama sa în societate și pentru a se individualiza [*apud* 2, p.31].

Pe de altă parte, psihologul D.L. Nathanson susține că atât *rușinea*, cât și *vinovăția* sunt emoții neplăcute care implică conflicte intrapsihice; *vinovăția* presupune pedeapsă pentru încălcări, iar *rușinea* pune în discuție calitățile sinelui. De fapt, savantul accentuează că *rușinea* ajută la dezvoltarea simțului de sine prin scoaterea în evidență a diferenței dintre sine și alții [*apud* 2, p.32].

Arnold Buss pune în discuție conceptul *sfială (embarrassment)* și declară că identificarea acestuia necesită o înțelegere cognitivă și sofisticată a sinelui. Discutând despre reacția de înroșire atunci cand individul simte acest sentiment, psihologul spune: „Copiii mici și idioții posedă mecanismul fiziologic, însă ei nu roșesc. Simțul de *rușine* se dezvoltă de la vârsta de cinci ani" [*apud* 2, p.33].

În acest context, Jerome Kagan susține că conștientizarea unei emoții de către persoana care o trăiește duce la o stare emoțională diferită și explică prin acest fapt imposibilitatea copilului sub patru ani de a simți *vinovăție*. Dezvoltarea acestui simț întârzie, deoarece baza lui cognitivă are nevoie de maturizare [*apud* 2, p.33].

Abordarea lui Michael Lewis constă în faptul că emoțiile de *sfială, rușine, mândrie, empatie, vinovăție* implică conștiința de sine și pentru a le simți e nevoie de a dezvolta patru achiziții cognitive, precum: dezvoltarea conștiinței de sine; a standardelor, regulilor și a scopurilor; evaluarea comportamentului său față de aceste standarde și axarea pe sine. Diferența dintre conceptele *vinovăție* și *rușine* este bazată pe concentrarea asupra anumitor acțiuni ale sinelui în cazul *vinovăției* și asupra sinelui ca un tot unitar în cazul simțului de *rușine* [*apud* 2, p.34].

Acestea fiind relatate, continuăm lucrarea cu o analiză a aforismelor în cadrul cărora se înscrie lexemul *shame (rușine).* Identificând 35 de exemple [3], am observat exprimarea conceptului *rușine* ca o emoție negativă sau destructivă pentru individul care o simte și am ajuns la concluzia că această valoare, noțiune sau concept nu este atât de importantă pentru anglofoni; mai mult decât atât, acest concept nu poate servi în calitate de instrument de monitoring al comportamentului individului în cultura anglofonă, de tip individualist, la fel ca și în culturile de tip colectivist.

Conceptul negativ Rușine în cultura anglofonă

În urma examinării mostrelor selectate, acestea au fost clasificate după scenariile cognitiv-prototipice pe care le redau: 1) rușinea ca un impediment în dezvoltarea unui individ (25 de exemple), 2) rușinea ca o emoție destructivă ce trebuie înfruntată (controlată) (5 exemple), 3) rușinea și libertatea (2 exemple), 4) predispunerea individului spre umilință (2 exemple) și 5) timpurile moderne și rușinea (1 exemplu).

Cele 25 de mostre din prima grupă nu se înscriu într-un scenariu cognitiv-prototipic identic, de aceea examinăm câteva exemple pentru a putea propune o tipologie. Deseori *rușinea* se asociază cu „fața" în cultura anglofonă. Astfel, C.S. Lewis în romanul său „Till We Have Faces" vorbește despre *rușinea* cauzată de o situație ireparabilă, bunăoară:

(1a) "I felt ashamed".
"But of what? Psyche, they hadn't stripped you naked or anything?".
"No, no, Maia. Ashamed of looking like a mortal -- of being a mortal".
"But how could you help that?".
"Don't you think the things people are most ashamed of are things they can't help?".

În exemplul (1a) conceptul *rușine* apare ca o emoție lipsită de utilitate, deoarece individul care o trăiește nu poate schimba situația Rea după părerea sa. Mai multe exemple de acest gen ar fi:

(2a) Among the problems with shame was that it in fact did not make you shorter or quieter or less visible. You just felt like you were." – J.R. Ward, "Lover Enshrined"

(3a) Shame resilient cultures nurture folks who are much more open to soliciting, accepting, and incorporating feedback. These cultures also nurture engaged, tenacious people who expect to have to try and try again to get it right - people who are much more willing to get innovative and creative

in their efforts. A sense of worthiness inspires us to be vulnerable, share openly, and persevere. Shame keeps us small, resentful, and afraid. In shame-prone cultures, where parents, leaders, and administrators consciously or unconsciously encourage people to connect their self-worth to what they produce, I see disengagement, blame, gossip, stagnation, favoritism, and a total dirth of creativity and innovation." – Brené Brown, "Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live,Love, Parent, and Lead"

Rușinea ca valoare, care servește în calitate de instrument de pedeapsă sau de regulare a comportamentului uman în culturi de tip colectivist, în care, spre deosebire de cultura anglofonă, de tip individualist, nu se pun în valoare autoinstruirea, autodisciplina și responsabilitatea la nivel de individ, dar se prețuiește influența membrilor în etate, din cadrul familiei, asupra comportamentului celor mai tineri; nu are importanță și preluarea tapajului de comportament colectivist, acesta fiind considerat impropriu în cultura anglofonă. De exemplu:

(4a) If people try to judge you or shame you for doing safe, consensual things that make you happy, I can guarantee you they're bad people. – Tucker Max, "Assholes Finish First"

(5a) We cannot grow when we are in shame, and we can't use shame to change ourselves or others. – Brené Brown, "I Thought It Was Just Me: Women Reclaiming Power and Courage in a Culture of Shame"

(6a) Caring about the welfare of children and shaming parents are mutually exclusive endeavors. – Brené Brown

Rușinea e asociată cu lanțuri, cu dezinteres, remușcări și umilință de sine, de aici și atitudinea negativă față de acest concept, bunăoară:

(7a) Junie says that the worst thing about shame is the way it chains you down. The way it holds your mind hostage and won't let you go, gnawing from the inside out, feeding on you like a parasite. – Rasmenia Massoud, "You Don't See Any of This"

(8a) When shame becomes a management style, engagement dies. When failure is not an option we can forget about learning, creativity, and innovation. – Brené Brown, "Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead"

(9a) We have been trained to feel shame and guilt basically as a means to cause fear and hesitation, to control behavior, or to oppress real freedom and joy. The origins of that are communal fear, jealousy and the desire for power over others. Consequently, many people have the addiction of using shame or guilt simply to avoid possibilities in life, and have, at the same time, a reason to avoid them – if you act spontaneously or feel joy, the result will eventually bring suffering, so you had better watch out, and don't ever forget the past shame and guilt.— Darrell Calkins

(10a) When you're hounded by the shame of the past, you can turn into a pretty miserable person who is always trying to measure up and please others. – Ed Cyzewski, "Pray, Write, Grow: Cultivating Prayer and Writing Together".

Rușinea și înfruntarea ei se înscrie în mostrele de mai jos:

(11a) The world needs you to let go of self-pity and shame regarding your life experiences, too. The world needs you to use the things you have learned for good. Stop letting your past mistakes define you and affect your value. Let go of separation and victimhood and find meaning in what you have been through." – Kimberly Giles, "Choosing Clarity: The Path to Fearlessness".

(12a) Shame often causes me to hide my mistakes from others. But really, when I make a mistake, I should make it loud and clear, so I can see that it didn't work as a strategy, and be able to make a course correction, either by myself or with the help of others. – Sharon Weil "Change Ability: How Artists, Activists, and Awakeners Navigate Change"

(13a) You have two choices in life when it comes to truthful observations by others that anger you: You can be ashamed and cover it up by letting your pride take you in the extreme opposite direction, in order to make the point that they are wrong. Or, you can break down the walls of pride by accepting vulnerability as strength, not weakness. As you walk through your vulnerability, you will meet humility on the way to courage. From here, courage allows us to let go of shame and rise higher into the person we are meant to be, not the person that needs to be right. This is the road to confidence and self-worth. – Shannon L. Alder.

Fiecare dintre exemplele sus-numite (11a – 13a) redă o situație legată de lupta purtătorului stării de *rușine* cu acest sentiment. Toate cele trei mostre cuprind o referință comună la comiterea erorilor, umilință, compă-

timire de sine, recunoașterea eșecului, vulnerabilitate, însă prin lupta cu sine se ajunge la trăsături diametral opuse, precum: încredere în sine, curaj și autosuficiență.

În opinia anglofonilor, dacă omul simte *rușine,* el e vulnerabil sau dependent, iar lipsa acestui sentiment duce la libertatea individului. De exemplu:

(14a) Shame internalized can lead to agony. Whereas shame let out can lead to freedom, or at least a funny story, which is a sort of freedom too. – Jon Ronson, "So You've Been Publicly Shamed Never be timid about your own pleasure. Don't be ashamed to come. – Abigail Barnette, "The Stranger".

Chiar dacă atitudinea indivizilor din cultura anglofonă este în mare măsură negativă față de conceptul *rușine* și aceștia „scapă" de el prin diferite forme atât sociale, cât și lingvistice, există scriitori care în citatele lor redau ideea că individul poate fi educat prin umilință sau *rușine,* atunci când această acțiune vine din partea unui prieten bun sau a unei persoane mai autoritare, situație descrisă încă de Aristotel ca și definiție a conceptului *rușine*, bunăoară:

(15a) In fact, all of us are very susceptible to having our humiliating experiences turn to shame, especially when the person who is putting us down is someone with whom we have a valued relationship or someone whom we perceive to have more power than we do... – Brené Brown

Tot în acest context Brené Brown susține că în mod obișnuit judecătorii neoficiali educă prin *rușine,* deoarece ei înșiși posedă o deficiență de acest simț, de exemplu:

(16a) ...research tells us that we judge people in areas where we're vulnerable to shame, especially picking folks who are doing worse than we're doing. If I feel good about my parenting, I have no interest in judging other people's choices. If I feel good about my body, I don't go around making fun of other people's weight or appearance. We're hard on each other because we're using each other as a launching pad out of our own perceived shaming deficiency. – Brené Brown,"Daring Greatly: How the Courage to Be Vulnerable Transforms the Way We Live, Love, Parent, and Lead".

Neînțelegerea dintre generații este o problemă eternă. Schimbarea valorilor societății este întotdeauna criticată de către bunei și străbunei, astfel încât un context social nou, care e obișnuit pentru cei tineri, ar putea cauza o situație de *rușine* pentru cei mai vârstnici, fapt despre care vorbește Ch. Bukowski, bunăoară:

(17a) It is so dark now with the sadness of people they were tricked, they were taught to expect the ultimate when nothing is promised now young girls weep alone in small rooms old men angrily swing their canes at visions as ladies comb their hair as ants search for survival history surrounds us and our lives slink away in shame." – Charles Bukowski, "You Get So Alone at Times that It Just Makes Sense".

Conceptul specific anglofon Embarrassment

În literatura de specialitate savanta A.Wierzbicka susține ca în cultura anglofonă conceptul *rușine* a fost substituit de *embarrassment* (*jenă*, dar și alte sensuri în română) [4, p.112]. Lingvista se inspiră din lucrările cercetătorilor W.Miller, P.Stearns și R.Harré, care studiază acest concept din punct de vedere psihologic, sociologic și fiziologic [*apud* 4, p.112]. Astfel, *embarrassment* este considerat unul dintre cele mai importante concepte emoționale din lumea anglofonă modernă, care a apărut pe seama conceptelor *shame* și *guilt (rușine și vinovăție)*. Este foarte interesant modul în care a avut loc procesul de substituire a două concepte prin unul singur. Conceptul *shame* se referă la o valoare morală, pe când *embarrassment* face referință la maniere și convenții, de aici vine și ideea că *embarrassment* se asociază mai puțin cu înroșirea feții individului care simte acest sentiment. R.Harré definește diferența dintre *embarrassment* și *shame* ca fiind o emoție ce apare în momentul conștientizării individului *că alții au aflat ceea ce a făcut cineva* ..., a încălcat convențiile și codul de maniere, o judecată în care eu, în calitate de actor, o produc simultan, pe când *shame* este o „infracțiune morală" *vs* „infracțiuni convenționale" [*apud* 4, p.113].

Fiind de origine poloneză și cunoscând mai multe limbi, A.Wierzbicla critică ideea lui R.Harré și susține că un individ poate simți *embarrassment* fără a fi actor sau fără a comite o oarecare infracțiune convențională. Un individ simte *rușine* atunci când lui i se întâmplă ceva, de exemplu când *i se desfac pantalonii în fund* și aceasta se petrece în public. Mai multe exemple de acest gen ar fi gioräitul mațelor la un om flamând în public. Astfel, savanta declară apartenența emoției *embarrassment* la timpul prezent (ceva mi se întâmplă acum) și nu la cel trecut (am făcut ceva contraconvențional și simt *embarrassment*). Un alt context în care un individ poate simți *embarrassment* este lauda în public, și în acst caz nu se încalcă nicio convenție, spune A.Wierzbicka [4, p.113]. Dezbatem ideea savantei în acest caz, deoarece situația vizată poate fi interpretată

în context social, dar luând în considerare calitățile personale ale individului: unui om îi place să fie lăudat în public, și acesta va fi bucuros și nu va simți embarrassment, pentu că e extrovert și e persoană socială, idependent de apartenența sa etnică, iar altul vă trăi această emoție pentru că e introvert și nu vrea să fie expus în public, mai mult: acesta poate fi sfios de la natură.

Mai există ceva: lumea anglofonă se simte mai liberă de convenții și moravuri datorită creșterii accentului pus pe informalitate și relaxare sau deviere de la convenții sociale rigide. Astfel, savantul P.Stearns face o legătură între problema relatată mai sus și rezultatele obținute de sociologii olandezi, care confirmă existența „noii informalități" a relațiilor sociale de la sfârșitul sec. XX, în care democrația superficială reduce regulile detaliate ale conduitei în plan emoțional, dar în care necesitatea de a manifesta reacții corespunzătoare și de a evita intimidarea altora continuă să determine constrângeri importante [*apud* 4, p.114].

Pentru un cercetător străin care vrea să înțeleagă contextul social în care apare emoția *embarrassment* orice context suplimentar servește ca material de analiză. În așa mod, situația propusă de C.S. Lewis cu referință la acest concept este emoția citită pe fața feciorilor vitregi în momentul când tatăl lor le relatează despre durerea sa sufletească (necazul) pe care o simte după moartea soției sale și a mamei lor: „There appears on their faces neither grief, nor love, nor fear, nor pitty, but the most fatal of all non-conductors, embarrassment" [*apud* 4, p.114].

În temeiul celor relatate mai sus, considerăm că specificul acestui concept emotiv, caracteristic lumii anglo-saxone, poate fi redat prin scenariul cognitiv-prototipic propus de A.Wierzbicka:

Embarrassment

a) X felt something because X thought something
b) Sometimes a person thinks:
c) "something is happening to me now not because I want it
d) someone knows about it
e) this person is thinking about me
f) I dont want people to think about me like this"
g) When this person thinks this, this person thinks something bad
h) X felt something like this
i) because X thought something like this

Astfel, savanta încearcă să explice cum a evoluat schimbarea de la *shame* la *embarrassment* în cultura anglofonă și susține că *shame* avea o funcție de regulare a conduitei indivizilor în societate, deoarece în sensul acestui lexem se conținea ideea „I don't want other people know bad things about me", care mai târziu s-a schimbat în „I don't want people to think about me like this" (fără a specifica – de bine sau de rău), idee care se axa pe autocontrol. Anume autocontrolul a dus la apariția noului concept *embarrassment*, iar în continuare preocuparea de autoprezentare în relațiile interpersonale i-a permis conceptului în cauză să-l substituie pe *shame* [4, p.115-116].

În rezultatul sintezei de mai sus am considerat oportună studierea conceptului *embarrassment* în mai multe contexte, în care englezii și americanii trăiesc această emoție. Cu acest scop, am consultat baza de date British National Corpora (în continuare – BNC) [5] și am selectat enunțuri ce includ lexemul *to embarrass* în variate contexte, astfel încât observăm îmbinările: *to embarrass him/her, to embarrass us both, to embarrass oneself, to have the heart to embarass somebody, to embarrass somebody in front of somebody, to embarrass the Government, to embarrass the authorities, to embarrass either of them*. Constatăm că același lexem are diferiți echivalenți în română și desemnează scenarii cu doi sau mai multi participanți, unul fiind cel care cauzează apariția stării de *jenă*, iar altul/alții fiind purtătorul/purtătorii acestei stări/emoții. Analiza sensului lexemului în discuție se elaborează prin metoda scenariului cognitiv-prototipic și prin traducerea din engleză în română.

Emoția *embarrassment* din engleză presupune o situație neplăcută pentru purtătorul acestei stări și în cele mai dese cazuri această emoție apare din cauza unui comportament indecent al unei persoane față de alta, bunăoară:

(18a) Mungo wanted to put an arm round her shoulder, but knew he would embarrass her. Gradually she grew calmer.' Are you OK?' he said. (a jena, a intimida)

(19a) – if she took it home Uncle Vernon might get his hands on it and embarrass her by reading it out to the commercial travellers. (a rușina)

(20a) Let me win,' Orcadai whispered hoarsely.' You'll embarrass me in front of my guests.'' Hah!' Burun snorted. (a face de râs pe cineva)

Astfel, observăm că acţiunea legată de emoţia *embarrassment* în engleză înglobează situaţii care trezesc sentimente mai concrete (cu termeni care le denumesc) în limba română. Scenariul cognitiv-prototipic în acest caz ar fi:

a) X simte embarrassment.
b) X este pus într-o situaţie neplăcută de Y.
c) X critică atitudinea lui Y faţă de sine.
d) Cand are loc aşa o situaţie X simte embarrassment.

În literatura de specialitate, P.Stearns susţine că emoţia *embarrassment* din engleză nu este confirmată de manifestările fiziologice ale corpului (înroşirea feţei), precum se întamplă în cazul ruşinii în limba rusă sau poloneză ori în alte limbi din cultura de tip colectivist [4, p.112], însă în exemplele selectate din BNC observăm utilizarea lexemului *to embarrass* cu sens de *a ruşina*, care e însoţit de descrierea stării fiziologice a purtătorului de stare manifestată prin culoarea roşie a feţii, bunăoară:

(21a) This isn't very easy for me." Don't embarrass yourself unnecessarily, Mrs. Porter. I get the general idea.' She flashed. (ruşine)

(22a) He would have stripped completely while she watched. Nakedness wouldn't embarrass him – Lucenzo was quite without shame.) (fără ruşine)

Astfel, un alt sens al lexemului *to embarrass* în engleză este *a ruşina* în limba română.

Deseori to embarrass denotă emoţia apărută unui individ, atunci când cineva îi cunoaşte un secret şi îl divulgă în public, de exemplu:

(23a) The movement can always use secret information, to bring pressures to bear, to embarrass the authorities. Military information is always particularly valuable. (a compromite)

(24a) ... not clear what you hope to find, but if Shildon digs up anything to embarrass the MacQuillans I'm prepared to share the credit.' (a pune în situaţie, a face de ruşine)

(25a) ... frightening her -- some hidden cruelty to make her feel uncomfortable, another chance to embarrass her. (a face de ruşine)

(26a) There were an infinite number of ways in which the investigating magistrate could compromise or embarrass a police officer, whereas having the judiciary on your side was an invaluable asset. (a compromite, a face de ruşine)

Scenariul cognitiv-prototipic pentru situaţiile din exemplele (23a-26a) este următorul:

a) Y stie ceva despre X.
b) Y poate folosi această informaţie împotriva lui Y.
c) Y vrea să divulge informaţia despre X în public.
d) Ca urmare, X va simţi embarrassment.

Embarrassment se referă şi la situaţii de autocritică sau de control al comportamentului unui individ care are grijă să nu compromită sau să pună în situaţie un alt individ care nu respectă normele sociale şi, de fapt, merită să fie mustrat în public, bunăoară:

(27a) ...to be civil I shall not moderate my criticism. I didn't want to embarrass you in front of your grandson –" He's not my grandson. (a intimida)

(28a) She needed time to come to terms with it by herself. She wouldn't embarrass either of them by making a scene. (a ruşina, a pune în situaţie)

(29a) Teeth clenched, she held on like grim death, determined not to embarrass Penry Vaughan with a fi of hysterics just because she was in a boat again. (a ruşina, a pune în situaţie)

(30a) I married Melanie in a rush, for reasons which embarrass me to remember. (a se jena)

Astfel, scenariul cognitiv-prototipic care descrie apariţia acestei emoţii este:

a) Y nu vrea ca X să simtă embarrassment.
b) Y cunoaşte ceva compromiţător despre X.
c) Y ştie că dacă el/ea va divulga ceea ce ştie despre Y, acesta vă simţi embarrassment,
d) de aceea Y luptă cu sine şi se comportă astfel de parcă nimic nu s-ar întâmpla.
e) Astfel, X nu simte embarrassment.

Tot în acest şir de exemple, şi în context de autocritică, însă implicând un sentiment reciproc, se înscrie mostra:

(31a) I have said far more than I should have already today. I embarrass us both." Yes.' Vologsky's brief anger subsided.' (a jena, intimida)

Concluzii

În urma elaborării studiului conceptului *rușine* în limba engleză am ajuns la concluzia că acesta nu este tipic printre purtătorii culturii anglofone, de aici apare și atitudinea negativă față de conceptul *rușine* expusă în 35 de mostre din numărul total de 194. Am urmărit substituirea conceptelor *shame* și *guilt* prin *embarrassment,* care a avut loc în urma introducerii democrației superficiale sau a informalismului în societatea anglofonă și a necesității individului de a se autocontrola și autoprezenta în relații interpersonale la nivel social. Totodată, menționăm apartenența noului concept convențiilor și manierelor susținute de societate, pe când conceptul *rușine* făcând parte din grupul de valori morale.

Analiza contextelor în care se înscrie lexemul *embarrass* în engleză ne-a permis să concluzionăm că acesta înglobează situații ce se înscriu în alte situații, redate de concepte mai concrete în limba română și se traduc prin mai multe sensuri, precum: *a (se) jena, a rușina, a intimida, a compromite, a face de râs* și *a fi lipsit de rușine.* Scenariile cognitiv-prototipice indică clar acțiunile dinspre cauzatorul emoției de jenă/rușine spre purtătorul acestei emoții și cazuri de scutire de emoții de acest gen, când interlocutorul reușește să anticipe consecințele și nu-și asumă pedeapsa celuilalt actor, astfel sensul lexemului *embarrass* fiind mai larg în limba engleză.

Referințe:

1. NOVAK, M. *The Antivaccine Movement Should be Ridiculed, because Shame Works,* Gizmodo, Februarie 6, 2015. Disponibil http://www.goodreads.com>132799.Matt_Novak [Accesat: 7.10.2019]
2. TANGNEY, J.P., FICSHER, K.W. *Self-Conscious Emotions. The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride*. New York, London: The Guilford Press, 1995. 542 p. ISBN 0-89862-264-6.
3. http://subiecte.cita tepedia.ro/despre.php?s=ru%Baine [Accesat: 27.07.2018]
4. WIERZBICKA, A. *Emotions across Languages and Cultures: Diversity and Universals.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 349 p. ISBN 0521 59971 7
5. https://www.english-corpora.org/bnc/ [Accesat: 6.10.2019]

Date despre autor:
Viorica LIFARI, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: vlifari@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-5274-1968

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.37-41

CZU: 81'22

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ АФФЕКТИВОВ КАК ЛЕКСИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ЭМОТИВНОСТИ

Татьяна ЦЕПЛИК

Молдавский государственный университет

METODOLOGIA CERCETĂRII AFECTIVELOR CA MIJLOC DE EXPRIMARE LEXICALĂ A EMOTIVITĂȚII

Emotiologia este un domeniu interdisciplinar al cunoștințelor științifice, format în secolul XX la intersecția psihologiei și lingvisticii, care studiază relația dintre emoții și limbaj. Studiul de față este dedicat problematicii categorizării și descrierii semnelor emotive în general și afective în special în lingvistica modernă. Cu acest scop, se face o distincție între conceptele emoționale și cele emotive, sunt examinate definițiile date afectivelor ca mijloace lexicale pentru a exprima emoționalitatea, sunt descrise relațiile lor hipo-hiperonimice cu emotivele și se realizează o analiză contrastivă a caracteristicilor acestora din punctul de vedere al lingvisticii cognitive și al semioticii. Datele obținute arată că, la etapa actuală a dezvoltării emotiologiei ca domeniu al lingvisticii, afectivele reprezintă o zonă slab studiată. Acest lucru este motivat nu doar de natura psiholingvistică complexă a unităților, ci și de lipsa aparatului terminologic comun al acestei arii de cunoaștere științifică. Limitele pentru determinarea afectivelor rămân neclare, convenționale și necesită investigații suplimentare.

Cuvinte-cheie: *afectiv, concept emoțional, concept emotiv, emotiologie, emotivitate, semn emotiv.*

RESEARCH METHODOLOGY OF AFFECTIVES AS LEXICAL MEANS OF EXPRESSING EMOTIVITY

Emotiology is an interdisciplinary field of scientific knowledge, formed in the XX century at the intersection of psychology and linguistics, which studies the relationship of emotions and language. The present study is devoted to the problem of categorization and description of emotive signs in general and affectives in particular in modern linguistics. To do this, a distinction is made between the concepts of emotionality and emotiveness, the existing definitions of affectives as lexical and speech means of expressing emotionality are examined, their hypo-hyperonymic relationships with emotives are described, and a contrastive analysis of their characteristics from the point of view of cognitive linguistics and semiotics is carried out. The data obtained show that at the present stage of development of emotiology, affectives represent a poorly studied area. This is reasoned not only by the complex psycholinguistic nature of the units, but also by the lack of common terminological apparatus of this area of scientific knowledge. The boundaries for determining affectives remain blurred, conventional, and require further investigation.

Keywords*: affective, emotiology, emotive signs, emotionality, emotiveness, emotional concept.*

Введение

В настоящее время ученые считают, что эмоции являются неотъемлемой частью человеческого мышления и языковой осведомленности людей разных лингвокультур. Эмоции лежат в основе познания человеком окружающей среды и тесно связаны с его разумом и сознанием. С начала XX века такая связь вызывает постоянный интерес к эмоциональной сфере человеческого бытия у представителей самых разных научных школ и направлений во всех областях научного знания, одной из которых является лингвистика.

Эмоции играют очень важную роль, являясь своего рода «посредником» между миром и его отражением в языке человека. Но это отражение избирательно, так как люди в основном отражают то, что для них жизненно важно. Как писал В.И. Шаховский, основоположник эмотиологии как самостоятельной области исследований лингвистической науки, «эмоции как психическое явление отражают (то есть воспроизводят) в сознании человека его эмоциональные отношения к миру. Эти эмоциональные отношения являются хотя и субъективными, но социально осознанными и потому в определенной степени типизированными» [1, с.20]. Эмоциональность, будучи одной из ведущих психологических характеристик человека, связана с особенностями его чувственной сферы (состояниями, качествами и т.д.). На языковом уровне эмоции, или эмоциональность, трансформируются в эмотивность, являющуюся способностью языка отражать эмоциональность теми или иными лингвистическими средствами.

Современная эмотиология фокусируется на изучении эмоций в сотрудничестве с другими отраслями науки, поскольку ее объект пронизывает абсолютно все сферы соприкосновения языка и действительности. Механизмы языкового выражения эмоций говорящего, их языкового обозначения, интерпретации эмоций как объективной сущности говорящего и слушающего принципиально различны. Одной из актуальных проблем эмотиологии является изучение эмоций в языке, текстах и общении.

Можно говорить о языке описания эмоций и языке выражения эмоций. Поэтому эмотиология изучает как вопросы объективации эмоций в языке, их инвентаризацию (лексика эмоций), так и выражения эмоций говорящего и эмоциональной оценки объекта речи (эмоциональная лексика). Вербальные способы выражения эмоций, будучи социологизированными, культурно обусловленными и психологизированными, изучаются с точки зрения выполнения ими экспрессивной, эмотивной и номинативной функций. Однако проблема типологии эмотивных знаков остаётся одной из ведущих в современной лингвистике.

Категоризация аффективов как лексических средств выражения эмотивности

Наиболее широко используемой классификацией эмотивных знаков является классификация В.И. Шаховского, который выделяет лексику, называющую (обозначающую) эмоции, лексику, описывающую эмоции и лексику, выражающую эмоции. Последняя, по определению Е. С. Ильюшиной, представляет собой языковое проявление эмоций. «Это – вербальная коммуникация эмоциональных состояний или эмоциональных отношений, а не их простое называние, обозначение» [2]. Слова, выражающие эмоции, по мнению многих авторов, имеют нечеткие границы значения, обусловленные контекстом их употребления, и трудно поддаются дешифровке [3]. Данная статья посвящена проблемам методологии исследования аффективов как языковых и речевых средств вербализации эмоций.

Различные отрасли языкознания относят к аффективам совершенно разные явления. Так, в грамматической семантике аффективом называется падеж. Как указано в Большой российской энциклопедии, «роль экспериенцера – лица, воспринимающего ч.-л. или испытывающего к.-л. чувство, выражает аффектив, или аффективный падеж» [4]. То есть здесь аффектив рассматривается как один из базовых компонентов категории склонения существительных. Склонение – это словоизменение имён существительных, которое обозначает различия в пространстве (диатезы) относительно действия (акции). Одним из пространственных значений падежей и является аффектив, который обозначает одушевлённый предмет, подвергающийся действию или находящийся в состоянии, выраженном предикатом [5]. Таким образом, в рамках данного подхода, аффектив рассматривается только как грамматическая категория, не имеющая никаких эмотивных смыслов и, следовательно, не входящая в сферу интересов для данного исследования.

Другое определение аффективу можно найти в исследованиях лингвистов, проводимых в рамках прагматического подхода к политическим и рекламным текстам. С целью навязывания определенного отношения реципиента к объекту речи, в таких текстах наблюдается манипуляторное использование лексики, «характеризующейся наличием широкого спектра конденсированных смысловых, эмоциональных, идейно-политических коннотаций» [6, c.181]. К такому «нагруженному языку» и относят аффектив, который рассматривается как эмоционально оценочное слово, в том числе «слово-лозунг». Т.М. Бережная определяет «аффективы», по словам Т.П. Курановой, как «“эмоциональные усилители”, адресуемые ценностным установкам аудитории и способные “приписывать” оратору целый ряд личностных свойств аксиологического характера – мудрость, сдержанность, религиозность...» [6, c.181]. Исследователь также пишет, что А.Т. Тазмина к аффективам относит такие слова и сочетания, как *человеческое достоинство, милосердие, вера в идеалы, мечта, истина, духовное возрождение*, а также слова, заключающие эмоциональный компонент в своем предметно-логическом значении, например: *надежда* [6, c.182]. Следовательно, в прагматике политического дискурса аффективом считается не только вербальное выражение эмоции, но и слово, называющее ее или вызывающее у реципиента определенную эмоцию благодаря коннотативному элементу своего значения.

Противоположная точка зрения прослеживается в трудах последователя антропоцентрического подхода когнитивной лингвистики В.И. Шаховского. По мнению исследователя, основной группой слов, способных непосредственно передавать эмоциональное переживание говорящего, являются эмотивы, чья первичная функция – эмоциональное самовыражение. Лексический фонд эмотивных средств составляют: 1) эмотивы – аффективы (эмотивное значение выступает единственным лексическим значением) и коннотативы (эмотивная семантика имеет статус коннотации); 2) нейтральная лексика,

способная становиться эмотивной в речи (потенциально эмотивная). Таким образом, согласно взглядам лингвиста, «эмотив выступает в качестве гиперонима по отношению к аффективу, значение которого для данного слова является единственным способом означивания отраженной эмоции, без ее названия» [7, с.25].

К аффективам принято относить междометия, междометные слова, бранные слова и ругательства, т.е. те лексемы, которые служат лишь для непосредственного выражения эмоции и не имеют логико-предметного значения. Это та лексическая единица, которая эмотивна всегда в связи с раположением её эмотивного компонента в денотативно-сигнификативной части семантики языковой единицы, то есть в самом ядре семантического поля, а не в его периферийной зоне. Например, за междометием Ah в словаре закреплено следующее значение: "used for expressing a feeling, for example for showing that you are interested, surprised, pleased, or annoyed" («выражает удивление, удовольствие или раздражение, а также интерес»); аффектив Bless me обладает словарным значением: "used for showing surprise" («выражает удивление»); междометия Heavens! Good Heavens! Heavens alive! имеют следующее объяснение: "expressions of surprise or annoyance" («выражения удивления или раздражения») [8].

Главной особенностью аффективной лексики является то, что она не описывает эмоции, в отличие от других эмотивных слов, а сообщает о непосредственном эмоциональном состоянии субъекта. При этом эмотивное значение таких лексем может представлять собой как обобщенное отражение определенной эмоции, так и личностно-индивидуальное, за счет нарастания в семантике слова дополнительных смыслов в контексте.

В свою очередь Е.Ю. Кустова, рассматривая эмотивную и экспрессивную функции языка, утверждает, что «следует поменять местами гиперо-гипонимическую пару «Эмотив-Аффектив», назвав лексику, выражающую субъективное отношение говорящего, его оценки и эмоции – аффективами, и подразделить аффективы на направленные на собеседника – экспрессивы, и ненаправленные на собеседника – эмотивы. Свою точку зрения автор основывает на трудах французского лингвиста Л.Теньера и на том наблюдении, что междометия, как наиболее яркие представители этого класса слов, в своем употреблении могут иметь как эмотивную, так и экспрессивную функцию [9].

Рассматривая проблему вербализации эмоций на речевом уровне, Ольга Витальевна Хорохордина в своем докладе на XLVII Международной филологической научной конференции Санкт-Петербургского государственного университета считает целесообразным рассматривать любые коммуникативные ситуации с двух позиций: инициатора общения и автора речевой реакции. С точки зрения последнего, по мнению автора, «имеет смысл различать неконтролируемую речевую реакцию на вербальный или невербальный стимул – высказывание-аффектив – и осмысленную, направляемую определённой интенцией, речевую реакцию – высказывание-эмотив» [10]. Таким образом, автор ставит аффектив в некоторую оппозицию эмотиву по критерию осознанности эмоциональной реакции на ситуацию общения.

Опираясь на точку зрения В.И. Шаховского и его последователей о близости категорий оценочности, эмотивности и экспрессивности, а также на критерий эксплицитности, З.Исхакова утверждает, что «если языковая единица обладает эмотивным значением в словаре, составляющим макрокомпонент её семантики, то есть остаётся эмотивной даже вне контекста, то эта единица есть аффектив, эксплицитное средство вербализации» [11, с.225].

Рассматривая аффективы с точки зрения семиотики, З.Исхакова отмечает, что совпадение денотативного и эмотивного компонентов значения образует относительную смежность между означающим, являющемся знаком, и означаемым. При этом автор отмечает относительность такого явления, поскольку графическая фиксация такого знака на письме может незначительно варьироваться. В качестве примера лингвист рассматривает восклицания *Oh God! My God! Good God!*, в которых отличия в графическом представлении знака не ведут к различиям в заложенном смысле, а могут быть сведены к одному смыслу, собственно эмоции, подразумеваемой адресантом и воспринимаемой адресатом в сообщении говорящего субъекта. В рамках семиотического подхода именно такие отношения могут быть графически фиксированы как S^1/S^2.

З.Исхакова подчеркивает крайнюю эмоциональную заряженность аффективов, о которой говорил еще В.И. Шаховский, называвший их «эксплицитными знаками эмоций» [7, с.180], и утверждает, что одним из свойств аффективов является их способность иррадиировать эмоциональность и экспрессивность на протяжении всего микротекста, в котором они использованы. Это позволяет автору рассматривать наличие аффективов одним из основных критериев определения эмотивного текста. В

результате автор счтитает правомерным «в рамках изучения неконвенционального эмотивного дейксиса квалифицировать аффективы-междометия как эмотивы-символы с изначально неконвенционально-дейктическими значениями» [11, с.221].

З.Исхакова в то же время утверждает, что аффектив-междометие может выступать в качестве символико-индикативного знака. Это происходит в случае, когда за междометием следует остальная часть высказывания. В такой ситуации междометие выражает не просто отдельную, в некотором смысле абстрактную эмоцию, но в целом «эмоциональность говорящего субъекта».

Интересны, с точки зрения автора, дискурсивные маркеры, представленные лексическими единицами типа *Well, H'm, Um*, которые предваряют вопрос, ответ или продолжают высказывание после паузы. З.Исхакова утверждает, что такие лексические единицы могут быть отнесены к междометиям, особенно если они используются в восклицательных высказываниях, «что убеждает в возможности понимания данного дискурсивного маркера как эмотивного символа» [11, с.222]. Другими критериями такой категоризации данных лексических единиц, по мнению исследователя, являются: их повторяемость в одном высказывании, наличие паралингвистических средств выражения эмоций, например описание мимики героев, или их сочетание с соприсутствующими типичными междометиями.

Как указывалось выше, ряд авторов относят к аффективам кроме междометий и эмоционально-оценочные прилагательные типа *awful, dreadful, great* и другие единицы адъективной лексики. З.Исхакова придерживается такой же точки зрения и утверждает, что «эмоционально-оценочные прилагательные обладают статусом эмотива-символа, поскольку двуединая сущность их семантической структуры зиждется на относительной смежности (S^1/S^2) между означающим, графической фиксацией эмотивного знака, например awful, и означаемым эмотивного знака, его содержанием эмоционально-экспрессивного характера. Это единицы с изначально дейктическими значениями в неконвенциональном понимании» [11, с.225-226]. При этом лингвист подчеркивает, что нельзя полностью приравнивать эмоционально-оценочные прилагательные к междометиям. Междометия обладают более независимым эмоциональным смыслом, который всегда можно выявить, и часто используются изолированно от других лексических единиц, тогда как эмоционально-оценочные прилагательные приобретают свое эмоциональное значение только в сочетании с другими сопутствующими элементами.

Подобная точка зрения была высказана И.Р. Гальпериным, отмечавшим, что такое прилагательное «указывает на степень положительного или отрицательного качества того или иного понятия, материализованного в слове, которое следует за этим оценочным прилагательным» [12, с.101]. Таким образом, лексические единицы такого типа становятся интенсификаторами качества, выраженного последующим словом, то есть становятся символико-индикативными знаками «согласно устойчивой синтаксической связи адъективных эмотивных знаков с соприсутствующими единицами в высказывании» в терминах З.Исхаковой [11, с.226].

Описывая инвективные слова в терминах семиотики, З.Исхакова отождествляет в своем исследовании понятия обесцененной и инвективной лексики и подчеркивает, что эмотивный смысл представляет собой макрокомпонент семантики таких слов, а следовательно, относит их к категории эмотивов-символов, поскольку «графически зафиксированное означающее лексем со сниженной тональностью соотносится с означаемым, то есть собственно эмоцией, посредством лингвокультурного семиотического семантико-асинтаксического кода в узком смысле, представленного в настоящей работе как – S^1/S^2» [11, с.247].

Для передачи отрицательного отношения говорящего к какому-либо человеку, наряду с вульгаризмами в английских текстах встречаются зоонимы. З.Исхакова считает зооморфизмы близкими к междометиям, выступающими в эмотивном дейксисе как эмотивы-символы. Она объясняет такую точку зрения тем, что, несмотря на метафоричность их значения, зоонимы представляют собой культурно обусловленные и до определенной степени абстрактные устоявшиеся образы, которые воспроизводятся носителями языка по большей части практически неосознанно, автоматически. Подобно междометиям зооморфизмы позволяют эксплицитно выразить отрицательное эмоциональное отношение или настроение говорящего субъекта, «при этом воздействие на адресата, как правило, бывает весьма эффективным» [11, с.249]. Тем не менее, это не позволяет относить зоонимы к группе эмотивов-символов, каковыми являются междометия. Исследователь подчеркивает, что эмотивный смысл таких лексических единиц является не основным компонентом значения слова, а его созначением, то есть наблюдается не равенство, а лишь относительное сходство между означающим и означаемым в

структуре знака ($S^1 \approx S^2$), делает зоонимы эмотивами-образами, то есть относит их к группе коннотативов, по классификации В.И. Шаховского, а не аффективов.

Лингвисты, занимающиеся исследованиями в области текстологии, отмечают, что из всего лексического многообразия эмотивности слова-аффективы играют наиболее яркую роль. Они чаще всего встречаются не в описаниях эмоций персонажа, а в его прямой речи, в диалогах персонажей, что передает читателю живую, естественную речь и таким образом создает аутентичную и достоверную атмосферу, в которой проявляется та или иная эмоция. Кроме того, имея клишированный характер, большинство междометий помогают быстро и четко определить внутреннее состояние персонажа [8].

Заключение

На современном этапе развития эмотиологии как отрасли языкознания аффективы представляют собой малоизученную область, что связано не только с их сложной психолингвистической природой, но и с отсутствием единого терминологического аппарата данной области научного познания мира. Границы определения аффективов остаются размытыми в современной лингвистике. Отнесенность той или иной лексической единицы к группе аффективов является конвенциональной (зависимой от контекста) у многих исследователей. Зачастую под термином аффектив понимаются совершенно отличные друг от друга единицы как языкового, так и речевого уровней, что обусловлено различными подходами самих авторов. Это позволяет предполагать, что вопрос типологии эмотивной лексики является на настоящий момент не решенным и требует дальнейшего изучения.

Литература:

1. ШАХОВСКИЙ, В.И. В начале была эмоция. В: М*ир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал*, Тверь, 2008, №11, с.19-23. eISSN:1999-8406 [Accesat: 16.02.2019] Disponibil: https://elibrary.ru/item.asp?id=11790570
2. ИЛЬЮШИНА, Е.С. Представление эмоций в языке и речи. В: *Проблемы языка*. Москва, 2013. С.109-111 [Accesat: 16.02.2019] Disponibil: http://www.philology.ru/linguistics1/ilyushina-13.htm
3. ПАК, Е.В. *Семантическая эволюция лексических способов репрезантации концепта negative emotions*: Автореферат диссертации по филологии [Accesat: 10.03.2019] Disponibil: http://cheloveknauka.com/semanticheskaya- evolyutsiya-leksicheskih-sposobov-reprezantatsii-kontsepta-negative-emotions#ixzz60WS6zGII
4. *Большая российская энциклопедия.* Россия / Науч.-ред. совет: Ю. С. Осипов (пред.) [и др.]. Москва: Большая Рос. энцикл., 2004. С.960-1000. ISBN 5-85270-326-5 (в пер.). ISBN 5-85270-320-6. [Accesat: 10.03.2019] Disponibil: https://bigenc.ru/linguistics/text/2312488
5. ДЖУНУСБЕКОВА, Ж. *Сопоставительная характеристика именных частей речи в разносистемных языках* [Accesat: 10.03.2019] Disponibil: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2014/Philologia/7_158898.doc.htm
6. КУРАНОВА, Т. П. Оценочная лексика как значимый манипулятивный компонент политической рекламы. В: *Ярославский педагогический вестник*, 2014, №3, Том I, с.178-183 [Accesat: 10.02.2019] Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenochnaya-leksika-kak-znachimyy-manipulyativnyy-komponent-politicheskoy-reklamy
7. ШАХОВСКИЙ, В.И. *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Воронеж, 1987. С.190
8. СТРЕЛЬНИЦКАЯ, Е.В. *Лексические средства выражения эмоционального состояния персонажа и особенности их использования при переводе художественных текстов с английского языка на русский* [Accesat: 18.01.2019] Disponibil: http://vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/1360
9. КУСТОВА, Е.Ю. *«И смех, и слезы, и любовь» интеракционального дискурса* [Accesat: 10.03.2019] Disponibil: https://pglu.ru/editions/un_reading/detail.php?SECTION_ID=2866&ELEMENT_ID=10161
10. ХОРОХОРДИНА, О.В. *Эмоции в русской речевой коммуникации: аффектив, эмотив, эвокатив*. Санкт-Петербургский государственный университет. XLVII Международная филологическая научная конференция 19-28 марта 2018 года. [Accesat: 16.02.2019] Disponibil: http://www.conference-spbu.ru/conference/38/
11. ИСХАКОВА, З.З. Э*мотивный дейксис и его декодирование в семиосфере*: Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Уфа, 2012 [Accesat: 18.02.2019] Disponibil: http://www.dissers.ru/avtoreferati-dissertatsii-filologiya/a40.php
12. ГАЛЬПЕРИН, И.Р. *Стилистика английского языка.* Учебник. 3- изд. Москва: Высшая школа, 1981, с.334.

Date despre autor:
Tatiana ȚEPLIC, lector asistent la Facultatea de Litere, doctorandă la Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată.*
ORCID: 0000-0001-5081-2160

Prezentat la 09.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.42-47

TEORIA DISCURSULUI

CZU: 81'42:327

EPITETUL ȘI CALIFICATIVUL SIMPLU ÎN DISCURSUL DIPLOMATIC CONTEMPORAN

Sorina DONȚU-SARÎTERZI
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Epitetul ca formă specifică de „a face o calificare" este cunoscut demult. Istoria lui începe din momentul când homo sapiens a început să facă calificări și clasificări de calitate: *bun, rău, gras, scund, ostil, prietenos, bucuros, nenorocit*.

Epitetul a fost și mai rămâne o „figură" prezentă în toate stilurile funcționale. Limbajul popular și cel familiar au epitetele lor, care în dicționare sunt marcate cu siglele *pop.*, *fam.* Cel literar venerează epitetul rafinat, șlefuit, nesteriotipat. El este căutat cu răbdare și tinde mereu spre individualizarea imaginației. Sigla acestuia este *lit.* și *livr.*

În ultimul timp stilurile funcționale aproape că sunt abandonate de cercetători în favoarea discursurilor. Tot mai des întâlnim studii ale *discursului juridic*, *politic, diplomatic, academic, științific*, etc.

E clar că fiecare discurs are sistemul său de tropi și de figuri stilistice. Cercetările pe care le facem noi la capitolul „epitet-calificativ" ne dau posibilitatea să afirmăm că în discursul diplomatic epitetul are un rol și funcție aparte: pe de o parte, ele eufemizează calitatea; pe de altă parte, deturnează sensul acestuia spre ambiguitate ori tabuizare. Desigur, frontierele epitetului nu sunt strict inviolabile, rigide; acesta poate fi ușor deplasat dintr-un discurs în altul.

Un aspect aparte în problematica epitetului îl ocupă *locul ecestuia* (place de l'adjectif épithète), care în limbile romanice a fost minuțios studiat în fiecare limbă aparte. O cercetare cu caracter contrastiv-comparativ a epitetului în mai multe limbi romanice ne lipsește încă.

Interesul persuasiv și accesibilitatea discursului diplomatic se leagă și de utilizarea adjectivelor în sensuri conotative rafinate. Se recurge la mijloace retorice afective în care adjectivul are menirea de a voala - devoala patosul discursului.

Adjectivele discursului diplomatic au o funcție întâi de toate evaluativă. Discursul diplomatic cu largă adresabilitate face apel la valori subtile, general umane; ele au o încărcătură conotativă sporită, chiar ridicată: viața internațională, cooperarea, pacea, religia etc.

Cuvinte-cheie: *adjectiv calificativ, epitet, epitet literar, epitet manierat, clișeu, discurs, discurs diplomatic, stil funcțional.*

THE EPITHET AND THE SIMPLE QUALIFIER IN THE CONTEMPORARY DIPLOMATIC DISCOURSE

The epithet as a specific form of "making a qualification" has long been known. Its history started when the homo sapiens began to make qualification and quality classification: *good, bad, fat, short, hostile, friendly, happy, miserable*.

The epithet was and still is a "figure" present in all functional styles. Popular and familiar languages have their epithets, which in the dictionary are marked as *pop. fam*. The literary one venerates the refined, polished, non-stereotyped epithet. It is patiently searched and always strives to individualize the imagination. Its mark is *lit. and bookish*.

Lately, functional styles are almost abandoned by researchers in favor of discourses. We see more and more studies *of the legal, political, diplomatic, academic, scientific etc. discourse*.

It is clear that each discourse has its own system of tropes and stylistic figures. The research we do in the chapter "epithet-qualificative" gives us the possibility to affirm that in the diplomatic discourse the epithets have a special role and function: on the one hand, they euphemize the quality, on the other hand they divert its meaning towards ambiguity or taboo. Of course, the borders of the epithet are not strictly inviolable, rigid; it can be easily moved from one discourse to another.

A particular aspect of the epithet's issue is its place (place de l 'adjectif épithète), which in Romanic languages has been thoroughly studied in each particular language. A contrastive-comparative research of the epithet in several Romance languages is still missing.

The persuasive interest and the accessibility of the diplomatic discourse also relate to the use of adjectives in refined connotative meanings. We resort to affective rhetorical means in which the adjective is meant to veil - devour the pathos of speech.

The adjectives of diplomatic discourse have first and foremost an evaluative function. The diplomatic discourse with wide addressability calls for subtle, generally human values; they have an increased, even high, connotative load: international life, cooperation, peace, religion, etc.

Keywords: *qualifying adjective, epithet, literary epithet, mannered epithet, cliché, discourse, diplomatic discourse, functional style.*

Introducere

Opțiunea noastră pentru *discursul diplomatic* nu este una fortuită; dimpotrivă, ea este determinată de situația la zi a diplomației contemporane care cunoaște o dublă evoluție: diplomație *constructivă și reflexivă* (rediscutare și reanalizare a conceptelor și postulatelor fundamentale), *diplomația extensivă* (lărgirea domeniilor referențiale) și *intensivă* (aprofundarea sistematică a fiecărui spațiu diplomatic). În acest context de reconstrucție epistemologică stilistica împreună cu semiotica în calitatea acesteia de „știință critică și critică a științei" (Ju. Kristeva) satisfac exigența reflexivității, exigența reprezentativă de creștere a ponderii nivelului „meta" (*metalimbaj, metateorie, metatext* etc.) în majoritatea practicilor discursive, de preferință pentru scriitura literară (écriture littéraire) autoreflexivă prin procedurile de glosă și interpretare – explicitare [1 p.15].

Or, aspectul reflexiv și autoreflexiv, inscripția subiectivității, transferul interligvistic și intersemiotic într-un cadru discursiv integrator își găsesc cea mai adecvată concretizare în discursul diplomatic, cu rol structurant și constitutiv pentru descifrarea/cunoașterea universului diplomatic.

Termenul *discurs* presupune o ținută științifică, academică, diplomatică, oficială, foarte aproape de normă /normativism. El presupune „o înălțime", un stil și o haină stilistică ce îl apropie de impecabil. Auzim de mai multe ori sintagma: Ceea ce a vorbit domnul X nu se ridică /se ridică la înălțimea termenului „discurs". Dacă așteptările sunt perimate sau deziluzionate, apoi se trece la termeni mai populari, mai „*familiari*", ajungându-se uneori și la pseudo-termeni, la „o amalgamă de cuvinte goale", „vorbe deșarte", etc. Iată un exemplu, poate cel mai recent, de substituire a termenului. După ce Igor Dodon, Președintele Republicii Moldova, a pretins că a susținut un discurs politic în Duma de Stat a Rusiei (21 noiembrie 2018), oponenții acestuia au găsit că în realitate nu a fost un discurs în sensul plenar al termenului, ci un discurs-logoree, în care „*dodonul* a arătat din nou că este un vânzător ordinar al Republicii Moldova, un anti-moldovean pasibil de pedeapsă pentru înaltă trădare, după ce a mulțumit în aproape jumătate de oră Federației Ruse pentru că ne călărește, de peste două sute de ani, după cum îi abate" [Timpul, 23 noiembrie 2018, p.7].

1. *Epitetul ca termen de stilistică și poetică*

La acest termen din stilistica și poetica modernă găsim mai multe etimologii: în limba franceză până în sec. XVII cuvântul era folosit la masculin și în dicționare era marcat cu sigla n.m; după sec. XVII el este folosit la feminin „une épithète" (în limba franceză). În limba germană das Epitheton este definit de dicționarul de termeni literari *Beiwort, Eigenschaftswort, Adjektiv.*

Dicționarele franceze terminologice dau etimologia, care vine din greacă *epitheton,* urmată de o etimologie latinizată *epithetum*: „pus deasupra", „adăugat".

Se mai întâlnește și sub titlurile: *appositum, sequens.*

Definițiile *epitetului* au fost făcute în mod arbitrar în funcție de cine o făcea: retoricii au definiția lor, care corespunde cel mai exact ideii antice de figură retorică; gramaticienii l-au definit ca funcție de realizare gramaticală; esteticienii și susținătorii stilisticii lingvistice l-au tratat ca un mijloc de caracterizare „mai exactă" prin extensiune de sensuri. Este clar că *epitetul* și teoriile făcute în jurul lui au fost dictate de perioadele caracterizate de teoria și estetica literară. Nimeni nu mai neagă sintagmele *epitetul clasic, epitetul romantismului francez, român, german; epitetul naturalist, realist, epitetul suprarealismului, epitetul diplomatic* etc.

În perioada predominant clasică, *epitetul* a avut mai cu seamă un caracter de ornament, de multe ori redondant. În perioada literaturii romantice epitetul era la mare căutare. Să ne amintim doar de căutările lui M.Eminescu, pentru care fiecare epitet era o explozie de lumină [2, p.560], ori de cele ale lui V.Hugo pentru caracteristicile arhitecturii Notre-Dame de Paris. Epocile mai noi, începând cu existențialismul european

(francez, englez, german), au căutat să lărgească sfera de aplicație a epitetului, înglobând tipuri eterogene de determinări figurate sau mai puțin desemnalizate [3, p.69].

Ion Coteanu considera că epitetul nu este „o figură de stil, ci numai un purtător de figuri de stil" [4, p.404]. Dar, ca să fie considerat o figură de stil, orice nume predicativ sau circumstanțial de mod trebuie să conțină o metaforă, o metonimie, o sinecdocă, o hiperbolă etc., uneori epitetul ornat se impune prin tradiție literară. „Întâmpinăm atunci epitetul stereotip" [5, p.180], adică exact cum nu trebuie să fie nicio figură de stil, care are menirea să producă surpriză în mintea cititorului. Epitetul „poate surprinde așteptările și se poate constitui într-o inegalabilă formă de exprimare poetică a unei idei" [6, p.94].

Credem că cea mai izbutită și mai laconică definiție a calificativului prin *epitet* aparține lui Pierre Fontanier, pe care îl consideră ca o figură de alocuțiune prin extensiune și care „presupune sublinierea unei caracteristici particulare a unei entități prin intermediul unui cuvânt suplimentar, de regulă adjectiv sau participiu adjectival" [7, p.294].

Ion Manoli în *Dictionnaire de termes stylistiques et poétiques*, în afară de adjective, care pot deveni ușor epitete, enumeră încă vreo șapte structuri simple și compuse utilizate în funcție de epitete ([8, p.166-167].

Diferența dintre un adjectiv simplu și un epitet este următoarea: în timp ce primul este indispensabil pentru determinarea și complementarea sensului (*o masă mare, colorată, bună, lungă, rotundă*), epitetul poate fi considerat redundant (*o masă copioasă și delicioasă, o masă a unirii și a disperării; un fauteuil délicieux, hostile et scandaleux (Marcel Proust*), *blühende Wiese, dunkle Nacht, entzückende Menschen, eine schrecklich interessante Rede, ein Bombenerfolg*.

Prin lipsa epitetului, fraza este mai săracă estetic, dar sensul ei nu este sărăcit cu nimic. Doamna Necker a zis-o bine: Il faut prendre garde dans l'emploi des épithètes en sachant que „les grandes pensées n'ont pas besoin d'un cortège d épithètes" (Să fim atenți când utilizăm epitetele, fiind mereu în curs că gândurile mărețe nu au niciodată nevoie de un cortegiu de epitete) [8, p.167].

Există epitete adjectivale sau adverbiale, care sunt cele mai comune, mai simple utilizate la gradul zero de exprimare, și epitete exprimate prin construcții atributive de o oricare complexitate. Cea mai complexă structură în rol de epitet am întâlnit-o la Paul Eluard: *crinière peignant l'encens sur le bord des fontaines.* Tot la el am mai găsit: *Capitale de la douleur criant sa souffrance et son malheur* (P.Eluard). Dacă vom spune că istoria epitetului este de fapt istoria stilului poetic într-o formă adecvată, nu va fi o exagerare [9, p.29].

A.Veselovski, în studiul cursiv *Din istoria epitetului* (1895), constată o ocurență excesivă a epitetului în literatura lumii și conchide că istoria *epitetului* se identifică cu istoria stilului poetic și a conștiinței poetice. Mai mult, în analiza *epitetului* în baza spațiilor mai largi ale literaturii universale, se descoperă aspecte din psihologia diferitelor popoare din diverse epoci. Exista *epitete* sincretice, specifice popoarelor primitive și din care au rămas relicve și până azi. Astfel, atributul *ascuțit* exprimă în toate limbile și sunetul, și forma fizică, adică însușiri nediferențiate încă. Din frecvența unor *epitete* stereotipe, stabile, în poemele homerice, A.Veselovski deduce că înaintea lui Homer trebuia să fi existat o literatură arhaică bogată și sedimentată. În schimb, în *chansons de geste empiétées,* acestea sunt mai mobile și instabile; poezia franceză fiind la data elaborării lor o poezie în formare. În epoca modernă, *epitetul* are o tendință de diversificare și individualizare. Însă, în poezia simbolistă, care pune accent vădit pe senzație și pe relația sensibilă dintre lucruri, vom întâlni din nou *epitetul* sincretic. O altă constatare, pe bună dreptate, profetică, este aceea că *epitetul* suportă în timp o anume uzură. Înnoirea lor e determinată istoric de psihologia istorică a popoarelor. Întâlnim adesea opinii despre „banalitatea" poeziei vechi. În realitate, poezia *veche,* ca și *epitetele tradiționale,* sunt banale pentru noi, deoarece ele s-au uzat cu timpul. Însă, la vremea lor erau proaspete și noi, sugestive. Aceste judecăți de valoare ale lui A.Vaselovski nu și-au pierdut actualitatea nici azi. Evident că au apărut și alte judecăți, mai moderne, mai sofisticate, dar numai mai mult în plan terminologic [9, p.36,85].

2. *Epitetul ca finețe discursivă*

Alegerea epitetului potrivit, a unui „epitet ajustat" în discursul diplomatic, care vizează un anumit context și un anumit scop, rămâne o chestiune de finețe căutată (finesse recherchée). Generos ca sursă nu doar de expresivitate, dar și de afectivitate și emotivitate, epitetul poartă cu sine pericolul stereotipei. În plus, abuzul de epitete dă textelor și discursurilor un aspect greoi, încărcat în mod supărător [5, p.94). Ca să ne convingem de adevărul celor spuse, aducem aici drept exemplu doar un singur context în care excesul de epitete face textul să pară mai degrabă pleonastic, redondant. Exemplele din germana modernă vin să justifice cele spuse mai sus:

- Die Politikerin hat eine *bärenstarke* Rede gehalten. Das war *bärenstark*! Ihr habt euren Erfolg *redlich* verdient. Für diese Turnübung an den Ringen muss man *bärenstark* sein.
- Der Mann ist *baumlang*, *sportlich* und hat *graue* Haare. Gegen die *baumlangen* Abwehrspieler hatte der Angreifer bei Kopfballduellen keine Chance.
- Dank der *bienenfleißigen* Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter gelang es, diese *anspruchsvolle* Aufgabe *fristgerecht* zu erledigen. Die Filialleiterin gilt als *bienenfleißig* und *verantwortungsbewusst*.

Probabil că anume din aceste considerente în discursul diplomatic epitetele nu pot fi mai mult de două-trei. De multe ori acestea se găsesc în formă de antiteză: „*un conflict util și nedorit*". Puterea de a frapa, de a atrage atenția auditorului, este una dintre rigorile fundamentale ale discursului diplomatic (acesta făcând și el parte din *scrisul aranjat frumos*), căci dincolo de un epitet față de care rămânem indiferenți, într-atât de mult ne-am obișnuit cu el, se așterne, de fapt [9, p.26], o perspectivă istorico-filosofică îndepărtată în timp, o acumulare de metafore, comparații și abstractizări, care fac discursul diplomatic greoi și ambiguu.

Șirul de epitete este admis în structurile care iau forma unei maxime, a unei sentințe, ori a unui enunț cu iz de aforism, ca în citatul lui Anatole France despre caracteristica limbii franceze: *La langue française est une femme. Et cette femme est si belle, si fière, si modeste, si hardie, si touchante, si voluptueuse, si chaste, si noble, si familière, si sage, qu'on l'aime, et qu'on n'est jamais tenté de lui être infidèle*.

Unsprezece calificative pentru un singur nume – limba franceză – toate expresive și afective, care au un singur scop: 1) a pune în lumină puterea de observație și de reprezentare a scriitorului; 2) a dezvălui marea dragoste, dar și profundul respect pentru grandoarea și profunzimea limbii franceze; 3) a sublinia direcția gândirii și a imaginației autorului, sentimentele și impulsurile care îl caracterizează la acest capitol.

3. Structura epitetului în discursul diplomatic

Epitetul în discursul diplomatic poate fi în plan structural simplu, dar și complex:

1. Epitetul simplu: *seism diplomatic, alegeri defuncte, vedetă diplomatică, priveliște uluitoare, balet diplomatic, panda-diplomație, cutremur politic etc;*
2. Epitete multiple: *concubinaj politic și diplomatic, proliferare nuclearo-propagandistică, context geopilitic-inflaționist, alianță democratică nebotezată, cursă electorală dubioasă și nenorocită*;
3. Epitete duble: *lege diplomatică și efemeră, viață tulbure și amară*;
4. Epitete triple la un singur subiect: *diplomat rafinat, vestit și experimentat, negocieri trucate, falsificate și respinse, Uniunea Europeană complexă, inhibată și dezorientată (după apariția Brexit-ului)*;
5. Epitete cvadruple și cvintuple sunt rarisime și noi am depistat doar câteva exemple
   în germană: *ein schrecklich spannender interessanter Vortrag, eine weite, moderne, wachsende Stellungnahme*…
   în franceză: *européanisation actuelle, ample, largement, répandue, applicative et ouverte pour tout pays qui....*
   în română: *discurs prolix, lung, dezmembrat, dezmetic și încă corupt* ...

Menționăm că în discursul diplomatic a amalgama mai multe calificative la un singur obiect este considerat ca un neajuns (un défaut épithétique), ca o carență stilistică care se cere a fi evitată.

Din rândul epitetelor fac parte nu doar adjectivele, dar și toate celelalte părți de cuvânt sau de frază, care determină substantivele (mai rar verbele) prin însușiri înregistrate de fantezia și de sensibilitatea receptorului, adică prin însușiri stilistico-estetice. Autorul unui discurs diplomatic obține prin epitetele alese de el „relieful obiectelor pe care el dorește să le actualizeze pertinent pentru auditoriul care îl ascultă și prin alegerea și accentuarea unora mai importante din câte ar fi fost posibile". Este clar că, în viziunea unui diplomat care își ticluiește discursul *un surâs, un zâmbet* (*un sourire, smile, grin, Lache, Gelächter*) poate fi:

acru, ambițios, amical, anevoios, american, ascultător, barbar, bărbătesc, birocratic, de bunel, de bunică, clar, colorat, curat, cuminte, copilăresc, cucernic, diabolic, dubios, dureros, degenerator, democratic, demonstrativ, deprimat, derizoriu, disperat, despotic, distrugător, devotat, dictatorial, divin, de duminică, diplomatic, discret, disimulat, de divertisment, de devorat, domestic, dulceag, de durere, de duel, de lungă/scurtă durată, dușmănos, dubios, educativ, elogios, elocvent, emotiv, împrumutat, epicurian, epopee, excesiv, experimentat, expresiv, extaziat, explicativ, de eroism, falimentar, fatal, forțat, familial, familiar, de favor, de fee, de felicitare, de femeie, fidel, de fidelitate, de fericire, fin, de funcționar, francez, de fraternitate, funebru, de funeralii, friguros, de furtună, galant, generos, de geniu, de gentelman, de gigolo, de glorie, de gratitudine, de

gravitate, grimasă, de hazard, haiducesc, idioțesc, idilic, ironic, istoric, incert, invidios, încrezător, intrigant, luminos, de laudă, de laureat, de lacheu, de lux, lugubru, liniștit, malițios, mărinimos, naționalist, natural, de naufragiu, nobil, nostalgic, notabil, de noiembrie, nocturn, nervos, obsesiv, onorabil, ofensiv, oportunist, optimist, orgolios, ordinar, oribil, pastoral, de pace, paradiziac (de paradis), parfumat, pasionat, patriotic, pictorial, de plăcere, de plumb, poetic, de politețe, de polițai, putred, de putregai, de preot, de primăvară, promițător, de prostituată, de proprietar, prudent, de pedeapsă, de persoană publică, rablaisian, răutăcios, religios, rustican, de reconciliere, recunoscător, de regret, religios, de remușcare, respectuos, revoluționar, rigid, ridicol, riscant, de rival, de rege, romantic, roman, de rutină, rustican, de sabie, de samurai, sculptural, secret, seducător, secretos, de senior, semeț, sentimental, de servitor/de servitoare, sexual, sincer, socialist, soldățesc, de solitudine, solitar, somnoros, suferind, serios, stilat, de succes, superstițios, spiritual, schițat, de serviciu, suspect, de șarpe, de toamnă (Bacovia), de viperă,

dar el *surâsul/zâmbetul* poate deveni

– *un sourire macron, un sourire merkel, un sourire tramp, un sourire obama, un sourire putine;*
– *Merkellächeln, Trumplächeln, Obamalächeln.*

Numărul de epitete ale unui substantiv (cum numai am și văzut pentru *zâmbet*) poate fi infinit și „depinde de geniul creator al scriitorului" [10, p.6]. Diplomatul, la rândul său, este obligat să țină cont de o mulțime de norme (normă literară, normă socială, normă și etichetă diplomatică etc.) care dictează alegerea mai exactă a epitetului/epitetelor pentru a evita clișeele sterile în calificare. Aceasta se face pentru a oferi o imagine mai pragmatică, inspirată din sursele lexicale mai moderne, unde întâlnim îmbinări practic neologice: *un sourire léonardesque, un sourire sinusoïdal, un sourire lugubre de la planète-Noire.*

Epitetul reprezintă o determinare unilaterală a cuvântului, menită fie de a-i reînnoi semnificația nominală, fie de a accentua ori de a scoate în relief o anumită însușire caracteristică, relevantă a obiectului.

Dacă epitetul într-o operă *belles-lettres* exprimă felul viziunii sau a sensibilității scriitorului, „trăsăturile senzoriale care îl izbesc mai puternic în obiectele realității sau reacțiunea sentimentului sau voinței sale față de ele, adică felul în care poetul apreciază realitatea" [5, p.174], apoi într-un discurs diplomatic el exprimă „realitatea la moment, la zi", actualizând-o până la apogeu, cu scopul de a deveni fără niciun dubiu – plauzibilă.

Concluzii

1. Epitetul este un adjectiv ori o construcție complexă cu funcția de a descoperi noi caracteristici, uneori inedite.
2. Figurile înrudite ale epitetului pot fi considerate *apoziția, antomasia, ampliatio, periphrasis*.
3. Din multiplele clasificări ale epitetului făcute în diferite epoci istorice putem concluziona că în discursul diplomatic acesta este rafinat, are întotdeauna valoare conotativă și o funcție de a voala ambiguitatea. Originalitatea lui constă în asociații semantice, practic inedite.

În încheierea acestui material menționăm că discursul diplomatic are sistemul său de conotații practic inconfundabil, microsistemul sau de figuri retorice și de tropi, prin care diplomații ori camuflează lucrurile, faptele (pour masquer quelque chose), ori le ambiguizează (pour dire peu de choses). Se spune și se scrie că diplomația prin discursul lor ar fi niște profesioniști ai „limbii de lemn" („langue de bois" – în franceză, „Holzsprache" – în germană, „wooden language" – in engleză).

Cercetările noastre la nivelul utilizării doar a **epitetului** diplomatic ne conving că lucrurile nu sunt chiar așa. Epitetul în discursul diplomatic face ca limbajul acestuia să fie dinamic, adoptiv, creator și în mare parte convingător pentru auditoriul care ascultă. În timp ce „limbajul de lemn" este vid, iar mesajul devine anost, figurile de stil, tropii mizează spre explicarea și „iluminarea" faptelor, problemelor de ordin internațional. Limbajul diplomatic nu este nici violent, spre deosebire de cel politic, ori cel juridic. Epitetul diplomatic are misiunea de a atenua lucrurile și de a depăși cu orice preț violența verbală.

Referințe:

1. ROVENIȚA-FRUMUȘANI, D. *Semiotica discursului științific*. București: Editura Științifică, 1995.
2. GOBEȚ, D., MANEA, L. *Dicționar general de sinonime al limbii române*. Chișinău: Gunevas, 2013.
3. DUDA, G. *Analiza textului literar*. București: Humanitas, 2000. ISBN 9738144299.
4. COTEANU, I. *Gramatica de bază a limbii române*. București: Garamond, 1994.

5. VIANU, T. *Despre stil și arta literară.* Cuvânt omagial de Al. Philippide, ed. îngrijită de Marin Bucur. București: Editura Tineretului, 1965.
6. POPESCU, M. *Dicționar de stilistică*, ed. a II-a. București: ALL Educational, 2007.
7. FONTANIER, P. *Figurile limbajului*. București: Univers, 1997.
8. MANOLI, I. *Dictionnaire de termes stylistiques et poétiques*. Chișinău: Epigraf, 2012.
9. VESELOVSKI, A. Din istoria epitetului. În volumul *Poetica și stilistică – orientări moderne*. Prolegomene și antologie de Mihail Nasta și Sorin Alexandrescu. București: Univers, 1972.
10. BAR, D. *Dictionnaire des épithètes et qualificatifs*. Paris: Librairie Garnier Frères, 1930.

Date despre autor:
Sorina DONȚU-SARÎTERZI, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umaniste, Politice și ale Comunicării*, ULIM.
E-mail: sorina.dontu.sariterzi@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4503-6627

Prezentat la 16.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.48-58

CZU: 811.133.1'42:34(44)

LE POUVOIR JUDICIAIRE DE LA LANGUE: VERS UNE SEMIOTIQUE DE LA PLAIDOIRIE

Ana GUȚU

Universitatea de Stat din Moldova

PUTEREA JUDICIARĂ A LIMBII: SPRE O SEMIOTICĂ A PLEDOARIEI

Prezentul articol se referă la discursul judiciar și în special la pledoariile analizate din punctul de vedere al metodei semiotice și al geometriei gândirii. Autorul analizează atât structura discursului judiciar, cât și conținutul lexico-stilistic și filosofic al acestuia în ceea ce privește evoluția gândirii judiciare în baza exemplului Franței. Corpusul este alcătuit din 43 de discursuri judiciare, pledoarii ale de avocaților, discursuri de acuzație și scrieri literare având funcții de pledoarii. Concluzia esențială, care rezultă din articol, este că limba are și o putere judiciară. Concluziile pragmatice, extrase din corpusul analizat, sunt folosite pentru a crea o bază de date eficientă pentru implementarea unui instrument informatic distractiv pentru a preda elocvența justiției părților în cauză.

Cuvinte-cheie: *pledoarie, gândire judiciară, avocat, semiotică, limbă, elocință, figure de stil, filosofemă, termeni, izotopie.*

THE JUDICIARY POWER OF THE LANGUAGE: TOWARDS A SEMIOTICS OF THE PLEADING

The present article deals with judicial discourse, including the pleading, which is analyzed from the point of view of the semiotic method and the method of the geometry of thought. The author considers both, the structure of the judicial discourse and its lexico-stylistic and philosophical content according to the evolution of judicial thought based on the example of France. The corpus consists of 43 judicial speeches, pleadings of lawyers, speeches of accusation and literary writings having the function of pleadings. The main conclusion that follows from the article is that the language has a judicial power. The pragmatic conclusions, drawn from the analyzed corpus, serve to set up an effective database for the implementation of a playful informative tool to teach legal eloquence to concerned students.

Key-words*: pleading, judicial thought, advocacy, semiotics, language, figure of speech, eloquence, philosopheme, terms, isotopy.*

Introduction

Dans un de mes articles sur des sujets sociolinguistiques j'ai postulé l'existence de quatre pouvoirs qu'une langue peut exercer dans une société: le pouvoir politique, le pouvoir économique, le pouvoir social et le pouvoir culturel. Je n'ai point réservé de place au pouvoir judiciaire qu'une langue peut exercer dans une société, et ce n'est pas fortuit, car la jurisprudence couvre aussi bien le champ politique (textes de lois) que celui culturel (éducation) ou social [1].

Néanmoins, définie sous un angle instrumentalisé (moyen exclusif de communication dans des procès judiciaires quelle que soit sa manifestation – l'oral où l'écrit), la langue constitue le cadre par excellence d'un procès judiciaire: en commençant par le discours de l'accusateur, en passant par la plaidoirie de l'avocat et les interventions des témoins.

Ce que nous tâcherons d'élucider dans notre article c'est la possibilité d'aborder le discours judiciaire (la plaidoirie de l'avocat et le discours accusateur) d'une perspective sémiotique. À cette fin nous établirons***la structure du pouvoir judiciaire de la langue, la nature et les particularités des éléments constitutifs de ce pouvoir, la structure sémiotique de la plaidoirie en tant qu'entité discursive pluricode;*** nous étudierons en détails ***la phénoménologie du procès judiciaire dans son évolution en prenant l'exemple de la France (corpus de plaidoiries) avec élaboration de modèles sémiotiques sur la base d'analyses lexicales-sémantiques-stylistiques-rhétoriques;*** nous statuerons aussi***à propos del'impact de l'histoire judiciaire sur le destin d'un pays.***

Approche doctrinaire. Les fondements philosophiques d'une société sont éminemment importants pour la constitution de la nation, pour l'épanouissement de la culture, des beaux-arts, du système éducatif d'un pays [1]. Les systèmes philosophiques ont généré le fleurissement des sciences, qu'elles soient dures ou «molles» (humaines), qui, à leur tour ont contribué à l'organisation socio-économique des sociétés. La langue fut le

véhicule unique à l'aide duquel les doctrines scientifiques ont vu le jour, ont été expérimentées, ont triomphé ou se sont effondrées, en menant vers la gloire leurs concepteurs.

De tous les domaines socio-économiques la jurisprudence semble avoir exercé un rôle déterminant dans l'avancée des pays vers les démocraties modernes. Or, l'histoire d'un pays est aussi, immanquablement, l'histoire de sa pensée juridique. La France s'est adjugé la paternité de la théorie de la séparation des pouvoirs dans un état grâce à l'esprit brillant de Montesquieu, une figure emblématique du firmament doctrinaire juridique: *«Il n'y a point de liberté si la puissance de juger n'est pas séparée de la puissance législative et de l'exécutrice. Si elle était jointe à la puissance législative, le pouvoir sur la vie et la liberté des citoyens serait arbitraire. Si elle était jointe à la puissance exécutrice, le juge pourrait avoir la force d'un oppresseur.»* [2, p.172].

Ayant postulé que «La loi est, en général, la raison humaine [2, p.171], Montesquieu a octroyé à la langue, porte-parole de la raison, le pouvoir incontestable de tisser les systèmes complexes de la jurisprudence dans toutes ses manifestations: lois, procès judiciaires, contrats, testaments etc. Bien avant Montesquieu c'est Aristote qui donna une prédéfinition à la langue/la parole en tant qu'acquis exclusif de l'homme utilisé par celui-ci à des fins sociales bien précises: «*...L'homme est un animal politique, bien plus que n'importe quelle abeille ou n'importe quel animal grégaire. Car, nous le disons souvent, la nature ne fait rien en vain. Et seul parmi les animaux l'homme est doué de parole ...la parole existe en vue de manifester l'utile et le nuisible, le juste et l'injuste...*» [2, p.37].

Corpus de l'étude et son analyse.

Tout en examinant l'histoire des grands procès en France depuis le XV-e jusqu'au XX-e siècle [3], nous allons formuler un premier constat; selon nous: ***le pouvoir judiciaire de la langue est défini par l'utilisation habile de celle-ci afin d'accuser ou acquitter un présumé coupable, qui, à part d'être un citoyen, est aussi un prince (à savoir, monarque, ministre, figure publique éminente etc.), dont le conflit apporté devant les tribunaux stigmatise la société en la bouleversant et contribue au changement ou à l'évolution des mentalités sociales.*** Cette définition à titre axiomatique nous servira de point de départ dans nos réflexions, et ce n'est pas par hasard que nous avons choisi l'exemple de la France, un pays européen, une ancienne démocratie, bâtie historiquement de manière évolutive, mais aussi révolutionnaire, pays qui a connu l'éclat des esprits intellectuels les plus féconds, mais aussi l'exécrable guillotine, tous ayant contribué à la constitution d'une république moderne, encadrée dans la stabilité politique, sociale et économique.

Le graphe qui suit représente, dans notre vision, la structure du pouvoir judiciaire de la langue. Les possibilités offertes par l'informatique nous permettent d'envisager cette structure plutôt sous formes de couches qui se superposent, dont les diamètres ne diffèrent pas, même si le dessin nous fournit optiquement un autre effet:

Graphe 1. Structure du pouvoir judiciaire de la langue.

Ainsi donc, le pouvoir judiciaire de la langue est constitué ***de traités et textes de lois, de discours des accusateurs (publics), de plaidoiries des avocats, d'écrits littéraires à titre de plaidoiries***. Cette structure nous a été suggérée par les sources qui sont disponibles aujourd'hui pour ceux qui s'intéressent à ce sujet. Bien sûr, la modernité offre d'autres possibilités de documentation, mais, compte tenu du fait que nous ferons une incursion historique dans la thématique, il est de notre devoir de mentionner que l'histoire de la pensée juridique est quantifiable d'abord et surtout grâce aux écrits. Les écrits les plus pérennes sont, bien sûr, ***les traités*** et ***les textes des lois***. Pourtant, la majeure partie de tout ce qu'on peut appeler le phénomène judiciaire au cours de l'histoire est évanescente, car les discours des accusateurs publics et les plaidoiries des avocats ont été rarement documentés, exception faite de certains procès de grande résonance qui ont survécu grâce aux écrits littéraires de l'époque. Cette histoire des affaires judiciaires est également l'histoire des paroles prononcées pour convaincre, l'histoire des émotions et des éloquences, l'histoire des engagements politiques et sociaux. L'évanescence de l'oralité discursive judiciaire nous fait penser à une possible quête des paroles et des discours perdus dans la nuit des temps. Il faut remarquer le fait que tout tribunal est un endroit où l'on s'exprime. Les accusateurs, les avocats, les témoins, les inculpés qui se défendent eux-mêmes, sont réunis sous un seul toit, et souvent le tribunal semble être la scène d'un théâtre, où un spectacle fabuleux est joué à l'attention du public de l'époque ou, encore plus, à l'attention des temps à venir.

Jetons donc un regard sur les interférences des textes produits par les différents personnages des procès judiciaires, personnages impliqués directement, par la tenue des discours, mais aussi des personnages impliqués de l'extérieur du procès judiciaire comme tel, à savoir des personnalités publiques largement connues dans la société.

Graphe 2. Interférences lexicales-sémantiques-stylistiques-rhétoriques des entités discursives judiciaires.

De toutes ces trois entités discursives, sans doute, les discours des accusateurs semblent intéresser moins, car elles représentent des écrits bureaucratiques, imprégnés de termes juridiques propres à l'époque, sans parler du fait que, assez souvent, dans l'histoire, les discours des accusateurs s'avèrent non-fondés.

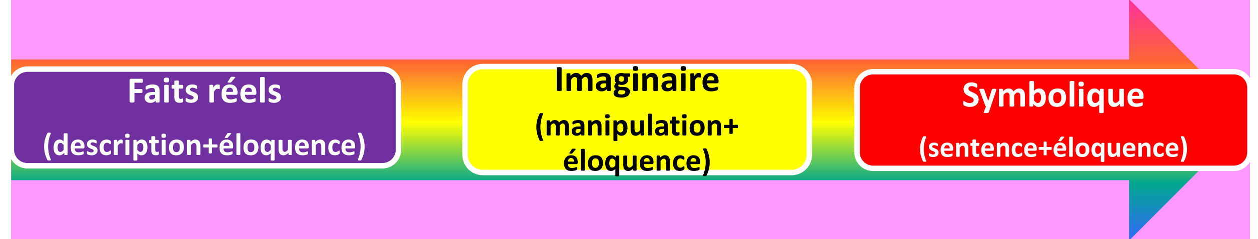
C'est notamment le discours de la défense qui l'emporte sur le discours de l'accusation, car c'est justement le discours de la défense qui devra influencer la sentence du juge. L'histoire des règles de la défense n'est pas du tout courte. L'humanité a mis du temps à arriver à l'institution de l'avocat. En France la profession d'avocat a été institutionnalisée sous Philippe le Bel, mais le système des procédures n'a été mis en place qu'au XVII-e siècle [3, p.6]. Avant il était courant d'offrir la possibilité de se défendre aux inculpés eux-mêmes, ou bien, une fois la personne condamnée, quelqu'un pouvait intervenir auprès du souverain afin d'implorer la grâce d'un condamné. Ces écrits constituent de véritables plaidoiries dans le sens moderne du mot. À part ces lettres-plaidoyers, des écrivains intervenaient pour éclairer le conflit abouti au tribunal, ainsi des ouvrages sont nés en marge des procès fameux.

Nous proposons d'envisager le discours judiciaire en tant que macrosigne, pour nous situer dans une approche sémiotique. Nous adopterons la sémiotique tridimensionnelle de Peirce, basée sur le caractère infini de la sémiosis, sur l'exclusivité du signe (tout est signe autour de nous), sur le rôle déterminant de l'interprétant dans la sémiosis. «*Le processus sémiotique est donc toujours une relation à trois termes: un signe est une chose reliée sous un certain aspect à un second signe, son objet, de telle manière qu'il mette en relation une troisième chose, son interprétant, avec ce même objet, et ainsi de suite ad infinitum*» [4, p.38].

Le but suprême d'une plaidoirie est de convaincre, c'est autour de la persuasion que tournent toutes les parties composantes d'une plaidoirie. La plaidoirie est un macrosigne pluricode, surtout si nous nous sommes proposé d'examiner un corpus discursif diachroniquement. De ce point de vue nous nous référons à la définition proposée par Jean-Marie Klinkenberg: «*Nous entendons par un discours pluricode toute famille d'énoncés considérée comme sociologiquement homogène par une culture donnée, mais dans laquelle la description peut isoler plusieurs sous-énoncés relevant chacun d'un code différent*» [5, p.232].

La multitude des codes de communication pour comprendre/interpréter une plaidoirie est évidente, nous avons besoin pour cela de connaître à fond: *le code du contexte historique de l'affaire, les détails sur la personnalité de l'avocat ou de l'accusateur, le code sémantique des significations des termes juridiques utilisés par les orateurs, le code culturel visant les détails sur les personnages dont les noms figurent dans les discours*, et la liste peut être complétée… «Les codes varient dans l'espace et dans la société. Mais leur variation est aussi temporelle: les codes évoluent» [5, p.290].

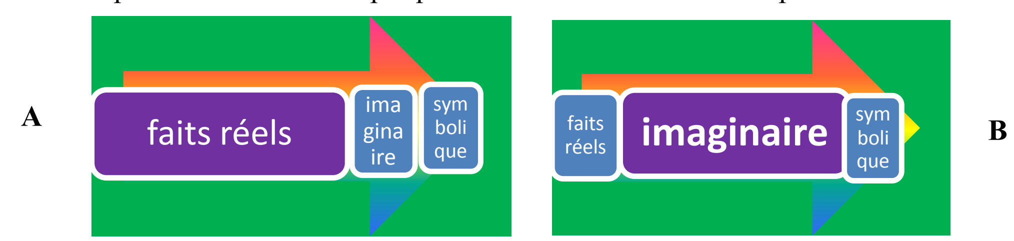
Compte tenu de ces précisions, nous considérons que la structure dynamique d'une plaidoirie peut être représentée selon le graphe suivant:

Graphe 3. La structure sémiotique de la plaidoirie.

Il est à noter que la sémiotique refuse de confondre autant le symbolique avec l'imaginaire, qu'avec le réel. Cette structure triadique nous a été inspirée par l'essence même de la plaidoirie. Toute plaidoirie est conçue pour convaincre, selon le type de discours – accusateur ou défendeur, l'orateur doit persuader les juges ou les autres instances que ses propos sont les plus véritables, les plus corrects.

Les plaidoiries que nous avons analysées se plient à la structure triadique susmentionnée le ***réel***, ***l'imaginaire*** et le ***symbolique***. Le réel comprend très naturellement l'exposé des faits, l'imaginaire suppose la manipulation verbale qui est utilisée pour fausser le réel, et, finalement, le symbolique, représente les jugements qui s'élèvent au–delà du contexte historique et juridique de la plaidoirie pour déboucher sur une formule linguistique atemporelle, quelquefois abstraite, applicable universellement à des situations similaires. Nous les avons appelés ***philosophèmes:*** *«expressions concentrées d'une vérité socio-humaine et [qui] sont susceptibles de ne pas être altérées dans l'espace et dans le temps»* [6, p.83]. Toutes les trois parties composantes de la plaidoirie sont marquées par l'éloquence des orateurs. Le choix du lexique est d'une importance cruciale pour que le résultat final de la plaidoirie soit atteint : convaincre les juges. Les plaidoiries que nous avons analysées diffèrent pour ce qui est du quota du ***réel***, de ***l'imaginaire*** ou du ***symbolique*** dans leurs structures. Ainsi, il y a des plaidoiries où la place du réel est très importante et où l'orateur évoque toute une suite de faits pour éclairer la situation du coupable (le discours accusateur de Robespierre contre Louis XVI ou les deux plaidoiries de Berryer en faveur du général Cambronne), et il y a des plaidoiries plus brèves en tant que durée et plus concentrées sur le côté éloquence (telles la plaidoirie de Portalis, avocat de l'épouse de Mirabeau, ou la péroraison de Desèse pour le roi Louis XVI). Les deux types de plaidoiries sont construits sur l'exploitation des figures de pensées, mais c'est surtout le deuxième type qui semble être surtout basé sur l'éloquence, car le réquisitoire des inculpés est très lourd. Graphiquement cela devrait avoir la représentation suivante:

Graphe 4. A) Plaidoirie basée surtout sur les faits réels. B) Plaidoirie basée surtout sur l'imaginaire.

Afin de répondre à l'autre but de notre étude, nous allons entrer dans le vif du sujet, c'est-à-dire faire le tri, d'une certaine manière, des textes des plaidoiries pour faire émerger les similitudes et les différences, à savoir les interférences lexico-stylistiques, dans les différentes plaidoiries à travers les siècles. Ce regard nous permettra finalement de proposer des suggestions pour l'élaboration d'un logiciel pour l'apprentissage de l'art oratoire en français à l'intention des étudiants francophones en droit.

Nous avons analysé un corpus de 43 discours – plaidoiries, discours d'accusation, notes de plaidoiries, essais littéraires répertoriés dans le livre de Corato. Dix de ces discours sont des documents écrits qui n'ont pas été prononcés devant les tribunaux. Faute d'espace, nous allons présenter seulement 9 graphes-résumés des textes/discours les plus éloquents selon la structure suivante : ***la description des faits, le choix des termes juridiques, les lexèmes (mots-clés) à titre d'isotopie, les figures de pensées et les philosophèmes/sentences.***

A. ***Graphe-résumé*** de la Harangue au roi Charles VI en faveur de la gloire du royaume de France et contre les dilapidations faites par les conseillers du roi [3, p.14-15], rédigée en 1405 par Jean Charlier de Gerson, théologien de la Sorbonne. Au nom de la Sorbonne des clercs il tente d'apaiser la guerre civile et de rendre à la monarchie ses lettres de noblesses, il s'insurge contre les abus de tout genre qui régnaient à cette époque

Termes juridiques	• Avocat, justice, juge, vie civile, chevalier, justicier, juger, roi
Lexèmes/ isotopies	• Flatteur, mort, Dieu, roi, peuple, mensonge, justice, prêtre
Figures de pensée	• ***Antithèse*** : fausseté-vérité, vie-mort, luxe–vanité, vérité–mensonge, roi–sujet, grand–petit, ange–diable

Philosophèmes: Et qui êtes –vous, je vous prie ? réponds vérité : tu es une pure créature sujette à toute angoisse et tribulation, à froid et à chaud, à douleur, à maladie et nécessité inévitable de mort… : quelque robe que tu aies, quelque or ou argent, ou pierre précieuse, ou pompeuse famille soit environ toi, quelle chose est ta chaire qui tôt ou tard deviendra charogne et la proie du tombeau ?

A. ***Graphe- résumé*** de la plaidoirie de Jean Portalis (1746-1807) avocat d'Aix-en-Provence, rédacteur du Code civil et du Concordat de 1801.

Type du procès: ***procès civil de divorce***. Procès Mirabeau contre Portalis, avocat de l'épouse de Mirabeau, 1780, Plaidoirie en faveur de l'épouse de Mirabeau [3, p.169-170]. L'éloquence de Portalis s'est surtout construite sur des accusations très graves à l'adresse de Mirabeau, cette jonglerie de paroles avait mené à ce quele procès fut gagné par l'épouse de Mirabeau.

Termes juridiques	• Calomnie, diffamation, publique, réclamé, juridiquement, preuve, procès, magistrat, instance, décret, procédure, droits
Lexèmes/ isotopies	• Opinion, faux, injuste, intime, époux, fils, opprobre, ignominie, séparation, mariage, famille, ruiné, humiliant ; funeste, malheur, folie, violence, menace, forcer, manquement, tyran, persécuteur, souffrir
Figures de pensée	• ***Énumération*** : il a été mauvais fils, mauvais époux, mauvais père, mauvais citoyen, sujet dangereux… ; *Métaphore* : mauvais fils : on l'a vu, par ses folles et basses dissipations, dévorer le patrimoine de son père, troubler son repos par des procès indignes, affliger et humilier sa vieillesse par le spectacle de ses travers, et attenter même à son honneur par des infâmes libelles.

Philosophèmes: il a été mauvais fils, mauvais époux, mauvais père, mauvais citoyen, sujet dangereux… ;

Quels droits peut donc avoir celui qui n'a jamais connu de devoirs, qui s'est joué de l'honneur, de la bonne foi, de la vertu, qui n'a respecté ni les liens de convention, ni ceux du sang ou de la nature ?

B. ***Graphe résumé*** de la plaidoirie d'avocat afin de réhabiliter la mémoire de Jean Calas [3, p.83-103]. En 1762 Alexandre Jérôme Loyseau de Mauléon (1728-1771), avocat au parlement de Paris prononça cette plaidoirie dans le cadre du procès de Jean Calas. L'affaire Calas reste à jamais synonyme d'erreur judiciaire. Faits: le 15 octobre 1761 à Toulouse le fils du protestant Jean Calas se suicide. La rumeur se répandit que son père l'avait tué pour avoir prévenu qu'il se convertisse au catholicisme. Les preuves n'existaient pas, mais Jean Calas fut jugé et condamné à mort. Dès lors sa famille ne cessa les démarches afin de réhabiliter sa mémoire.

Termes juridiques	•Avocat, assassin, police, crime, ordonner, saisir, procès verbal, meurtre, procureur, inspection, cadavre, décret, témoin, suicide, magistrat, juge, juridiction, délibération, tribunal, crime, coupable, indice
Lexèmes/ isotopies	•Estime, noblesse, protestantisme, réforme, dogme, domestique, pieux, vertus, idées noires, tristes projets, réputation, douleur, mort, religion, réputation, père, fils, Dieu, malheur, ouï-dire, conversion, pasteur, innocence, supplice, déplorer, vérité, honneur, peuple, injustice, infortuné
Figures de pensée	•***Exclamation*** : Quel spectacle ! Quel objet pour les yeux d'une mère ! ***Métaphore*** : peuple amoureux d'aventures ; Le voile tombera de vos yeux. Alors le glaive de la douleur déchirera jour et nuit vos entrailles ; Ô, jugement incroyable et terrible ! que pour l'honneur de ma patrie je voudrais pouvoir arracher des annales de notre siècle !

Philosophèmes: Que méditez-vous, ô mes juges ? Qu'allez-vous faire ? Êtes-vous des pères, des magistrats, des hommes ? Les excès d'un peuple fanatique préparaient-ils vos oracles ? Le voile tombera de vos yeux. Alors le glaive de la douleur déchirera jour et nuit vos entrailles. Ô, jugement incroyable et terrible ! que pour l'honneur de ma patrie je voudrais pouvoir arracher des annales de notre siècle ! Le fanatisme rend tout croyable, parce qu'en effet il rend tout possible.

C. Graphe-résumé du discours d'accusation, prononcé en 1793 par Robespierre (1758-1794), député d'Artois, député de Paris à la Convention, guillotiné en juillet 1794 [3, p.194-205] lors du procès de Louis XVI, qui comparaît devant la Convention, constituée en tribunal.

Termes juridiques	•Sentence, procès, juger, litige, absous, innocent, détention, tribunal, crime, constitution, justice, peine de mort, avocat, condamner, flagrant délit, preuve
Lexèmes/ isotopies	•Peuple, république, dénoncer, cœur, mépris, liberté, roi, despotisme, rétrograder, vérité, innocence, rebelle, empire, patriote, faiblesse, nation, constitution, salut, intrigue, raison, principe, cause, humanité, cruel, cruauté, détrôné, révolution, sacrifice, traître, dévouement, vengeance, puissance, punir, malheur, trésor, perfidie, disgrâce, guerre, civil
Figures de pensée	•***Métaphore*** : Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires ; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre ; ils ne condamnent pas les rois, ils les replongent dans le néant ; ***Question rhétorique*** : Quels autres effets peut produire ce système ? Que dis-je ? Que trouvez-vous là de grand ? Craignez-vous de blesser l'opinion du peuple ? Qu'importe au peuple le méprisable individu du dernier roi ? ***Exclamation*** : Ô crime, ô honte ! Et quelle carrière ouverte aux conspirateurs ! Le moyen de confondre les despotes, c'est de respecter leur complice !

Philosophèmes: Vous n'avez point une sentence à rendre pour ou contre un homme, mais une mesure de salut public à prendre, un acte de providence nationale à exercer. Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires ; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre ; ils ne condamnent pas les rois, ils les replongent dans le néant. Je prononce à regret cette fatale vérité... mais Louis doit mourir, parce qu'il faut que la patrie vive... Citoyens, la sensibilité qui sacrifie l'innocence au crime est une sensibilité cruelle ; la clémence qui compose avec la tyrannie est barbare.

D. Graphe-résumé de la Plaidoirie de l'avocat Pierre-Antoine Berryer (1790-1868), député à Marseille, élu à l'Académie Française, plaidoirie prononcée en 1833 [3, p.265-271] lors du procès de Chateaubriand (qui avait écrit et publié, malgré l'interdiction par le gouvernement, un Mémoire ayant pris le parti de la duchesse de

Berry, qui voulait faire revenir son fils, le dernier de la dynastie de Bourbon, au trône de France occupé par Louis-Philippe, duc d'Orléans). Le sujet-phare du plaidoyer est le droit à la liberté d'expression dans la presse.

Termes juridiques	•Défendre, plaider la cause, rendre justice, procès, poursuites, argument, ministère public, crime, droit, droit constitutionnel, procureur général, juré, jugement
Lexèmes/ isotopies	•Dignité, écrit plein de génie, mot à mot, phrase à phrase, dignité, journaux, auteur du discours, tolérance, indépendance de la pensée, dynastie, liberté, calomnie, opinion, l'épée et la plume, valeur, prestige, presse, Europe, M. de Chateaubriand, Votre Majesté, conviction, bouleverser, principe, vertu, traître, tyrannique oppression, journaliste, liberté de la presse, discussion, écrivain, amour du pays, souveraineté nationale
Figures de pensée	•***Question rhétorique*** : Ne le connaissaient-ils pas par tous les extraits qu'en avaient publié tous les journaux de la France ? Comment une simple relation de cette nature peut-elle constituer un délit ? Le droit qui nous régit aujourd'hui, quel est-il ? Quel est le rôle que la presse est appelée à jouer dans un pays ou la loi de la majorité est souveraine ? N'est-ce pas ce noble roi qui a aboli le combat judiciaire ? ***Métaphore*** : « Laissez là votre plume ; allez en armes sur la place publique, où nous aurons des meurtriers pour vous répondre » ; le combat judiciaire. •***Epithète*** : opinion dangereuse, réunion imposante, accusation capitale, roi magnanime

<u>Philosophèmes:</u> M.de Chateaubriand ne devait pas être défendu ; et cependant que sa cause est belle, plaidée devant un jury français qui comprendra ce caractère que l'on accuse parce qu'on l'a méconnu, et qui rendra justice à des sentiments que l'on essaye de flétrir parce qu'on les redoute ! Votre fils est mon roi ! Il n'y a pas une de vos libertés, de vos prérogatives que vous ne deviez à la Restauration. Quel est le rôle que la presse est appelée à jouer dans un pays où la loi de la majorité est souveraine ? Et parce que cette révolution s'est opérée, il se trouve que M. de Chateaubriand n'a plus ni son esprit éclairé, ni son amour pour le bien public ; il faut qu'il renonce à ses croyances ; il faut qu'il cesse d'avoir confiance dans des principes et dans des opinions qui, pendant tant de siècles, ont fait la gloire de la France ! Vous êtes Français, vous êtes peuple, vous acquitterez Chateaubriand. Roi magnanime, c'est en votre demeure, c'est au milieu de ruines que j'aperçois d'ici, et que votre souvenir a consacrées, qu'on ose dire à l'écrivain : « Laissez là votre plume ; allez en armes sur la place publique, où nous aurons des meurtriers pour vous répondre ».

E. Graphe-résumé de la plaidoirie de Charles-Forbes-René, comte de Montalembert (1810-1870), pair de France à 20 ans, fervent défenseur du catholicisme sous la II-ème république et sous l'Empire. Le procès de l'école libre. En 1831, à 20 ans à peine, le comte de Montalembert ouvre avec l'abbé Lacordaire une école libre à Paris, ce qui contrevenait à la loi qui avait confié le monopole de l'éducation à l'Université de Paris. Les inculpés ont payé une amende de 1000 francs. Plaidoyer de défense, d'une rare éloquence et retentissement dans la société. [3, p.288-298]. Le sujet – phare du plaidoyer est la revendication du droit à l'enseignement religieux, privé, autre que celui public.

Termes juridiques	•Droit, loi, juridiction, juge, plaider, jugement, liberté publique, droit de conscience, procureur général, réquisitoire, inviolabilité, ordonnance
Lexèmes/ isotopies	•France, Université, religion, catholique, enfants, jeune, langage catholique, liberté de l'enseignement, liberté, conviction , étudiant, jeune homme, école , pensée, intelligence, monopole de l'Université , roi, Jésuite, église, Messieurs, despotisme, Danton, Convention, bureaucratie, culte, autorité morale, enfance, jeunesse
Figures de pensée	•***Litote*** : Je sais que par moi-même je ne suis rien, je ne suis qu'un enfant, et je me sens si jeune, si inexpérimenté ; une vie d'homme c'est aujourd'hui surtout bien peu de choses ; ***Antithèse*** : question de vie ou de mort ; banc de l'école – banc des prévenus ; ***Épithète*** : brillante occasion ; passé cruel ; bruyante distinction ; publicité précoce ; douloureuses émotions ; effroyables dangers ; pacte solennel, religieux , irrévocable ; éclatante gloire ; glorieuse cause ; auguste mystère ; prix sublime ; ***Question rhétorique*** : Messieurs, y a-t-il un seul d'entre vous qui eut le courage de le condamner ?... Pourquoi faut-il que nous catholiques, soyons sans refuge et sans secours ? À tout cela que répond le pouvoir ? ***Métaphore*** : acheter un peu de science au prix de la foi ; ***Ironie*** : Vous croirez, avec Danton, à l'unité sociale et domestique de la république, proclamée par le bourreau et sanctionnée par la guillotine ; si notre foi doit mourir, souffrez au moins que nous lui choisissions un tombeau, et que ce tombeau soit la liberté du monde ; usurper le langage de la tristesse

<u>Philosophèmes:</u> Mais, il y a encore dans le monde quelque chose qu'on appelle la foi ; elle n'est pas morte dans tous les cœurs : c'est à elle que j'ai donné de bonne heure mon cœur et ma vie. Vos lois nous proclament la majorité du peuple français, ah ! Pour Dieu ! Ôtez-nous ce vain titre, et rendez-nous à ce prix les libertés que nul n'a le droit de contester à la minorité la plus chétive ! Et si quelque chose prouve à quel point la notion de la vraie liberté s'est altérée de nos jours, c'est sans doute la honteuse patience avec laquelle on l'a supporté jusqu'à présent

F. ***Graphe-résumé*** du Plaidoyer contre la peine de mort prononcé en 1851 par Victor Hugo (1802-1885) lors du procès de Charles Hugo, journaliste, fils de Victor Hugo, qui se présenta devant les assises de la Seine pour avoir publié un article dans le journal *L'Événement*, où il raconta en détail l'horreur d'une exécution à mort [3, p.416-432].

Termes juridiques

- Juge, ministère public, lois, constitution, pouvoir législatif, assemblée nationale, code européen, jurés, procès, démocratie, parlement, chambre des députés, loi pénale

Lexèmes/ isotopies

- Respects aux lois, presse, France, Russie, guillotine, échafaud, rendre justice, liberté de pensée, fils, écrire, Louis XVI, Chateaubriand, Voltaire, Calas, Molière, Jean-Jacques Rousseau, critiquer la loi, L'Événement, peuple, agonie, principe, mœurs, société, vérité, juste, Béranger, idée démocratique, humain

Figures de pensée

- ***Épithète*** : déclamateur démagogue ; déchéance publique ; ancienne tradition ; inqualifiable procès ; ***Personnification*** : (à propos de la guillotine) elle s'indigne contre ces utopistes anarchiques. Elle exige qu'on lui rende des respects ! …elle se porte partie civile… Elle a eu du sang, ce n'est pas assez… ; ***Question rhétorique*** : Quoi ! est-ce donc là que nous en sommes ? Offensaient-ils la justice de leur temps, la justice transitoire et faillible ? ***Métaphore*** : une loi funeste ; la loi humaine a cloué la loi divine ; ***Énumération*** : …le fer rouge, le poing coupé, la torture et l'inquisition ; il se révolte, il se débat, il refuse de mourir ; Pâles, haletants, terrifiés, désespérés ;

Philosophèmes: La critique – oui, la révolte – non. Voilà le vrai sens ; le sens unique de ce mot, respect des lois. Cette loi devant laquelle la conscience humaine recule avec une anxiété chaque jour plus profonde, c'est la peine de mort. En présence des épouvantables faits que je viens de remettre sous vos yeux, vous diriez à la guillotine : Tu as raison ! et vous diriez à la pitié : Tu as tort !

G. ***Graphe-résumé*** de L'Essai «J'accuse», lettre au président de la République Émile Zola (1840-1902), qui lui valut aussi un procès. [3, p.450-456]. Le procès Dreyfus (1894-1898) entra à jamais dans l'histoire de la pensée judiciaire comme un procès contre l'antisémitisme, dans lequel l'armée joua un rôle néfaste, car plusieurs généraux furent impliqués dans l'histoire du «bordereau», fabriqué aussi par des militaires-intrigants ; suite à ces intrigues Dreyfus, officier juif, fut inculpé de trahison. Émile Zola s'implique publiquement dans la défense de Dreyfus, qui ne fut acquitté qu'en 1904.

Termes juridiques

- Calomnie, justice, conseil de guerre, crime, accusé, aveu, instruction, procès de famille, juge, ministère de guerre, tribunal militaire

Lexèmes/ isotopies

- Vérité, France, devoir, Dreyfus, lettre, armée, coupable, papiers, bordereau, traître, guerre, commandant du Paty de Clam, machination, ennemi, nation, histoire, roman-feuilleton, pièce secrète, mensonge, défense nationale, convaincre, victime, écriture

Figures de pensée

- ***Métaphore*** : votre étoile est menacée de la plus honteuse, la plus ineffaçable des taches ; vous apparaissez rayonnant dans l'apothéose de cette fête patriotique ; la France a sur la joue cette souillure ; la nation s'incline ; le néant de cet acte d'accusation ; le coupable reste sur son rocher d'infamie dévoré par les remords ; ***Épithète*** : solennel triomphe ; Exposition universelle ; grand siècle ; crime social ; honnête homme ; effroyable erreur judiciaire ; paralysie générale ; ***Antithèse*** : examiner le bordereau d'un esprit superficiel – un examen raisonné ; enquête folle ; démence torturante ; imaginations monstrueuses ; bordereau imbécile ; ***Répétition*** : Dreyfus connaît plusieurs langues, crime ; on n'a trouvé chez lui aucun papier compromettant, crime ; il est laborieux, il a le souci de tout savoir, crime ; il ne se trouble pas, crime ; il se trouble, crime ; J'accuse…

Philosophèmes: Quelle tache de boue sur votre nom – j'allais dire sur votre règne – que cette affaire Dreyfus ! Ah ! Le néant de cet acte d'accusation ! Oui, nous assistons à ce spectacle infâme, des hommes perdus de dettes et de crimes dont on proclame l'innocence, tandis qu'on frappe l'honneur même, un homme à la vie sans tache ! Je n'ai qu'une passion, celle de la lumière, au nom de l'humanité qui a tant souffert et qui a droit au bonheur

H. Graphe-résumé de la plaidoirie de Joseph Paul-Boncour (1873-1972), avocat, homme politique influent, ministre du travail, ministre de la guerre, ministre de la défense nationale, ministre d'État, ministre des affaires étrangères, lors du procès de l'assassin de Jaurès, en 1919. Jaurès fut assassiné le 31 juillet 1914 par Raoul Villain. L'assassin ne fut jugé qu'en 1919 après l'armistice, il fut acquitté et immédiatement relâché. [3, p.515-542].

Termes juridiques	•Cour, loi criminelle, juré, politique extérieure, politique intérieure, instruction, dossier, défense, crime, procureur général, réquisitoire, juger, meurtre, pénalité, assassin, ministère public, peine, victime, meurtrier
Lexèmes/ isotopies	•Villain, l'Humanité, France, paix, guerre, attentat de Sarajevo, Europe, Jaurès, victime, lettre anonyme, victoire, journal, parti, politique, calomnie, patriotisme, barre, Allemagne, traître, lecture des journaux, journaliste, haine, la pensée de Jaurès, atmosphère morale, réunion, physionomie, alliance, Clémenceau, sentiment national, République, Gambetta, démocratie, liberté, atteinte au droit, peuple, victoire, pouvoir, majorité, coalition, Alsace-Loraine, socialiste, unité, histoire, révolution, guerre industrielle, grève générale, armée, officiers, mort, deuil
Figures de pensée	•***Épithète*** : guerre universelle ; passions surexcitées ; loyauté personnelle ; vols courageux ; influence considérable ; danger national ; responsabilité morale ; physionomie fausse et abominable ; responsabilité morale très lourde ; ***Métaphore*** : des morts endormis dans la fraternité ; fils ailé de l'Encyclopédie ; découronner sa pensée ; désordre de son esprit ; ***Question rhétorique*** : Que lit-il ? Que voit-il ? Quelles influences subit-il ? Que fait-on à cette ligue ? Dans quelle mesure cet homme est sincère ? Pourquoi cet homme est-il devenu le point de convergence de toutes les attaques ? ***Mise en relief*** : guerres de magnificence…, guerre de défense…, guerre de propagande…, guerre d'hégémonie…, guerre de nationalité… ; Propagande de paix, organisation de la paix, politique extérieure de la paix… ; Leçon de justice, leçon de respect des convictions de chacun, leçon de respect de la vie humaine ; ***Antithèse*** : beauté tragique

Philosophèmes: **Où donc cet homme irait-il chercher les opinions qui l'inspirent, sinon dans les milieux qu'il fréquente et dans les journaux qu'il lit ? Voilà la calomnie ramassée dans la presse, voilà le premier des mobiles du crime. Et nous demandons dans la réconciliation à laquelle on nous convie, qu'on n'oublie pas tout de même – et je le dis sans colère, sans haine, sans même élever la voix – mais qu'on n'oublie pas tout de même que, sur le chemin que nous avons à parcourir, il y a d'un côté une victime et de l'autre un meurtrier.**

Conclusions

Sur le total du corpus analysé, 43 textes, 33 sont des plaidoiries qui ont connu le spectacle de l'orateur, tandis que10 sont des textes écrits, jamais prononcés dans les tribunaux. On peut suivre l'évolution de la pensée judiciaire qui trouve son expression suprême dans la langue d'après l'enrichissement de la terminologie juridique, qui dès le début était lapidaire, et avec le temps devient de plus en plus élaborée. Il est à noter, quand même, que les termes *juge*, *justice*, *jugement* figurent dans tous les discours à partir du XV-e jusqu'au XX-e siècle. Des termes tels que *roi, miséricorde, lèse-majesté* disparaissent avec l'avancée des valeurs démocratiques. De nouveaux termes juridiques apparaissent: *loi, ministère public, procureur, juré, tribunal, cour, avocat, code, etc.*

Le choix du lexique sur lequel sont construites les isotopies des discours est différent suivant le type du procès. S'il s'agit d'une cause criminelle, on trouve *Tableaux horribles*, *repousser*, *assertions calomnieuses*, *funeste, séduction, ambition, atrocité, mort, empoisonnement* [Maître Nivelle, avocat, XVII-ème siècle, Le procès de la Marquise de Brinvilliers, connue par l'horreur et l'atrocité de ses crimes, 3, p.65-77]. Dans les procès de divorce les lexèmes centraux seront *opinion, faux, injuste, intime, époux, fils, opprobre, ignominie, séparation, mariage, famille, ruiné, humiliant , funeste, malheur, folie, violence, menace, forcer, manquement, tyran, persécuteur, souffrir* [plaidoirie de Jean Portalis, 1780, procès de divorce Mirabeau contre Portalis, 3, p.169-170] ou *amour, aimer, époux, mœurs, domicile, famille, honnête, ami, cœur, répugnance, honneur, langage, oser, discussion, désir, répondre, parents, séduction, immoralité, maison, ardeur, Dieu, tromper, divorce, femme, libre, morale, séparation, infortune, respect, sacré* [plaidoirie de Mirabeau, 1780, procès de divorce Mirabeau contre Portalis, 3, pp.159-168]. Dans les procès visant la liberté d'expression le choix du lexique est respectif : *Dignité, écrit plein de génie, mot à mot, phrase à phrase, dignité, journaux, auteur du discours, tolérance, indépendance de la pensée, dynastie, liberté, calomnie, opinion, l'épée et la plume, valeur, prestige, presse, Europe, M.de Chateaubriand, Votre Majesté, conviction, bouleverser, principe, vertu, traître, tyrannique oppression, journaliste, liberté de la presse, discussion, écrivain, amour du pays, souveraineté*

nationale [Pierre Antoine Berryer, Le procès de Chateaubriand, 3, p.265-271]. De nombreuses plaidoiries ont eu une connotation politique profonde, telles les discours d'accusation et de défense contre et pour Louis XVI, Marie-Antoinette, les plaidoiries dans les procès décorations (1898), l'assassinat de Jaurès (1919). Dans tous ces cas le choix du lexique portera sur une terminologie socio-politique: *république, révolution, parti politique, morale, nation, France, honneur, gloire* etc.

Les termes juridiques utilisés par les orateurs ont évolué au fil du temps. Les termes spécifiques au domaine référentiel la Jurisprudence ont suivi la logique de la *semiosis* – « *apparition du concept, comme résultat de la pensée qui reflète en lignes générales les phénomènes et les objets de la réalité par le prisme de la désignation de leurs caractéristiques et des rapports qui les lient* ». [7, p.13]. Ainsi, le terme *procureur* est beaucoup plus tardif que le terme *accusateur*, le terme *harangue* est obsolète par rapport au terme *pétition*, le terme *bourreau* n'existe plus dans la jurisprudence actuelle, même si la guillotine a été abolie en France en 1984.

Du côté de l'éloquence, c'est-à-dire du ***choix des figures de pensées***, celles-ci, surtout dans les plaidoiries du XV-e – XVI-e siècles, se basaient sur les figures de pensées fondées sur des métaphores, des hyperboles (pour glorifier le roi et obtenir la grâce) : *Pour moi, mon souverain seigneur, nul doute ne fais-je que vous avez deux pouvoirs comme roi et empereur, l'un de justice et l'autre de miséricorde* [Juvénal des Ursins, plaidoyer en faveur du duc Jean d'Alençon, 3, p.26] ; *Donc, Sire, si jusqu'ici, reconnaissant Votre Majesté toute juste, toute équitable, toute généreuse…*[Pelisson, premier discours au roi en faveur de Fouquet, 3, p.33]. Avec l'avancée dans le temps, les plaidoiries des avocats deviennent plus argumentées, l'exposé des faits réels occupe une place plus importante dans les plaidoiries, il reste peu de place aux figures de pensées métaphoriques ; en revanche apparaissent les figures de la syntaxe affective – les questions rhétoriques et les exclamations, car elles permettent aux avocats ou aux accusateurs publics d'utiliser les inflexions de la voix pour convaincre les jurés, les députés ou les tribunaux, en fonction de l'ampleur du procès : *Quel spectacle ! Quel objet pour les yeux d'une mère ! Ô jugement incroyable et terrible !* [Loiseau de Mauléon, plaidoirie pour la réhabilitation de Jean Calas, 3, p.98]; *Quoi ! Le droit de se justifier, comme le droit de se défendre, ne serait donc plus qu'une grâce? N'est-ce pas un devoir de citoyen de défendre l'État, de sa pensée comme de son sang ?* [Dupaty, Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue, 3, p.133]. D'une certaine manière nous pouvons même affirmer que les plaidoiries des avocats sont dans la majeure partie des textes esthétiques, et un texte esthétique nécessite un travail spécial : „*L'utilisation esthétique du langage mérite une attention aux différents niveaux: un texte esthétique implique un travail spécial, c'est-à-dire il nécessite une manipulation spécifique de l'expression... toute la démarche, même si elle est concentrée sur les codes, produit souvent un nouveau type de conscience du monde, dans la mesure où le travail esthétique poursuit le but d'être analysé en détail par le destinataire, l'émetteur du texte esthétique doit focaliser son attention sur les réactions possibles du destinataire.*" [8, p.282].

En fait, Eco nous persuade que le texte esthétique, et donc une plaidoirie éloquente, peut contenir une bonne dose de manipulation, ce qui apparaît dans notre graphe comme «imaginaire-manipulation ou mensonge».

Bien sûr, dans les procès où la défense fut assurée par des écrivains, l'éloquence retourne vers les figures de pensées, car l'expérience de la plume influença inévitablement la richesse du discours: *C'est parce qu'on veut faire disparaître de l'auguste et lumineux sanctuaire de la justice cette figure sinistre qui suffit pour remplir d'horreur et d'ombre, le bourreau !...* [Le plaidoyer de Victor Hugo, 3, p.419]; *Comment, une loi serait funeste, elle donnerait à la foule des spectacles immoraux, dangereux, dégradants, féroces, à de certains jours elle aurait des effets horribles…* [Le plaidoyer de Victor Hugo, 3, p.418]; *En me frappant, vous ne feriez que me grandir. Qui souffre pour la vérité et la justice devient auguste et sacré…Ce qui ne m'empêche pas d'être très fier que mon père soit de Venise, la cité resplendissante dont la gloire ancienne chante dans toutes nos mémoires…Dès lors, ce syndicat s'est mis à entasser les crimes, achetant les consciences, jetant la France dans une agitation meurtrière, décidé à la vendre à l'ennemi, à embraser l'Europe d'une guerre générale…*[La déclaration d'Emile Zola à son procès, 3, p.438-439].

Les philosophèmes qu'on peut dégager des discours analysés sont aussi très pertinents, surtout fameux à titre de citations célèbres ; ils peuvent être classifiés en ***philosophèmes atemporels*** et ***philosophèmes contextuels***. Les philosophèmes atemporels peuvent être utilisés en dehors de tout contexte judiciaire, car ce sont des phrases toutes faites qui caractérisent une situation frôlant l'universalité du phénomène judiciaire, que ce soit un procès civil ou pénal: *Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires ; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre* [Robespierre, Discours sur le jugement de Louis XVI, 3, p.195] ; *Que*

méditez-vous, ô, mes juges ?Qu'allez-vous faire? Êtes-vous des pères, des magistrats, des hommes ? [Plaidoyer de Mauléon, 3, p.94]; *Je dénonce à la conscience des honnêtes gens cette pression des pouvoirs publics sur la justice du pays. Ce sont là des mœurs politiques abominables qui déshonorent une nation libre.* [Zola, Déclaration à son procès, 3, p.437]. Les philosophèmes contextuels sont aussi célèbres, mais ils contiennent des éléments qui concrétisent la situation judiciaire, car des noms propres (personnes ou autres références) y sont utilisés: *Vous êtes Français, vous êtes peuple, vous acquitterez Chateaubriand !* [Plaidoirie de Berryer, 3, p. 270] ; *Napoléon fut despote en signant son décret, je fus un bon citoyen en ouvrant mon école.* [Discours de l'abbé Lacordaire, 3, p.300]; *Oh ! Montesquieu, que dirait ta grande âme, si pour ton malheur rappelé à la vie, tu voyais poursuivre pour outrage à la morale publique Baudelaire et les Fleurs du Mal, toi qui as écrit le Temple de Gnide et les Lettres persanes…* [Plaidoirie d'Est-Ange, 3, p.379].

Il nous reste à statuer sur l'impact que le pouvoir judiciaire de la langue, à partir de l'exemple des plaidoiries et des discours accusateurs, a exercé sur la société française au plan historique. ***Premier impact***, d'obédience individuelle: tous ces discours ont directement influencé les destins des accusés, certains d'entre eux ayant été acquittés, certains condamnés. ***Deuxième impact***, d'obédience historique: les procès que nous avons analysés sont tous emblématiques et ils ont marqué non seulement l'histoire de la pensée judiciaire, mais aussi l'histoire du pays – la France.

Pour revenir à la sémiotique du discours juridique, mentionnons que chacun de ces grands procès constitue un ***macrosigne***, avec une carcasse sémiotique complexe, loin d'être réduite à la seule structure de la plaidoirie, mais notre corpus est bien précis et nous nous y limitons. Cette affirmation est possible grâce à la distance dans le temps et au regard critique que nous pouvons jeter aujourd'hui sur l'évolution des sociétés modernes. Plus que cela, ***le symbolisme*** de ces procès et de ces plaidoiries est d'une évidence saillante : le procès de Jean Calas – synonyme de l'erreur judiciaire -, et le Traité sur la Tolérance de Voltaire – une œuvre de référence même pour les discours à l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe; les plaidoiries des avocats Marie-Antoine-Jules Sénard (1857) et Ernest Pinard (1858) en faveur du roman de Flaubert *Madame Bovary* et en faveur des *Fleurs du mal* de Baudelaire, sont une preuve à jamais qu'on ne peut pas juger les écrivains et leurs œuvres; l'essai «J'accuse» de Zola est une leçon historique de l'implication d'un homme de lettres dans une affaire militaire, où la plume remporta la victoire sur la corruption des militaires. ***Troisième impact***, découlant du symbolisme des textes analysés, c'est que les grands procès et les grandes plaidoiries ont ***une portée moralisatrice***, ***d'envergure universelle***, car les grands procès et les grandes plaidoiries de la France peuvent servir d'exemple pour les démocraties émergentes, qui n'ont pas connu d'épanouissement en matière de jurisprudence (tel est le cas de la République de Moldavie). Une riche histoire de la pensée judiciaire, exprimée exclusivement par le biais de la langue, constitue un véritable patrimoine de toute nation.

Une conclusion très pragmatique s'impose, les analyses effectuées peuvent servir à l'élaboration d'un outil informatisé utilisé lors de l'enseignement de l'éloquence aux futurs juristes (procureurs et avocats), une éloquence enseignée aussi bien à partir du modèle de la langue française que de celui de la langue roumaine.

References:

1. GUȚU, A. *Confusio identitarum*. Chișinău: Sirius, 2011, 170 p.
2. HUISMAN, D., VERGES, A. *Histoires des philosophes, illustrée par des textes*. Paris: Nathan, 2010, 432 p. ISBN: 978-2-09-188215-4
3. *Grandes plaidoiries et grands procès du XV-e au XX-esiècle*. Sous la direction de NICOLAS CORATO. Prat éditions, Barcelone, Espagne, 2011, 557 p. ISBN: 978-2-8095-0302-9
4. TIERCELIN C. La sémiotique philosohique de Charles Senders Peirce. In: *Questions de sémiotique*, Sous la direction de Anne Hénault. Paris: PUF, 2002, 758 p. ISBN: 978-2-13-052463-2
5. KLINKENBERG J.-M. *Précis de sémiotique générale*. Paris: De Boeck Université, 1996. 490 p. ISBN: 2-02-036703-3
6. GUȚU A. *Écrits traductologiques*. Chișinău: Sirius, 2012, 138 p. ISBN: 978-9975-920-72-8

Date despre autor:
Ana GUȚU, doctor, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova; Director al Institutului Superior de Studii Franceze, Chișinău.
E-mail: gutu.annette@gmail.com www.anagutu.net
ORCID: 0000-0002-1965-136X

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.59-65

CZU: 81'42:327

LEXIE* ȘI LEXICOGRAFIE** ALE DISCURSULUI DIPLOMATIC

Ion MANOLI

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

În prezentul articol termenul *lexie* este utilizat în prima sa semnificație directă: unitate minimal-funcțională și semnificativă actualizată într-un discurs (juridic, diplomatic, acaemic etc). Cunoaştem aşa-zisă *lexie simplă*: *diplomat, diplomatic, diplomație, a diplomatiza*, *diplo* (formă abreviată prin apocopă) și *lexia complexă*, *telescopică*, care conține 2-3 părți structurale: *diplomația-panda* (în fr. *panda-diplomatie*), *diplomația neutră* (în fr. *diplomatie blance*), *diplomația macrono-merkeliană* (în fr. diplomatie *macrono-merkelienne*). Lexia de natură complexă în discursul diplomatic formează o unitate minimală, stereotipă, iar numărul acestora în ultimul timp devine tot mai mare: *corespondență diplomatică, valiză diplomatică, incidente diplomatice, misiune/misiuni diplomatică/diplomatice*. În lingvistică contemporană Bernard Pottier a susținut și a valorificat această distincție mai ales atunci când vorbim de clasificarea și natura părților de vorbire, propunând ca în locul unității *le mot* să se folosească termenul *la lexie*.

Conform acestei teorii, comportamentul sintactic al structurilor de tipul *faire la diplomatie des coulisses, mener une panda-diplomatie, passer un test diplomatique* ne permite să clasăm aceste lexii în categoriile gramaticale respective: substantive, verbe, nume compuse etc.

A doua noțiune de bază din acest articol este *lexicografia diplomației contemporane*.

Cuvinte-cheie: *lexie, discurs diplomatic, lexicografia domeniului diplomatic, conotație diplomatică, frazeologia diplomatică.*

LEXIE AND LEXICOGRAPHY – OF THE DIPLOMATIC DISCOURSE

In this communication the term *lexie* is used in its first sense: minimal functional and significant unit of speech. We distinguish the simple lexicon: *diplomat, diplomatic, diplomatist, diplomatically, diplo* (as an abbreviation by apocope) and the complex one which contains several words in the process of integration or already integrated: *panda diplomacy, white diplomacy, macro merkelian diplomacy*. The complex lexicon is a fixed sequence: *correspondence, diplomatic bag, complications, diplomatic incidents, diplomatic mission*. Later Bernard Pottier had proposed that the traditional distinction of parts of discourse should take the lexis as the basic unit and no longer the word. Indeed, the syntactic behavior of *diplomacy behind the scenes, conducting a panda-diplomacy, passing a diplomatic test* encourages to classify this lexis in the respective grammatical categories: noun, compound noun, verb.

The second notion of this article is the lexicography of contemporary diplomacy.

With the unprecedented development of technical means of communication and information, which save time, enlarge spaces, multiply interactions, diplomacy in the broad sense is more than ever an instrument of influence, improvement, things", especially in the construction of peace and through global or regional processes of negotiation. In short, there is probably a need for an instrument / lexicographic instruments in this important area of international life.

What is the state of diplomatic lexicography right now? What sources are we still lacking, because the contemporary reader needs to quickly acquire many general and specialized terms that are part of the so-called status quo? (jargon) *community diplomacy*, but also familiar and popular media terms.

Keywords*: lexicon, diplomatic speech, diplomatic lexicography, diplomatic connotation, diplomatic maxim, diplomatic phraseology*.

Introducere

Ideea de a scrie acest articol s-a născut nu în urma lecturării unor cercetări lingvistice recent apărute, [2, 6, 9, 10], ea a germinat după o alarmă bătută de preşedintele Franţei Emmanuel Macron „*Niciodată Europa nu s-a aflat într-un pericol mai mare decât acum*" (04.03.2019). Acest text al preşedintelui are câte o variantă în cele 22 de limbi oficiale ale statelor membre ale Uniunii Europene (UE). În textul intitulat „*Pentru o renaştere Europeană*" domnul Macron face un apel la reforma fundamentală al spaţiului comunitar (Timpul din 08.03.2019, p.16; Timpul din 15.03.2019, p.7). El propune mai multe schimbări cu caracter epocal, printre care:

---

* **Lexie** s.f. (*lingv*.). din fr. *lexie*. Unitate funcţională semnificativă a lexicului (cuvânt, locuțiune, expresie etc.) [1, p.1041)].

** **Lexicografie** s.f. (*lingv*.). din fr. *lexicographie*. Disciplină a lingvisticii care stabileşte principiile şi metodele practice de întocmire a dicţionarelor [1, p.1041].

1. A construi împreună o nouă Renaştere în jurul a trei mari noţiuni-ambiţii: **libertatea**, **protecţia** şi **progresul**. Pentru aceasta e necesar de creat o Agenţie europeană pentru protejarea democraţiei.
2. A proteja continentul european:
   a) printr-o politică unică de azil, cu aceleaşi reguli comune de primire şi de refuz;
   b) printr-o poliție de frontieră comună şi un oficiu european de azil cu o solidaritate europeană la care să contribuie fiecare ţară;
   c) printr-un tratat de apărare şi securitate care să definească obligaţiile indispensabile ale fiecărui membru în acord cu NATO şi cu aliaţii europeni;
   d) prin interzicerea finanţării partidelor politice, asigurarea alegerilor corecte, fără atacuri de natură cibernetică şi falsificări de ştiri. În total au fost făcute zece propuneri de ordin cardinal.

După ce am parcurs atent această adresare-alarmă, am înţeles că toate schimbările şi deplasările de accente vor duce inevitabil la o dinamică lingvistică nouă (verbală şi scrisă), la evoluţia vocabularului diplomatic, la înnoiri de ordin lexicografic. Chiar înșiși termenii-cheie ca *discurs diplomatic, statistică diplomatică, lexic şi frazeologie diplomatică, diplomaţie din interior/exterior, eroare diplomatică, diplomaţie modernă, discursivitate diplomatică, semiotica discursului diplomatic* etc. vor fi volens nolens revizuiţi, reinterpretaţi şi redecodaţi în plan semantico-conceptual. Neologismele lexicale şi semantice ale discursurilor diplomatice vor fi şi ele, probabil, clasificate şi reinterpretate conform noilor realităţi şi evoluţii epocale.

Cuvintele aşa-zise *istorice* (din istoria diplomatică), *arhaismele* din domeniul diplomatic nu vor fi excluse, din contra, ele vor apărea în contexte noi în care aceşti termeni sunt reactualizaţi şi reformulaţi.

În urma restructurărilor cardinale în UE, diplomaţia europeană, precum şi cea internaţională va trece şi ea prin grila restructurărilor atât politice, economice, cât şi lingvistice. Discursul diplomatic de ieri îşi va schimba şi el stilistica, prin modernizarea altor retorici mai noi, mai actuale, mai progresiste.

1. *Lexicul și stilistica discursului diplomatic*

Mijloacele tehnice de comunicare și de informatică/informatizare cunosc azi un ritm vertiginos de dezvoltare, ariile în care aceste mijloace sunt actualizate se măresc și se multiplică, iar interacțiunile acestora iau proporții din ce în ce mai mari; *diplomaticul/diplomația/diplomatizarea* în sensul larg al cuvântului devine un instrument indispensabil de influență și de ameliorare „a lucrurilor și faptelor", fie că să discută procesele mondiale ori regionale actuale prin negociere. De aici și apare această întrebare firească pentru lingviști: la ora actuală, care este starea reală a lexicografiei diplomatice în acest domeniu? Care sunt adevăratele instrumente lexicografice care ne lipsec temporar pentru a nu comite erori în descifrarea evenimentelor, căci diplomatul debutant contemporan are nevoie de a decoda urgent prin actualizarea unui număr mare de termeni specifici generali și specializați, fără care nu putem miza că „totul decurge diplomatic" din toate punctele de vedere, inclusiv al celui diplomatic. Constanze Villar la acest capitol scrie:

«La plupart des dictionnaires français de référence ne semblent pas vraiment s'intéresser à l'objet diplomatique. Leurs index n'y renvoient pas de tout ou de façon éparse, voire allusive, surtout à travers des événements ponctuels pris dans l'histoire diplomatique contemporaine. Ainsi le dictionnaire spécialisé de Pascal Boniface ne lui consacre aucun article spécifique et son index de près de mille références en omet le terme même» [2, p.22].

Se ştie că substanța discursului diplomatic o constituie întâi de toate coerența și consistența diplomatică ale acestuia, urmată de formule riguroase ale discursului: arta și capacitatea stilistică „de a convinge" cu orice preț. Deja Homer, spre exemplu, compara alura și stilistica a doi soli, Menelas și Ulysse, care venit-au în a negocia eliberarea Elenei [*apud* 2, p.22]. Menelas se exprima într-o manieră "fluidă, lucidă și concisă", pe când Ulysse utiliza formule și cuvinte care semănau mai mult „a fulgi de zăpadă, care cădeau haotic și imprevizibil" [*apud* 2, p.113].

Opțiunea noastră pentru discursul diplomatic nu este fortuită, dimpotrivă ea este determinată de situaţia la zi a diplomaţiei contemporane care azi cunoaşte o dublă evoluţie:

– *diplomaţie constructivă şi reflexivă* (rediscutare şi realizare a conceptelor şi ale postulatelor fundamentale);
– *diplomaţie extensivă* (lărgirea domeniilor referenţiale) şi *intensivă* (aprofundarea sistemică a fiecărui spaţiu diplomatic).

Dacă azi noi putem afirma fără reticență că există o lexie diplomatică *stricto modo*, apoi indespensabil că putem admite în modul cel mai explicit prezența stilisticii diplomatice, care în diferite ţări ale Europei a apărut

și s-a dezvoltat conform itinerarului diplomatic caracteristic pentru fiecare țară aparte. În Franța, *diplomaticul* are un parcurs onorabil și o istorie aparte. E destul aici să menționăm lucrarea lui Jan Hotman *De la Charge et dignité de l'ambassadeur* (Düsseldorf), Bernard Basius, 1613 (ed. III-a; prima ediție a lucrării datează cu anul 1603), în care găsim judecăți de valoare pentru a exploata „în stil diplomatic":

„*Son parler* (du diplomate de l'ambassadeur – *I.M.*) *sera grave, bref et signifiant, sans y employer beaucoup d'allégations, comme feroit un maistre es arts: ou de mots recherchez et hors d'usage, comme j'en au ven faillir plusieurs par affectation* (p.28)".

Azi nu poți obține rigori în nicio diplomație, fie în cea constructivă ori în cea extensivă, fără a avea și a exploata stilul, stilistica diplomatică în toată plenitudinea sa terminologică:

„*Le message... s'exprime volontiers dans un certain langage, dit diplomatique, caractérise par une expression nuancée , exempt d'enfluré et de pathos et visant à la précision"* (Yves Delahaye, *L'Europe sous les mots. Les texte et la déchirure*. Paris: Payot, 1979, p.200).

2. *Spațiile lexicografice și diplomația*

Vom enumera aici doar cele mai importante spații lexicografice care sunt direct legate de ramurile şi compartimentele diplomaţiei şi discursului diplomatic ca să ne convingem că și lexia și diplomaţia au nevoie de o lexicografie modernă a terminologiei diplomatice.

1. Apariţia şi conţinutul termenilor *diplomaţia* şi *discursul diplomatic*;
2. Istoria diplomaţiei;
3. Formele active ale diplomaţiei;
4. Funcţiile principale şi secundare ale diplomaţiei;
5. Metodele şi mecanismele diplomaţiei;
6. Particularităţile şi principiile fundamentale ale diplomaţiei;
7. Compartimentele diplomaţiei:
   – diplomaţia publică;
   – diplomaţia „populară";
   – diplomaţia spațiului politic *stricto modo*;
   – diplomaţia economică (diplomaţia dolarului, a monedei euro);
   – diplomaţia cifrelor/statisticelor;
   – diplomaţia pacificării (умиротворения);

Este evident că sfera noţiunii de *diplomaţie* capătă astfel contururi noi şi îmbogățește conţinutul, inclusiv cel lexicografic.

În scopul de a înlesni însuşirea noţiunilor şi obţinerea informaţiilor care să permită orientarea corectă în diferite domenii de activitate diplomatică, apar pretutindeni lucrări de sinteză şi referinţă. Consultarea lor cu un consum redus de timp oferă tuturor celor interesaţi posibilitatea de a acumula bagajul necesar de cunoştinţe, corespunzător exigenţelor civilizaţiei şi culturii contemporane. Printre asemenea lucrări, un loc însemnat revine şi dicţionarelor diplomatice.

Activitatea externă a statelor mici şi mari, dezvoltate şi în curs de dezvoltare, devine tot mai complexă. Formele de cooperare dintre state s-au multiplicat şi s-au diversificat. Domeniile în care această cooperare se desfăşoară la ora actuală sporesc.

În epoca sec. XXI, activitatea diplomatică şi-a lărgit considerabil cadrul. La domeniul politic, şi el tot mai dezvoltat şi diversificat, se adaugă cooperarea economică, tehnico-ştiinţifică, culturală, civilizaţională etc. Pe lângă negocierile bi-, trilaterale, şi ele tot mai intense, capătă o amploare crescândă negocierile multilaterale în cadrul conferinţelor şi mai ales al organizaţiilor internaţionale permanente. E destul aici să ne referim la un exemplu major – UE (Uniunea Europeană) în toată amploarea şi complexitatea ei. Lexicografia românească nu a rămas inertă şi azi avem la îndemână *Dicţionarul explicativ trilingv al Uniunii Europene* [3, p.803].

Desigur că această sursă lexicografică nu este un dicţionar diplomatic *stricto modo*, ea este întâi de toate o sursă de explicare a termenilor direct legaţi de *politici publice şi integrare europeană*, începând cu *abţinere constructivă* (*abţinere pozitivă*) – *constructive abstention* (*positive abstention*) – *abstention constructive* (*abstention positive*) şi terminând cu *Ziua Europei, Zona euro* şi *Zonă de liber schimb*. Diplomatul contemporan, care pregăteşte un discurs diplomatic despre importanţa *statului asociat* (*associated state; État associé*) ori despre *mişcarea europeană* (*European Movement; Mouvement Européen*) nu-l va putea evita şi-l va „exploata" plenar.

Din cele expuse mai sus rezultă necesitatea familiarizării cu noţiunile de ordin diplomatic vizând relaţiile internaționale, de largă circulație în presă, în informaţiile electronice, în luările de cuvînt ale oamenilor de stat etc. Vom auzi replici de ordinul „Doar avem dicţionare enciclopedice, dicţionare explicative voluminoase, la ce bun şi aceste noi surse?" Răspunsul nostru este scurt şi clar: „Un dicţionar de termeni diplomatici îşi merită existenţa sa". Şi dacă acesta este unul tri- ori cuadrilingv, meritul lui devine incontestabil. Pentru a convinge consumatorul sceptic, vă propunem să căutaţi şi să găsiţi în cel mai mare şi diversificat Dicţionar al limbii franceze, sec. XIX-XX – *Trésor de la langue française, XIX-ème – XX –ème siècles*, următorii termini: *comunitatea europeană (Communauté économique européenne (CEE), interguvernamentalism (intergouvernamentalisme), regiuni ultraperiferice (régions ultrapériphériques)*.

Numărul acestor termeni, încă pe a locuri cu iz neologic, este impunător. Ei sunt nu doar în uzul diplomatic, dar și în orbita publicațiilor de presă „activă".

În lexicografia românească menționăm *Dicționarul diplomatic* apărut între cele două războaie sub egida Academiei diplomatice de la Paris și la care a colaborat cunoscutul om politic și diplomat român Nicolae Titulescu (1882-1941). Urmează după acesta *Micul dicționar diplomatic român* [4, p.318], care constituie o primă încercare de lexicografiere a termenilor românești din perioada extraideologizată a României (epoca Ceaușescu). Proporțiile sale reduse motivează ceea ce numim azi „o primă încercare".

Cu tot cadrul său restrâns, *Micul dicționar diplomatic român* a reușit să îmbrățișeze aspecte destul de variate pe acele timpuri ale relațiilor internaționale, fixând și explicând termeni din domeniul relațiilor și dreptului internațional al practicii diplomatice, precum și din istoria diplomației Țării Românești.

Azi această sursă lexicografică este mai degrabă o raritate pentru lexicografi, o carte pentru cei care studiază istoriografia politică externă a României socialiste de altădată. În acest sens, dicționarul și-a îndeplinit scopurile sale. În această sursă puteți găsi definiții devenite azi arhaice, dar foarte scumpe istoriografiei diplomatice românești: *Bogdan-serai, caftan, grămătic, joimir, lipcani ...*

Din multiplele trăsături pe care îl are un dicţionar de termeni politici, administrativi, diplomatici, etc. este fixarea termenilor cu grad mai mare de uzură, care cu timpul şi-au pierdut statutul strict diplomatic, fixarea terminilor din istoria diplomaţiei ţării, cuvinte devenite azi ori istorice, ori arhaice şi, bineînţeles, înregistrarea termenilor lexicali cu caracter neologic, care cunosc o parte mai restrânsă a uzului. În cele ce urmează vom aduce doar câteva exemple din istoria veche a diplomaţiei, care nu pot fi evitate chiar şi în sursele noi lexicografice. Motivele de a „nu da uitării" unii termeni sunt mai multe, dar unul dintre ele este foarte important.

3. Ce înseamnă o sursă lexicografică din domeniul diplomatic

Un dicţionar de termeni diplomatici nu poate fi constituit doar din termenii noi, din perioada modernă diplomatică. Acesta va conţine în mod obligatoriu şi termenii de „ieri", care la timpul lor au avut o ocurenţă de invidiat. Iată de ce vom întâlni şi întâlnim şi azi termeni de felul: *abţinere, azil* cu semnificaţiile modernizate şi actualizate, *bairamlâc* – impozit suplimentar, în bani şi în natură, impus ţărilor române în sec. al XVII-lea şi la începutul sec. al XX-lea, în scopul cumpărării de daruri pentru sultan şi pentru marii dregători ai Porţii cu prilejul sărbătorii religioase musulmane numite bairam [4, p.42].

Termenul azi est utilizat în sens metaforic cu o nuanţă conotativă depreciativă. Pentru comparaţie dăm alături explicaţia termenului din DEXI: s.m. (*în trecut*). Dar oferit sultanului (şi altor demnitari turci) cu prilejul bairamului musulman. Prin formula „*în trecut*" suntem obligaţi să percepem termenul ca arhaism.

A se vedea şi alţi termeni, ca:

Bei n.m. (titlu nobiliar în ţările Orientului Apropiat);

Beilerbei n.m.: (guvernator general al unei provincii turceşti);

În presa din R. Moldova am întâlnit contextul: Vlad Plahotniuc acest *beilerbei* de Nisporeni (adică, persoană cu rang şi cu influenţă în regiune); conotaţia orientală se întrevede uşor.

Beilic n.m.: (unul din cele trei birouri principale ale cancelariei otomane condus de un beilikci);

Bogdan-serai n.m.: denumire dată palatului din Constantinopol, unde îşi avea sediul capuchehaia Moldovei.

Capuchehaie n.f.: reprezentant sau agent diplomatic al ţărilor române pe lângă Poartă, începând cu a doua jumătate a sec. al XVI-lea.

Carantină diplomatică n.f.: procedură prevăzută pentru călătorii care trec frontiera de stat şi provin dintr-o ţară unde s-a ivit o boală epidemică. Carantina aşa-zisă diplomatică au trecut-o şi cei doi piloţi moldoveni care

au fost capturaţi de talibanii din Afganistan şi care au fost eliberaţi după lungi tratative diplomatice internaţionale.

Carantina se aplică, în anumite cazuri, şi animalelor, precum şi plantelor pentru a împiedica pătrunderea dăunătorilor de pe un teritoriu pe altul.

Termenul este utilizat metaforic. Am întâlnit următorul context: „După fiecare vizită a lui Igor Dodon la Moscova lui Putin n-ar fi rău ca la sosire să fie supus carantinei". Evident că în contextul dat nu e vorba de o carantină de boală, ci de una ideologică.

Cucă n.f.: căciulă de o formă specială împodobită cu pene de struţ, pe care domnul o primea de la sultan cu prilejul înscăunării. Cuca era purtată şi de căpeteniile turcești. Cuvântul azi este utilizat în plan metaforic pentru a numi orice fel de coroană pusă pe capul acestuia cu prilejul înscăunării ori al unui ritual oficial.

Numărul acestor lexeme cu iz istoric sau arhaic nu este chiar atât de mic cum ar părea la prima vedere. Mai jos prezentăm în mod sporadic și fără niciun comentariu următoarele unități care eventual își pot ocupa un loc în sursa lexicografică.

Dări cu sinonimul *haraci* sau *bir împărătesc*;

Diac n.m. cu sinonimul *grămătic*, secretar, logofăt în Țara Românească, sec.XV-XVIII;

Disagio n. – diferență, în minus, a cursului valutar al unei monede;

Divan n. – *divan-efendi, divanurile ad-hoc;*

Dragoman n.m. – tălmaci la Poarta Otomană. (Tălmacii politici ai lui Igor Dodon nu au măcar un stil elementar de didactică diplomatică…);

Fanar n.m. – cartier din Constantinopol;

Hatișerif n.m. – denumire dată unui document important provenit din cancelaria Porții Otomane;

Havalele n.f. pl. – ordine a Porții Otomane;

Hazna-agasi n.m. – trimis al Porții Otomane pentru încasarea tributului anual;

Hiukmfermani n.m. – decret de numire scris cu litere de aur;

Joimir n.m. – în Evul Mediu, soldat mercenar în oştile ţărilor române, de obicei cazac sau polon. *Joimiri* au fost numiți în presă cazacii veniți în Transnistria în vremea conflictului din 1992;

Kara-Bogdan – nume pe care îl dădeau turcii Moldovei;

Kara-Iflak – nume pe care îl dădeau turcii Țării Românești.

Idealul la care poate pretinde lexicografia ca știință este ca aceasta să aibă de afacere cu monotermeni, toți monosemantici și monotematici. Un cuvânt, o semnificație, un obiect, o noțiune de tipul: *alianță, alternat, ambasadă, coaliție, mixiune, naturalizare, europenizare, aderare, funcționalism*.

Este de asemenea suportabil şi nu trezeşte suspiciuni nici termenul alcătuit din două lexeme, unde unul din ei are funcție de cheie: *acțiune comună* (joint action, action commune), *metodă interguvernamentală* (intergovernamental method, méthode intergouvernementale). Numărul acestor lexeme este situat pe primul loc – 55%. Urmează termenii care au structura N+Adj+N fără prepoziție ori alt agent de legătură: *politica diplomatică comună; politica agricolă comună (PAC); common agricultural policy (PAC); politique agricole commune (PAC); politica comercială comuna (PCC); common commercial policy (CCP); politique commerciale commune (PCC)*. Această structură se situează pe locul al treilea şi după formă şi după ocurenţe.

Urmează termenii formați din trei lexeme plus o prepoziție de tipul N+Adj+Pr+N: *metodă deschisă de coordonare (open method of co-ordination (OMC); méthode ouverte de coordination (MOC); mecanismul ratelor de schimb (Exchange rate mechanism; mécanisme de taux d'echange); politică comună de imigrație (common immigration policy; politique commune d'immigration).*

Termenii cu o structură complexă ocupă un loc minim în topul celorlalte structuri; de obicei, aceștia au și *Agenția Europeană pentru Gestionarea Cooperării Operative la frontierele Externe (FRONTEX); Agenția Europeană pentru Securitate și Sănătate la locul de Muncă (EU-OSHA); Agenția Europeană pentru Securitatea Rețelelor și a Informației (ENISA); Agenția Executivă a Consiliului European pentru Cercetare (AECEC).*

99% din termenii simpli și cei compuși după structură sunt denotativi, neutri și nu poartă nicio umbră de valoare expresivă, ceea ce R. Barthes numea „*le dégré zéro de l'écriture*". Însă, avem şi excepţie de tipul *panda-diplomaţie, diplomaţia-panda*.

Cel mai conotativ neologism pe care l-am fixat în procesul decodării lexicografice ni s-a părut *panda-diplomaţie* şi iată de ce:

Ce au comun următosrele personalităţi politice ca Nichita Hruşciov (1894-1971), Richard Nixon (1913-1994), Georges Pompidou (1911-1974), Kim Ir Sen (1912-1994) şi Helmut Schmidt (n.1918)? Toţi cândva în activitatea lor de personalități de stat au primit cadou câte un urs (ursuleţ) panda. În grădinile zoo din Moscova, Washington, Paris, Coreea de Nord, Berlin aceşti urşi, care azi se întâlnesc doar în China, au devenit favoriţii publicului vizitator. Practica de a folosi imaginea pacifistă a acestor ursuleţi (amatori frenetici de bambus) în viaţa politică a dat naştere termenului *panda-diplomaţie* întâlnit şi sub forma *diplomaţia-panda*.

Deşi discursurile diplomatice îşi schimbă şi structura, şi forma de la o epocă al alta, acestea nu sunt lipsite de valori conotative. Ar fi greşit să credem că asemenea discursuri au nivelul zero al scriiturii. Termenii, însă, incluşi în discurs, sunt denotativi, excepţie făcând *diplomatie de cuisine, ballet diplomatique*. Dans un discours diplomatique à l'échelle internationale ces créations individuelles pèsent de tout leur poids [3, p.10-11].

Concluzii

Ultima carte a lui Umberto Eco (1932-2016) se numeşte *Cronache di una società liquida* în traducere românească de Oana Sălişteanu şi Maria Boghiu *Cronicile unei societăţi lichide* (Iaşi: Polirom, 2016. 365 p.) şi ar părea că a fost ticluită de acest autor anume pentru lexicografi, pentru cei care, în pofida crizelor de tot felul, inclusiv celor diplomatice, sunt nevoiţi să producă dicţionare.

„Criza ideologiilor, criza partidelor, individualism excesiv – aşa arată societatea în care trăim. O societate lichidă, unde nu e deloc uşor să-ţi gaseşti reperele. O societate cu multe măşti: măştile politicii („măştile diplomaţiei", adăugăm noi – *I.M.*), obsesia mediatică a vizibilităţii pe care o avem (aproape) cu toţii, dependenţa de telefoane mobile, proastă-creştere... O societate dominată de confuzie, de detaşare şi de fluvii de cuvinte care nu sunt decât locuri comune" – aşa a zis acest mare pragmatic al gândirii filosofice, filollogice şi semiotice cu numele de Umberto Eco.

Prin comunicarea noastră am dorit să continuăm acest portret al societăţii actuale în care *diplomaticul, diplomaţia, limbajul* şi *vocabularul diplomatic* au menirea de a face ca raţionalismul să prevaleze asuăpra non-sensului cu efecte benefice şi cu consecinţe tămăduitoare.

Jacques de Goff , semnatarul *Cuvântului Înainte* la cartea lui Umberto Eco *În Căutarea limbii perfecte* [5, p.304] scria chiar din primele rânduri: „Europa se construieşte. Iată o mare speranţă, care se va înfăptui numai dacă se va ţine seama de istorie: o Europă fără istorie ar fi orfană şi nenonorcită" (p.5). Ne permitem să adăugăm că azi, o Europă fără diplomaţie, fără acest imens mecanism, care poate schimba lumea şi a o face mai bună, mai deschisă, mai democrată, practic este imposibil să obţii progrese reale. În acest context al politicii externe se înscriu articole noi privitor la *securitatea europeană* şi cea *internaţională*. Crearea unui sistem modern de securitate reală în Europa şi în lume este calea spre statornicie, spre destindere, spre înţelegere şi cooperare între toate statele continentului european. Exemplul UE ne confirmă necesitatea de revizuire, redactare şi reînterpretare a multor termeni diplomatici, nemaivorbind de termenii absolut noi care apar în acest domeniu.

Pe lângă articolele consacrate organizaţiilor internaţionale deosebit de importante ca ONU, OTAN/NATO, Fondul European de Dezvoltare Regională (FEDR) şi câte alte instituţii noi specializate, prezintă interes vital abrevierile acestora şi ele trebuie să-şi ocupe locul bine definit în sursele lexicografice revăzute şi renovate.

Ambiţia noastră este de a aduce elemente de răspuns la marea întrebare ce stă în faţa lexicografiei moderne: Este posibil oare azi să „construim" un dicţionar de termeni diplomatici demn de anvergura secolului XXI, pentru ca mai uşor şi mai plauzibil şă putem răspunde fără echivocul diplomatic de ieri la întrebările: *Cine suntem? De unde venim? Încotro ne ducem?*

Referințe:

1. DEXI: *Dicţionar explicativ ilustrat al limbii române*. Chişinău: ARC-GUNIVAS, 2007. ISBN 978-9975-61-155-8 (ARC), ISNB 978-9975-908-04-7 (GUNIVAS)
2. VILLAR, C. *Le discours diplomatique*. Paris: L'Harmattan, 2016. ISBN 2-296-01066-0
3. *Dicţionar explicativ trilingv al Uniunii Europene / Trilingual Dictionary of the European Union /Dictionnaire explicatif trilingue de l'Union Européenne* Jordan, Gheorghe și Bărbulescu, Daniela Răpan. Iaşi: Polirom, 2009. ISBN 978-973-46-0845-4
4. MDTR: *Mic dicţionar de termeni român*. Alexăndrescu C., Bărbulescu O., Fotino N. și Iosipescu A. Bucureşti: Editura politică, 1967.
5. ECO, U. *În căutarea limbii perfecte* / Traducere din italiană de Dragoş Cojocaru. Iaşi: Polirom, 2002. ISBN 973-683-782-3

6. IRINESCU, T. *Semantica discursului juridic: Normă și Abatere*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2007. ISBN 978-973-152-023-0
7. MANOLI, I. *Dictionnaire des termes stylistiques et poétiques*. Chișinău: Epigraf, 2012. ISBN 978-9975-109-93-2
8. ŢÂU, N. *Diplomaţie în culise*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2002. ISBN 973-45-0406-1; ISBN 9975-78-196-9
9. ECO, U. *Cronicile unei societăți lichide* / Trad. în rom. de Sălişteanu Oana şi Boghiu Maria. Iaşi: Polirom, 2016. ISBN 978-973-46-6063-6
10. ZAFIU, R. *Limbaj şi politică*. Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti, 2007. ISBN 978-973-737

Date despre autor:
Ion MANOLI, doctor habilitat, profesor universitar, Universitatea Liberă Internațională din Moldova.
ORCID: 000-0002-3740-6616

Prezentat la 15.08.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.66-71

CZU: 81'22'42

MODELUL INFERENȚIAL.
O ABORDARE PRAGMATICĂ DE INTERPRETARE A DISCURSULUI

Lucia VESTE
Universitatea de Stat din Moldova

Modelul inferențial reprezintă o abordare, inițial pragmatică, de interpretare a unui enunț. Studiile mai recente au demonstrat însă că o bună parte din principiile pragmatice sunt conexe cu abordarea semiotică. Prin urmare, crearea de inferențe în procesul interpretativ, este, de fapt, un model semiopragmatic, care nu anulează nicidecum conceptele semiotice, or, limba rămâne a fi un sistem de semne, ci le completează prin entități pragmatice, precum: premise implicitate, ipoteze contextuale, sensul locutorului, prezumția de pertinență, concluzii implicitate, crearea metareprezentărilor, pertinența optimă etc.

Toate aceste aspecte pragmatice facilitează procesul interpretativ, de exegeză și, în același timp, asigură o analiză mai profundă și mai complexă a sensului intenționat de locutor; or, adesea sensul implicit al locutorului diferă de sensul explicit al frazei, mai ales că semnificațiile frazei sunt multiple comparativ cu sensul enunțului care este singular.

Cuvinte-cheie: *teoria pertinenței, inferențe, intenție informativă, intenție comunicativă, efort, efect, prezumție de pertinență, premise implicitate, ipoteze contextuale, implicaturi.*

THE INFERENTIAL MODEL.
A PRAGMATIC APPROACH TO THE INTERPRETATION OF THE ADVERTISING DISCOURSE

the inferential model was initially a pragmatic approach to interpreting a statement. more recent studies, however, have shown that much of the pragmatic principles are related to the semiotic approach. therefore, the creation of inferences in the interpretative process is in fact a semio-pragmatic model, which does not in any way cancel the semiotic concepts, or the language remains a system of signs, but it complements them by pragmatic entities, such as implicit premises, contextual hypotheses, the speaker meaning, the presumption of relevance, implicit conclusions, metarepresentation, the optimal pertinence etc.

all these pragmatic aspects facilitate the interpretative and exegesis process and, at the same time, provide a deeper and more complex analysis of the speaker meaning, or often the implicit speaker meaning differs from the explicit sentence meaning, especially since the sentence meanings are multiple comparative in the statement meaning that is singular.

Keywords: *relevance theory, inference, informative intent, communicative intent, effort, effect, presumption of pertinence, implicit premises, contextual assumptions, implications.*

Introducere

Interpretarea unui discurs este un proces complex pentru care lingviștii și literații, de-a lungul câtorva decenii, au propus diferite modele de analiză: modelul *decodificării* sau al *codului,* operând cu semnul lingvistic ca unitate de analiză; modelul *arhetipal*, numit și modelul *sintagmaticii narative*, propus de literați; modelul *pragmatic inferențial* care rămâne a fi cel mai actual. În legătură cu această diversitate de modele, în cele ce urmează ne propunem să facem o analiză critică a *modelului semiotic* și a *modelului sintagmaticii narative,* optând în favoarea unei *abordări pragmatice* a discursului.

1. Modelul codului *vs* modelul inferențial

Contrar modelului codului bazat pe (de)codificare, comunicarea semnificației literale și reduplicarea mesajelor, studiile mai recente, în pragmatică, au demonstrat însă că interacțiunea umană este un proces mult mai complex decât simpla transmisiune de fraze codificate: „Înțelegerea mesajului [...], nu poate fi limitată la decodificare și abordarea semiotică" [1], iar comunicarea, numită de pragmaticieni *inferențială,* poate fi și mai eficientă decât echivalența ideilor transmise [2].

Aceste idei pragmatice se explică prin faptul că un discurs poate ascunde mai multe semnificații, explicite și/sau implicite și exprimă un act de enunțare. Totuși, deseori, această pluralitate de semnificații, numită de lingviști „nebuloasă a sensului" [3, p.10] sau *sensul frazei* (*sentence meaning*), nu se suprapune cu *sensul enunțului* (*speaker's meaning*) [4, p.31]; mai mult decât atât, informația comunicată într-un enunț este cu mult mai completă decât cea transmisă în frază (R.M. Kempson 1988) [*apud* 5, p.5]. Astfel, dată fiind această diversitate a semnificațiilor posibile, un act de comunicare nu se limitează la înțelegerea mesajului; el reprezintă, de fapt, înțelegerea *sensului locutorului,* altfel zis a *intenției locutorului*.

În această ordine de idei, sensul general al unui discurs reprezintă o negociere între text și lectorii săi [6, p.221].

Totuși, această multitudine de semnificații sau uzul aproximativ nu trebuie interpretate drept o tentativă de a induce în eroare; dimpotrivă, interlocutorul caută să transmită un ansamblu de implicații adevărate, inaccesibile în contextul unui răspuns exact [7, p.168]. Deci, formulând un mesaj, locutorul are nu doar intenția de a transmite o informație, ci și intenția de a-și influența destinatarul, prin manipulare, implicându-l într-un proces inferențial, ludic și umoristic. Deseori, scopul unui act de comunicare este crearea unor reprezentări pozitive despre lume sau ameliorarea acestora, în cazul în care un interlocutor este dispus negativ [5, p.25]. Pentru D.Sperber și D.Wilson (1986) [apud 5, p.6], modelul pragmatic are drept scop completarea reprezentărilor semantice declanșate la nivel frastic prin interpretarea enunțurilor în context.

Cu toate acestea, etapa decodificării nu poate fi anulată definitiv, mai ales în cazul comunicării explicite, când fiecărei forme fonetice îi corespunde o formă semantică. Această relație dintre reprezentarea fonetică și cea semantică este foarte similară modelului codului. Aparent, discursul *explicit* (format din expresii cu conținut regular, adică *referențiale*) poate fi analizat prin *decodificare* (precizie, fidelitate), iar cel *implicit* (expresii cu forță *ilocuționară* sau atitudinală, precum modalizatori, conectori discursivi, interjecții, mesaje de alt ordin, mesaje non-verbale transmise prin gesturi, mimică) – prin *inferență*; or, în primul caz este vorba de o propoziție, pe când comunicarea implicită transmite atitudinea locutorului, conform lui H.P. Grice [*apud 2*]. Altfel spus, în cazul comunicării explicite destinatarul va înceta procesul interpretării odată cu prima semnificație decodificată. În cazul comunicării implicite, destinatarul va continua însă procesul interpretării, dar deja pe cale inferențială.

Totuși, problema este, în realitate, mai complexă decât pare; or, H.P. Grice și D.Wilson demonstrează că prin metoda inferențială poate fi analizat orice tip de comunicare verbală, atât comunicarea implicită, cât și comunicarea explicită. Explicația lui H.P. Grice în acest sens este că în ambele cazuri se tinde spre respectarea *principiului cooperării* și a *maximelor* griceene. În cazul nerespectării acestora se formează *implicaturile conversaționale* care necesită o abordare inferențială [2]. În viziunea lui D.Wilson, de multe ori mesajul explicit este și el dependent de context și nu întotdeauna ceea ce este codificat (explicit) coincide cu ceea ce este comunicat sau intenționat (implicit).

Pentru a demonstra această ipoteză, propunem următorul exemplu: *Deschide geamul!* Acest mesaj aparent explicit, în funcție de context, poate implica următoarele semnificații: (1) *Este cald/frig;* (2) *Persistă un miros dezagreabil*; (3) *După ploaie, se simte un miros de prospețime* etc. Prin urmare, chiar și mesajul explicit poate fi interpretat conform modelului inferențial; or, un enunț explicit poate fi format din multiple unități lingvistice dependente de context: pronume personale, ambiguități lingvistice, polisemie, moduri verbale, expresii scalare etc. [2]. În afară de aceasta, nu orice expresie codifică un concept integru; unele expresii pot codifica o formă logică incompletă, un concept schematic ce trebuie completat prin inferare, etapă care constă în *selectarea interpretărilor* [8, p.83].

Pe lângă aceasta, pragmaticienii insistă asupra faptului că semnificația nu este o *proprietate inerentă* a itemilor lexicali și a structurilor gramaticale, ci *produsul derivat* din intențiile utilizatorilor limbajului. În termeni pragmatici, emițătorul are o *intenție informativă* de a transmite un mesaj particular, adică o reprezentare personală și o *intenție comunicativă* de a o face accesibilă [9]. Astfel, vechile metafore prin care comunicarea este comparată cu „punerea convingerilor locutorului într-o pungă" și transmiterea acestei „pungi" interlocutorului, care, deschizând-o, va înțelege imediat cele semnificate de locutor, sau studierea semnificației codificate într-un *vacuum* [10], nu mai sunt valide. Conform modelului pragmatic, indivizii nu întotdeauna codifică ceea ce intenționează să comunice. Uneori sunt lăsate anumite lacune pentru a fi completate de destinatar; or, „spre deosebire de tradiția lingvistică *structuralistă*, dominată de funcția informativă, reprezentativă a limbajului, abordarea *pragmatică* insistă asupra funcției comunicative, acționale a limbajului" [4, p.27]. Actul de limbaj are astfel proprietatea unui act *intențional* (recunoașterea intenției de comunicare), *convențional* (îndeplinirea condițiilor de succes determinate de persoanele și circumstanțele utilizării actului, de intenția persoanelor implicate și de efectul asociat enunțării), *contextual* (interpretarea enunțului drept promisiune, informație sau amenințare) [4, p.26-27]. Comunicarea este astfel un proces de *adaptare mutuală*, care mai presupune și adaptarea conceptelor [11, p.10] și a conținuturilor atât explicite, cât și implicite, căutarea referentului, delimitarea implicitului, observarea atitudinii transmise de emițător [11, p.10], în funcție de *efort* și *beneficii* și *identitatea interlocutorului* (gen, vârstă, statut ierarhic/social, profesie, apartenență la grup/comunitate/etnie, proveniență geografică etc.), *contextul situațional* (întâlnire profesională, festivitate etc.), *back-ground* (convingeri, cunoștințe anterioare, obișnuințe, interacțiuni, drepturi, obligațiuni etc.) [10]. Iar interpretarea unui act de comunicare

cuprinde o serie de sarcini: *dezambiguizare, adaptare conceptuală, atribuirea referentului, descrierea atitudinii locutorului și a actului de comunicare realizat,* pentru formularea unor *concluzii*. În acest sens, interpretarea unui discurs ar fi imposibilă în absența unei abilități *metapragmatice* [9] ce indică „un grad înalt de conștientizare în cazul elaborării unui discurs, prin planificarea enunțurilor pentru anumite categorii de public, anticiparea interpretărilor interlocutorului, recunoașterea intenției locutorului" [4, p.25].

2. Prezumția de pertinență

Datorită abilităților *metapragmatice,* este determinată *prezumția de pertinență* a actului de comunicare care constă în evaluarea obiectivă a competențelor interlocutorului: *competența lingvistică, socioculturală, enciclopedică, generică*. *Competența lingvistică* [12, 13, p.82-85] se referă la capacitatea interlocutorului de a recunoaște și de a interpreta unități lingvistice ambigue. *Competența socioculturală* [14, p.34] este determinată de raportul de forțe dintre locutor și interlocutor: simetrie/asimetrie, distanță/proximitate, convergență/divergență care permit definirea limbajului drept artefact sociocultural folosit în scopul modificării viziunii altora despre lume și mai ales pentru a interacționa cu alți indivizi prin realizarea actelor de comunicare, precum: a solicita, a interoga, a ierta, a invita, a face complimente, a convinge (J.L. Austin, 1962) [*apud* 10]. *Competența enciclopedică* conturează ansamblul de cunoștințe, experiența și potențialul interlocutorului, variind de la un lector la altul [15, p.8]; or, limba nu este „un *dicționar* succint, ci un sistem complex de competențe enciclopedice" [16, p.75]. În sfârșit, *competența generică* constă în posedarea și respectarea legilor discursului (cooperare, politețe etc.). Pentru H.P. Grice, condiția esențială pentru o comunicare eficientă este orientarea spre receptor, interactivitatea discursului și recunoașterea intenției locutorului de a-i transmite o informație, posibile, în viziunea lui H.P. Grice, datorită principiului *cooperării*, bazat pe patru maxime: maxima cantității, maxima calității, maxima relevanței și maxima manierei. Pe lângă acestea, H.P. Grice [17, 18] mai definește și principiul politeții, delimitând maxime de ordin social estetic [*apud* 11, p.5]. În afară de abordarea griceeană, alte teorii care explică natura mecanismului inferențial sau parcursul de la *valoarea literară a enunțului* la cea *derivată* sau *implicită* sunt: actele de limbaj derivate sau indirecte (J.R. Searle, 1982), derivarea ilocuționară (J.C. Ascombre, 1977) și teoria pertinenței (D.Sperber și D. Wilson [9]).

3. Teoria pertinenței

În legătură cu cele menționate *supra*, teoria pentru care vom opta în continuare și pe care o găsim „suficientă pentru explicarea actului de comunicare" [5, p.12], de exemplu, a discursului publicitar, este *teoria pertinenței* propusă de D.Sperber și D.Wilson.

Pragmaticienii percep această teorie drept o alternativă a modelului codului, precum și a abordării din perspectivă griceeană, cu un impact semnificativ în domeniul pragmaticii [19, p.364-367]. *Teoria pertinenței* neagă o bună parte din principiile și postulatele griceene; or, în viziunea lui D.Sperber și D.Wilson (1991) [11, p.5], validitatea acestora nu este universală și ea variază în funcție de circumstanțe. În schimb, aplicarea acestei teorii în cazul discursului publicitar, de exemplu, permite analiza *principiului cognitiv* și a *principiului comunicativ* al pertinenței; observarea modului în care locutorul reușește să transmită interlocutorului intenția sa comunicativă, prin acte ilocuționare și perlocuționare. În procesul inferențial un rol important au *premisele implicitate* de locutor și *faptele manifestate reciproc* (*commun ground*) de ambii participanți la actul comunicativ, care contribuie la formarea *contextului*. Menționăm că din perspectiva pragmatică, contextul are o semnificație diferită de abordarea semiotică [20, p.317]. În modelul inferențial, contextul este format din *ipoteze contextuale,* adică din totalitatea de semnificații posibile într-un mesaj comunicat. Modelul pragmatic explică modul în care se face trecerea de la *semnificația lingvistică*, altfel zis *forma logică* a enunțului (ceea ce se *zice*) sau *forma lexicală* [19, p.365], la *semnificația pragmatică,* adică propoziția (ceea ce se *comunică*), sau *forma enciclopedică* [19, p.365]. În același timp, abordarea pragmatică explică condițiile unei comunicări reușite; factorii perturbatori în transmiterea mesajului; importanța implicaturilor principale (*implicatures fortes*) numite și implicaturi *superioare* (higher-level) [21, p.34-50, 11], a implicaturilor secundare (*implicatures faibles*) numite și implicaturi *inferioare (lower-level)* [21, p.34-50, 11] și a *explicaturilor* în cadrul unui discurs; efectele discursului (*efecte propoziționale* și *efecte non-propoziționale),* gradul de pertinență a discursului etc.

4. Conexiuni semiopragmatice

Valoarea studiilor pragmatice este recunoscută și de semioticieni. Pentru J.-M. Klinkenberg [20, p.312], de exemplu, semiotica și pragmatica sunt două domenii conexe ce nu pot fi separate; or, pe de o parte, semnul lingvistic este o relație dintre semnificant și semnificat, iar, pe de altă parte, el nu poate fi redus la un „sens pur", întrucât un enunț are funcția de a influența și de a modifica reprezentările destinatarului. În acest sens, J.-M. Klinkenberg consideră pragmatica drept parte a semioticii în care semnul este perceput drept *act* [20, p.312].

Pentru J.-M. Klinkenberg există cel puțin patru concepte semiopragmatice: *interpetantul, forța ilocuționară, principiul cooperării* și *pertinența discursului* [20, p.312-313]. În viziunea lingvistului, semnele nu reprezintă doar o relație dintre semnificant și semnificat; ci sunt produsul unor relații dintre obiecte, semne și interpretanți. *Interpretantul* reprezintă instrumentul utilizat de emițător în procesul interpretativ: conotațiile atribuite semnelor. În cazul în care același semn este interpretat în mod diferit de diferiți interlocutori, rezultă că aceștia au mobilizat diferiți interpretanți. *Interpretantul* reduce autonomia semnelor, asociindu-le fie unei situații enunțiative, fie subiectului/obiectului, ceea ce creează, în rezultat, o *iluzie referențială* sau o *iluzie enunțiativă*. Astfel, interpretantul asigură o conexiune între perspectiva strict semiotică și perspectiva pragmatică.

În ceea ce privește *forța ilocuționară*, semioticianul francez recunoaște că actul de enunțare presupune nu doar transmiterea unei informații, ci și influențarea destinatarului [20, p.315], altfel zis realizarea unui act comunicativ permite manifestarea unei varietăți de *atitudini propoziționale* [16, p.70].

Principiul *cooperării*, despre care vorbește H.P. Grice și care este recunoscut de semioticieni [20, p.318], subliniază că comunicarea nu trebuie percepută drept un transfer liniar de informații, ci ca un proces *interactiv*, în care atât emițătorul, cât și receptorul au un rol activ. Astfel, pentru o cooperare eficientă este necesară, într-o primă instanță, determinarea *dicționarului de bază* comun emițătorului și destinatarului [16, p.75]. La etapa următoare se realizează *examenul preliminar* al situației de enunțare, prin stabilirea enunțiatorului, tipului de act de comunicare realizat, circumstanțelor realizării acestui act etc. Toate acestea sunt posibile datorită formatului *enciclopedic* al limbii, altfel zis al *cunoștințelor enciclopedice* comune ambilor participanți la actul de comunicare care constituie un *dicționar paralingvistic* [16, p.75]. Acest dicționar paralingvistic, despre care vorbește U.Eco, permite destinatarului să-și formeze *scenarii* sau *reguli de gen* care reprezintă schemele de acțiune și comportamentele prestabilite ale unui participant la actul de comunicare [16, p.76]. În cazul în care aceste *scenarii* sunt perturbate, destinatarul poate determina, în baza *regulilor lingvistice*, că unele expresii lingvistice au un sens figurat; iar ulterior, în baza instrucțiunilor enciclopedice, poate interpreta aceste mesaje. Astfel, *semnificatul contextual* poate depăși mult *semnificatul lexical*, dar aceasta numai în cazul în care *enciclopedia* propune: (a) semnificați lexicali în formă de instrucțiune pentru inserția contextuală; (b) scenarii [16, p.77].

Cât despre *pertinența* discursului, J.-M. Klinkenberg de asemenea vorbește despre o *tendință* a discursului spre *pertinență* și despre *optimizarea eficacității de interpretare* [20, p.320].

Comparând *modelul codului* și *modelul inferențial*, lingviștii [22, p.492] recunosc că ambele au avantajele și inconvenientele lor. Pe de o parte, modelul codului nu poate fi anulat; or, limba este un sistem de coduri. Pe de altă parte, modelul codului nu permite decodificarea completă a convingerilor culturale, dependente de context. În acest sens, se cere apelarea la modelul inferențial, care este însă considerat de unii lingviști destul de vag și greu de calculat [2, p.5]. Prin urmare, ambele modele de analiză se autocompletează și trebuie folosite simultan. Pentru N.Chomsky (1965) [*apud* 5, p.5], raportul semantic/pragmatic poate fi comparat cu corelația competență/performanță sau *semnificație conceptuală* (modelul codului)/*semnificație procedurală* [2]; or, ceea ce este codificat într-un enunț nu reprezintă neapărat sensul/intenția locutorului.

Pentru alți lingviști, pragmatica prevede existența unor parametri extralingvistici, mai puțin formali [23, p.8]. Astfel, relația dintre *analiza discursului* în abordarea sa semiotică și *teoria pertinenței* ca abordare pragmatică poate fi redată prin următoarea schemă [24]:

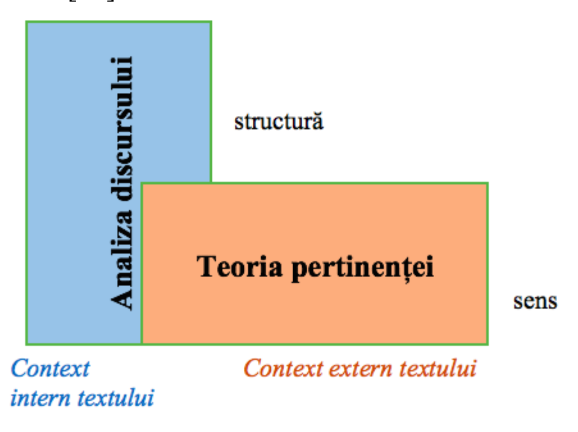

Fig.1. Relația dintre analiza discursului și teoria pertinenței [24].

Precum vedem, în Figura 1 abordarea pragmatică explică comunicarea sensului implicitat de locutor într-un context particular, intern textului sau extern. Însă, analiza discursului este axată, de regulă, pe contextul intern al textului. În acest sens, este confirmată ipoteza perceperii *discursului* drept „proces" și a *textului* drept „produs" [24].

Această abordare motivează simbioza abordărilor semiotică și pragmatică, de analiză a discursului și teorie a pertinenței, pentru o analiză mai completă și mai profundă a sensului transmis de locutor [11].

5. Teoria pertinenței. Abordări actuale

În unele studii mai recente [25, p.1-25], *teoria pertinenței* este succedată de *teoria optimizării*, aceasta din urmă preluând conceptele-cheie ale *teoriei pertinenței* (ambiguitatea semantică, contextualizarea), ale teoriei lui S.C. Levinson de *prezumție a pertinenței* (2009) (minimizarea efortului depus), precum și ale abordărilor *neo-griceene* (implicaturi conversaționale generale). *Teoria optimizării* presupune astfel existența unei intrări și a unei ieșiri, altfel zis a unui *Generator* (GEN) și a unui *Evaluator* (EVAL), funcționând în acord cu un set de *Constrângeri* (CON), astfel încât atât locutorul, cât și interlocutorul să contribuie reciproc la optimizarea bidirecțională a actului de comunicare. Astfel, dacă un GEN asociază două forme lingvistice f_1 și f_2, echivalente semantic, cu două interpretări m_1 și m_2, astfel încât f_1 este mai accesibil și m_1 mai puțin complex, EVAL va selecta f_1m_1 [25, p.1-25].

Printre *factorii* care influențează actul de comunicare, lingvistul A.Mustajoki (2012) [*apud* 10] delimitează: starea psihologică (oboseală, neatenție etc.), obstacole fizice (probleme de fluență verbală), scopuri comunicative și sociale (urgență, politețe, competență etc.). Toate acestea pot (de)motiva interlocutorul în depunerea unui anumit efort de interpretare. Pe de altă parte, interlocutorul poate infera o semnificație eronată/diferită de sensul intenționat de locutor. Prin urmare, interlocutorii trebuie să negocieze semnificațiile pentru o interpretare corectă. Negocierea se poate realiza prin: întrebări, răspunsuri, repetiții, reformulări, precizări, confirmări, *feedback*. În felul acesta, locutorul își ghidează interlocutorul spre sensul comunicat, iar interlocutorul verifică interpretarea făcută. Îndrumarea interlocutorului se mai realizează prin instrumente precum: *indicatori discursivi, pronume, deictice, intonație, interjecții* (D.Wilson și D.Sperber, 1993) [*apud* 10]. În acest sens, comunicarea poate fi comparată cu transmiterea unei mingi, mai întâi la inițiativa locutorului care o transmite interlocutorului care, la rândul săi, o retransmite locutorului [10].

Iată de ce pragmatica este adesea definită drept studiul *semnificației în interacțiune* [Thomas, 1995, *apud* 10] sau un *proces* de producere și înțelegere [10]. În legătură cu cele menționate *supra*, pragmatica și analiza discursului pot fi asociate fructuos în vederea urmăririi construirii *sensului* prin interacțiune.

Menționăm că cercetările pragmatice rămân a fi cele mai actuale, în lingvistică, la această etapă. Iar principiul cognitiv al modelului pragmatic inferențial este aplicat, în ultimul deceniu, mai multor tipuri de comunicare, inclusiv mediului virtual de comunicare, în Internet, numit de lingviști *ciberpragmatică* (cyberpragmatics) [8, p.81]. La baza *ciberpragmaticii* se află *teoria pertinenței* propusă de D.Sperber și D.Wilson [9], care permite filtrarea informației pertinente de cea non-pertinentă.

Întrebarea ce poate să apară în legătură cu pertinența discursului: *Cum este posibilă alegerea unei singure semnificații pertinente?* Oamenii având de analizat un discurs vor alege automat semnificația care pare să fie cea mai pertinentă. Astfel, pertinența și maximizarea pertinenței se explică prin cogniția umană [19, p.365].

Concluzii

Modelul inferențial reprezintă o abordare pragmatică de interpretare a discursului, în vederea completării modelului semiotic și a modelului arhetipal de lectură. Aplicarea acestui model de analiză, în cazul unui discurs, subliniază complexitatea acestui tip de comunicare ce nu poate fi limitată la sensul lingvistic, adică la ceea ce se *zice*. *Teoria pertinenței,* aflată la baza abordării pragmatice inferențiale, permite o *dezambiguizare* și o înțelegere mai completă și mai fidelă a *sensului locutorului*, adică a mesajului implicitat, iar apoi *comunicat*.

Aplicat unui tip aparte de discurs (spre exemplu, discursului publicitar), modelul pragmatic inferențiar implică căutarea *pertinenței optime* în baza principiilor *cognitiv* și *comunicativ* de pertinență, precum și *a stimulilor lingvistici* contextuali și interpersonali. Atingerea pertinenței optime este obiectivul ambilor participanți la actul de comunicare (locutorul și interlocutorul) și constă în *efortul* cognitiv depus și în numărul de *efecte* contextuale obținute.

Prin urmare, abordarea pragmatică deschide noi perspective de cercetare a varii tipuri de discursuri, atât verbale, cât și non-verbale.

Referințe:

1. TANAKA, K. *Advertising language: a pragmatic approach to advertisements in Britain and Japan.* Ney York: Taylor & Francis e-Library, 2005. 148 p.
2. Wilson D. Linguistic Structure and Inferential Communication. In: Caron B. *Proceedings of the 16th International Congress of Linguists.* Oxford: Elsevier Sciences, 1997, p.1-20.
3. FLOCH, J.M. *Sémiotique, marketing et communication. Sous les signes les stratégies*. Paris: PUF, 1990. 233 p.
4. ROVENŢA-FRUMUŞANI, D. *Analiza discursului. Ipoteze şi ipostaze*. Bucureşti: Tritonic, 2005. 170 p.
5. BYRNE, B. *Relevance Theory and the language of advertising*. CLS Occasional Paper No. 31, Trinity Coll., Dublin (Ireland). Centre for Language and Communication Studies, 1992. 80 p.
6. RICHARDSON, K. Signs and Wonders: Interpreting the Economy through Television. In: Bell A., Garrett P. *Approaches to Media Discourse*. Blackwell Publishers Ldt, 1998, p.220-250.
7. REBOUL, A. Moeschler J. *Pragmatique du discours. De l'interprétation de l'énoncé à l'interprétation du discours.* Paris: Armand Colin, 1998. 220 p.
8. YUS, Fr. The role of cognition and relevance in new digital narratives. In: *Prospettive multilingue e interdisciplinari nel discoro specialistico*. Pisa: Pisa University Press, 2015, p.81-107.
9. SPERBER, D., WILSON, D. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Blackwell, 2nd edition, 1995. 338 p.
10. PADILLA CRUZ, M. Pragmatics and Discourse Analysis. In: Carol A., Chapelle (ed.). *The Encyclopedia of Applied Linguistics.* Wiley, 2015. 6 p.
11. PADILLA CRUZ, M. Vigilance Mechanism in Interpretation: Hermeneutical Vigilance. In: *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 2016, 133,11 p.
12. WILSON, D., SPERBER, D. Relevance Theory. In: R.Horn and L.Ward. T*he Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, p.607-632.
13. REBOUL, A. MOESCHLER, J. *La pragmatique aujourd'hui*. Nancy: Éditions du Seuil, 1998. 209 p.
14. YUS, Fr. *Humour and Relevance*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2016, p.367.
15. ARROYO, O.A. *La théorie de la pertinence appliquée à une fable de La Fontaine*. In: L'information grammaticale, 2009, no123, p.3-9.
16. ECO, U. *Sémiotique et philosophie du langage*. Paris: Quadrige /PUF, 1988. 285 p.
17. GRICE, H.P. Logic and conversation. In: Cole P. & Morgan J.L. (eds.), *Syntax and Semantics 3 : Speech Acts*. New York, Academic Press, 1975, p.41-58.
18. GRICE, H.P. Meaning. In: *Philosophical Review*, 1957, no.66(3). Reprinted as ch.14 of Grice 1989, p.213–223.
19. SMITH, K.G. Relevance Theory. In: *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, vol. 3, P-Z, General Editor Geoffrey Khan, Leiden-Boston, Koninklijke Brill NV, 2013, p.364-367.
20. KLINKENBERG, J.-M. *Précis de sémiotique générale*. Paris: De Boeck & Larcier S.A., 1996, p.486.
21. PADILLA CRUZ, M. Pragmatic failure, epistemic injustice and epistemic vigilance. In: *Language & Communication*, vol.39, November, Elsevier, 2014, p.34-50.
22. XU, Z. Relevance Theory and its Application to Advertising Interpretation. In: *Theory and Practice in Language Studies*, vol.3, no.3, March, Academy Publisher Manufactured in Finland, 2013, p.492-496.
23. SCHOTT-BOURGET, V. *Approches de la linguistique*. Paris: Nathan, 2003. 128 p.
24. DOOLEY, R.A. *Relevance Theory and Discourse Analysis: Complementary Approaches for Translator Training.* Dallas, Texas: Graduate Institute of Applied Linguistics. Retrieved From www.Gial.Edu/Gialens/Issues.Htm.11p.
25. BLUTNER, R., ZEEVAT, H. Optimality-Theoretic Pragmatics. In: Benz A. Blutner R., *ZAS papers in linguistic* (ZASPiL), no.51, Language and Computation, ZAS, 2009. 25 p.

Date despre autor:

Lucia VESTE, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată*; lector universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0003-2726-0542
E-mail: lucia.veste16@gmail.com

Prezentat la 04.11.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.72-76

SOCIOLINGVISTICĂ

CZU: 81'276.4

ARGOTISMELE ȘI JARGONISMELE – VARIETĂȚI SOCIOLECTALE ALE LIMBII

Liliana BOTNARI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al MECC,
Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir" din Chișinău

Variația diastratică a limbii este reprezentată de unitățile sinstratice – limbajele profesionale, argotismele și jargonismele. Limbajul argotic, precum și jargonismele, sunt limbaje dinamice, în plină evoluție și metamorfoză, care au hotare permisive atât pentru infiltrarea unităților lexicale noi, cât și pentru desprinderea celor vechi și pătrunderea acestora în limba uzuală, orală.
Cuvinte-cheie*: variație, varietate, dialect social, sociolect, argotism, jargonism, limbaj specializat.*

SLANGS AND JARGONS – SOCIOLECTAL VARIETIES OF THE LANGUAGE
Synstratic units represent the diastratic variation of a language: professional terms, slangs and jargons. Slangs and jargons are dynamic vocabularies that undergo a constant evolution and metamorphosis. They have permeable limits allowing the infiltration of new lexical units, as well as the migration of synstratic units into the oral language.
Keywords: *variety, variation, social dialect, sociolect, jargon, slang, specialized language.*

Introducere

Chiar dacă trăiesc în aceeași epocă sau în aceeași zonă geografică (țară, sat, cartier), limba locuitorilor unei comunități diferă de la un individ la altul în funcție de caracteristicile demografice, sociale, de studiile efectuate etc. Fiecare dintre noi este o individualitate, o identitate, care întrunește în sine diverse trăsături, dar care se diferențiază de celălalt prin felul de a vorbi, de a se exprima.

Diferențele dintre diversele clase sociale, dintre mediile culturale sau profesionale generează dialectele sociale. Dumitru Irimia explică foarte bine apariția inevitabilă a acestei diferențieri în cadrul unei limbi, relevând că limba este utilizată, pe de o parte, de o categorie a intelectualilor pentru care ea este un instrument de comunicare în mediul propriu, iar, pe de altă parte, de celelalte categorii sociale [1, p.172]. Un alt aspect al diferențierii remarcat de către lingvist sunt diferențele dintre limba vorbită în mediul urban, care este mai aproape de normele limbii literare, și limba vorbită în mediul rural – mai puțin normată, mai arhaică și populară.

Dacă aceste diferențieri sunt inconștiente și involuntare, se atestă și altele, manifestate în mod voluntar, atunci când grupurile sociale vor să se izoleze social, însă, în cazul dat, dialectul social se referă mai mult la diversitatea vocabularului, a inventarului de termeni lexicali utilizați și mai puțin la nivelul sintactic al limbii.

Varietatea diastratică a limbii. Argoul și jargonul

Aderând la concepțiile majorității lingviștilor referitoare la varietățile diastratice, considerăm că acestea sunt varietăți sociolectale care diferențiază o comunitate lingvistică conform straturilor sau grupurilor sociale, caracterizându-se printr-o puternică funcție de incluziune (acceptare) și de excluziune (respingere) socială.

Lingvistul Ioan Milică menționează că variația diastratică este reprezentată de către „dialectele sociale" – limbajele profesionale, argoul și jargonul, „realizări ale co-relației limbă – societate" [2, p.134-154], care se

concretizează în sociolecte şi/sau tehnolecte. Potrivit lingvistului Sextil Puşcariu, „aceleaşi interese zilnice produc la cei care au acelaşi fel de trai dialectele sociale" [3, p.71]. Astfel, lingvistul român a prezentat, în forma cea mai succintă, cauza apariţiei şi structurării dialectelor sociale sau, altfel spus, a varietăţii diastratice, ierarhizarea socială din punct de vedere lingvistic.

În acelaşi context, Eugen Coşeriu defineşte „produsul" varietăţii diastratice în felul următor: „Se numesc limbi speciale vorbirile caracteristice unor grupuri sociale sau profesionale, precum şi limbajele tehnice (…), care adeseori se numesc şi argouri, (…) folosite în cadrul aceleiaşi limbi comune cu scopul de a nu fi înţelese de către cei care nu aparţin unei anumite comunităţi sau ca limbi secrete" [4].

Argoul este, în concepţia lui D.Irimia, un sistem de semne (mai ales lexicale), care se vrea a fi intenţionat închis şi reprezentând instrumentul limitat de comunicare, specific doar unui anumit grup social. Iniţial, argotismele constituiau un limbaj convenţional, utilizat „de lumea periferiei morale şi topografice a oraşelor: hoţi, bandiţi, criminali etc.", însă, mai târziu, semnificaţia acestora s-a extins şi la alte categorii, precum: studenţi, elevi, adolescenţi, tineri de cartier, vânzători ambulanţi etc. [1, p.173]. Dacă până acum argoul se realiza prin termenii lexicali ai limbii (de obicei, din limbajul familiar), care obţineau un sens special, codificat şi cunoscut doar de către grupul social care îl întrebuinţa, mai târziu el pierde din aceste particularităţi, devenind accesibil şi pentru ceilalţi, care nu fac parte din grupul respectiv.

Limbajul argotic este un mijloc de comunicare secundar, o varietate de limbă facultativă, opţională, care este utilizată doar în anumite situaţii de comunicare. Analizând „vorbirea argotizanţilor", A.Dauzat menţionează că „întrebuinţarea argoului este limitată la împrejurări sau situaţii în care acesta îşi dovedeşte utilitatea: în exercitarea profesiei, înainte de toate, sau atunci când vorbitorii (de argou) nu doresc să fie înţeleşi de profani" [5, p.8].

Potrivit lingvistei Florina-Elena Pîrjol [6, p.155-182], argoul accentuează coeziunea unui grup de vorbitori, drept exemplu prezentând solidaritatea comunităţilor etnice rome, precum şi cea a grupurilor de hoţi, care îşi au bine dezvoltate propriile valori, respectându-le, acestea determinându-i ca grup.

În *Lexicologia practică a limbii române* [7, p.185] distingem câteva caracteristici de bază ale termenilor argotici, precum: transformarea continuă a vocabularului specific al argoului, care generează dificultatea de a-l decoda; dublarea cuvintelor de bază, a foneticii şi morfosintaxei limbii; utilizarea preponderent orală; or, de cele mai multe ori, argotismele se manifestă în varianta vorbită a limbii. Varianta literară a limbii nu poate reda cu fidelitate limbajul argotic, acesta fiind prezentat doar sporadic, cu buna ştiinţă a vorbitorului sau a autorului, dacă ne referim la forma scrisă a limbii, doar pentru a caracteriza un anumit personaj sau grup social, epocă sau zonă teritorială etc., ca, de exemplu, în operele lui Ion Creangă, Mihail Sadoveau, Ion Luca Caragiale ş.a., în care argotismele utilizate au o finalitate stilistică, ilustrând un anumit mediu, o anumită colectivitate sau un anumit caracter antrenat în acţiunea textului.

Inventarul lexical al argoului este reprezentat, în special, de împrumuturile din alte limbi, din engleză: *cool* „extraordinar", *horror* „(de) groază", *loser,* atestat şi în forma scrisă *luzăr* „om ratat", *party* „petrecere", *trendy* „la modă" sau rusismele atestate mai ales în spaţiul basarabean: *a gani* – a vorbi aiurea, a hiperboliza, *a se materi* – a înjura sau altele extrase din discursurile politice ale liderului PCRM, Vladimir Voronin: *a kidăni* – a trăda pe cineva, *a schimba plastinka* – „a-şi schimba traiectoria politică", „a-şi modifica atitudinea", *razvedcik* – „persoană care umblă cu bârfele şi iscoada", *po filosofschi* – „cu înţelepciune", precum şi de metaforizarea termenilor preluaţi: *mardeală* „bătaie", *mol* „vin", *a pili* „a bea", *a vrăji* „a spune", *a băga în fizic* „a mânca", *a ieşi în peisaj* „a ieşi afară", *a intra în peisaj* (despre o maşină) „a ieşi, din mers, în afara şoselei, a intra în pom", *a face mişto, băşcălie, caterincă etc*. „a păcăli şi a se lăsa înşelat" etc.

Iorgu Iordan diferenţiază câteva tipuri de argou: „1) ca vocabular al criminalilor (…), al acelor *bas-fonds de la société;* în această categorie putem include „verlanul" francez sau „vernaculul" american; 2) ca limbaj al grupărilor constituite legal: soldaţi, elevi sau studenţi, diferite tipuri de meserii (frizeri, avocaţi), artişti etc.; 3) în sfârşit, ca tot ceea ce trece din limba vulgară în cea cultă şi iese în evidenţă prin naturaleţe, grosolănie şi vulgaritate" [8, p.410]. Însă, Ioan Milică distinge două tipuri de argouri, în funcţie de finalitatea întrebuinţării acestora: *argourile specializate,* caracterizând vorbirea orală a unor grupuri socioculturale restrânse, precum liceenii, militarii, minorităţile sexuale etc., care urmăresc drept finalitate codificarea mesajului şi incomprehensiunea acestuia de către ceilalţi membri ai societăţii, identificarea lor ca membri ai unui grup anume, şi *argoul comun,* care are o arie de circulaţie mult mai largă, fiind utilizat atât în vorbirea orală, cât şi în comunicarea scrisă, pentru a pretinde că sunt moderni sau nonconformişti [9, p.44-45]. În acest context, vom enumera câteva trăsături fundamentale ale argotismelor, cum ar fi: abaterea voită de la norma literară, ignorarea unor reguli morfologice

sau de sintaxă; caracterul expresiv, afectivitatea și expresivitatea limbajului, care este unul bogat în metafore, jocuri de cuvinte, duble semnificații, ironie și calambururi, eufemisme etc.; caracterul criptic, codat, care nu este accesibil majorității comunității lingvistice, înglobând identitatea colectivă și sfera lor de interes, numitorul comun – abrevieri, cuvinte împrumutate din alte limbi sau dialecte regionale ale aceleiași limbi, din registrele populare și familiare, obținerea a noi semnificații prin asocieri etc.; caracterul dinamic, inventarul de unități lexicale fiind unul mobil, mereu suplinit cu termeni noi formați sau selectați din vocabularul comun și resemantizați, pentru a desemna ingenios și creativ noi realități sau concepte; libertatea de expresie, posibilitatea de a selecta, de a crea și de a te exprima dincolo de norma literară și de rigorile ei. Referindu-se la „ieșirea de sub controlul normei rigide", Irina Condrea menționează că aceasta reprezintă „o tendință de epatare, specifică tinerilor", aceștia încifrează mesajele pentru a obține un limbaj secret, pentru a-și declara apartenența la un anumit grup, pentru a șoca membrii dinafara „cercului lor secret", pentru a da dovadă de inventivitate, creativitate și originalitate, pentru a-și transpune lingvistic atitudinea față de obiectul comunicării [10, p.33-39].

Jargonul, în sens general și larg, reprezintă o totalitate de cuvinte, expresii și fraze împrumutate dintr-o limbă străină și introduse în enunțurile realizate în limba națională. D.Irimia susține că acest sociolect cunoaște două ipostaze: „una reflectă atitudinea detașat aristocratică a unor categorii sociale", care consideră limba incapabilă de a exprima multitudinea de idei și sentimente pe care le au, și alta „care reflectă aspirația spre o anumită poziție socială, fetișizată într-o exprimare „originală", încărcată de termeni și de fraze străine", care ar demonstra „cultura înaltă" a indivizilor respectivi [1, p.174]. Dacă în cazul primei ipostaze termenii împrumutați sunt utilizați corect și adecvat în frazele limbii naționale, în a doua ipostază vorbitorii cad în ridicol prin exprimarea incorectă. Drept exemplu menționăm opere deseori vehiculate, precum *O scrisoare pierdută* de I.L. Caragiale sau *Chirița în provincie* de Vasile Alecsandri, cu bine-cunoscutul personaj Chirița: „monsiu Șarlă", „nous lavons le baril... spălăm putina", „boire un cigare", „pour des fleurs de coucou", „furculision", „fripturision", „învârtision", „Am să-i durez ş-un voiaj la Paris" etc.

De fapt, Ioan Milică atestă confuzia care persistă în „înțelegerea identității varietăților de limbă denumite prin termenii argou și jargon" [2, p.134-135]. Aceste două limbaje nu au trasate un hotar bine delimitat, fiind de multe ori confundate. Din perspectivă etimologică, cuvântul *jargon* este unul francez, care denumea „orice ansamblu lingvistic format din elemente lexicale sau lexico-gramaticale cu sens specializat: terminologii, limbaje profesionale, vorbirile unor categorii sociale marginale, manierismul lingvistic etc." [9, p.41]. Mai târziu, termenul *jargon* obținuse un sens mai restrâns, vizând limbajul răufăcătorilor, vorbirea grupurilor sociale marginale, mai puțin prestigioase. Încercând să diferențieze totuși aceste două noțiuni – *jargon* și *argou*, Ioan Milică afirmă că distincția constă în faptul că jargonul desemnează „maniera de a vorbi a unor persoane educate din categoriile socioprofesionale aflate mai aproape de centrul societății (medici, avocați, jurnaliști, sportivi)", pe când argoul – limbajul microcomunităților lingvistice cu un mai redus prestigiu social sau impact asupra vieții cultural-economice. Viorica Molea consideră că „jargonul întrunește caracteristicile atât ale argoului contemporan, cât și ale cuvintelor neologice la modă, care n-au fost pe deplin integrate în sistemul limbii române, răspândite pe o arie mult mai largă decât presupunea vechea accepție a argoului" [11, p.96]. În aceeași cheie, Adriana Stoichițoiu-Ichim susține că argoul reprezintă „o sferă lexicală cuprinzătoare, în care se înscriu atât argoul (conceput în sens restrâns, ca limbaj criptic, propriu celor aflați în conflict cu legea), cât și jargoanele unor grupuri sociale, profesionale, de vârstă etc." [12, p.122]. Astfel, axându-ne pe definiția propusă de autoare, argoul cunoaște două accepții: una mai largă, din care fac parte și jargoanele, și una mai restrânsă, care vizează doar limbajul răufăcătorilor. Dacă am avea drept reper afirmația lingvistei, rezultă că limbajele liceenilor, răufăcătorilor, hoților, minorităților sexuale etc. sunt, de fapt, varietăți ale argoului cu sens larg, precum și jargoanele, acestea devenind, de asemenea, un fel de argou, o varietate a acestuia.

Considerăm că argoul și jargonul sunt totuși două varietăți de limbaj diferite, primul desemnând comunicarea orală a unor grupuri socioculturale restrânse, precum adolescenții, militarii, minoritățile sexuale, deținuții etc., constituind argoul special, precum și argoul comun – limbajul unei comunități lingvistice mai largi decât un grup format în baza unor interese sau preocupări comune, glosarul de cuvinte triviale, neobișnuite, care sunt infiltrate în comunicarea orală cotidiană, iar jargonul reprezintă limbajul membrilor unei comunități lingvistice, care sunt adepți ai snobismului, asimilând cuvinte neologice sau străinisme care sunt la modă și utilizarea cărora, s-ar părea, îi face să se diferențieze de ceilalți prin ingeniozitate, originalitate și actualitate. Între argou și jargon există o zonă de interferență, unele unități lexicale ale unuia deplasându-se în inventarul de cuvinte al celuilalt și viceversa. Însă, ambele varietăți de limbaj – varietăți diastratice – identifică o categorizare socială, o apartenență sau identificare a membrilor unui grup social: în cazul argoului – o identificare conștientă, dorința

intenţionată de a fi „rău", de a ignora limba literară, deci „a tuturor", de a comunica cu ceilalţi membri ai grupului prin mesaje codificate şi indescifrabile de către ceilalţi membri ai societăţii, pe când în cazul jargonului – atât voluntară, în aspiraţia de a face parte dintr-un grup social, nefiind membru al acestuia, cât şi involuntară, în râvna de a fi mereu în trend, de a cunoaşte neologismele actuale, utilizând unele noţiuni în mod greşit, defectuos şi inadecvat situaţiei de comunicare, „trădându-şi" adevărata apartenenţă socială.

De fapt, confuzia care persistă între noţiunile de argou şi jargon este realmente cea dintre jargon şi argoul comun, care devine cunoscut şi de către alţi membri ai comunităţii. Referitor la acest aspect, lingvistul francez Marc Sourdot propune noţiunea de *jargot*, acesta argumentându-şi creaţia prin faptul că „argoul şi jargonul pot foarte uşor să se amestece într-un ansamblu (limbaj) confuz, care conţine atât trăsături argotice, cât şi de jargon" [13, p.3-27], termenul propus desemnând acelaşi argou comun, accesibil întregii comunităţi lingvistice.

Mai nou, Vasile Bahnaru atestă şi un alt tip de confuzie: „termenul jargon a căpătat şi un sens general, acela care desemnează orice limbaj tehnic cu o terminologie de specialitate (profesionalismele)" [7, p.187]. În concepţia Rodicăi Zafiu, jargonul este „varianta familiară a unui limbaj de specialitate, folosită – din comoditate, dar şi cu intenţii ludic-expresive – în interiorul unui grup profesional" [14]. Astfel, jargonul este echivalat, uneori, cu limbajele specializate, specifice diferitor domenii de activitate profesională.

Jargonul se individualizează, mai ales, la nivel lexical, prin utilizarea unui vocabular care este constituit din anumite concepte specifice, care denumesc unele activităţi de rutină, obiecte sau tehnologii curent folosite în practica profesiei, prin utilizarea unor abrevieri sau substituiri ale terminologiei propriu-zise, înregistrate de către dicţionarele de specialitate, cu alţi termeni noi formaţi sau împrumuturi din alte limbi. Actualmente se atestă, atât pe teritoriul României, cât şi în Republica Moldova, răspândirea jargonismelor preponderent de origine engleză: *hi* „salut", *business* „afacere", *bye-bye* „la revedere", *O.K.* „de acord", *week-end* „sfârşit de săptămână", *job* „serviciu", *speach* „discurs", *star* „vedetă", *software* „sistem de programe pentru computer", *feeling* „sentiment", „emoţie" etc., dar şi franceză: *bonsoir* „seară bună", *madame* „doamnă", *comme çi comme ça* „relativ bine", italiană: *ciao* „salut", *arivederci* „la revedere", *ragazza* „fată", „domniţă", *tesoro* ca adresare – „scump".

Concluzii

În concluzie, menţionăm că limbajul argotic poate fi analizat din mai multe perspective: diacronică – argourile vechi *versus* argourile moderne; diatopică – termenii dialectali, varietăţile argotice în funcţie de teritoriul geografic; diastratică – limbajul deţinuţilor, limbajul adolescenţilor, limbajul „periferiilor" sau cel al răufăcătorilor etc.; diafazică – diversificarea expresivă a limbajului, finalitatea stilistică pe care o urmăreşte. Cât priveşte popularizarea unor jargonisme şi infiltrarea lor în masa vocabularului, acesta este, în mare parte, un rezultat al globalizării, al emigrării populaţiei şi al interferenţelor socioculturale, al dezvoltării spectaculoase a Internetului şi a diverselor reţele de socializare, care încearcă cu insistenţă o imitare sau chiar o plagiere a modelelor de emisiuni, de prezentare a informaţiei, a gândirii şi valorilor europene, americane etc. Recomandăm ca identitatea naţională, limba literară frumoasă, cu normele ei, să fie respectată, protejată şi chiar promovată; or, nu tot ce apare nou este întotdeauna bun.

Referinţe:

1. IRIMIA, D. *Curs de lingvistică general*. Ediţia a III-a. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2011. 466 p.
2. MILICĂ, I. Norma argotică. În: *Argotica*, I, Secţiunea *Varia*. Craiova: Universitaria, 2012, p.134-154. [Accesat: 09. 04. 2019] Disponibil: http://cis01.central.ucv.ro/litere/argotica/argotica.nr.1/Milica/Milica_Norma_argotica.pdf
3. PUŞCARIU, S. Din perspectiva Dicţionarului. III. Despre legile fonetice. În: *Dacoromania*, II. Bucureşti: BCU Cluj, 1922. p.19-84.
4. COŞERIU, E. *Introducere în lingvistică*. Cluj: Echinocţiu, 1995. 143 p.
5. DAUZAT, A. *Les Argots. Caractères, évolution, influence*. Paris: Librairie Delagrave, 1929. p.8.
6. PÂRJOL, F.-E. Argou, mâncare şi amor sau cum vorbeşte, mănâncă şi iubeşte mahalaua în literatura română. În: *Argotica*, I, Secţiunea *Varia*. Craiova: Universitaria, 2012, p.155-182. [Accesat: 09.04. 2019] Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A7598/pdf
7. BAHNARU, V. *Lexicologia practică a limbii române*. Chişinău: Academia de Ştiinţe a Moldovei, Institutul de Filologie, 2013. 490 p. ISBN 978-9975-4460-4-4
8. IORDAN, I. *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice*. Apud: MOLEA, V. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*. Chişinău: Prut Internaţional, 2016, p.92. ISBN 978-9975-54-272-2
9. MILICĂ, I. *Expresivitatea argoului*. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009, p.44-45.

10. CONDREA, I. Argoul basarabean în stradă și în presă. În: *Limba română* (Chișinău), 2007, nr.1-3, anul XVII, p.33-39.
11. MOLEA, V. *Oralitatea în textul publicistic actual românesc*. Chișinău: Prut Internațional, 2016, p.96. ISBN 978-9975-54-272-2
12. STOICHIȚOIU-ICHIM, A. *Vocabularul limbii române actuale: dinamică, influențe, creativitate*. București: All, 2001, p.122.
13. SOURDOT, M. *Argot, jargon, jargot.* În: *Langue française*, 1991, no.9, Paris: Larousse, p.13-27.
14. ZAFIU, R. *101 cuvinte argotice*. București: Humanitas, 2010. 380 p. ISBN 978-973-50-2811-4

Date despre autor:
Liliana BOTNARI, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umaniste*, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir" din Chișinău.
E-mail: botnari.liliana86@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9909-2982

Prezentat la 19.06.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.77-84

CZU: 81'272

ROLUL CONTEXTULUI ȘI AL INTERDISCIPLINARITĂȚII ÎN POLITICA LINGVISTICĂ EDUCAȚIONALĂ

Angela SOLTAN
Universitatea de Stat din Moldova

Lucrarea pune în discuție și urmărește rolul contextului și al interdisciplinarității în politica lingvistică educațională prin contribuțiile a patru autori de referință din spații culturale sau temporale diferite. Totodată, lucrarea prezintă diferite demersuri culturale în procesul constituirii cadrului metodologic al sociolingvisticii. Doi dintre autorii analizați sunt nume notorii din domeniul politicii lingvistice din spațiul anglo-saxon. Einar Haugen reprezentă prima generație de socio-lingviști, iar Robert L. Cooper pe cea de a doua. Ceilalți doi autori sunt nume notorii din spațiul cultural latin: Eugen Coșeriu din domeniul filozofiei limbii și din prima generație de lingviști preocupați de teoretizarea sociolingvisticii, iar Pierre Bourdieu din domeniul sociologiei, reprezentând prima generație de sociologi care și-au extins sfera de cercetare spre lingvistică.
Cuvinte-cheie: *fractură culturală, achiziția limbilor, comportament lingvistic, planificare lingvistică, piață lingvisti-că, piața limbilor, cadru de cercetare.*

THE ROLE OF CONTEXT AND INTERDISCIPLINARITY IN LANGUAGE EDUCATION POLICY

The paper discusses and analyzes the role of context and interdisciplinarity in educational language policy through the contributions of four leading authors from different cultural or temporal spaces. At the same time, the paper presents different cultural approaches in the process of establishing the methodological framework of sociolinguistics. Two of the authors analyzed are notorious names in the field of language policy in the Anglo-Saxon area. Einar Haugen represents the first generation of sociolinguists, and Robert L. Cooper the second. The other two authors are notorious names in the Latin cultural space: Eugen Coșeriu in the field of language philosophy and the first generation of linguists concerned with the theorizing of sociolinguistics, and Pierre Bourdieu in the field of sociology, represents the first generation of sociologists who have extended their field of research to linguistics.
Keywords: *cultural fracture, language acquisition, language behavior, language planning, linguistic marketplace, market for languages, research framework.*

Introducere

Scopul acestei lucrări este de a pune în discuție rolul *contextului* și al *interdisciplinarității* în politica lingvistică educațională. Dacă în spațiul anglo-saxon sociolingvistica s-a constituit în baza cercetărilor interdisciplinare cu caracter practic, în alte spații culturale, cel al limbilor latine, spre exemplu, s-a optat pentru o împărțire riguroasă pe categorii și o „circumscriere epistemologică". Aceste două direcții în dezvoltare au rezultat în „enclavizare contraproductivă", cu atât mai mult că „ne referim la o disciplină al cărei punct de plecare a fost tocmai creditarea diferenței și a variației lingvistice" [1, p.323; 2].

Sociolingvistica se constituie în timp ca o „taxonomie teleologică" pentru lingviștii de formațiune clasică [1, p.315]. Adică, construcția inductivă a sistematizărilor, clasificărilor, metodelor și termenilor edificată de la începutul anilor '60 până în prezent, împreună cu argumentarea validității scopurilor și metodelor, se aseamănă cu argumentele teleologice despre existența lui Dumnezeu.

După două conferințe în 1966 în SUA, unde nume notorii constată eterogenitatea temelor de cercetare, interdisciplinaritatea contextelor cercetate și diversificarea exponențială a direcțiilor de cercetare, disciplina nouă, menită să studieze corelația și variația aspectelor lingvistice și sociale ale interacțiunii umane, obține un nume și statut.

În 1972, la cel de-al XI-lea Congres al Lingviștilor, ținut la Bologna, sunt identificate cel puțin 15 subdiviziuni ale disciplinei caracterizate drept „nebuloasă în expansiune" [1, p.311]. La primul Congres Brazilian de Socio- și Etnolingvistică (1978) Eugen Coșeriu prezintă comunicarea *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor*. Schimbarea de paradigmă în teoria lingvistică antrenează o diversificare continuă a temelor de cercetare alături de preocupări legate de bazele teoretice ale noii discipline. Coșeriu încearcă să identifice cadrul sociolingvisticii ca disciplină cu un profil epistemic individualizat și autonom în raport cu celelalte discipline lingvistice [3].

În procesul definirii și clasificării categoriilor sociolingvistice, chiar în primul deceniu se constată o fractură culturală între spațiul anglo-saxon și cel francofon. Organizatorii colocviului internațional de anvergură în limba franceză *Teorii și practici ale sociolingvistcii* (1978), ambițiosul grup de cercetări de pe lângă Universitatea de la Rouen, GRECO (Le Groupe de Recherche sur Covariance Linguistique), încearcă repararea dezechilibrului. La deschiderea colocviului, Jean-Baptiste Marcellesi accentuează că limba franceză a fost aleasă nu doar din comoditate pentru lucrările colocviului, ci ca o reacție „care nu este fără legătură cu sociolingvistică însăși" [1, p.311, 316]. Constatăm în aceste declarații atât o competiție, cât și o diferențiere a demersului științific în raport cu spațiul anglo-saxon.

Sociolingvistica anglo-saxonă, prin stilul cercetării adoptat, s-a aruncat într-un bazin adânc, a învățat să înoate, iar în paralel a descris detaliat experiențele, a definit și a nuanțat epistemic domeniile și temele. Dacă în anii '70 mai existau dubii în privința posibilității creării unui cadru teoretic firesc pentru sociolingvistică, aplicarea „principiului sănătos al înotătorului" a fost identificat de Coșeriu drept o valoare a acestui domeniu de cercetare care „învață a înota înotând" [3, p.130-131].

Este o tradiție epistemologică care nu are neapărat impact asupra calității cercetărilor, ci mai curând asupra aplicabilității rezultatelor. Numărul publicațiilor, varietatea și complexitatea subiectelor abordate în limba engleză și aplicabilitatea lor practică demonstrează că demersul empiric anglo-saxon a deschis posibilități nelimitate, elaborând metode, verificându-le în teren și generând evidențe multiple. Mai ales dacă ne referim la statutul obținut de limba engleză la nivel global în comparație cu alte limbi în perioada dezvoltării sociolingvisticii.

Una dintre trăsăturile importante ale *contextului* anilor '60, perioada de constituire a teoriilor *politicii* și *planificări lingvistice* [4, p.19-29; 6, p.201-202] în sociolingvistică, este apropierea semnificativă a sistemului de învățământ de mase și transformarea acestuia într-un sistem de educație publică. Nivelul diversității a început să crească în sala de curs, de la diversitatea *stratificării sociale* și a *variației lingvistice* inerente acesteia, la *diversitatea culturală* și *lingvistică* [4, p.7].

În funcție de gradul eterogenității comunității care constituie unitatea de bază a *planificării lingvistice*, cei care elaborează *politica lingvistică* au misiunea de a „construi" un cod comun, funcțional pentru asigurarea comunicării. Se are în vedere fie alegerea unei limbi comune într-o comunitate bilingvă sau multilingvă (intervenție macrolingvistică) [5, p.163], fie *standardizarea varietăților* aceleași limbi (intervenție microlingvistică) [5, p.169].

Preocupărilor normative le revine un rol important în educația publică, fiindcă înainte de apariția acesteia diferite *clase sociale* utilizau *varietăți lingvistice* uneori la fel de diferite ca și limbile diferite.

Metode de cercetare și corpusul analizat

În următoarele compartimente vom analiza *contextul* și *interdisciplinaritatea* la patru autori din diferite spații culturale. Doi sunt nume notorii din domeniul *politicii lingvistice* din spațiul anglo-saxon, din prima și din cea de a doua generație de sociolingviști, iar ceilalți doi sunt nume notorii din spațiul cultural latin: primul din domeniul filozofiei limbii și din prima generație de lingviști preocupați de teoretizarea sociolingvisticii, iar cel de al doilea din domeniul sociologiei, din prima generație de sociologi care și-au extins sfera de cercetare spre lingvistică.

1. Lingvistul american de origine norvegiană **Einar Haugen** este cel care a introdus, în 1959, termenul *planificare lingvistică* [4, p.19-29; 6, p.201-202], utilizat mai târziu pentru a desemna latura aplicativă a *politicii lingvistice*. Inițial însă nu se făcea distincție între *politică* și *planificare lingvistică*. Heinz Kloss (1968) propune o diferențiere între *planificarea corpusului* (intervenție de standardizare) și *planificarea statutului* limbii (intervenție de organizare a ierarhiei sau rolurilor pe care le au limbile într-un stat) [4, p.21; 5, p.196]. Cooper (1989) a adăugat o dimensiune existentă în mod implicit în *planificarea lingvistică* și anume – *achiziția lingvistică*.

Planificarea lingvistică, potrivit lui Cooper, *presupune eforturi deliberate pentru a influența comportamentul altor persoane cu privire la achiziția, structura sau funcțiile care revin codurilor limbii pe care o utilizează* [6, p.45]. Bernard Spolsky echivalează noțiunea de *achiziție lingvistică* cu *educația lingvistică* [7]. Termenul *educația lingvistică* se referea inițial la procesul de învățare conștientă a limbii a doua și a limbii străine, pe când *achiziția lingvistică* presupunea procesul subconștient de „înmagazinare" a cunoștințelor și *competențelor lingvistice* [5, p.15]. În studiile referitoare la învățarea unei limbi în context monolingv, bilingv ori multilingv s-a făcut deseori distincția între *achiziție*, considerată incidentă și implicită, și *învățare*,

intenționată și explicită. Stephen Krashen, cercetător american preocupat de aspectele achiziției naturale a limbilor, sublinia că este nevoie să conștientizăm diferența dintre învățarea unei limbi și învățarea despre o limbă [8, p.45].

În lucrarea *The Ecology of Language* (1972) Haugen pune în discuție rolul și locul domeniului nou în științele sociale, raporturile dintre prescriptiv și descriptiv și atribuțiile lingviștilor:

„ […] *în epoca noastră, epoca ştiinţelor sociale, descrierea normelor şi valorilor şi a procesului prin care se ajunge la ele nu este privită ca o procedură complet neştiinţifică. Astăzi, problema noastră este de a distinge aceste aspecte şi de a vedea care lingvistică şi care specialişti pot contribui la elucidarea lor*" [9, p.225].

Ecologia limbii este un studiu al interacțiunilor dintre o limbă dată și contextul în care funcționează. Prin intermediul limbii, vorbitorul interacționează cu contextul social si natural, este influențat de acesta și îi influențează ecologia prin felul în care învață limba, o folosește și o transmite [5, p.82].

Cele trei reguli ale *planificării lingvistice* [9, p.236] identificate de Haugen depășesc arealul lingvistic, implicând atât comportamente umane, cât și conexiunea cu toate domeniile vieții vorbitorilor. Aceste reguli constituie rezultatul unui demers empiric de organizare și standardizare a spațiului lingvistic în Norvegia:

a. *Eficiența* este interpretată în funcție de costul învățării față de costul renunțării. Principiul general: *o normă* este eficientă dacă este ușor de învățat și ușor de folosit. Există un „conflict clar de interese" care trebuie să fie în vizorul *planificării lingvistice* și al *educației lingvistice*. Este conflictul dintre cei care au însușit o *normă lingvistică* și cei care nu au reușit să o însușească. Ceea ce e simplu pentru primii poate fi complicat pentru ceilalți.

b. *Adecvarea* este capacitatea limbii de a răspunde necesităților vorbitorilor săi, ca instrument al sensului referențial. *Planificării lingvistice*, de exemplu, îi revine crearea de termeni care să corespundă nevoilor științei moderne. Îi poate reveni în anumite situații și contribuția la crearea terminologiei expresivității emoționale și poetice.

c. *Acceptabilitatea* corespunde *uzajului*, ca standard de corectitudine. Există trei tipuri de *uzaj*: cel *inteligibil*, care corespunde condițiilor minime ale comunicării, cel *corect*, care satisface toate cerințele convenționale ale normelor limbii, și cel *bun*, care răspunde unor standarde mai înalte, fie de claritate, fie de frumusețe, și care trezește admirația auditoriului (cf. Bon Usage în franceză). În realitate, aceste diferențe se referă la grade variabile de *acceptabilitate*, în cadrul comunității lingvistice secundare, adică a unei comunități care nu este omogenă dar nici complet eterogenă.

Caracterul aplicativ și interdisciplinar al *planificării lingvistice* se evidențiază în procesele unde lingvistica nu are instrumente suficiente de intervenție:

„*Atâta vreme cât planificarea lingvistică este un fel de politică lingvistică, ea are nevoie de constatările ştiinţelor politice privind arta de a stabili ce este posibil şi modurile de a câştiga consensul celor guvernaţi*" [9, p.241].

Interdisciplinaritatea este inerentă proceselor adânc implicate în *comportamente sociale*. Astfel, teoriile și instrumentele antropologice și sociologice sprijină studierea *comportamentului lingvistic*, iar psihologia contribuie la înțelegerea *comportamentului de învățare* și a *modurilor de percepție*. *Lingvistica*, în sensul pur al cuvântului sau în sens *microlingvistic*, potrivit lui Haugen, își poate limita preocupările la *microcosmosul limbii*, o *lingvistică aplicată* cere să fie inclusă în *macrolingvistică* și ia în calcul *macrocosmosul societății* în care, de fapt, trăim, vorbim și scriem. *Macrocosmosul* este acel *context* definitoriu pentru acțiunile întreprinse în politicile lingvistice [5, p.169; 9, p.241].

2. Eugen Coșeriu, format în spațiile culturale românesc și italian, cu experiență de cercetare și predare în spațiile hispanic și german, realizează o distincție în interiorul domeniului și elaborează tipologia raportului dintre limbaj și structura socială. În același deceniu cu Haugen, Coșeriu aduce o contribuție remarcabilă la crearea cadrului teoretic al sociolingvisticii în spiritul lingvisticii sale filozofico-estetice de factură integrativă. Însă, posteritatea lingvistului în sociolingvistică este „mai degrabă implicită, decât efectivă", fiindcă contribuția lui rămâne aproape necunoscută în spațiul anglo-saxon, orientat spre soluții practice [1, p.323]:

a. Lingvistica sociologică, sau *sociolingvistica* propriu zisă. Se ocupă cu *diferențele lingvistice în raport cu variația structurii sociale*, accentul fiind pus pe *limbaj*, *iar categoriile sociale urmând să fie folosite doar ca auxiliare în cercetare.*

b. *Sociologia limbajului* (cf. *microcosmosul limbii*) ar trebui să acorde prioritate în cercetările sale *statutului social* pe care anumite *variante* sau *stiluri lingvistice* le au într-o *comunitate dată*, accentul fiind pus

pe *dimensiunea socială a fenomenelor analizate,* deci politicile lingvistice, planificarea etc. [1, p.312; 3, p.133].

c. *Sociologia limbilor* (cf. *macrocosmosul societății*) poate (și trebuie) să studieze în egală măsură „statutul" și relații socioculturale ale diferitelor limbi din cadrul unei comunități [3, p.144]

Recunoscând interdisciplinaritatea domeniului, lingvistul recunoaște, de asemenea, fluiditatea frontierelor în distincțiile stabilite, necesare doar pe plan descriptiv:

„În realitate, atât în cercetare, cât și în activități de cultivare a limbii, politică și planificare lingvistică, teoria și practica traducerii perspectivele interferează permanent cu observații și constatări oferite de toate disciplinele" [3, p.144-145].

Coşeriu evidențiază, de asemenea, importanța *contextului extrave*rbal, constituit „din toate circumstanţele de natură nelingvistică, percepute în mod direct de către vorbitori. Lingvistul distinge următoarele subtipuri de *context extraverbal*: *fizic, empiric, natural, practic, istoric* şi *cultural*. Iar toate contextele se îmbină într-un *univers de discurs* care constituie „*sistemul universal de semnificaţii căruia îi aparţine un discurs (sau un enunţ) şi care îi determină validitatea şi sensul*" [10, p.324].

Lista celor șase riscuri care „pot duce pe căi greșite *un lingvist care va considera limbile ca separate de vorbire"* constituie un manifest al interdisciplinarității în analiza raportului dintre limbă și societate și al importanței studierii acestuia în context:

a. *Riscul* de a ignora *relația limbajului cu extralingvisticul* și de a pierde din vedere faptul important că *limbajul*, în pofida autonomiei sale, este tocmai *o formă de cunoaștere a realității „extralingvistice".*

b. *Riscul* să fie respinsă sau să nu se țină cont de concepția „ingenuă" asupra limbajului, adică de concepția proprie vorbitorilor. […] o asemenea concepţie nu se poate considera *explicaţie*, dar trebuie să se considere drept *condiție importantă și efectivă a limbajului* dat, fiindcă *limbajul nu funcționează pentru și prin lingviști, ci, de fapt, pentru și prin vorbitori*. Concepţia proprie vorbitorului este reprezentată în cercetările sociolingvistice prin *atitudinile și percepţiile vorbitorului*, confirmând ipoteza lui Coșeriu că „ceea ce gândește un vorbitor ingenuu despre limba sa este decisiv pentru funcționarea acesteia".

c. *Riscul* de *a confunda sau de a echivala generalitatea empirică* a ceea ce se observă în *limbi* cu ceea ce este universal în *limbaj*. Pe de o parte, aceasta duce la încercările de *a defini categoriile lingvistice* prin raportare la una sau la alta *dintre limbile determinate*. Pe de altă parte, aceeaşi echivalare implică faptul de *a concepe limbajul numai ca sumă a limbilor particulare*, fără a se pune întrebarea de ce există limbile, precum și de *a considera teoria limbajului ca rezultat și punct final al investigației empirice a limbilor*. În realitate, *orice investigaţie a unei limbi determinate se bazează în mod necesar și încă de la început pe o anumită teorie a limbajului*.

d. *Riscul* de *a supraestima diversitatea limbilor*, adică de *a considera fiecare limbă ca pe ceva închis în sine însuşi* și de *a nu mai găsi nicio cale de acces de la o limbă la alta*, în timp ce, în realitate, fiecare limbă este, într-adevăr, un sistem istoricește specific, dar specific în interiorul a ceea ce este „universal" în limbaj, așa încât fiecare limbă este o cheie pentru toate celelalte. În teoriile *educației lingvistice* din ultimul deceniu apare termenul *translanguaging* [12] care discută anume *căile de acces de la o limbă la alta* în *educația lingvistică*.

e. *Riscul* de *a nu înțelege în mod corect caracterul tehnic al limbii*. De fapt, tehnica oricărei limbi se prezintă în descriere ca aproape infinit de complicată; și chiar se poate afirma că, dintre toate tehnicile dezvoltate de om, limbile sunt cele mai complexe. În ciuda acestui fapt, limbile *se vorbesc*, [...] „se realizează" spontan și fără nicio dificultate. În consecință [...] se tinde adeseori să se considere vorbirea ca o activitate inconștientă și să se presupună că vorbitorii nu sunt conștienți de regulile limbii lor. În realitate, însă, capacitatea de a vorbi – mai bine spus de a vorbi și în același timp de a înțelege vorbirea – nu se bazează, cu siguranță, pe o cunoaștere „teoretică", precum cea a lingviștilor și a gramaticienilor. Complexă este, potrivit lui Coșeriu, gramatica gramaticienilor, nu gramatica vorbitorilor. Am adăuga aici că ideile în jurul caracterului tehnic al limbii sunt în rezonanță cu definițiile și teoriile *achiziției* și *educației lingvistice* și cu cele ale *planificării corpusului lingvistic*, utilizate în prezent.

f. *Riscul* de *a înțelege limbile* – care se abstrag din vorbire și se obiectivează cu scopul de a le cerceta – *ca produse statice* și de *a înceta să mai considerăm limbajul ca producere*. De aici faptul că *vorbirea este concepută adeseori doar ca realizare circumstanțială a limbilor – și nu, în același timp, ca producere (creație) și dezvoltare a limbajului – fapt prin care relația limbă-vorbire este redusă doar la o relație de tipul cod-*

mesaj. Or, vorbirea se realizează, desigur, în cadrul ei conform regulilor limbilor, dar este de asemenea, și în același timp, producerea lor. Și dacă limbile se consideră ca produse statice, deja nu se mai înțelege dinamicitatea limbajului, așa-numita „schimbare lingvistică" [11, p.40-43].

3. Sociologul francez **Pierre Bourdieu** este cercetătorul care a revizitat teoriile anterioare cu privire la *clasele sociale* și este citat practic în orice lucrare cu referire la *achiziția limbii standard*, *prestigiul lingvistic* și *clasa socială* [13]. Acesta introduce în spațiul francofon un termen definitoriu pentru contextul interacțiunii și educației lingvistice, *piața lingvistică* (1975). Termenul lui Bourdieu a răspuns unor nevoi empirice, prin analiza și descrierea valorii *capitalului lingvistic* la diferite *clase sociale* și în *educația lingvistică*. David Sankoff și Suzanne Laberge exportă noțiunea spre sociolingvistica anglo-saxonă (*linguistic marketplace*) și demonstrează că apogeul utilizării limbii standardizate are loc în jurul vârstei de 20 de ani, iar cu vârsta preferința pentru varianta standard scade [14 p.145].

a. Piața lingvistică se constituie ca un spațiu al practicilor lingvistice îndată ce o persoană produce un discurs și are o legătură directă cu *percepțiile, atitudinile și stereotipurile lingvistice*. D*iscursul* nu este doar un mesaj destinat altor oameni spre descifrare, ci este și un produs suspus evaluării. Bourdieu ia în calcul implicările economice și sociale ale competențelor pe *piața lingvistică*, termenul fiind mai mult de factură sociolingvistică [15, p.123].

b. Discursurile sunt modalități de *interacțiune* care integrează *realitățile lingvistice* și contribuie la *construcția realității sociale*. Interacțiunea presupune raporturi de forță simbolice, legate de prezența sau lipsa, la un grup de locutori, a stăpânirii *normelor de uzaj* legitimate de cei care dețin pârghiile pentru a dicta regulile și a atribui valoare unui discurs [5, p.195].

c. Competența ne permite să formulăm fraze susceptibile de a fi înțelese, însă nu garantează că aceste fraze vor trezi interes sau vor fi ascultate. Pentru aplicare este necesară cunoașterea *situației* în care aceste noțiuni vor fi materializate în *actul vorbirii*. Se pune problema *atractivității* unui anumit *discurs*, a unei *variații lingvistice*, sau a unei *limbi* printr-un fel de analogie cu produsele care au sau nu priză pe piață [16, p.42].

d. Fiecare *piață* impune un tip de *performanță* care îi este caracteristic. *Expresia lingvistică*, sau *discursul*, se constituie din interacțiunea: *habitus lingvistic* + *piață lingvistică*. *Habitusul lingvistic* este caracterizat prin receptivitatea manifestată față de tensiunile existente pe *piața lingvistică*. *Habitusul lingvistic* se distinge de competența în sensul atribuit de Chomsky prin faptul că este produsul condițiilor sociale și nu constituie doar o producere a discursului, ci discursul produs este ajustat unei situații, adică unei piețe lingvistice, sau unui câmp (cf. context) [15, p.121].

e. În procesul *achiziției lingvistice*, prima *piață lingvistică* pentru un copil o constituie familia. A doua *piață lingvistică* o constituie școala, unde *achiziția lingvistică* este determinată de *norma oficială*. Aceste două *piețe lingvistice* determină primele *experiențe*, *percepții* și *atitudini sociale* ale *vorbitorilo*r cu privire la *valoarea* și *poziția* lor *socială*. Școala și educația lingvistică din perioada respectivă constituie o etapă importantă de pregătire a elevilor pentru tranziția spre *piața lingvistică* profesională.

Bourdieu s-a pronunțat și cu privire la un *context macro lingvistic*, *piața limbilor*. Dacă *piața lingvistică* definește, mai ales, raporturi de forță legate de prezența sau lipsa la un *locutor* sau *grup de locutori* a stăpânirii anumitor *norme de uzaj*, atunci *piața limbilor* se referă la competiția dintre limbi, sau mai exact la o anumită *bursă a limbilor* care se constituie fie în interiorul unei țări, fie la nivel global. Fiecare limbă pe această piață a „*practicii simbolice cu caracter socia*l" [16, p.35] are o anumită *cotație* care îi determină valoarea. Astfel, există limbi cu o *cotație mare*, ușor de exportat în toată lumea, cum este engleza globală sau rusa în țările postsovietice, sau franceza în unele dintre fostele colonii. Alături de acestea, există limbi care nu iese din granițele țărilor unde sunt vorbite și unele se confruntă cu riscuri mari de a-și pierde funcționalitatea sau statutul [5, p.193].

4. Robert L. Cooper, specializat ca și Haugen în politica și planificarea lingvistică, reprezintă cea de a doua generație a sociolingviștilor anglo-saxoni. Lucrarea sa *Language Planning and Social Change* se consideră una de referință în domeniu. Cooper, ca și autorii de mai sus, privește *limba* ca pe un *produs social util* care se promovează reieșind din beneficiile potențiale. Învățarea unei limbi rezultă mai ușor în competențe comunicative, atunci când este conștientizată și promovată în mod atractiv finalitatea pentru cei care învață: acces la cunoștințe utile, acces la piața de muncă și ascensiune pe scara socială, facilitează incluziunea etc. [6, p.58].

Ameliorarea comunicării este scopul principal anunțat și la vedere în politica lingvistică, însă Cooper atenționează asupra scopurilor mai puțin evidente, deseori trecute cu vederea de lingviști, cele politice. Acestea

pot constitui o capcană pentru sociolingviști, fiindcă complică delimitarea clară a metodelor și scopurilor în cercetare. Cooper insistă asupra considerării aspectelor politice alături de cele economice, subliniind importanța cadrului sau contextului (frameworks) „în care urmează să fie plasat comportamentul supus unei analize" [16, p.87][1]. La Coșeriu găsim, de asemenea noțiunea de cadru:

„Cadrele intervin în mod necesar în orice activitate de vorbire, căci nu există discurs care să nu se producă într-o anumită circumstanță, care să nu aibă un „fond". Așa cum s-a văzut, cadrele participă în mod aproape constant la determinarea semnelor și adesea substituie determinatorii verbali. Însă funcționalitatea lor este mult mai largă: cadrele orientează orice discurs, dându-i un sens, și pot chiar să determine nivelul de adevăr al enunțurilor" [10, p.313-316].

Achiziției lingvistice îi revine rolul de a articula toate elementele *planificării lingvistice*. Fiindcă atât acțiunile asupra *corpusului limbii* (ortografie, lexic, terminologie), cât și cele asupra *statutului limbii* trec prin *educația lingvistică* de masă. Cu cât mai funcțională și utilă este o limbă în viața socială, politică și economică, cu atât mai mulți utilizatori va atrage. Iar cercetătorilor, profesorilor de limbi și autorităților care elaborează *politicile lingvistice* le revine misiunea complicată de a lua în calcul și aspectele non-lingvistice, deseori implicite. Astfel *limba ca resursă* sau ca *produs social*, ca și orice *schimbare lingvistică*, pentru a se afirma pe piața limbilor, este necesar să fie analizată din perspectiva a cel puțin patru cadre social-politice, inevitabile în procesul de constituire și poziționare pe piață a oricărui *produs social*:

a. *Difuzarea inovației*. Gradul de difuzare a *schimbărilor lingvistice* (schimbarea statutului, promovarea variantei standardizate, terminologiei etc.) într-un context particular, factorii care contribuie la difuzare sau o împiedică necesită să fie urmăriți și studiați multilateral ca și pentru orice alte produse inovative de utilizare în masă. Totuși, această etapă este de multe ori neglijată în *politica lingvistică educațională*. Orice *inovație*, însă, pentru a fi acceptată în societate, are nevoie de răspunsuri clare la întrebările: *cine adoptă inovația, unde, de ce și cum*? Orice *inovație* traversează câteva etape până este acceptată de publicul general sau de alți actori sociali vizați (instituții de învățământ, spre exemplu): conștientizarea sau procesul de informare, evaluarea de cei ce urmează să adopte inovația, dezvoltarea competențelor de utilizare, uzul general și frecvența utilizării [6, p.59-62].

b. *Abordare de marketing*. Promovarea unei limbi și a schimbărilor micro- și macrolingvistice ca pe un set de *strategii de marketing*, menite să schimbe *comportamentul vorbitorilor*, poate părea neobișnuită atât pentru lingviști, cât și pentru cei care elaborează politicile. Limbile și învățarea acestora nu sunt văzute de obicei ca un „produs" potrivit pentru promovare ca oricare altul. Cooper, însă, recomandă o deschidere a orizontului care ne pare pe cât de logică pe atât de posibilă. Abordarea de marketing presupune că un produs potrivit este promovat la timpul potrivit, în locul potrivit și la prețul potrivit, astfel crește probabilitatea acceptării acestui produs de un public mai larg și divers. Pentru ca produsul lingvistic să fie atractiv, este necesară respectarea a *trei principii similare celor din marketing*: formularea denumirii atractive, identificarea grupului de beneficiari, analiza comportamentului potențial al acestui grup față de produsul lingvistic. Orice produs, social sau comercial, este acceptat de consumatorul final dacă îi satisface nevoile și identifică motivația acceptării și utilizării produsului. Cercetarea *atitudinilor și percepțiilor* beneficiarilor potențiali crește considerabil probabilitatea acceptării produsului [6, p.73-75].

c. *Achiziționarea și menținerea puterii*. Termenul *politică*, ca și termenul *politică lingvistică*, se referă atât la activitatea propriu zisă în aceste domenii, cât și la cercetarea activității respective. Științele politice studiază instituțiile politice și procesele politice, iar printre cele din urmă două procese necesită atenție sporită din partea celor implicați în elaborarea politicilor lingvistice educaționale: *procesul decizional* și de exersare și *menținere a puterii* (Easton, 1968). *Puterea în cazul politicilor* constă în *abilitatea de a influența comportamentul altor oameni* și prin această definiție intră în vizorul tuturor științelor care studiază *interacțiunea socială* și în vizorul practicienilor abilitați să implementeze politici. Pentru politică *puterea este o noțiune-cheie*, fiindcă, potrivit definiției, actuale în continuare, a politologului Harold Lasswell (1936), să studiezi politica înseamnă să studiezi influența și pe cei influenți [6, p.80]. Din moment ce *politica lingvistică* implică „*acțiuni deliberate asupra limbilor*", iar acțiunile deliberate presupun *influențarea comportamentului*, pentru a obține rezultatele așteptate din strategiile așternute pe hârtie, cei care elaborează strategii educaționale lingvistice au nevoie de cunoștințe sau de consultanță în domeniul științelor politice. *Limba, în ecuațiile*

---

[1] eng. wherein behaviour may be poured to cool and harden for analysis.

politice de jocuri ale puterii, poate fi modelată într-un simbol suprem al destinului comun, însă poate la fel de bine să fie *manipulată astfel încât să creeze iluzia unui destin comun*. [6, p.79-87]

d. *Procesul decizional* presupune etapele de elaborare și implementare a politicilor. Politologul americano-canadian David Easton (1968) a elaborat o teorie a sistemelor politice care le reprezenta drept *sisteme schimbătoare de luare a deciziilor, nemijlocit conectate cu mecanismele de exersare a puterii politice* [6, p.87]. Din acest punct de vedere, *procesul decizional convertește nevoile și așteptările mediului în politici, traversând anumite etape*. Astfel, *politica poate fi văzută ca anumite comportamente sau ca un set de acțiuni implementate pentru societate atunci când obțin suficient credit de putere*. *Procesul decizional este însă o noțiune interdisciplinară relevantă pentru înțelegerea proceselor economice la fel de mult ca pentru înțelegerea proceselor cognitive în societate*. Economiștii caută să înțeleagă, să descrie, să explice și să prezică *comportamentele umane* în alegerea produselor și serviciilor, iar psihologii sunt interesați de comportamentele umane în raport cu procesarea informației, utilizarea cunoștințelor și alegerea anumitor opțiuni în viață. O decizie politică, privită ca un produs social, va fi acceptată de unii membri ai societății și respinsă de alții conform acelorași principii ca și produsele și serviciile puse la dispoziția consumatorilor de business [6, p.87-97].

Există evidențe că promovarea schimbărilor lingvistice ca pe un produs, urmând principiile marketingului, neutralizează disensiunile de ordin politic și aduce rezultate. Cooper prezintă experiența provinciilor Catalonia în Spania și Quebec în Canada. În anii 1982-83 Catalonia a utilizat pe larg panouri publicitare stradale, scenete publicitare scurte la radio și televiziune, benzi desenate în ziare și reviste, alături de alte metode recomandate de marketing, pentru a promova uzul social al limbii catalane alături de cea castelană. Oficiul limbii franceze în Quebec a elaborat un slogan publicitar alături de alte metode de promovare: „Parler bien, c'est se respecter" [6, p.75]. Sloganul a devenit parte din imaginea campaniei de *francizare* (francisation). Atragem atenția asupra caracterului pozitiv al mesajului, care face apel la aprecierea identității personale și pune accent pe respect față de personalitatea celui care vorbește corect. Potrivit lui Allen Grimshaw, crecetările au demonstrat că „maniera în care lucrurile sunt denumite pot influența percepțiile și răspunsurile afective la adresa acestora; studiile au arătat că numele personale afectează șansele în viață ale acestora" [1, p.319].

Concluzii

Politica lingvistică educațională este definită, de la recunoașterea sociolingvisticii ca știință și până în prezent, de un cadru conceptual multilateral care aduce împreună discipline altădată abordate separat. O astfel de abordare este determinată de realizarea cercetătorilor că domeniile care implică cercetarea comportamentului uman sunt atât de interconectate și impregnate de politic și de fenomene politice și sociale, încât cercetarea separată ar fi puțin rezultativă. Totodată, demersul interdisciplinar funcționează doar atunci când este studiat și înțeles atât micro-, cât și macro contextul unde se aplică politicile.

Spațiul cultural anglo-saxon, majoritar și prioritar în domeniul sociolingvisticii, trece cu mai multă ușurință peste nuanțele epistemice, cercetătorii optând pentru specializare pe anumite aspecte. Pe când spațiile culturale de origine latină, spre exemplu, insistă asupra unei tipologii și teorii mai riguroase, cercetătorii încercând să acopere mai multe aspecte și subdomenii. Totodată, nume notorii din ambele spații culturale recunosc importanța studierii și cunoașterii particularităților contextului în care se cercetează anumite subiecte și a analizei interdisciplinare a temelor cercetate. Însă, metodologia și instrumentele de cercetare elaborate pe cale empirică și verificate în numeroase contexte geografice și social-politice de sociolingviștii anglo-saxoni permit o aplicare mult mai rapidă și eficientă în cercetările de teren.

Referințe:

1. OLARIU, F.-T. Perspective coșeriene în sociolingvistica actuală. In: *ALIL*, t. LI, București, 2011, p.309-325 Disponibil: http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1238/pdf [Accesat: 01.09.2019].
2. BOTA, C. Eugenio Coseriu: Linguistique et philosophie du langage. Un modèle complexe du fonctionnement langagier. In : *Revue Texto*. http://www.revue-texto.net/docannexe/file/102/bota_coseriu.pdf (22.08.2018) [Accesat: 22.08.2018].
3. COȘERIU, E. Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor. În: *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Chișinău, „Știința", 1994, p.129-156.
4. MOLDOVANU, G. *Politică și planificare lingvistică: de la teorie la practică.* Chișinău, 2007.
5. UNGUREANU, C. *Dictionar de terminologie sociolingvistica.* București: Institutul European, 2017.

6. COOPER, R. L. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press. 1989.
7. SPOLSKY, B., & HULT, F.M. (Eds.). *Handbook of educational linguistics.* Malden, MA: Blackwell, 2008.
8. KRASHEN, S. The input hypothesis and its rivals. In: Ellis N. (ed). *Implicit and Explicit Learning of Languages,* London: Academic Press, 1994, p.45-77.
9. IONESCU-RUXĂNDOIU, L., CHITORAN, D. *Sociolingvistica. Orientări actuale*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1975.
10. COȘERIU, E. *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci Studii.* București: Editura Enciclopedică, 2004.
11. COȘERIU, E. *Omul şi limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii şi lingvistică generală*. Antologie, argument şi note de Dorel Fînaru. Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2009.
12. JASPERS, J. Language education policy and sociolinguistics. Toward a new critical engagement". In: Ed. Tollefson J.W., Perez-Milans M. *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning.* Oxford UP, 2018.
13. ASH, Sh. Social class. In: Ed. Chambers, J.K., Trudgill, P. *The Handbook of Language Variation and Change.* Blackwell Publishing, 2004.
14. MEYERHOFF, M. *Introducing Sociolinguistics.* Routledge, Taylor & Francis, 2006.
15. BOURDIEU, P. *Questions de sociologie*. Paris: Éditions de Minuit, 1984/2002.
16. BOURDIEU, P. *Ce que parler veut dire : l'économie des échanges linguistiques.* Paris: Fayard, 1982.

Date despre autor:
Angela SOLTAN, doctorandă, lector universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: angela@soltan.md
ORCID: 0000-0002-2130-7621

Prezentat la 14.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.85-92

TRADUCERE ȘI LIMBAJE SPECIALIZATE

CZU: 811.111'33

ENGLISH FOR SPECIFIC PURPOSES: EVOLUTION AND PERSPECTIVES

Viorica ICHIM

Universitatea Agrară de Stat din Moldova

The domain of the English for Specific Purposes (ESP), which refers to the communicatory needs and practices of particular professional or occupational groups of learners, has developed apace to become a weighty force in the English language teaching and research. Displaying changing characteristics, the ESP has always been forming itself to meet the specific professional or vocational language necessities of different learners, and thus it is always appropriate and of current importance. This article briefly examines some of the head steps of the evolution of the English for Specific Purposes, which appeared in the second part of the last century as a technical texts-analysis area, and since then has been perceived as an approach or a discipline. It first examines the emergence of the phenomenon of ESP and then goes on to the most important stages of its evolution underlining that, the ESP gains its strength from diverse theoretical foundations and commitment to research-based language education, which tries to reveal the ascendancy of social contexts on language use and the ways learners can gain control over these. The paper also points out the most recent ESP phases and the contribution of important international journals to the development of the field, and gives an overview of recent investigations into genre theory and in the area of corpus linguistics. The final section summarizes the most notable achievements of ESP research practice and discusses its possible future developments.
Keywords: *English for Specific Purposes (ESP), history of ESP, ESP definitions, ESP development.*

ENGLEZA PENTRU SCOPURI SPECIFICE: EVOLUŢIE ŞI PERSPECTIVE
Domeniul limbii engleze pentru scopuri specifice (ESS), care se referă la necesitățile și practicile comunicative specifice anumitor grupuri profesionale de studenți, s-a dezvoltat rapid și a devenit o forță motrice puternică în procesul de studiere și predare a limbii engleze. ESS se dezvoltă în permanență pentru a satisface necesitățile lingvistice profesionale specifice diferitelor categorii de persoane, care studiază limba engleză și, deci, este întotdeauna relevantă și actuală. Acest articol examinează pe scurt principalele etapele ale evoluției limbii engleze pentru scopuri specifice, care a apărut în a doua jumătate a secolului trecut ca un domeniu de analiză a textelor tehnice și care, din acel moment, a fost percepută ca un mod de abordare sau disciplină. Mai întâi este examinată apariția fenomenului ESS, după care se trece la expunerea celor mai importante etape ale evoluției ei menționându-se faptul că la temelia ESS se află diverse fundații teoretice și angajamentul față de educația lingvistică bazată pe cercetare, care încearcă să demonstreze influența contextelor sociale asupra utilizării limbajului și să depisteze modalități eficiente de învățare a limbii engleze. În lucrare sunt menționate, de asemenea, cele mai recente etape distincte ale evoluției ESS și contribuția revistelor internaționale importante la dezvoltarea domeniului, se face o trecere în revistă a investigațiilor recente referitoare la teoria genului și lingvistica corpusului. În secțiunea finală sunt prezentate succint cele mai notabile rezultate ale cercetărilor în domeniul englezei pentru scopuri specifice și expuse posibilele evoluții ale acesteia.
Cuvinte-cheie: *engleza pentru scopuri specifice (ESS), istoria ESS, definiţiile ESS, dezvoltarea ESS.*

Introduction

The most common sector of English is General English (GE) or English as a Second Language (ESL) or even English as a Foreign Language (EFL), but there is also another zone called English for Specific Purposes (ESP). English for Specific Purposes (ESP) is a learner-centred approach, and its main aim is to achieve the specific needs of zealous learners to meet either their professional or vocational necessities. The acknowledgement of the English language as the lingua franca of most enterprises internationally has been generally perceived,

because English is not only needed by linguists and grammarians; it is widely applied in almost all fields. Therefore, in the era of globalization, the role of English has widened extremely.

English for Specific Purposes (ESP) is a generic term which comprises a range of various teaching approaches. They are comprehensively delineated as English for Academic Purposes (EAP), English for Occupational Purposes (EOP) and English for Professional Purposes (EPP). Since it is traditional to differentiate between general and specific purposes, its main departments are further classified. Consequently, in the EAP, it is possible to differentiate between English for General Academic Purposes (EGAP), e.g. English for academic reading, and English for Specific Academic Purposes (ESAP), e.g. English for medical studies [1]. It is worth attention that the authorship of the term LSP belongs to T.Hutchinson and A.Waters, who conceived it in their 1987 paper '*English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach*' [2].

There are numerous definitions of the LSP, all of which examine this phenomenon differently. Dudley-Evans and St. John (1998) address three of the most widely-recognized definitions in their book '*Developments in ESP: A Multidisciplinary Approach'* [3]. The first is the one provided by Hutchinson and Waters, who regard the ESP as an approach, not an outcome, meaning that it "*does not involve a particular kind of language, teaching material, or methodology*" [3, p.2]. This can be observed as the most comprehensive of the definitions. Strevens defines the ESP by distinguishing both its absolute and variable characteristics [4, p.145-163]. Tony Duddley-Evans and Maggie Jo St John emphasize the ESP's relationship with other disciplinary areas and occupations, because it tries to use their methodologies and activities, and its contrast to General English [3]. Laurence Anthony (1997) stated that, during Japan's Conference on ESP, the above mentioned pundit, namely Tony Dudley-Evans, included another feature within this definition, videlicet "*ESP is defined to meet specific needs of the learners*" [5, p.115-120]. Furthermore, the two variable features are its restriction in terms of skills to be learned and the absence of a pre-established methodology. Tony Dudley-Evans explains P. C. Robinson's view of the ESP as a goal-directed approach that has a limited time period and is aimed at adults in homogeneous learning environments. He also states that the ESP is usually aimed at professionals or tertiary-level learners with some target language basic knowledge, but it is not restricted to these communities exclusively. All these absolute and variable peculiarities stress the purposeful qualifications of the ESP as an approach that shapes itself according to the necessities of those who learn English. But T. Dudley-Evans and M. J. St John (1998) yet insist on the idea that the ESP should be defined neither as a subject-content directed discipline nor as a distinct area from General English. They define three variables of the ESP, scilicet it has to be related to specific disciplines, use a different methodology from the one used in General English, and be aimed at intermediate to advanced adult learners [3]. Such definition resembles the one provided by Peter Strevens, which might be ranked as the most comprehensible one. In the words of Rebecca Smoak, "*ESP is English instruction based on actual and immediate needs of learners. ESP is needs based and task oriented*" [6, p.22-27]. Finally, Kristen Gatehouse (2001) applies to the very name of the domain in her work "*Key Issues in English for Specific Purposes (ESP) Curriculum Development*," where she talks over the sense of the word "*specific*" and elucidates that it is about the specificity of the purpose or aim of this teaching area, not the special registers or vocabulary entailed [7]. All the previous definitions and statements have contributed more or less to better mark off the scope and aim of the ESP and they have all emphasized that "*in ESP . . . the purpose for learning is paramount and related directly to what the learner needs to do in their vocation or job*" [8, p.6]. The ESP has come into the world to meet the learners' needs and purpose to learn a language that will most likely help them to communicate in a globalized society where the sense of immediacy of necessity can best be carried out by the English for Specific Purposes teaching.

What are the factors which have facilitated the birth of the ESP phenomenon? The emergence and development of languages for specific purposes are interconnected with the history of society development. Tom Hutchinson and Alan Waters assert that ESP is not a planned and coherent movement [9]. The emergence of the ESP is the result of a series of events and tendencies which have worked in different ways around the world and which have been combined into four main motives:

– the recognition of parity of English and French that was attested by the signing of the Versailles Treaty in both of these languages in 1919. Although at the peace conference that concluded World War I (1914-18), the French were intransigently against the upgrading of English, the presence of the Americans was crucial and eventually led to "*the end of the era of French linguistic supremacy*" [10, p.33];

– the creation and prompt development of science, technology and commerce. The years that followed World War II (1939-45) witnessed unparalleled worldwide expansion of these three global forces, which generated an inquiry for an international language. Owing to the growing economic power of the USA, this role was granted to English. English has now become '*subject to the wishes, needs and demands of people other than language teachers*' [9, p.7]. The post-war changes resulted in the emergence of a new generation of learners who required using English in specific environments, e.g. businessmen to run their businesses, constructors to keep up with recent developments in construction, students to read their study books and international journals only available in English, to name but a few groups [2];

– developments in linguistics which expedited the way for English courses adjusted to learners' specific needs. The conventional linguists sought to describe the features of language, while the thoroughgoing trailblazers focused on studies intended to discover the ways in which language is actually used in communication [11];

– studies in psychology is another significant agent which contributed to the emergence of the ESP [12]. Different learners have different needs and interests which affect their learning inducement and efficiency of learning. In this case teachers have to make use of different teaching strategies and use different teaching aids. Underscoring the importance of learners and their attitudes to learning, studies in psychology gave rise to a learner-centred approach and had their repercussions for the decades to come.

These four main factors have always underlined the need for amplified specialization in language teaching [9].

A chronological history and evolution of the ESP as a domain of language can assist better understand the indispensable question of how is the English for Specific Purposes (ESP) distinct from English as a Second Language (ESL), also known as General English.

1. HISTORY

The English language for specific purposes has a quite long history and dates back to the times of the Roman and Greek Empires. Its contemporary origins, however, can be traced back to the early 1960's and are colligated with the *Episodes in ESP* by John Malcolm Swales and the book *The Linguistic Sciences and Language Teaching* by Michael Alexander Halliday, Angus McIntosh, and Peter Strevens (1964). During the early phase of the ESP formation, referred to as the register analysis phase, the central focus of research was English for Science and Technology (EST) in academic settings [2]. The approach operated on the principle that language varies and its distinctive varieties depend on different users and their intrinsic speech habits, as well as on language particular uses, i.e. registers, the latter being related to various purposes to which language is put. Thus the goal of analysis was to perceive how the language system manifested itself in different language styles, e.g. in Medical English as opposed to English for Engineering. Early research involved statistical grammatical counts within written discourse [13]. As observed by Swales, this approach was purely descriptive and quantitative in nature and "*had little explanatory force*" [14, p.59]. Despite its potential application, it did not provide guidance as to when one grammatical form is more preferable to another. Neither did it give any information on how a particular form fits into the structure of the text. The early 1970s attested the advent of a new handling associated with a group of authoritative EST investigators, such as Judith A. Lackstrom, Larry Selinker and Louis Preston Trimble. Their "*Grammar and Technical English*" (1972), republished and discussed in Episodes (1988) by John Malcolm Swales, had a considerable impact on further development of the ESP research and ushered in the emerging domain of rhetorical or discourse analysis [2]. Consequently, the concern of research has shifted to "*the relationships between EST grammar and lexicon and the authors' rhetorical purposes*" [13, p.24]. In the late 1970s, an attempt to outline the goals of the ESP rhetorical theory was undertaken, namely that it should attempt to establish a correspondence of purpose with device signifying linguistic means employed by the author to attain the coveted end. A valuable contribution to the development of the rhetorical theory was made by Elaine Tarone et al. (1981) through the work which appeared in the first printing of *The ESP Journal* (ESPJ) and was reprinted in Swales' *Episodes* (1988). In contrast with some of their foregoers, Elaine Tarone and her colleagues did not attempt to generalize the scientific language features by genre. They only cantered on one key characteristic of a limited range of investigation articles in astrophysics, i.e. the passive voice. They formulated their postulates about the functions of the selected grammatical characteristic and its influence on authors' rhetorical specifications. They tested their conclusions by involving an expert, or a "*specialist informant*" in their study strategy [15, p.123-40].

The period between 1981 and 1990 witnessed the introduction of the key ESP concepts. The publication of the monograph *Aspects of Article Introductions* by J. M. Swales marked the beginning of a sequential period [13]. In his work the author presented an approach which also appeared in the expanded form in his *Genre Analysis* (1990). Being broadly recognized, it commenced "*a research boom that has yet to end*" [13, p.26]. At that time the scope of the ESP research was confined to the EST in academic contexts. But, owing to an endeavour made by The ESPJ editors, John Swales and Ann Johns, the scope of ESP study considerably augmented, eventually returning to the original comprehensive definition of ESP proposed by Peter Strevens (1977). The most repeatedly raised topics included **needs analysis (NA), genre and rhetorical moves**. The three issues are still eminently efficient for researchers; that is why they continue to preponderate in the ESP theory and practice.

The first series of articles on Needs Analysis (NA) appeared in the years following the publication of the first issue of The ESPJ in 1981 [3]. Before the 1970s, needs analysis was quite informal and very little research was done to assess learner needs since teaching was based mostly on intuitive or informal analysis of students' needs. In 1970s the NA set foot in the literature of the subject as a formal concept that was largely defined in terms of the target situation analysis. The proposed approach to needs was a radical departure from the prevailing thinking at that time that based learner needs on lexicostatistical analysis of scientific prose and its grammatical structures [16, *p*. 366-88]. However, both the functional and register analysis approaches to needs have been excoriated, especially for providing only blurred empirical data on the target situation and not correlating grammatical findings with different text sections and their respective rhetorical goals [17, p.19-76]. As the concept of the NA broadened over time, it included – in addition to target situation analysis – some extra components, such as subjective needs analysis, present situation analysis, learning needs analysis, discourse/genre analysis and means analysis. In the mid 1980s, the NA looked at the EST discourse and its focus shifted from register to rhetoric. The 1990s the NA became ethnographically oriented, with needs being articulated in terms of genres produced and enacted within appropriate discourse communities. In keeping with the changes, research into learner needs became more complex, increasingly empirical and triangulated. Multiple instruments and sources of data collection were employed by some researchers to ensure that a wide multiplicity of data is collected. Nowadays, it is possible to observe a tendency to employ task-based NAs to acquire quality data, and the transposition of the NA focus from "*the notions and functions supposedly required to satisfy various occupational language*" to expert insider knowledge [17, p.21]. As for the terms like genre and rhetorical movements, they gained considerable importance in the field of the ESP through the publication of the first issue of *The ESPJ and Aspects of Article Introductions* in 1981 as well as the appearance of Genre Analysis [13]. These terms were promoted in Britain in the early 1980s owing to John Swales' monograph, and in other parts of the world shortly after the publication of his *Genre Analysis* (1990) [18]. John Swales' *Creating a Research Space Model* (CARS) "*has had a tremendous influence on genre analysis in the ESP and on the teaching of academic writing, both to international or L1 students, or to professional writers wishing to publish in international journals*" [19, p.3-11].

The researchers who have worked in the field of ESP from 1990 up to now have revealed the importance of international journals and genre studies. Since the first publication of what was then called *The ESP Journal*, founded by Grace Burkhart from the American University of Washington, D.C., in 1981, other weighty international ESP journals have been created. All of them publish articles which are substantial for the understanding of the modern ESP research. In 1992, Ilona Leki from the University of Tennessee and Tony Silva from the Purdue University became the founding editors of *The Journal of Second Language Writing* (*JSLW*). This periodical is devoted to publishing theoretically grounded reports of research and discussions that represent a significant contribution to current understandings of central issues in second and foreign language writing and writing instruction. Though the central focus of articles appearing in The JSLW is second/foreign language writing and writing instruction, the journal also publishes articles on academic argumentation, text analysis, ESP-related issues and genre-based studies. In 2001, Liz Hamp-Lyons and Ken Hyland established *The Journal of English for Academic Purposes* (JEAP). It provides a forum for the dissemination of information and views which enables practitioners of and researchers in EAP to keep current with developments in their field and to contribute to its continued updating. In May 2002, there appeared the first issue of *English for Specific Purposes World*, an international online journal publishing papers on topics related to a wide range of ESP issues. There is also *Ibérica*, the official journal of AELFE, the European

Association of languages for Specific Purposes, which publishes articles pertinent to the field, e.g. on genre analysis, LSP teacher education, metadiscourse research and the like. *The Asian ESP Journal* deals with key issues in the ESP sphere. Some of these journals have experienced a quick increase in international editions, which is due to the fact that in some countries academics are required to publish their articles in international periodicals in order to be allowed to work at higher education institutions. In many cases, this move is the result of efforts made by national educational organizations and individual institutions "*to boost university rankings internationally*" [13, p.30].

As for the most productive topic which has been discussed during the modern period of the ESP' development, genre studies, launched by Swales in his *Genre Analysis* (1990), can be underlined. The research that followed its publication reflects developments in the theory of genre, both "*in its move towards a more interdisciplinary perspective and diverse range of methods*" [20, p.145-73]. Adopting a corpus-based approach to the study of academic genres, Ken Hyland (2000) makes a comparison of lexico-grammatical features and arranges structures within eight academic disciplines, ranging from the so-called "*hard sciences*" (i.e. the sciences) to the "*soft sciences*" (i.e. social sciences and humanities) [21]. Following the example set by Elaine Tarone et al. (1981), interviews with specialist informants have become central to this kind of studies. The analysis of discourse frames did not ignore professional genres, e.g. corporate disclosure documents, letters of application, newspaper law reports or popularized medical texts [22, p.389-409]. The work of other researchers (e.g. Douglas Biber et al. 1994; Douglas Biber et al. 2004) has proved that the application of language varies across disciplines and genres and that these differences have to be accounted for in genre studies. In 1998 the term "*textography*" was introduced into the ESP lexicon via the work *Other Floors, Other Voic*es written by J.M. Swales. As defined by Swales, textography refers to a method of text analysis that is "*something more than a disembodied textual or discourse analysis, but something less than a full ethnographic account*" [23, p.1]. Using this methodology, John Swales studied the interactions of texts and contexts in three different discourse communities. He employed interviews, observations, broad analysis of textual histories and close analysis of key texts. An attempt to expand analysis is also reflected in the studies carried out by Berkenkotter and Tardy that adopted an intertextual approach to genre analysis, and integrated multiple modes, i.e. visual images or oral texts into generic communication used by Elizabeth Rowley-Jolive. Vijay Kumar Bhatia (2008) presented a structure for critical genre analysis (CGA), which combines analysis of text, genre, professional practice and culture. Research in this direction explores genre users and their engagement with texts through the use of interviews, surveys and/or ethnographic approaches [24, p.579-605]. Apart from context-driven genre analysis, recent ESP research has also paid increased attention to exploring how individuals use and shape genre within larger communities. Genre studies have had their pedagogical implications. A common strategy adapted to teaching and learning specific purpose genres is referred to as "*metacommunication*" [25, p.105-19]. It involves the explicit analysis of examples of selected genres in the ESP classroom with a view to heightening learners' awareness of the genre-specific language characteristics, rhetorical organization, and communicative goals [26, p.44-72]. Ann Johns' ethnographic treatment of genre-based ESP pedagogy, which aims at developing learners' academic literary skills, best illustrates the point [27]. Looking outside of the text to the social context, she claims that for the goal of genre acquisition, learners need not only textual knowledge, but also the knowledge of social practice, and the latter can only be obtained if they become engaged in research of literary activity, including genres. Similar conclusions have been drawn by other researchers of the time.

This period is also characterized by the increased use of corpus studies. Although important studies have been conducted on oral language, the majority of work done in the area concerned analyses of written academic genres. Ken Hyland's *Metadiscourse* is one of the most influential in the ESP corpus studies [28]. Speaking of the ways in which writers relate to their readers, Ken Hyland focused on "*those aspects of text which explicitly refer to the organization of the discourse or the writer's stance towards either its content or the reader*" and on "*textual voice or community recognized personality*" [29, p.173-192]. Exploring differences between the "*hard*" and "*soft*" disciplines, he complemented his text-based research carrying out interviews with specialist informants. Attention has also been paid to "*evaluative language*" defined as the writer's position towards propositions discussed. Respectively, a special issue of *The JEAP* (Vol. 2/4, 2003) was devoted to examining and critiquing evaluative language and its goals within and among academic discourses. In contrast to the wealth of corpus-based research on student and professional writing in the academy, there has been little exploration into English for Occupational Purposes EOP written texts [30, p.222-51]. Corpus-

based studies most frequently studied the fastest growing branches of the EOP, i.e. those associated with constantly expanding professions, like English for Business Purposes (EBP), English for Medical Purposes (EMP) or English for Legal Purposes (ELP). It is expected that future corpus-based studies will reflect "*the increasing interdisciplinary in the field*" and the attendant "*hybridization of genres"* [30, p.222-51]. The use of corpora in ESP teaching and learning seems to be justified by the fact that ESP learners are rarely well-grounded in highly specific language use. Neither do fluent ESP practitioners have much intuitive understanding of the way language is used in certain professional domains. There are studies that provide information on the differences between corpus evidence and language use in academic writing textbooks, and thus point to an important link between corpus data and ESP teaching. Such findings have led to revisions in ESP syllabus content, and greater use of corpus data in English for General Academic Purposes (EGAP) textbooks. They have also begun *to influence the ESP materials in many areas* [31, p.451-73]. The use of corpora in ESP teaching and learning can range from providing examples that illustrate accepted language use to adopting a treatment referred to as data-driven learning (DDL). The term has been created by Johns (1989) to describe one-to-one writing consultations, during which the learner and advisor explore online corpus data to solve language problems encountered by the learner. Approaches to corpus work in relation to ESP teaching are changing in response to advances in technology [31, p.451-73].

2. ESP – PERSPECTIVES (CONCLUSIONS)

A comprehensive exploration of the history and development of the ESP permit us to better understand this area of English language. The ESP has developed into a divers theoretical and research ground. In many countries, the study of the ESP is carried out within the framework of the scientific style. Researchers view the ESP as one of the varieties of a language. In addition to the analysis of the morphological composition and features, syntactic structure and multi-genre are all taken into consideration when examining the ESP within the framework of the scientific style.

Currently, the ESP is developing in two directions: linguistic (a functional approach to the study of language as a systematic and structural education) and didactic (methods of teaching the ESP). While in the 1960s the ESP was contrasted to the language for general purposes, it is now viewed as the sum of all the linguistic resources used in oral and written texts. The definitions of the ESP have also evolved; each of them has evidenced the changes in theoreticians', researchers' and practitioners' views. However, all the definitions have common elements that embrace the ESP's aim at meeting the very specific needs of a very specific group of learners. It could be said that the English for Specific Purposes has developed out of the need to provide specific courses for students who had to learn English more as a means to an end rather than for the sake of learning English itself. The guiding principle proposed for the ESP by Tom Hutchinson and Alan Waters "*Tell me what you need English for and I will tell you what English you need*" is in perfect accord with the above statement along with the history and development of ESP [9, p.8].

In his envoi to New Directions in English for Specific Research, John Swales states that over the last 50 years, the field has not only become deeper, but also broader. The formerly narrow field that could be defined "*as having a few expert specialists at the top, followed by a large number of relatively unadventurous and underprepared practitioners*" [32, p.271-74] has expanded. These developments can be attributed to the fact that many of the topics, which have been around in the field for some time, like the needs assessment, have been revisited and thus enriched with new insights and perspectives. Some of the research topics are and will undoubtedly be revisited and explored anew. It is likely that in the future, more attention and resources will be devoted to genres unexplored so far, like poster discussions, conference presentations or research group meetings. Genre analysis might be considerably assisted by corpus linguistic techniques employed to collect and analyse mega-databanks of authentic spoken and written discourse. When complemented with genre analysis and ethnographic approach to data interpretation, corpus linguistics will undoubtedly make important contribution to ESP research in the years to come. One might as well expect that the use of corpora in the ESP classroom will become more popular in the future. Future developments in software will not only move corpus analysis forward, but will also provide researchers with access to larger corpora, allowing them to support their statistical claims about language use in specific settings. Also, as pointed out by Swales, one would expect that "*the currently insecure relationship between corpus linguistics and ESP practice*" might "*clarify what the corpus is most good for and what it is less good for*" [32, p.274]. Future research investigations will undoubtedly

witness further interest in need analysis (NA) and a further move away from the objective, hard kind of assessment pioneered by John Munby to "*softer*" analysis, more open to the subjective needs of the learners themselves and other relevant parties involved in the process of the ESP teaching, i.e. the ESP teachers, consultants, administrators. Concern with the ESP teacher development, given the specificity and demanding nature of ESP teaching and the fact that there is not enough literature on ESP teacher education, will certainly lead to research initiatives focusing on ESP teacher needs which constitute a basis for determining the content of the ESP teacher education programmes. Researchers will probably also continue to be interested in what actually happens in an ESP classroom, especially given the fact that there has been "*all too little careful research*" conducted in this area [32, p.273]. They might as well focus their attention on less popular academic locales, such as vocational and secondary schools, different businesses, online media, to name but a few. As concluded by A.M. Johns, future ESP research agenda might be characterized by a variety of topics under investigation and methodologies adapted to research specific issues. Owing to further diversification of investigation locales, it may also bring forward more specific contexts as well as greater research complexity realized through methodological triangulation. Doubtless, the future ESP research might also introduce and explore topics different from the ones that have been considered so far. Taking into account that change is a constant in our globalized world, the ESP will continue to build on its history by tracing its path in the years to come.

References:

1. BASTURKMAN, H. *Developing Courses in English for Specific Purposes.* New York: Palgrave Macmillam, 2010. 157 p. ISBN 9780230227989
2. HUTCHINSON, T., WATERS, A. *English for Specific Purposes: A Learning Centred Approach.* Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 183 p. ISBN 9780521318372
3. DUDDLEY-EVANS, T., St JOHN, M. *Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach.* Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 301 p. ISBN 0 521 59675-0
4. STREVENS, P. Special Purpose Language Learning: A perspective. In: *Language Teaching & Linguistics:* Abstracts - Volume 10/1977, Issue 3. ISSN 0261-4448
5. ANTHONY, L. *Defining English for Specific Purposes and the Role of the ESP Practitioner.* [Accesat: 27.11.2018] Disponibil: https://www.semanticscholar.org.
6. SMOAK, R. What is English for Specific Purposes? In: *English Teaching Forum Online,* 41(2), 2003. [Accesat: 6.12.2018] Disponibil: http://americanenglish.state.gov.
7. GATEHOUSE, K. Key Issues in English for Specific Purposes. In: *The Internet TESL Journal,* 2001. [Accesat: 6.12.2018] Disponibil: teslj.org/Articles/Gatehouse-ESP.html.
8. HARDING, K. *English for Specific Purposes: Resource Books for Teachers*. Oxford: Oxford University Press, 2007. 170 p. ISBN 0194425754
9. HUTCHINSON, T. & WATERS, A. *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach.* Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 183 p. ISBN 9780521318372.
10. PHILLIPSON, R. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, 1992. 376 p. ISBN 0194371468.
11. WIDDOWSON, H. *Explorations in Applied Linguistics.* Oxford: Oxford University Press, 1979. 284 p. ISBN 0194370801
12. ROGERS, C. *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become.* Merrill Publishing Company, 1986. 358 p. ISBN 0675095794
13. JOHNS, M. The History of English for Specific Purposes Research. In: B. Paltridge, S. Starfield. *The Handbook of English for Specific Purposes.* Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. 592 p. ISBN: 978-0-470-65532-0.
14. SWALES, J. *Episodes in ESP: a source and reference book on the development of English for science and technology*. New York: Prentice Hall, 1988. 217 p. ISBN 9780132833837
15. TARONE, E., DWYER, S., GILLETTE, S., ICKE, V. On the Use of Passive in Astrophysics Journal Papers. In: *ESP Journal 1*, 1981, p.123-140. ISSN 0272-2380
16. FLOWERDEW, L. Needs Analysis and Curriculum Development in ESP. In: B. Paltridge, S. Starfield. *The Handbook of English for Specific Purposes.* Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. 592 p. ISBN 978-0-470-65532-0
17. LONG, M. Methodological Issues in Learner Needs Analysis. In: M.H. Long. *Second Language Needs Analysis.* Cambridge: Cambridge University Press, 2005. 384 p. ISBN 0521618215.
18. HOPKINS, A., DUDLEY-EVANS, A. A Genre-Based Investigation of the Discussion Sections in Articles and Dissertations. In: *English for Specific Purposes.* Volume 7, Issue 2, 1988, p. 113-121. ISSN 0889-4906
19. DUDLEY-EVANS T. *Genre Analysis: A Key to a Theory of ESP?* [Accesat: 20.12.2018] Disponibil: http://www.aelfe.org/documents/text2-Dudley.pdf

20. TARDY, C. ESP and Multi-Method Approaches to Genre Analysis. In: D.Belcher, A.Johns, B.Paltridge. *New Directions in English for Specific Purposes Research.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. 288 p. ISBN 978-0472034604
21. HYLAND, K. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing.* Harlow, Longman, 2000. 211 p. ISBN 0582419042
22. PALTRIDGE, B. Genre and English for Specific Purposes. In: B.Paltridge, S.Starfield. *The Handbook of English for Specific Purposes.* Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. 592 p. ISBN: 978-0-470-65532-0
23. SWALES, J. *Other Floors, Other Voices: A Textography of a Small University Building.* London: Routledge, 1998. 240 p. ISBN 0805820884
24. FLOWERDEW, J. The Discursive Construction of a World-Class City. In: *Discourse & Society,* September 2004, vol.15(5), p.579-605. eISSN 14603624
25. SWALES, J., LINDEMANN, S. Teaching the literature review to international graduate students. In: A.M. Johns. *Genre in the classroom: multiple perspectives.* London: Routledge, 2001. 360 p. ISBN 0805830731
26. CHENG, A. ESP classroom research: basic considerations and future research questions. In: D. Belcher, A. Johns, B. Paltridge. *New directions in English for specific purposes research.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. 288 p. ISBN 978-0472034604
27. JOHNS, A. *Text, Role and Context: Developing Academic Literacies.* Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 188 p. ISBN 978-0521567619
28. HYLAND, K. *Metadiscourse.* London: Continuum, 2005. 240 p. ISBN 978-0826476111
29. HYLAND, K. Stance and Engagement: A Model of Interaction in Academic Discourse. In: *Discourse Studies*, May 2005, Vol.7 (2), p.173-192. eISSN 14617080
30. FLOWERDEW, L. ESP and Corpus Studies. In: D.Belcher, A.Johns, B.Paltridge. *New Directions in English for Specific Purposes Research*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. 288 p. ISBN 978-0472034604
31. NESI, H. ESP and Corpus Studies. In: B. Paltridge, S. Starfield. *The Handbook of English for Specific Purposes.* Chichester: Wiley-Blackwell, 2013. 592 p. ISBN 978-0-470-65532-0
32. SWALES, J. Envoi. In: D. Belcher, A. Johns, B. Paltridge. *New Directions in English for Specific Purposes Research.* Ann Arbor: University of Michigan Press, 2011. 288 p. ISBN 978-0472034604

Date despre autor:
Viorica ICHIM, lector universitar, Universitatea Agrară de Stat din Moldova.

Prezentat la 17.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.93-97

CZU: 811.135.1'25:821.135.1'4=111

TRADUCEREA DIN ROMÂNĂ ÎN ENGLEZĂ A CUVINTELOR REALITĂȚI GEOGRAFICE DIN ROMANUL LUI ION CREANGĂ *AMINTIRI DIN COPILĂRIE*

Corina IORDAN

Universitatea de Stat din Moldova

Problema pe care se bazează cercetarea noastră este traducerea cuvintelor realități. Lucrarea de față reprezintă un studiu comparativ-contrastiv al strategiilor de traducere utilizate de către traducătorii Ana Cartianu, R.C. Johnston și A.L. Lloyd pentru traducerea cuvintelor realități geografice din romanul lui Ion Creangă *Amintiri din copilărie*, acestea fiind clasificate în trei categorii: 1) flora și fauna; 2) geografia fizică; 3) geografia culturală.

Această temă a fost aleasă dat fiind faptul că este un aspect important al limbii și are o importanță teoretică și practică, fiind un obiect de studiu pentru mulți traducători, lingviști și specialiști în domeniu.

Strategiile principale de traducere a cuvintelor realități geografice analizate în această lucrare au fost: transferul direct și echivalența.

Cuvinte-cheie: *strategii de traducere, cuvinte realități geografice, floră, faună, geografie fizică, geografie culturală, Amintiri din copilărie.*

THE TRANSLATION OF THE GEOGRAPHICAL REALIA WORDS FROM ION CREANGĂ'S NOVEL *CHILDHOOD MEMORIES / RECOLLECTIONS FROM CHILDHOOD* FROM ROMANIAN INTO ENGLISH

The issue which our research is based on is the translation of the realia words. This paper is a comparative and contrastive study of the translation strategies used by the translators Ana Cartianu, R.C. Johnston and A.L. Lloyd in order to translate the geographical realia words from Ion Creangă's novel *Childhood Memories / Recollections from Childhood.* These realia words were divided into three categories: 1. flora and fauna; 2. physical geography; 3. cultural geography.

This topic was chosen due to the fact that it is an important aspect of the language and has a theoretical and practical importance, being an object of study for many translators, linguists and specialists in the field.

The main strategies for translating the geographical realia words analyzed in this paper were: direct transfer and equivalence.

Keywords: *translation strategies, geographical realia words, flora, fauna, physical geography, cultural geography, Childhood Memories / Recollections from Childhood.*

Introducere

Cuvintele realități (CR) sunt cuvinte purtătoare de informație culturală aparținând unei anumite culturi, limbi, țări, națiuni, localități etc.; acestea desemnează realitățile vieții unei națiuni: viața cotidiană, cultura, dezvoltarea socială și istorică. Însă, deoarece aceste cuvinte, de obicei, nu au un echivalent exact în alte limbi, ele au tendința să cauzeze probleme serioase de traducere, necesitând o abordare specială în procesul de redare a acestora din limba-sursă în limba-țintă.

Tema este considerată a fi foarte actuală, dat fiind faptul că în ultimii ani tot mai multe lucrări sunt dedicate studierii traducerii cuvintelor realități.

În această lucrare ne-am propus să analizăm strategiile de traducere la care au apelat traducătorii Ana Cartianu, R.C. Johnston și A.L. Lloyd pentru traducerea cuvintelor realități geografice din romanul lui Ion Creangă *Amintiri din copilărie*, iar pentru aceasta am optat pentru clasificarea elaborată de Ritva Leppihalme care propune următoarele strategii de traducere:

1. Transferul direct (direct transfer) – implică utilizarea cuvântului din limba-sursă neschimbat sau adaptarea acestuia din punct de vedere fonetic, grafemic și / sau morfologic. Cu alte cuvinte, unii traducători transmit cuvântul din limba-sursă cuvânt-cu-cuvânt, iar alții permit adaptarea acestuia la limba-țintă.
2. Calcul (calque) – presupune traducerea literală a cuvântului din textul-sursă. Calchierea face referință la traducerea cuvintelor compuse sau a sintagmelor care sunt traduse element-cu-element.
3. Adăugirea (addition) – presupune notele, prefațele, glosarele sau post-scriptum-urile traducătorului, care sunt localizate în afara textului.
4. Adaptarea culturală (cultural adaptation) – înlocuirea nefamiliarului cu famiiar.

5. Termenul supraordonat (superordinate term) – implică utilizarea unei informații mai puțin minuțioase și specifice, având scopul de a aplatiza textul.

6. Explicitarea (explicitation) – scopul acestei strategii constă în a face implicitul explicit, ceea ce înseamnă utilizarea unor explicații pentru a face ca sensul să fie clar pentru receptor.

7. Omisiunea (omission) – sugerează faptul că traducătorul a decis să nu traducă anumite unități lexicale [1].

Cuvintele realități geografice din romanul lui Ion Creangă *Amintiri din copilărie* [2] pot fi împărțite în trei categorii: 1) flora și fauna; 2) geografia fizică; 3) geografia culturală.

Pentru a analiza traducerea CR din acest roman, acesta fiind textul-sursă (TS), am ales două traduceri realizate de către Ana Cartianu și R.C. Johnston: *Childhood Memories* – textul-țintă 1 (TȚ1) [3] și A.L. Lloyd: *Recollections from Childhood* – textul-țintă 2 (TȚ2) [4].

Pentru a atinge obiectivele acestei lucrări am utilizat două metode de cercetare: analiza comparativă și contrastivă, pentru a compara cele două traduceri, precum și metoda lexicografică, pentru a analiza definițiile atât în română, cât și în engleză ale CR.

Flora și fauna

În continuare vom analiza traducerea CR din categoria *flora și fauna*, și anume: „dumbravă" și „moron".

TS: *Pentru fiecare fântână, pârâu, vâlcică,* ***dumbravă*** *și alte locuri drăgălașe ce lăsam în urmă – ne scoteam câte-un suspin adânc din piepturile noastre* [2, p.233].

TȚ1: *Every well, stream, valley,* ***glade*** *and other favourite place that we left behind drew a deep sigh from our breasts* [3].

TȚ2: *For each spring, each brook, each dear little valley and* ***wood*** *we left behind, we heaved a deep sigh* [4, p.121].

Conform Dicționarului explicativ al limbii române (DEX) [5], cuvântul românesc „dumbravă" are semnificația de „pădure tânără și nu prea deasă".

În ceea ce privește cuvântul „glade", am identificat următoarele definiții:

1) „a small open area of grass in a wood or a forest" (Dicționarul Oxford) [6];
2) „ a small area of grass without trees in a forest" (Dicționarul Cambridge) [7];
3) „an open space surrounded by woods" (Dicționarul Merriam Webster) [8].

În ceea ce privește cuvântul din TȚ2, „wood", am identificat următoarele definiții:

1) „an area of trees, smaller than a forest" (Dicționarul Oxford) [6];
2) „an area of land covered with a thick growth of trees" (Dicționarul Cambridge) [7];
3) „a dense growth of trees usually greater in extent than a grove and smaller than a forest" (Dicționarul Merriam Webster) [8].

Strategia utilizată de către traducători în ambele TȚ este echivalența. Însă, dacă comparăm semnificațiile cuvintelor „glade" și „wood", putem observa că primul nu se potrivește ca echivalent pentru cuvântul din TS „dumbravă", acesta având o semnificație total diferită, și anume: un spațiu deschis de iarbă, fără copaci, înconjurat de pădure. Rezultă că aceasta nu reprezintă o pădure, ci doar o întindere în cadrul unei păduri. Astfel, putem afirma că traducătorii Ana Cartianu și R.C. Johnston au fost depășiți și au echivalat cuvântul „dumbravă" în mod eronat. În ceea ce privește cuvântul „wood", dat fiind faptul că acesta semnifică o întindere de teren acoperită de copaci, mai mică decât o pădure și care este deasă, putem remarca că acest echivalent este mai potrivit, deoarece atât cuvântul românesc „dumbravă", cât și cuvântul englezesc „wood" reprezintă niște păduri de dimensiuni relativ mici, diferența constând în densitatea copacilor, „wood" având o densitate mai mare.

TS: *Apoi mă trăgeam încetișor pe-o coastă, la marginea bălții, cât mi ți-i* ***moronul****, și mă uitam pe furiș cum se joacă apa cu piciorușele cele mândre ale unor fete ce ghileau pânza din susul meu* [2, p.200].

TȚ1: *Then would I gently edge myself up the bank like a great* ***sturgeon*** *and lie by the side of the water, slyly peeping at the water playing round the lovely legs of some girls who were bleaching linen upstream* [3].

TȚ2: *Then I drew myself up gently on to the edge of the bank and watched on the sly how the water played over the pretty little feet of a number of girls who were bleaching linen a little farther up the river* [4, p.71].

Cuvântul românesc „morón" (DEX-ul recomandă utilizarea cuvântului „morun") are semnificația de „specie de pește din familia sturionilor, cu corpul masiv, gros, ajungând până la lungimea de 4 m, cu capul mic, cu botul triunghiular, apreciat pentru carnea și icrele lui negre (numit și Huso huso)" conform DEX-ului [5].

În ceea ce privește cuvântul din TS2, „sturgeon", am identificat următoarele definiții:

1) a large sea and freshwater fish that lives in northern regions. Sturgeon are used for food and the eggs (called **CAVIAR**) are also eaten (Dicționarul Oxford) [6];

2) a type of fish that lives in northern parts of the world and is usually caught for its eggs, which are eaten as caviar (Dicționarul Cambridge) [7];
3) any of a family (Acipenseridae) of usually large elongate anadromous or freshwater bony fishes which are widely distributed in the north temperate zone and whose roe is made into caviar (Dicționarul Merriam Webster) [8].

Potrivit DEX-ului, „sturionul" este „(La plural) Ordin de pești răpitori marini de talie mare, cu scheletul cartilaginos-osos, cu corpul fără solzi, acoperit cu cinci șiruri longitudinale de discuri osoase, pescuiți pentru carnea, icrele negre și cleiul lor; (și la singular) pește din acest ordin [5]". Există mai multe specii de sturioni, cele mai importante specii din apele teritoriale ale României sunt: morunul (Huso huso), nisetrul (Acipenser gueldenstaedti), păstruga (Acipenser stellatus) și cega (Acipenser ruthenus) [9, p.8].

Echivalentul pentru „morun" în engleză este „beluga", potrivit revistei *Environmental Biology of Fishes* [10], iar echivalentul pentru cuvântul englezesc „sturgeon" este „sturion", potrivit jurnalului *Transylvanian Review of Systematical and Ecological Research* [11, p.117-118].

Din cele expuse rezultă că „morunul" este specie de sturion. Și dat fiind faptul că acesta a fost tradus în TȚ1 prin „sturgeon", putem afirma că traducătorii au optat pentru strategia de termen supraordonat, generalizând sensul cuvântului din TS. Putem presupune că această opțiune se datorează faptului că *Amintiri din copilărie* este un text literar destinat copiilor și traducătorii au dorit să simplifice limbajul și să îl adapteze vârstei cititorilor.

În ceea ce privește TȚ2, observăm că traducătorul a optat pentru omiterea cuvântului, însă sensul global al secvenței a fost exprimat fără pierderi.

Geografia fizică

În continuare vom analiza traducerea CR din categoria *geografia fizică,* și anume: „munții Neamțului" și „Dunărea".

TS: *Apoi, din vârful acestui codru, mai aruncăm, nemernicii de noi, câte-o căutătură jalnică spre* ***munții Neamțului****: uriașii munți, cu vârfurile ascunse în nouri, de unde purced izvoarele și se revarsă pâraiele cu răpejune, șopotind tainic, în mersul lor neîncetat, și ducând, poate, cu sine multe-multe patimi și ahturi omenești, să le înece-n* ***Dunărea*** *măreață* [2, p.234].

TȚ1: *Then from the top of that wooded mountain we, unhappy souls, looked back once more, in sorrow, upon* ***the Neamţ mountains****, those giants, their tops hidden in the clouds where streams sprang up, and from which swift rivers poured down, whispering secrets in their never ending course and maybe carrying much human yearning and pain along with them to drown them in the stately* ***Danube*** [3].

TȚ2: *Then from the top of the forest, we poor wretches cast a melancholy look at* ***the Neamțu mountains****, that huge range with its peaks hidden in the clouds, where springs rise and the little torrents come rushing down, whispering mysteriously in their restless course and perhaps bearing with them, who knows, a many human grief and passion, to be drowned in the great* ***Danube*** [4, p. 121].

În fragmentul de mai sus putem observa că denumirea fluviului „Dunărea" a fost redat în ambele traduceri prin echivalentul său englez „Danube".

În ceea ce privește „munții Neamțului", denumirea a fost redată în ambele traduceri utilizând transferul direct și, de asemenea, putem observa utilizarea articolului hotărât „the". Acesta este utilizat în limba engleză atunci când este vorba de lanțuri montane (munții Neamțului constituie o porțiune a Carpaților [5]), fiind urmat de denumire și cuvântul „mountains" [12, p.210], care înseamnă „munți" și a fost tradus în engleză prin echivalență.

O diferență constituie faptul că în traducerea Anei Cartianu și a lui R.C. Johnston observăm că acesta nu este un cuvânt articulat, pe când în cea a lui A.L. Lloyd cuvântul este articulat, însă este lipsit de articolul hotărât enclitic *–l*. Uzul oral și popular înregistrează deseori căderea articolului enclitic *–l*, iar rolul acestuia este preluat de către particula *–u* [13, p.113].

Geografia culturală

În ceea ce privește traducerea CR din categoria *geografia culturală*, am analizat următoarele: „Fălticeni" și „Baia".

TS: *Și după câte-un sărutat de la cele copile sprințare, și până-n ziuă fiind ieșiți din sat, cam pe la prânzul cel mare ne-aflam iar în* ***Fălticeni****, trecând desculți prin vad, în dreptul* ***Baiei****, Moldova înghețată pe la margini, și la dus și la întors, de ne degera măduva-n oase de frig* [2, p.229].

TȚ1: *After dancing a while, we were wont to give a kiss on the sly to some of the more flighty girls, and vanishing from the village before daylight, would be back in* ***Fălticeni*** *about lunchtime; on each of the journeys*

there and back we would wade across the ford barefoot, opposite ***the Baths****, the river Moldova being frozen along its banks so that the very marrow within our bones would be numb* [3].

TȚ2: *And when we had danced and danced, and snatched a kiss or two from the pretty girls, we would be out of village by dawn. About noon, we would be back in* ***Folticeni****, after wading barefoot across the ford near* ***Baia****, with the Moldava river frozen to its banks* [4, p.114].

Analizând traducerea denumirii orașului „Fălticeni", observăm că aceasta a fost redată în ambele traduceri prin transfer direct, precum și faptul că A.L. Lloyd utilizează „Folticeni" și nu „Fălticeni", lucru care la prima vedere pare o greșeală de ortografie. Cu toate acestea, ținem să menționăm că ambele variante sunt corecte, denumirea de „Fălticeni" fiind utilizată în prezent, precum și faptul că ambele variante sunt utilizate în romanul original al lui Creangă, spre exemplu:

1. *Nică, dragul mamei! vezi că tată-tău e dus la coasă, căci se scutură ovăsul cela pe jos; și eu asemene nu-mi văd capul de trebi; tu mai lasă drumurile și stai lângă mămuca, de-i fă țevi și leagănă copilul; c-apoi și eu ți-oi lua de la Fălticeni o pălăriuță cu tăsma ș-o curălușă de cele cu chimeri, știi colè, ca pentru tine* [2, p.199].

2. *Acum nu vă mai spun cât era de încărcat carul cu lemne, care, la așa loc, ținea pe vremea aceea șapte lei și jumătate, și cât era de mare și de tare Nică Oșlobanu, și alți vro șaizeci ca dânsul, între care mulți, lăsându-și nevestele câte cu doi-trei copii acasă, în creierii munților, venise la Folticeni să se pricopsească de învățătură* [2, p.210]…

Varianta de Folticeni apare în TS de 14 ori, iar cea de Fălticeni de 8 ori.

În ceea ce privește cuvântul „Baia", în opinia noastră, traducătorii Ana Cartianu și R.C. Johnston au fost depășiți. Astfel, semnalăm echivalarea eronată a acestui cuvânt prin „the Baths".

Consultând câteva dicționare, am identificat următoarele definiții ale cuvântului „baths":

1) a public building where you can go to swim. (Dicționarul Oxford) [6];
2) a public place where people went in the past to have a hot bath. (Dicționarul Cambridge) [7];
3) a building containing an apartment or a series of rooms designed for bathing. (Dicționarul Merriam Webster) [8].

Rezultă că în engleză „the Baths" înseamnă o clădire publică unde poți merge să înoți. Însă, în fragmentul citat este vorba de o altă semnificație, și anume – de „satul Baia", lucru care a fost înțeles de către A.L. Lloyd și redat corect prin transfer direct.

Concluzii

Analiza fragmentelor de mai sus ilustrează orientarea către cultura-sursă de către traducători, deoarece putem observa că traducătorii au optat mai mult pentru strategia de transfer direct, precum și pentru echivalență. Alte strategii utilizate au fost: termenul supraordonat și omisiunea.

Limbajul lui Creangă, un limbaj savuros, abundând în regionalisme și arhaisme, expresii populare, proverbe și zicători, un limbaj adânc înrădăcinat în contextul sociocultural al scriiturii, este redat astfel încât să păstreze farmecul și specificul textului original.

Referințe:

1. LEPPIHALME, R., Translation strategies for realia. In: *Mission, Vision, Strategies, and Values: A Celebration of Translator Training and Translation Studies in Kouvola*. Helsinki: Helsinki University Press, 2001, p.139-148 ISBN: 951-570-504-5
2. Creangă I. *Amintiri din copilărie*. București – Chișinău: Internațional, 2002. 308 p. ISBN 973-8358-41-8 / ISBN 9975-74-395-1
3. CREANGĂ, I. *Memories of My Boyhood, Stories and Tales. Translated by Ana Cartianu and R.C. Johnston.* Bucharest: Minerva Publishing House, 1978. [Accesat: 15.12.2018] Disponibil:http://www.tkinter.smig.net/Romania/Creanga/index.htm
4. CREANGĂ, I. *Recollections from Childhood. Translated by Lloyd A. L.* London: Lawrence and Wishart, 1956. 124 p.
5. DEX online, © 2004-2019 [Accesat: 10.02.2019] Disponibil: https://dexonline.ro/
6. Oxford Learner's Dictionary, © 2019 [Accesat: 10.02.2019] Disponibil: https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/
7. Cambridge Dictionary, © 2019 [Accesat: 8.02.2019] Disponibil: https://dictionary.cambridge.org/
8. Merriam-Webster, © 2019 [Accesat: 15.02.2019] Disponibil: https://www.merriam-webster.com/
9. DRONCA, D. D., OROIAN, T. E. *Ameliorarea genetică a peştilor*. Timişoara: Mirton, 2010. 49 p.
10. VECSEI, P., SUCUI, R., PETERSON, D. Threatened Fishes of the World: Huso huso (Linnaeus, 1758) (Acipenseridae). In: *Environmental Biology of Fishes*, 2002, Volume 65, Issue 3, p.363–365. ISSN 0378-1909 / 1573-5133

11. GEORGESCU, S., CANAREICA, O., DUDU, A., COSTACHE, M. Analysis of the Microsatellite Variation in the Common Hybrid between Russian Sturgeon (Acipenser Gueldenstaedtii Brandt snd Ratzeburg, 1833) snd Siberian Sturgeon (Acipenser Baerii Brandt, 1869) from Aquaculture. In: *Transylvanian Review of Systematical and Ecological Research*, *2013*, Volume 15, Issue 2, Sibiu, p.117-124. ISSN 1221-1249 / 1584-9422
12. EASTWOOD, J. *Oxford Guide to English Grammar*. New York: Oxford University Press, 1994. 446 p. ISBN 0-19-431351-4
13. SPORIȘ, V. Rolul stilistic al articolului în limba română. În: *Studia Universitatis Petru Maior. Philologia*. Târgu-Mureș: Universitatea Petru Maior, 2009, nr.8, p.109-116. ISSN: 1582-9960

Date despre autor:
Corina IORDAN, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: corinaiordan@mail.ru
ORCID: 0000-0002-1378-6431

Prezentat la 14.03.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.98-100

CZU: 81'373.46:574

METASEMIA IMPLICATIVĂ – SURSĂ INDISPENSABILĂ DE TERMENI ECOLOGICI

Dorina MACOVEI

Universitatea de Stat din Moldova

Metasemia implicativă reprezintă o mutaţie semantică fiind şi un aspect fundamental al terminologiei. Scopul nostru este de a examina acest fenomen şi funcţionalitatea lui în terminologia ecologică, furnizând clasificări ale termenilor ecologici care au la baza lor metasemia implicativă.

Cuvinte-cheie*: metasemie, terminologie, limbaj specializat, taxonomie, metonimie.*

IMPLICATIVE METASEMY – AN INDISPENSABLE SOURCE OF ECOLOGICAL TERMS

Implicative metasemy represents a semantic mutation and is a fundamental aspect of terminology. The goal of this paper is to examine the extent to which this phenomenon affects the ecological terminology and to provide a clear taxonomy of ecological terms based on implicative metasemy.

Keywords*: metasemy, terminology, term, specialized language, taxonomy, metonymy.*

Introducere

Limba și modurile sale de întrebuințare sunt cruciale în fiecare domeniu științific. Există o legătură inevitabilă între domeniul ecologic și limbajul terminologic care îl caracterizează, astfel încât orice schimbare nouă, orice apariție a unui concept nou impune crearea unui lexem ce ar reflecta această realitate. În consecință, pentru a face față noilor tendințe, terminologia ecologică românească apelează la lexicul limbii comune prin terminologizarea unităților lexicale deja existente. Astfel, în cadrul lexicului comun se produc schimburi permanente între cuvintele de uz general și termenii care fac parte din domeniile specializate. Aceste două fenomene sunt reciproce și necontenite, ceea ce condiționează păstrarea echilibrului în limbă. Astfel, lexemele cu sensuri multiple din vocabularul general devin termeni ecologici ca rezultat al delimitării și precizării „sensului său prin selectarea unui sens între mai multe posibile" [1, p.223].

Modele de metasemie implicativă în metalimbajul ecologic

Pe lângă termenii formați cu ajutorul metaforei, extensiunea sensului inițial se realizează deseori și prin *metonimie*, care reprezintă, în viziunea lingvistei Ludmila Kudreavtseva, un tip de derivare sintagmatică [2, p.133]. În cercetările lingvistice contemporane, *metonimia* se interpretează nu doar ca transfer semantic, dar și ca o strategie cognitivă. Numeroase analize asupra fenomenului găsim la cercetătorii Vasile Bahnaru, Arsene Darmsteter, Leonard Bloomfield, Mariana Pitar, Elena Paduceva, Ekaterina Rahilina, William Croft, Rene Dirven, Kurt Feyaerts, Yves Piersman, unde se încearcă elaborarea diferitor interpretări și taxonomii ale *metonimiei conceptuale*. În literatura de specialitate, *metonimia* este definită drept „dependenţă de incluziune a sememelor" [3, p.204], iar această dependență se reduce la relațiile hiperonimice și hiponimice. Unii lingvişti consideră corectă definirea *metonimiei* prin intermediul dependenţei de incluziune sau implicaţiune, fiind privită ca un „analog cognitiv al relaţiilor reale (interacţiune, dependenţă) dintre entităţile din lumea obiectivă" de tipul: material – produs din acest material, cauză – efect, parte – tot, proces – rezultat, proprietate – obiect ş.a. Raportul de implicaţiune, în viziunea acestor autori, obţine un conţinut mai amplu, incluzând, totodată, şi unele tipuri de relaţii suplimentare, cum ar fi contiguitatea contextuală, spaţial-temporală, care nu sunt acoperite de noţiunea „metonimie" [4, p.422]. În acest caz, lingvistul Vasile Bahnaru propune ca „metasemia bazată pe asociații de contiguitate să fie denumită *metasemie implicativă*, întrucât termenul dat este monosemantic și exprimă esența acestei varietăți de metasemie" [4, p.422]. În același timp, lexicologul recomandă ca termenul *metonimie* să fie rezervat doar stilisticii literare, iar pentru stilistica lingvistică și pentru semasiologie (în cazul, nostru – terminologia ecologică) să acceptăm termenul de *metasemie implicativă*, care este, într-un fel, corespondentul lingvistic al *metonimiei conceptuale*. Mai mult, mutația de sens pe baza relaţiilor de contiguitate se produce din lipsa unei unităţi lexicale necesare pentru a denumi un nou segment din realitate, în timp ce *metonimia* reprezintă o figură de stil și a apărut pentru a impresiona cititorul, pentru a-i produce satisfacţie estetică.

În continuare, vom enumera modele de *metasemie implicativă* prezente în terminologia ecologică românească, care cel mai frecvent contribuie la apariţia sememelor noi în cadrul semantemelor, unde vom lua în considerare clasificări ale lingviştilor Vasile Bahnaru, Mariana Pitar, Ludmila Kudreavtseva şi Dmitrii Lotte.

Analizând termenii din vocabularul terminologic al ecologiei, am delimitat tipurile cele mai productive de modele bazate pe asociaţiile de contiguitate [5, p.136-139]:

- **modelul „obiect – autorul / inventatorul obiectului"** (numele propriu este păstrat ca atare în structura termenului): *cercul Raunkaier, ciclul Brucker, ciclul Krebs, coeficientul lui Buffon, conceptul Mitschelich, echilibrul Hardy-Weinberg, ecuaţia Lotka-Voltera, efectul Alle, indicele Wigert-Evans, legea Bauer-Vernardski* etc. Aşa cum se poate remarca în aceste exemple, numele obiectului, fenomenului, operaţiunii ia numele inventatorului său. Se atestă şi alte exemple productive, unde numele propriu poate deveni nume comun prin derivare, ca şi în cazul următorilor termeni: *weismanism* – concepţie teoretică, alaborată de biologul german A.Weismann, privind ereditatea şi evoluţia speciilor [6]; *voltinism, vernadskologie* – doctrină, învăţătură despre biosferă, fondată de savantul rus V.I. Vernadski [6]; *rousseauism* – concepţie a scriitorului şi gânditorului iluminist francez J.J. Rousseau, care are la bază principiul revenirii la natură şi aplicarea lui în viaţă [6]; *maltusianism* – doctrină sociologică, numită astfel după numele celebrului economist englez T.Malthus [6]; *darvinism* – teorie elaborată de Charles Darwin în lucrarea sa clasică „Originea speciilor prin selecţia naturală sau păstrarea solurilor favorabile luptei pentru viaţă" [6]; *perechi malthusiene* – de la numele lui T.Malthus – cupluri care asigură, în mod conştient, propria reproducţie, folosind mijloacele şi tradiţiile de planificare a familiei [6]; *epicurism* – de la numele filosofului grec Epicur – morala unei persoane care este înclinată spre plăceri [6]; *afrodisiac* – de la Afrodita, zeiţa dragostei din mitologia greacă – substanţă exocrină din mediul ambiant cu acţiune excitantă stimulând apetitul sexual [6]; *lamarckism* – teoria transformismului, elaborată de J.B. Lamarck [6]; *mimetism batesian* – după H.W. Bates – fenomenul de asemănare mai mult sau mai puţin exactă, pe care o prezintă speciile de animale fără mijloace de apărare, cu speciile care dispun de acestea [6]; sau cazuri când numele propriu apare singur: *curie* – unitate de măsură de la numele fizicienilor francezi, laureaţi ai Premiului Nobel pentru chimie, unitate folosită pentru măsurarea radioactivităţii [6]; *darwin* – unitate de măsură [6].
- **modelul „regiune – produs / reprezentant al ei"**: *omul de Cromagnon* – după numele sitului Cromagnon din Franţa. Forma cea mai veche a omului actual [6]; *omul de Neanderthal* – după numele râului Neander din Germania, specie de om primitiv care a trăit în paleolitic în Europa şi în vestul Asiei cca 150 000 de ani [6] etc.;
- **modelul „acţiune – rezultatul acţiunii"**: *degradare* – 1. Proces de schimbare în rău, stricare, deteriorare, ruinare. 2. Modificarea unui obiect sau pierderea de către un organism (populaţie, biocenoză, ecosistem), ca urmare a influenţei unor factori negativi (genetici sau de mediu), a calităţilor structurale, motorii, morfologice, adaptive etc. 3. Pieirea prematură a organismului în funcţie de cauzele care o provoacă [6]; *contraadaptare* – 1. Apariţia la unele specii a unor caractere îndreptate împotriva altor specii. 2. Procesul de adaptare a speciilor insulare faţă de/la imigranţi [6];
- **modelul „însuşire/ proces – valoare**: *mineralizarea apei* – 1. Proces de saturare a apei cu substanţe anorganice (minerale). 2. Suma totală de săruri anorganice care se conţin, de regulă, în apele dulci. Gradul de mineralizare a apei se exprimă prin mg/l [6]; *sensibilitate* – 1. Facultatea, capacitatea de a simţi, de a reacţiona la excitaţii, de a-şi schimba, într-o anumită măsură, starea iniţială sub acţiunea unui agent exterior. 2. (Sensibilitate la toxine) Gradul de receptivitate a organismelor faţă de acţiunea nocivă (vătămătoare) a noxelor existente în ecosistem 6]; potenţial *biotic* – 1. Gradul de rezistenţă (condiţionat ereditar) a speciei faţă de factorii nefavorabili ai mediului înconjurător. 2. Capacitatea unei specii (populaţii), genetic şi fiziologic determinată, de a se dezvolta, reproduce şi a supravieţui în condiţii nelimitate (ideale) ale mediului [6]; *umiditate* – 1. Însuşirea, starea a ceea ce este umed; umezeală; lichidul aflat într-un material umezit. 2. (Umiditate atmosferică) Gradul de umiditate, cantitatea de apă sub formă de vapori în atmosferă la un moment dat [6]; duritatea apei – caracteristică pentru suma cationilor metalici (calciu şi magneziu) dintr-o apă potabilă. Un grad de duritate este egal cu 10 mg de materie. Maximul de duritate pentru apa potabilă nu trebuie să depăşească 20 grade [6];
- **modelul „obiect – unitate de măsură"**: *biomasă* – 1. Totalitatea substanţei organice acumulată de organisme în procesul creşterii, 2. Masa de materie organică, de origine biologică, produsă de organismele vii de pe o anumită suprafaţă (în m^2, m^3, km^2, ha^2, exprimată în g, kg, t, de substanţă uscată la 70°C sau de substanţă vie) [6];
- **modelul „obiect, fenomen – aparat, dispozitiv"**: *acumulator* – 1. Denumire generică pentru unele concentraţii anorganice existente în învelişul viu al Terrei, care funcţionează ca înmagazinatori de energie

solară (potenţial), făcând astfel conexiunea energetică (potenţială) între Pământ şi Soare (mediul cosmic) 2. Dispozitiv care permite înmagazinarea, sub forme diverse, a energiei, pentru a face faţă unor instantanee importante şi pentru o scurtă durată [8]; *ciclon* – 1. Zonă din atmosferă cu presiunea mai joasă decât cea din sectoarele din vecinătate, caracterizată prin vânturi deosebit de puternice; 2. Echipament de epurare a atmosferei [6];

- **modelul „calitate, însuşire – obiectul care o posedă"**: *separator* – 1. Care are calitatea de a separa; 2. Dispozitiv, aparat sau maşină care serveşte la curăţarea unei substanţe de altele sau la separarea unuia sau mai multor componenţi dintr-un amestec [7];
- **modelul „ştiinţă – manual, conţinând elementele de bază ale ştiinţei date"**: exemplificăm cu termenul *ecologie,* care semnifică ştiinţă care se ocupă cu studiul relaţiilor dintre organisme şi ambianţa lor, la nivel de individ, populaţie sau comunitate [7], dar şi denumirea unui manual care conţine principiile de bază ale acestei ştiinţe;
- **modelul „parte pentru tot"**: *lagună* – 1. Porţiune de mare/ ocean, aproape complet separată de restul spaţiului prin cordoane litorale sau bariere de corali, de regulă, de formă sferică, de mică adâncime, cu un fitoplancton marin bogat, cu condiţii ecologice deosebite de restul apei. 2. Lac artificial, folosit pentru epurarea apelor menajere [6].

Concluzii

În baza exemplelor concluzionăm că modelele de metasemie implicativă din textele ecologice sunt extrem de sugestive în descrierea fenomenelor şi conceptelor complexe din acest domeniu în plină dezvoltare. Materialul de limbă supus analizei permite să conchidem că derivatele semantice provenite în baza mutaţiilor de sens pot deveni neologisme lexicale în procesul continuu de evoluţie a limbii. Pe lângă numărul considerabil de termeni creaţi pe baza modelelor existente în limba română, este indiscutabil faptul că limbile străine reprezintă o sursă de unităţi terminologice având ca punct de pornire mutaţiile semantice, acestea fiind preluate de limba română pe baza schemelor conceptuale comune altor limbi.

Referinţe:

1. CHIŞ, D. *Formarea termenilor – un proces în continuă evoluţie.* Timişoara, 2004. Disponibil: https://litere.uvt.ro/litere-old/vechi/documente_pdf/aticole/uniterm/uniterm2_2004/ dchis.pdf .
2. КУДРЯВЦЕВА, Л.О. *Моделирование динамики словарного состава языка.* Киев: ИПЦ „Киевский университет", 2004. 208 c.
3. PORUMB, T. Delimitarea polisemiei de omonimie la substantivele derivate metonimice. În: *Studia Universitatis*. Chişinău: CEP USM, 2007, vol.4, p.204-208.
4. BAHNARU,V. *Lexicologia practică a limbii române.* Chişinău: Institutul de Filologie al AŞM, 2013. 490 p.
5. MACOVEI, D. Metonimia conceptuală ca mijloc de formare a tezaurului terminologic al ecologiei. În: *Tendinţe contemporane ale dezvoltării ştiinţei: viziuni ale tinerilor cercetători.* Materialele Conferinţei ştiinţifice a doctoranzilor. Chişinău: Universitatea Academiei de Ştiinţe, 2016, p.136-139.
6. DEDIU, I. *Enciclopedie de ecologie*. Chişinău: Ştiinţa, 2010. 836 p.
7. Dicţionar explicativ al limbii române. Bucureşti: Academia Română, Univers Enciclopedic Gold, 2009. 1230 p.
8. Dicţionar enciclopedic de mediu (coord. C.Pârvu). Bucureşti: Regia Autonomă Monitorul Oficial, 2005 (două volume).

Date despre autor:
Dorina MACOVEI, doctor în filologie, lector universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: dorinajulea@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5345-5725

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.101-107

CZU: 81'25

THE MYTH ABOUT TRANSLATABILITY

Vadim SDOBNIKOV

Nizhny Novgorod Dobrolyubov State Linguistic University

Traditionally, (un)translatability is considered in linguistic theory of translation as an undesirable phenomenon caused by the use of units that do not have correspondences in the target language. This lack of equivalence is usually explained by differences between the structures of the two languages and between the two cultures. The analysis of common views on the issue of translatability presented in the text-oriented approach to translation convinces us of the erroneous understanding of the essence of translatability. According to the communicative-functional approach to translation, the degree of (un)translatability is determined by the extent to which the translation conveys the communicatively relevant information necessary for the recipients of the translation to carry out their substantive activities. Reproduction of such information is the purpose of translation, and in a broader sense, the purpose of translation is to ensure the substantive activities of the recipients and commissioners of the translation by creating a text that meets their needs. The nature of the relevant information may vary from communication situation to situation and what appears to be untranslatable at the unit level may be insignificant or fully translatable at the level of the text as a whole.

Keywords: *(un)translatability, communicative-functional approach, text-oriented approach, communicative situation, relevant information.*

МИФ О ПЕРЕВОДИМОСТИ

Традиционно (не)переводимость рассматривается в лингвистической теории перевода как нежелательное явление, связанное с использованием в тексте оригинала единиц, не имеющих соответствий в переводящем языке. Подобного рода безэквивалентность обычно объясняется расхождениями между структурами двух языков и между двумя культурами. Проведенный анализ распространенных воззрений на проблему переводимости, представленных в рамках текстоцентрического подхода к переводу, убеждает в ошибочности представлений о сути переводимости. Согласно коммуникативно-функциональному подходу к переводу, степень (не)переводимости определяется тем, насколько полно передается в переводе коммуникативно релевантная информация, необходимая получателям перевода для осуществления ими их предметной деятельности. Воспроизведение такой информации и является целью перевода, а в более широком смысле цель перевода – это обеспечение предметной деятельности получателей перевода и инициаторов перевода посредством создания текста, соответствующего их потребностям. В разных коммуникативных ситуациях характер релевантной информации может быть различным, и то, что представляется непереводимым на уровне отдельных единиц, может оказаться несущественным или вполне переводимым на уровне текста в целом.

Ключевые слова: *переводимость, коммуникативно-функциональный подход, текстоцентрический подход, коммуникативная ситуация, релевантная информация.*

MITUL DESPRE TRADUCERE

În mod tradițional, (in)traductibilitatea este considerată în teoria lingvistică a traducerii ca un fenomen nedorit, asociat cu utilizarea în textul original a unităților care nu au corespondențe în limba de traducere. Această lipsă de echivalență se explică de obicei prin diferențele dintre structurile a două limbi și dintre două culturi. Analiza viziunilor pe scară largă asupra problemei traductibilității, prezentată ca parte a abordării centrate pe text a traducerii, ne convinge de înțelegerea eronată a esenței traductibilității. În conformitate cu abordarea comunicativă și funcțională a traducerii, gradul de (in)traductibilitate este determinat de cât de complet este transmisă în traducere informația comunicativă, care este necesară pentru beneficiarii traducerii pentru a-și desfășura activitățile de fond. Reproducerea acestor informații este scopul traducerii și, într-un sens mai larg, scopul traducerii este de a asigura activitățile de fond ale beneficiarilor traducerii și inițiatorii traducerii prin crearea unui text care să corespundă nevoilor acestora. În diferite situații comunicative, natura informațiilor relevante poate fi diferită, iar ceea ce pare netransmisibil la nivelul unităților individuale se poate dovedi a fi nesemnificativ sau complet traductibil la nivelul întregului text.

Cuvinte-cheie: *traductibilitate, abordare comunicativ-funcțională, abordare centrată pe text, situație comunicativă, informație relevantă;*

Introduction

It is obvious that mankind has always been in quest of the unknown, albeit the tools used might be unreliable and ineffective, and might not allow understanding the genuine nature of phenomena of the world. Not

infrequently, the quest resulted in concepts which are kind of mythological in their nature. According to Merriam-Webster Dictionary, myth is "1.: a usually traditional story of ostensibly historical events that serves to unfold part of the world view of a people or explain a practice, belief, or natural phenomenon…2a.: a popular belief or tradition that has grown up around something or someone…2b.: an unfounded or false notion…" [1]. James Frazer claims that some myths are explanatory, being pre-scientific attempts to interpret the natural world [2]. The fact that myths do not reveal the true inwardness of things does not matter as long as mankind possesses unreliable methods of interpreting the natural world. Another important premise to be borne in mind is that mythology neither questions the truth of the obtained knowledge nor admits any doubts or interpretations. People have *to believe* in myths if scientifically based knowledge is lacking. The mythological approach has been most apparent in the fields of social studies, natural sciences and humanities.

It is not surprising that a similar situation is observed in Translation Studies which has attempted more than once to explain the translation process that occurs in a translator's brain, in that "black box" which is so difficult to permeate in. I believe that quite a number of scientific concepts developed in Translation Studies are pure myths, and cannot be used effectively to explain the objectivity of the translation activity. Among them is the concept of translatability. The purpose of this study is to prove that this concept must be revise in accordance with the new paradigm developed in Translation Studies recently. To do that we should first analyze the concept as it is presented in the traditional translatology.

Translatability in Traditional Translation Studies

First, I should specify what I mean by "traditional" Translation Studies. I use the term to denote that type of translation studies which emerged at the initial stage of formation of science of translation, mainly, in 1930s-1960s, both in the West and in Russia. It was the time when translation scholars paid attention mostly to linguistic factors underpinning the translation process. The most significant factor among them was the so called "linguistic gap", i.e. the structural, semantic and stylistic differences between languages. As Chaim Robins put it, "translation involves two distinct factors, a 'meaning,' or reference to some slice of reality, and the difference between two languages in referring to that reality" [3, p.79]. It was that gap between the languages that was viewed as the main obstacle to rendering a message from one language to another in full. And they still are – by some translation scholars. Inability to reproduce the exact meaning of a word, a phrase or some characteristic feature of a source text has resulted in the notion of untranslatability as an extreme case of scholars pessimism or, otherwise, in the notion of relevant (limited, restricted) translatability which may be treated as a sign of their cautiousness. Ali Reza Ghanooni quotes L. Venuti as saying: "Ideas are formed by disciplinary trends and change to a great extent, ranging between the extremes of philosophical skepticism and practical optimism" [3, p.78]. The extreme approaches have their proper names and are provided with appropriate substantiation: "…scholars have taken on two different approaches to the notion of untranslatability: the monadist approach and the Universalist approach … They believed that translatability is ensured by the existence of linguistic universals such as syntactic and semantic categories shared by all languages. Other scholars adopted the second approach based on which the reality is interpreted in different ways by different linguistic communities and thus the translatability is jeopardized. This approach is known as the Sapir-Whorf hypothesis" [4, p.139]. In my perception, nowadays translation scholars' views concerning translatability are located somewhere in between, devoid of any extremism.

It is only fair to say that the notions of untranslatability and relevant translatability do not serve to represent all attitudes to the issue of translatability shared by investigators in the past and present. Much can be said about views of Dante and Cervantes who regarded literary translation, especially translation of poetic diction, as impossible, or views of Humboldt and his followers Ed. Sepir and B. Whorf who denied the possibility of translation completely. True, the Sepir-Whorf hypothesis "is generally not applied in its strongest form, since this would imply the impossibility of effective communication between the members of different linguistic communities" [5, p.548]. Opposed to these views are conclusions made by other scholars who stick to the idea that since the universe is common for all nations it is reflected – in one way or another – in all languages; therefore, what is said in one language can be expressed in another. Thus, the attribute "relative" is not sufficient for the task of describing the situation with translatability in Translation Studies. We can say that various attitudes to the problem have been concretized in the concepts of universal untranslatability, universal translatability and relevant translatability, at least, in Russian Translation Studies.

Regardless of the attributes used, translatability is defined in two ways: it is either a possibility of translation in principle or a possibility to render a speech unit from one language to another, particularly, to find an equivalent of the given speech unit of the source language (SL) in the target language (TL). The latter interpretation of translatability seems to be widely represented in translation scholars manuscripts and, consequently, in their thinking. Theorists are still concerned with the ways and means of rendering metaphors [6; 7], onomatopoeic words [8], euphemisms [9], puns and the like in translation. To be specific, I shall quote R. van den Broeck who argues that "presumably one of the main obstacles for a theory of translation to overcome is the intuitively subscribed and generally accepted "inadequacy of any single generalization about the translatability of metaphor" [6, p.75]. Pedro A. Fuertes Olivera and Marisol Velasco Sacristán consider subjective factors "since they allow or inhibit the translators' choices in the decision-making stage of the translation process" [7, p.73]. Translation of onomatopoeic words is seen as a challenge due to "the huge typological differences between" Japanese and English in the article of Olga Bartashova and Anton Sichinckiy [8, p.222]. It is obvious that the paradigm used to investigate difficulties and challenges of translation in these studies is equivalence-oriented. Another proof of this idea is provided by the following statement: "the success of a given translation may be defined as transmitting a similar, though rarely identical, semantic frame reference in the Target Language (TL) as was intended by the Source Language (SL) and may be quantified by comparing alternate translations and choosing the one with the highest number of equivalent frame references" [10, p.229].

Yet, it would be unfair to claim that all the research conducted with the purpose of defining (un)translatability and the factors influencing it are equivalence-oriented. Translation Studies witnessed the so called "cultural turn", which resulted in a special attention to differences between cultures. It is those differences which make translation even more challenging an undertaking. Since 1980s, abundant research has been conducted in the field with very impressive results. They provided the basis for differentiating between two kinds of untranslatability: linguistic untranslatability (when there is no lexical or syntactical substitute in the target language) and cultural untranslatability (the absence of the meaning of a word in the target language) [11]. These definitions of the two types of untranslatability are just simplified versions of what J. Catford said as early as in 1965, defining linguistic untranslatability: "failure to find a TL [target language] equivalent is due entirely to differences between the source language and the target language" [12, p.98]; and cultural untranslatability which arises "when a situational feature, functionally relevant for the SL [source language] text, is completely absent from the culture of which the TL [target language] is a part" [ibid., p.99]. Catford's concluding remarks are very illustrative. In the final chapter of his book he says: "If, indeed, it should turn out that 'cultural untranslatability' is ultimately describable in all cases as a variety of linguistic untranslatability, then the power of translation-theory will have been considerably increased…" [12, p.103]. The statement reveals the fact that the founders of the linguistic theory of translation were concerned very much with linguistic factors guiding the translation process. Their followers and supporters still are.

It must be added that it is not only linguistic factors, the gap between the languages as well as cultures, that make obstacles to complete (universal) translatability. Some theorists strongly believe that the level (degree) of (un)translatability depends to a large extent on the type of the source text. E. Kharitonova states that "the final set of parameters relevant to the translation process depends, in our opinion, primarily on the text" [13, p.58]. Moreover, still another factor is relevant in establishing and assessing the degree of translatability. It is the availability of a similar text type in the target language and culture. E. Kharitonova argues that "the presence of texts of the same type in different languages greatly simplifies the task of the translator, leveling to some extent the specificity of the language in which the text was created. In other words, the complexity of the translation of Russian camp literature depends greatly not only on the specificity of the source and target languages, but on the presence or absence in the target language culture of texts with a similar communicative function and subject content that could serve as a kind of 'donor texts'…" [ibid., p.59]. There is no doubt that the presence of "donor texts" in the target language significantly simplifies the translator's task of creating a target text with a certain content and form. Still, I believe that the importance of this factor in Kharitonova's considerations is exaggerated. I can hardly agree with the statement that "text is still the main object of the translation process, since it is the text that determines the primary and secondary communicative situations" [13, p.58]. I argue that it is the communicative situation that determines the type of the text created for a specific purpose, not vice versa. A text is a tool of achieving a *specific* goal in a *specific* communicative situation, not *Ding an sich* in I. Kant's interpretation. Neglecting the principal premises of the communicative-

functional approach to translation postulated by me [14] and my predecessors, E. Kharitonova ignores many other factors and parameters inherent in a communicative situation in general and in a translation event, in particular. Below I shall speak about these parameters in detail. In general terms, if we agree that the degree of (un)translatability depends on the type of the source text, we should also agree that texts exist in their own right as objects of the objective reality, created with no purpose whatever. They may have interpreters, but they seem not to have authors. And most importantly, they are used by translators as translation objects for the sake of translation itself. That is, the purpose of translation is completely ignored here.

Upon the whole, the traditional, i.e. linguistic, theory of translation uses the equivalence-oriented approach (I prefer to call it text-oriented). I fully agree with Werner Koller who argues that "the range of the equivalence-oriented approach and the possibilities it offers for systematic description and explanation of translational phenomena are, however, limited" [15]. The reason is the lack of attention to extra-lingual factors that influence the translation process and its outcome. Previously, I have argued that the text-oriented approach seems to be inadequate for the task of revealing the intrinsic nature of translation as a form of human activity. When a ST is perceived as an independent and self-sufficient entity that exists in a vacuum, in isolation from the environment in which it has been produced, Translation Studies become incapable of revealing the whole complex of factors, both lingual and extra-lingual, that impact the translation process and must be taken into account by any translator or interpreter who feels responsible for the results of his/her professional activity [16, p.93]. Therefore, our task is to offer another approach that would possess a greater explanatory power.

The New Translation Paradigm

I have mentioned above the communicative-functional approach to translation. That is what I call the new paradigm in Translation Studies formulated over the recent decade. This paradigm is rooted mainly in the theory of Eugene Nida and skopos theory of Hans Vermeer and Katharina Reiß [17; 18] developed by Christiane Nord [19]. Thus, the communicative-functional approach is a result of absorbing the main ideas voiced by adherers of what is known in the Western Translation Studies as the functionalist approach, and developing them ad maximum. "Skopos theory concentrates mainly on the purpose of the translation, which determines the translation methods and strategies that are to be employed in order to produce a functionally adequate result… Hence, two main points for the translator to keep in mind is knowing why a ST is to be translated and what the function of the TT will be" [3, p.81]. In essence, this approach belongs to the domain of anthropological paradigm in Translation Studies. I claim that with the development of this approach, the process of translation has acquired, so to speak, a "human face".

The communicative-functional approach implies consideration of a translation event in a specific, frequently imaginary, yet realistic environment within which this even happens or *may* happen. Instead of the term "environment" we may use a more traditional term "communicative situation". The latter seems to be more precise, as it implies an interaction of human beings. The necessity to interact arises when any substantive work performed by people cannot be done unless they communicate. In case of communication across languages and cultures, mediation by a translator/interpreter is needed. It is self-evident that the mediating translator is supposed to take into consideration the aims with which the communication actors get engaged into the communication process, the needs and requirements of their substantive work, possible or definite ways in which they will use the target text produced. In fact, the first questions the translator is supposed to ask are "when, where, why and for whom I translate" and what results should be achieved by means of translation. The answers to the questions would help the translator understand the nature of the CST [20, p.1450], i.e. the communicative situation of translation. Only after the translator has realized the needs and expectations of the target audience, he/she is able to understand and formulate the purpose of translation. In general, the purpose of translation is not to simply produce a text that would be acknowledged as equivalent to the ST by an idle outsider who is capable of comparing the TT to the ST. In real life it is communication actors as well as the translation commissioner who eagerly or reluctantly assess the translation in terms of its usefulness for the activities they perform. The purpose of translation is to create a text that would serve as an effective tool used in performing the substantive activity by the communication actors.

It follows that translation must be viewed as both the tool of communication and the tool of any substantive work being done by communication actors. Any common activity is performed in various communicative situations. The communicative situations in which translation is performed are strikingly diverse. Yet, despite this diversity, all of them fall into two main categories: 1) situations in which translation is initially planned

(CST-1 – communicative situations of translation of the 1st type), and 2) situations in which translation is not initially planned (CST-2 – communicative situations of the 2nd type). In the first class of situations the text is addressed directly to the audience that speaks another language. In the second class of situations the text is addressed to the audience speaking the same language, and only after that the translation is made, in a different setting, culture and time.

In any of the two categories of communicative situations various translation strategies can be used by a translator.

Translation strategy is one of the most mysterious concepts of Translation Studies, and is ambiguous in its meaning. Definitions of translation strategy range from the broadest definitions possible to the most specific ones. Some scholars define translation strategy as "the art of translation or a program of the translator's behavior" while others use the term in the meaning of "a way or method of rendering a certain linguistic unit from one language to another". In the latter meaning the term is synonymous to "a means of translation" or even "transformation" (e.g., "strategies of rendering abbreviations").

In accordance with the communicative-functional approach, I have defined translation strategy as a general program of the translator's activity worked out on the basis of the general approach to translation in a specific communicative situation (CST), determined by the particular parameters of the situation and the translation goal and, in its turn, determining the character of the translator's professional behavior [20, p.1450]. The choice of the strategy to be used is not free. It depends on parameters of the communicative situation, primarily, on extra-lingual factors among which the most significant are the purpose of translation, the needs and expectations of the target text recipients and the specifics of their substantive activity as well as the way in which the TT will be used. Thus, a translation strategy must conform to the communicative situation and is expected to ensure the achievement of the purpose of translation.

Despite the diversity of communicative situations in which translation/interpreting is performed, the number of translation strategies used is limited. I would say, in passing, that I do not accept Venuti's proposal to differentiate between two strategies: domestication and foreignizing [21], an idea first voiced by F. Schleiermacher. I think that translation strategies do not differ in the extent to which a target text conforms to the norms and rules of the target language and culture. They differ in the combination of tactics, i.e. specific actions performed by the translator to achieve the desired goal, in the extent to which the purpose of the TT production corresponds to the purpose of the ST production. In the article cited above I offered a classification of translation strategies that include three types:

1) The strategy of communicative translation. This type of translation strategy may be defined as the program of translation activity aimed to ensure the communicative effect desired and required by the ST author. The strategy of communicative translation is most appropriate in the CST-1 as well as in some varieties of CST-2.

2) *The strategy of tertiary translation*. This translation strategy can be defined as a program of translation activity aimed at satisfying the needs of a third person who plays a role that differs from the role of the initial communication actors and whose goal is not in line with their goals.

3) The strategy of redirection. The strategy of redirection is a general program of translation activities aimed at producing a target text addressed to an audience with different social characteristics (as compared with the ST audience). Needless to say that the same communicative effect is not desired, expected or planned when the strategy of redirection is applied [20, p.1450-1452].

It is clear that application of different translation strategies in different communicative situations results in producing texts that are different in terms of their content and form, even when the same text is translated in different situations.

Translatability: Communicative-Functional Approach

A question arises: how come that the content of the target text may differ significantly from that of the source text? I can answer the question in the following way: much depends upon the amount of information that must be transferred into the TT, i.e. information which is relevant for the TT recipient and/or the commissioner of the translation. One should agree that any text contains various types of information (cognitive, aesthetic, emotional, operational), and very often the text recipient is not interested in receiving all types of information. In the recipient's perception, information can be absolutely relevant, less relevant and not at all relevant. Therefore, the translator's task is to decide what information is needed by the TT recipient to perform his/her substantive activity, i.e. to find out what information is relevant for the TT recipient. The degree of relevance of the information is determined taking into account the specifics of the communicative

situation, the needs and expectations of the TT recipient and, accordingly, the purpose of translation. Not incidentally, the concept of "translation brief" has been developed within the skopos-theory: "it is the translation brief (with its specification of addressed audience, time and place of reception etc.) that determines which items from the ST offer of information has to be transferred in the translation process" [22, p.61]. Usually, translation brief is not explicitly formulated by the translation recipient and/or commissioner. It is the analysis of the communicative situation as a whole which results in the translator's understanding of it.

True, the source text may contain linguistic and speech units which have no equivalents in the TL because of the gap between the languages and cultures. Adherers of the text-oriented approach to translation would say that it is a reason of a low degree of translatability. It is not always the case. The matter is that quite frequently the elements which are so hard "to translate" are of no relevance for the TT users. Suffice it to adduce to following example: In the high-speed train "Lastochka", following the route Nizhny Novgorod - Moscow, you can hear the announcement: «Через несколько минут наш поезд прибудет в *город трудовой доблести и славы* Орехово-Зуево». The word-for-word translation can be as follows: "In a few minutes, our train will arrive in *the city of labor valor and fame* Orekhovo-Zuevo. I doubt that "the city of labor valor and fame" is a happy translation: the mentality of native English speakers lacks the concept of "labor valor and fame". There are some interlingual matches (valour, prowess, heroism), but how do you explain to a manager of an English company or a worker on a conveyor in Detroit why and how to show labor valor/heroism/bravery/hardy at your workplace, and even on a citywide scale? After all, all these concepts are associated primarily with military operations. Another relevant question to ask here is: Is this unit to be translated at all? After all, the purpose of the translation will be to inform English-speaking passengers about the forthcoming arrival of the train at a certain point, not more than that. So, the word-combination that seems to be untranslatable in reality does not pose any problem. It is not surprising that the English version of the announcement lacks this word-combination, which is fully in the conformity with the strategy of communicative translation.

Other examples include the abstract translation of a literary (!) text for the benefit of a publisher who would like to read a summary of the work before deciding whether to order a complete translation for publication. Obviously, in this case, part of the situational information, as well as all the aesthetic and stylistic information, is not transmitted. In this case, is it possible to talk about the principal untranslatability of such a text? Hardly. The text will be translated to the extent that is necessary to achieve the goal of translation. Will the translator deal with metaphors, puns, onomatopoeia, nonce words and euphemisms which are considered to be a challenge in terms of translatability? It's a rhetoric question. Neither will the absence of the same text type in the target language and culture pose any problem. Undoubtedly, it's the case when the specifics of the communication situation dictate the use of the strategy of tertiary translation: the purpose of translation differs from that of creating the original, but fully corresponds to the needs of the recipient of the translation.

In terms of translatability, the use of the strategy of redirection is equally optimistic. We can talk about redirection when, for example, a book originally intended for adults is translated for a children's audience (e.g., "Gulliver's Travels" by J. Swift translated by Tamara Gabbe into Russian). In this case, the composition of the work is transformed to a great extent, its content is simplified, and the style of the text changes considerably. Accordingly, the elements that may not be translated, if we apply the strategy of communicative translation, may not be relevant in the text for children. As a result, the problem of translatability becomes less acute.

Thus, if we are talking about relative translatability, then it should be admitted that it is relative not because something is lost in translation, that the translator sacrifices something, but because it should be considered *in relation* to a certain communicative situation in which translation of a text is done. Ideally, the degree of translatability should be related to the purpose of translation. The translatability of a given text can be complete if the purpose of the translation is achieved. The translatability of the same text may be limited if the purpose of the translation cannot be fully achieved in the given communicative situation. Therefore, translatability as a phenomenon is not a constant, it is relative and depends on the environment in which translation is performed.

Conclusion

We started our discussion about (un)translatability by claiming it is a myth. And it is true. Translatability as it is presented in the linguistic (text-oriented) Translation Studies is indeed a myth. For there is no point in establishing discrepancies between languages and even cultures, which, allegedly, create difficulties for the transfer of certain linguistic phenomena in translation from one language to another. These discrepancies can only be apparent if we compare structures of the two languages at the level of individual units, if we consider

individual linguistic phenomena in isolation from the text in which they are used. When we turn to the translation of the text as such, it turns out that the communicative relevance of the units which have no equivalents in the TL is negligible or even equals to zero.

Thus, what seems to be untranslatable from the point of view of Comparative Linguistics, Cultural Studies or Theory of Intercultural Communication, may not cause problems in the process of translation, i.e. may not affect the degree of translatability of the text. And it is the text that is considered as the unit of translation according to the basic premises of the communicative-functional approach to translation.

One should bear in mind that some degree of untranslatability may be stated only when transfer of a relevant linguistic phenomenon is required to achieve the purpose of translation but cannot be effected. In such cases some relevant information remains untransferred, i.e. lost in translation. Accordingly, untranslatability becomes real, not mythological.

References:

1. Myth, http://www. merriam-webster.com/dictionary/myth [Accessed: 17.08.2019].
2. https://www.thoughtco.com/what-is-myth-119883
3. GHANOONI, Ali Reza. A Review of the History of Translation Studies. In: *Theory and Practice in Language Studies,* 2012, vol.2, no1, p.77-85.
4. MOHAMMADI, B., KESHAVARZI, A. Cultural Translatability and Untranslatability: A Case Study of Translation of "Rostam and Sohrab". In: *Journal of Global Research in Education and Social Science*, 2016, no6(3), p.137-147.
5. PEDRO, Raquel de. The Translatability of Texts: A Historical Overview. In: *Meta*, 1999, XLIV, 4, p.546-559.
6. BROECK, R. van den. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. In: *Poetics Today,* 1981, vol.2, no4, p.73-87. http://www.jstor.org/stable/1772487 [Accessed: 17.08.2019]
7. FUERTES, O., VELASCO, P.A. SACRISTÁN, M. The translatability of Metaphor in LSP: application of a decision-making model. In: *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, 2001, no14, p.73-91.
8. BARTASHOVA, O., SICHINSKIY, A. Japanese-English Onomatopoeic and Mimetic Parallels: the Problem of Translatability. In: *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences,* 2014, no2, p.222-229.
9. THAWABTEH, Mohammad Ahmad. The Translatability of Euphemism and Dysphemism in Arabic-English Subtitling. In: *Lexis [Online]*, 2012, nr.7. http://journals.openedition.org/lexis/385 [Accessed: 17.08.2019]
10. ZAKARIA, Ingie. Qualifying a successful translation: a cognitive frame analysis of (un)translatability. In: *Linguistics Beyond and Within*, 2017, no3, p.229-244.
11. https://prezi.com/a6lilr-p2iz8/translatability-and-untranslatability/
12. CATFORD, J. *A Linguistic Theory of Translation.* Oxford University Press, 1965. 103 p.
13. KHARITONOVA, E. Text Types and the Problem of Translatability. In: *Russian Linguistic Bulletin,* 2017, no3(11), p.58-60. http://rulb.org/en/article/tipy-tekstov-i-problema-perevodimosti/ [Accessed: 18.08.2019].
14. СДОБНИКОВ, В.В. *Перевод и коммуникативная ситуация: монография*. Москва: Флинта: Наука, 2015. 464 с. [Sdobnikov, Vadim. Perevod i kommunikativnaya situatsiya: monografiya (Translation and Communicative Situation: monograph. Moscow, Flinta-Nauka, 2015, 464 p.)].
15. KOLLER, W. *The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies.* https://benjamins.com/online/target/articles/target.7.2.02kol [Accessed: 19.08.2019].
16. SDOBNIKOV, V. In Defense of Communicative-Functional Approach to Translation. In: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 2016, no 231, p. 92-98.
17. VERMEER, H.J. Skopos and Commission in Translational Action. In: *Readings in Translation Theory*, 1989, Helsinki: Oy Finn Lectura Ab, p.173-87.
18. REIß, K., VERMEER, H. *Towards a General Theory of Translational Action. Skopos Theory Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing, 2013. 221 p.
19. NORD, Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*, 1997, Routledge. 160 p.
20. SDOBNIKOV, V. Translation Strategy Revisited: Communicative-Functional Approach. In: *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences,* 2011, no 4(10), p.1444-1453.
21. VENUTI, L, Strategies of Translation, In: *Routledge Encyclopedia of Translation Studies, ed. by Mona Baker*. London – New York, 2005, p.240-244.
22. NORD, Ch. "Gained in Translation": How the Translator Makes the Source-Text Grow". In: *Vestnik of Nizhny Novgorod State Linguistic University,* 2011, no14, p.57-65.

Date despre autor:
Vadim SDOBNIKOV, Nizhny Novgorod Dobrolyubov State Linguistic University, Russia.

Prezentat la 29.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.108-112

LITERATURĂ, TEATRU

CZU: 82.0

MATEI CĂLINESCU: CONCEPTUL DE (RE)LECTURĂ

Diana DEMENTIEVA

Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir” din Chișinău

Textul reactualizează principalele aspecte semantice ale conceptului călinescian de (re)lectură, raportându-l la un cadru istorico-teoretic european și românesc mai larg, cel al teoriei receptării. Realizând o interpretare sintetizatoare a ideilor precedente la tema lecturii, M.Călinescu proiectează, în lucrarea sa, o proprie poziție de misit față de ceea ce numim fenomenul receptării, pe care îl circumscrie activității de (re)lectură. Evidențiind inovațiile teoreticianului, articolul caută să probeze actualitatea re-interpretării temei pentru evoluția literaturii și dezvoltarea teoriei literare în contextul cercetării științifice naționale, dar și prin raportarea la tendințele universale ale fenomenului vizat.
Cuvinte-cheie: *lectură/(re)lectură, lectură dublă, lectură virginală, cititor real/concret, cititor implicit, autor, operă literară, lizibilitate, receptare.*

MATEI CALINESCU: THE CONCEPT OF (RE)READING

The text states some opinions referring to the main aspects of the (re)reading concept of M.Călinescu, related to an European and Romanian historical and theoretical context in terms of the reader response literary theory. Realizing a synthesis of the previous theses on this topic, M.Călinescu, by his work, projects his own middle position to what we call the phenomenon of reception that he submits to the (re)reading activity. Addressing the theoretician's innovations, the article intends to demonstrate the nees of interpreting and updating the subject of the re-reader in order to support the evolution of literature and the development of literary theory in the context of national scientific research, and also to the universal tendencies of the phenomenon concerned.
Keywords: *reading/(re) reading, double reading, virginal reading, real/concrete reader, implied reader, author, literary work, readability, reception.*

Introducere

Actualitatea indubitabilă a conceptului călinescian de *(re)lectură* în contextul teoriei literare românești și europene este determinată de tendințele moderne ale științei literaturii la nivel global. Componentele triadei *scriitor – operă – cititor* s-au bucurat de un interes aparte al teoreticienilor, începând cu secolul al XVIII-lea, atunci când teoria literară s-a autodefinit ca disciplină cu statut de știință. La începutul secolului al XX-lea, preocuparea pentru *scriitor* a dominat. În următoarele decenii s-a atestat o deplasare de accent de pe *scriitor* pe *operă*. În cele din urmă, spre sfârșitul secolului, noua tendință literară a trecut prin procesul de conștientizare a așa-zisului fenomen „moartea autorului” (termenul lui R.Barthes). Afirmația a fost înțeleasă mai târziu ca una pripită, de vreme ce interesul pentru autor a revenit constant. Instanța auctorială nu poate fi exclusă totalmente din ceea ce numim creație literară, doar că la momentul actual este privită din perspectiva cititorului și a lecturii, astfel că accentul se deplasează de pe *operă* pe *receptor*. Observăm că teoria receptării se dezvoltă ca o reacție ideologico-teoretică la discursurile structuraliste și ale științei literare imanentiste. Dar, la o etapă primară, „problemele receptării au apărut odată cu primele reflecții asupra poeziei (...) acestea au căpătat, însă, pentru prima dată, statutul de probleme fundamentale ale meditației estetice la Kant” [1, p.9].

În acest cadru teoretic, conceptul lui M.Călinescu de *(re)lectură*, dezvoltat de autor în lucrarea sa *A citi, a reciti. Către o poetică a relecturii* (2003), reprezintă un răspuns, relevant la nivel naţional, dar şi mondial, la necesităţile timpului şi un apel de mobilizare în susţinerea dezvoltării teoriei literare ca disciplină prin care se realizează şi se interpretează/concretizează creaţia artistică. De fapt, intitulată, în versiunea sa iniţială, *Rereading* (1993), lucrarea a apărut pentru prima dată la Londra, într-un context teoretic fertil al teoriei receptării. Astfel, adusă peste zece ani în spaţiul teoretic românesc, cu o traducere în limba română de V.Stanciu, cercetarea a reprezentat o inovaţie şi, probabil, un răspuns afirmativ la întrebarea lui I.Fărmuş: „De ce nu avem o teorie a receptării?" [2, p.16] sau chiar un studiu paralel pentru lucrarea *Receptarea poetică*, semnată de E.Mihăilă în 1980. M.Călinescu preferă ca material demonstrativ proza, susţinând că „lectura poeziei este o altă problemă, care merită un tratament aparte" [3, p.293].

Parcursul istorico-teoreitc al ideii de receptare literară

Aşa cum s-a menţionat deja, primele discuţii despre receptarea operei de artă, fără ca acest fenomen să fie definit în termeni ştiinţifici, apar încă la Platon şi Aristotel [4, p.417- 418], dar în accepţia sa modernă acesta se datorează studiilor Şcolii de la Konstanz din anii '70 ai sec. al XX-lea, al cărei reprezentant, H.-R. Jauss, este considerat şi fondatorul esteticii receptării. Se cer a fi menţionate şi meritele lui W.Iser, care introduce conceptul de „cititor implicit", ale lui U.Eco cu al său „cititor model". Este extrem de relevantă, de asemenea, activitatea lui R.Barthes, susţinătorul relecturii, precum şi a altor teoreticieni din spaţiul european sau anglo-american.

În spaţiul teoretic românesc studiile şi interesul pentru teoria receptării au apărut relativ târziu, M.Călinescu fiind un pionier în acest sens. Conştientizarea existenţei unui destinatar la capătul opus al discursului literar-artistic (mai întâi de către autorul-scriitor, mai apoi de către interpreţi, critici, teoreticieni) începe încă în *Cuvântul către cititori* la Dosoftei [5, p.40]. Ideea este continuată de M.Costin, care ia în discuţie „particularităţile actului receptării de către cititor" [5, p.41]. Mai târziu, D.Cantemir susţine că „nivelul priceperii emotive a frumosului artistic e în dependenţă nu numai de caracterul operei create, ci şi de posibilităţile intelectuale, de gradul sensibilităţii şi culturii estetice ale consumatorului de artă" [5, p.45]. În perioada din prima jumătatea a secolului al XVIII-lea, D.Gusti anticipă ideea identificării cititorului cu poezia [5, p.48]. Drept rezultat, în primele decenii ale secolului al XIX-lea apare, în preocupările cărturarilor, şi problema funcţiei sociale a artei, ceea ce ar reprezenta o conceptualizare puerilă a *cititorului real* (*concret*) [5, p.49]. Punctul culminant în această înşiruire cronologică a evoluţiei conceptelor de cititor şi lectură reprezintă poziţia teoretică a lui I.E. Rădulescu: „Poezia îşi are limba ei, ca şi toate celelalte ştiinţe şi meşteşuguri şi, ca să o înţelegi, trebuie să o înveţi" [5, p.50-51].

Dintre multiplele lucrări semnate de M.Călinescu, *A citi, a reci. Către o poetică a (re)lecturii* serveşte un important punct de reper în domeniul pe care îl abordează sistematizând şi creând argumente teoretice inovatoare. De asemenea, lucrarea, aşa cum s-a văzut mai devreme din încercarea de a prezenta cronologic evoluţia unei teorii a receptării printre cărturarii, scriitorii şi apoi teoreticienii români, se consideră a fi una dintre primele cărţi de conceptualizare a hermeneuticii literare. Celelalte încercări, precum cea a lui P.Cornea în *Interpretare şi raţionalitate*, au fost categorisite drept mai puţin relevante din punctul de vedere al instrumentelor folosite – străine contextului de interpretare (ideologice sau psihologice). În schimb, abordarea lui M.Călinescu rezidă în folosirea unui instrumentar adecvat hermeneuticii literare, pe care o rezumă la activitatea de (re)lectură.

Principalele premise ale conceptului călinescian de (re)lectură

Maniera în care M.Călinescu a interpretat fenomenul receptării se subordonează propriului concept de *(re)lectură*, apoi şi celui de *re-scriere*. Inspirându-se din modelul lui Henry James, din *Viaţa particulară* (nuvelă pe care o analizează în paginile cărţii sale), autorul însuşi a dezvăluit indicii hermeneutici centrali ai lucrării sale, provocându-l pe cititor să re-citească, să divulge „secretivitatea" [3, p.248]. Probabil că analiza acestei nuvele, încadrată în structura studiului său, reprezintă o cheie de lectură, o deconspirare a tainei, a enigmei despre care chiar teoreticianul susţine că unii autori o „dăruie" cititorilor iniţiaţi spre interpretare.

Noile descoperiri din domeniul ştiinţelor cognitive demonstrează existenţa unor neuroni–oglindă, care ne fac să simulăm în mintea noastră ceea ce vedem la alţii. Presupunem că simulăm şi ceea ce citim, ne identificăm cu personajele, instanţele narative, interpretăm ceea ce citim. Astfel, cititorul ca interpret, actor, inter-

pret al textului este de fapt un re-cititor, re-scriitor. Pornind de la aceste explicaţii, vom continua să analizăm conceptul lui M.Călinescu din această perspectivă. Vom interpreta ceea ce a citit savantul, nouă revenindu-ne rolul re-cititorului însuşi apoi şi cel al re-scriitorului.

Cu toate că atunci când vorbim de (re)lectură şi re-cititor avem în vizor receptarea şi interpretarea literaturii artistice şi nu pe cea critică sau teoretică, totuşi prin explicaţiile ulterioare articolul respectiv va reprezenta, în termenii călinescieni, un exerciţiu practic de (re)lectură. S-ar părea că prima lectură a acestui studiu a generat mai multe întrebări decât până la ea, ceea ce presupune necesitatea stridentă a re-citirii, realizată în urma studierii şi consultării mai multor surse cu care intertextualizează autorul.

„Definiţia conceptului de cititor suferă ori de câte ori se evită realizarea unei diferenţe între diversele ipostaze în care apare: actualizat, virtual sau real. Perceput ca „persoană", „funcţie", „competenţă", „strategie textuală", conceptul de cititor nu admite o explicaţie exhaustivă şi aceasta se datorează tocmai naturii sale ambivalente, el fiind, în acelaşi timp, trăitor în ficţiune (cititorul ideal, implicit, model) şi în istorie (cititorul real, concret)" [2, p.37], cel din urmă exponent este re-cititorul lui M.Călinescu.

Re-cititorul lui Călinescu nu este sinonimul *cititorului implicit* sau al celui *model*, acestea din urmă reprezentând nişte strategii textuale, instanţe narative determinate nu de intenţia lectorială, dar tot de cea auctorială. Cititorul real acceptă jocul propus de către scriitor – rolul cititorului implicit – pentru a pătrunde eficient în structura textului la toate nivelurile, acesta este o cheie de lectură oferită receptorului. Identificarea cititorului concret cu proiecţia/oglindirea sa textuală, anume– cititorul implicit, reprezentă succesul (re)lecturii. Doar re-citind receptorul poate ajunge să stabilească corespondenţe, să se autoidentifice cu „clonul" său intratextual. În termenii lui H.-R. Jauss, complementaritatea, contopirea celor două „orizonturi de aşteptare": a cititorului şi a scriitorului într-un punct strategic textual – cititorul implicit – asigură lizibilitatea operei, dar nu şi succesul ei ca valoare estetică (ne referim mai jos la acest aspect) [6, p.56].

M.Călinescu recunoaşte că apelează la metafora „bântuirii" când se gândeşte la cele trei aspecte posibile de realizare ale (re)lecturii: 1) textele ne bântuie memoria, ne obsedează; 2) textele bântuie alte texte, o manifestare a intertextualităţii; 3) noi bântuim textele. Triplul aspect al (re)lecturii sau metafora „bântuirii" reprezintă un fir roşu prin cele aproximativ 400 de pagini ale studiului.

Explicate iniţial ca două procese distincte, *lectură* şi *(re)lectură* ajung în unele puncte ale analizei să se apropie, definindu-se una prin cealaltă, sau chiar să se suprapună. Notăm în cele din urmă că poziţia lui M.Călinescu nu este una extremistă ca şi în cazul lui R.Ingarden, exponentul paradigmei clasice a lecturii lineare/ideale, sau al lui R.Barthes, care exclude ideea de primă lectură [7, p.47]. Conceptul de (re)lectură este o sinteză constructivă a tezelor anterioare studiului – o (re)lectură a acestora şi apoi o re-scriere care optează prin argumente şi exemple convingătoare pentru ambele concepte coexistente. Soluţia pentru a demonstra şi ilustra poziţia integratoare a teoreticianului s-a regăsit într-un simplu amănunt ortografic – (re)lectură.

Explicarea primară a dublului fenomen poate fi următoarea: lectura este parcurgerea rapidă a unui text linear pentru prima oară, iar (re)lectura – parcurgerea lentă a aceluiaşi text pentru a doua, a treia oară, a *n* oară, deci repetarea lecturii şi schimbarea de percepţie pe care le aduce cu ea. Un proces cu o finalitate structurală, reflexivă şi autoreflexivă. Dacă a citi are un singur sens – linear, atunci a re-citi – cel de a merge înainte şi înapoi. Fiecare dintre ipostazele (re)lecturii sunt unice/individuale. O carte re-citită peste o perioadă nu mai este pentru noi aceeaşi carte. Aceste fluctuaţii sunt determinate de experienţa cititorului care are capacitatea de a se lărgi într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcţie de motivaţia acestuia. Aici se merită de specificat că M.Călinescu nu se referă limitat doar la experienţa estetică, fapt pentru care este criticat H.-R. Jauss, dar şi la cea socială, culturală, chiar şi biologică.

Dacă prima lectură oferă incontestabil un efect al plăcerii prin descoperirea senzaţionalului, a subiectului, a emoţiilor, (re)lectura ne ajută să înţelegem tehnica autorului, re-cititorul obţine o satisfacţie mai rafinată şi mai surprinzătoare de fiecare dată [3, p.18]. În general, întreaga interpretare a scriitorului cu privire la conceptul său de (re)lectură poate fi subsumată la câteva dihotomii. Prima lectură a unui text este un proces linear-temporal, a doua lectură permite re-cititorului să perceapă fiecare parte a lucrării în cadrul unei cunoaşteri simultane, spaţiale a întregului [3, p.31]. Aceste două tipuri de lectură nu pot fi percepute independent, fiind complementare.

În unele împrejurări, pentru cititorii cu o capacitate a minţii impunătoare [3, p.33], prima lectură poate deveni o lectură dublă, generată din încercarea de a construi textul pe măsura receptării lui [3, p.32]. Această

primă (dublă) citire impune două tipuri diferite de atenții și interese în sens diacronic şi sincronic. Astfel, prima lectură–dublă este mai lentă decât prima lectură–unică, din cauza detaliilor și a efortului focalizat în ambele sensuri din partea cititorului. Tipul acesta de lectură este văzut ca soluție pentru a scăpa de „cercul hermeneutic" (pentru a înțelege întregul textului, trebuie să ai o înțelegere prealabilă a părților, dar ca să înțelegi fiecare parte este necesară o înțelegere prealabilă a întregului). Prima lectură (dublă) înglobează citirea lineară şi pe cea circulară (re-citirea).

Caracterul circular al (re)lecturii este condiționat de specificul obiectului lecturat: opera literar-artistică. Literatura şi muzică sunt numite de G.-E. Lessing artele succesiunii, iar pictura, sculptura şi arhitectura – artele simultaneității. V.Nabokov găsește o explicație legată și de natura omului: „Nu avem un organ anatomic (cum e ochiul în cazul picturii) care să cuprindă întregul" [8, p.3]. Astfel, parafrazându-l pe R.Ingarden, determinăm că temporalitatea obiectului estetic literar este o particularitate de care nu putem scăpa.

Dimensiunea temporală a operei determină inclusiv variabilitatea și unicitatea fiecărei (re)lecturi în parte. „Două concretizări ale aceleiaşi opere, fie chiar aparţinând aceluiaşi cititor, nu vor fi niciodată identice, în primul rând din cauza dimensiunii temporal-istorice în care se desfăşoară orice lectură. Din această perspectivă fiecare act de lectură este absolut individual" [3, p.42]. Concretizarea estetică a unei opere necesită în mod inevitabil cooperarea din partea cititorului, această funcţie a receptorului combate argumentul precum că opera de artă literară există dintr-o dată în toată amploarea ei, pentru că toate părțile lucrării sunt deja scrise.

Cronologic, etapele de primă lectură și apoi (re)lectură pot fi anticipate de o lectură virginală: înainte de a se apropia de un text, cititorul are anumite aşteptări, apărute din familiarizarea cu genul de scriere şi alte supoziții privind cartea în chestiune. În acest punct, lectura virginală se identifică cu „orizontul de aşteptare" al lui H.-R. Jauss. Fondatorul teoriei receptării substituie prioritatea temporală a primei lecturi cu prioritatea estetică a (re)lecturii. Adevărata problemă nu este în a determina prioritatea cronologică a lecturii și (re)lecturii, ci în a înțelege care dintre ele ne oferă posibilități de apreciere mai sigure și care generează o evaluare estetică productivă, creatoare. Situat între cele două poziții contradictorii, pe de o parte R.Ingarden cu a sa lectură primă/lineară/solitară/continuă/ideală, iar de cealaltă parte R.Barthes cu re-citirea percepută ca pe o componentă pre-determinată fenomenului literar, M.Călinescu admite ambele posibilități, susținând existența a două tipuri de texte: *texte de citit* şi de *texte de scris*, care, la rândul lor, presupun automat două modele de lectură: *lectură singulară/pasivă/lineară* şi, respectiv, *lectură activă/productivă*, adică *(re)lectura*.

Un alt aspect pe care îl analizează M.Călinescu în raport cu termenul de (re)lectură este paradoxul lizibilității. Ca să capteze interesul cititorului, opera trebuie să fie în același timp accesibilă în așa fel încât receptorul să nu-și piardă interesul în procesul lecturii, dar și dificilă pentru a-l incita și captiva [3, p.254]. W.Iser susține că opera este o structură lacunară intenționată de către autor [9, p.115-116]. Valoarea estetică a unei lucrări nu rezidă în caracterul ei lizibil, ci, dimpotrivă, în nefamiliaritatea acesteia. Lizibilitatea este inamicul (re)lecturii. Pornind de la aceste explicații, M.Călinescu consideră *În căutarea timpului pierdut* cea mai recitibilă operă din literatura universală, iar din contextul românesc pe cea a lui M.I. Caragiale, *Craii de Curtea-veche*. O pagină citită din această carte consumă cantitatea de atenție pe care ar cere-o un roman lizibil.

Istoria literaturii se împarte în două perioade: etapa *lecturii intensive* (oamenii re-citeau puține texte: Biblia, textele religioase) și cea a *lecturii extensive* (variată, de divertisment) [3, p.97]. Nu putem însă afirma cu desăvârșire că astăzi nu lecturăm intensiv, literatura modernistă și postmodernistă este un argument în acest sens. Astăzi cele două tipuri de lectură coexistă așa precum există două tipuri de texte care le generează.

Concluzii

Varietatea noțiunilor (lectură, (re)lectură, prima lectură (dublă), lectură virginală) care desemnează lectura ca fenomen intrinsec creației literare ar putea fi înțeleasă aplicând o operație sintetizatoare-formatoare, poziția pe care M.Călinescu o adaptează și ca strategie a lucrării sale: înțelegem că toate aceste tipologii reprezintă doar niște grade ale actului sau procesului co-creator de interpretare, nu a celui simplu de citire. Cititorul este liber (de fapt, condiționat de orizontul său de așteptare, motivație intrinsecă, scop ș.a.m.d.) de a se opri la orice etapă a acestui parcurs de re-scriere prin (re)lectură.

În *Epilogul* lucrării sale, M.Călinescu recunoaște că ideea acestei cărți i-a venit din dorința de a demasca secretele cărților citite [3, p.287]. Datorită numeroaselor reflecții, savantul reușește să clarifice misterul care îndeamnă la re-citire. „Cărțile studiate și analizate de M.Călinescu învie, prin cartea sa, în sufletul nostru.

(...) Recitirea poate fi, dacă e practicată cum ne-a învățat M.Călinescu, un mijloc de a ne recăpăta trupurile la judecata de apoi a cititului veritabil" a declarat H.-R. Patapievici [10]. Însuși autorul afirmă că „lectura literară implică întotdeauna un coeficient mai mare sau mai mic, conștient sau mai puțin conștient de introspecție sau de lectură de sine. În acest sens ea are şi o dimensiune autobiografică. Teoria lecturii, oricât aspiră la un ideal de impersonalitate, nu poate fi nici ea străină de introspecție, și deci de autobiografie". Învățăm de la M.Proust că, citind, devenim cititorii propriului sine, iar opera e doar un instrument optic [3, p.39], un prototip al universului, al „textului infinit" [7]. Deci, (re)lectura este întotdeauna intertextuală/întratextuală și interumană/intraumană.

În fine, înțelegerea termenului lui M.Călinescuse deschide cel puțin în două sensuri: unul așa cum este dezvoltat de către autor în lucrarea sa, cu sensul de lectură ca *(re)lectură*. Aceasta anulează ideea de receptare dintr-o singură lectură, „lectură unică", lineară. În privința cititorului, opera literară este oarecum sceptică şi mereu ironică. Îndoiala și ambiguitatea sensurilor generează multiple posibilități de interpretare, decelabile doar la (re)lectură.

Iar în cel de-al doilea sens, mai larg, conceptul călinescian de *(re)lectură* este înțeles ca reîntoarcere la teoria receptării. Apărută în contextul teoretic european, ideea de receptare a rămas mult timp fără ecou în exegeza literară românească. În Occident, fenomenul receptării s-a dezvoltat alături de așa teorii, precum feminismul, deconstructivismul, post-freudismul, datorate indeterminismului și subiectivismului culturii postmoderne de după cel de-al Doilea Război Mondial. Studiul lui M.Călinescu constituie o imagine de sinteză, care înglobează tendințele mondiale ale fenomenului, înscriind o pagină importantă în istoria teoriei literare românești.

Referințe:

1. MIHĂILĂ, E. *Receptarea poetică.* București: Eminescu, 1980. 218 p.
2. FĂRMUȘ, I. *Privind înapoi, cititorul. Ipostaze ale lectorului în proza românească.* București: Cartea Românească, 2003, p.7-63. ISBN: 978-973-23-3019-7
3. CĂLINESCU, M. *A citi, a (re)citi. Către o poetică a (re)lecturii* – cu un capitol inedit despre Mateiu, I. Caragiale (2002), trad. din lb. engleză de Virgil Stanciu. Iași: Polirom, 2003. 405 p. ISBN: 973-681-175-1
4. GRATI, A. *Dicționar de teorie literară. 1001 de concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*. Chișinău: ARC, 2018. 554 p. ISBN: 978-9975-0-0160-1
5. MELNIC, T. *Teoria literară..* Chișinău: CEP USM, 2010, p.3-60. ISBN: 978-9975-71-024-4
6. JAUSS, H.-R. *Experiența estetică și hermeneutica literară.* București: Univers, 1983. 502 p.
7. BARTHES, R. *Plăcerea textului*. *Roland Barthes despre Roland Barthes. Lecția: Eseu*. / Traducere de Marian Papahagi și Sorina Danaila. Chișinău: Cartier, 2006, p.7-57. ISBN: 978-9975-79-400-8
8. NABOKOV, V. *Lectures on Literature.* San Diego: Bruccoli Clark; Harcourt, Inc., 1982.
9. ISER, W. *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*. / Traducere din limba germană, note și prefață de Romanița Constantinescu. Pitești: Paralela 45, 2006. 470 p. ISBN: (10) 973-697-810-9, ISBN: (13) 978-973-697-810-4
10. www.humanitas.ro [Accesat: 10.02.2019]

Date despre autor:
Diana DEMENTIEVA, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umaniste,* Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir", din Chișinău; învățătoare la Școala Primară de Creativitate și Inventică „Prometeu-Junior", mun. Chișinău.
E-mail: dementievad@mail.ru, dementieva23diana@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2348-9094

Prezentat la 22.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.113-121

CZU: 821.135.1-2(478).09

IPOSTAZE ALE PERSONAJULUI SALIERI DIN OPERA DRAMATICĂ *ACHITAREA LUI SALIERI* DE C.CHEIANU

Ina DRIGA
Universitatea de Stat din Moldova

În prezenta lucrare ne-am propus să urmărim ipostazele ce îl definesc pe personajul Salieri din opera dramatică *Achitarea lui Salieri*, de C.Cheianu. Tradiţional, personajul dramatic este un construct textual, fiind caracterizat în funcţie de numele care i-a fost atribuit, de rolul său executat pe parcursul intrigii şi al întregii acţiuni, dar nemijlocit personajul dramatic este caracterizat şi de propriul său discurs.

Dramaturgul C.Cheianu încearcă să nu prezinte exagerat portretul negativ al personajului Salieri, dar latura umană a personalităţii sale este repede umbrită de virulenţa discursului său. Analiza discursului personajelor oferă o serie de informaţii privind modalităţile de individualizare şi caracterizare a personajelor dramatice.

Cuvinte-cheie: *personaj dramatic, pragmatică, discurs dramatic, ipostaze ale personajului.*

HYPOSTASES OF SALIERI CHARACTER IN THE DRAMATIC OPERA
***ACHITAREA LUI SALIERI* BY C.CHEIANU**

We intend to pursue, in our work, the hypostases that define Salieri as a character, in the dramatic opera *Achitarea lui Salieri* by C.Cheianu. Traditionally, the dramatic character is a textual construct, being characterized by the name assigned to it, by its role played throughout the intrigue and the whole action, but the dramatic character is also characterized by his own discourse.

The playwright C.Cheianu attempts not to exaggerate the negative portrait of Salieri as a character, but the human side of his personality is quickly shaded by the virulence of his speech.

The character discourse analysis provides a series of information on how to personalize and characterize dramatic characters.

Keywords: *dramatic, pragmatic character, dramatic speech, hypostases of the character.*

Introducere. Personajul dramatic – fundamentări teoretice

În ultimii ani, cercetarea literară a dat dovadă de un interes constant pentru procesul lecturii, analiza operei a fost în bună măsură abandonată în favoarea discutării relaţiei ei cu cititorul.

Din perspectiva unei pragmatici a vorbirii personajelor, această lume fictivă ne interesează, pe de o parte, prin regulile ei constituitive, iar pe de alta – în relaţie cu ceea ce spune ea despre limbaj în general. De aceea, analiza textului literar este pentru noi şi un prilej de a discuta posibilităţile fiinţei umane de a comunica şi de a se comunica pe sine, de a-şi împlini impulsul creator cu sau împotriva convenţiilor impuse de limbaj.

Dacă pornim de la *Poetica* lui Aristotel, atunci acceptăm ideea că personajul este introdus de dragul acţiunii. Dar dacă ne gândim la drumul personajului în teatrul naturist şi expresionist, la Stinderg (*Pelicanul*) sau Iben (*Nora*), la teatrul absurdului (*Aşteptându-l pe Godot* al lui Beckett) sau la noile forme/formule de teatru poetic (*Oxygen* al lui Viripaev sau *fuck.you. eu.ro.pa* a Nicoletei Esinescu, textele lui Garcia etc.), intriga se disipează la maximum, iar personajul înghite tot ce este în jurul său, preocupat doar să se exprime pe sine.

Personajul dramatic este o componentă a universului reprezentat, în vreme ce actorul aparţine universului scenic. În general, personajul se confundă cu actorul, ceea ce atrage atenţia asupra dublului său statut: de a aparţine în acelaşi timp şi lumii fictive şi universului real al scenei, unde este încarnat de către un actor. E o fiinţă de hârtie care iubeşte, suferă, moare, dar şi o fiinţă în carne şi oase care rosteşte cuvintele, face gesturi prin care se transmite acţiunea de a iubi, a suferi etc. Tocmai de aceea textul dramatic nu restituie niciodată imaginea sa integrală, personajul ca fiinţă fictivă nu are chip şi corp; în consecinţă, nu are nici portret cum ne-a obişnuit epica. El beneficiază doar de nişte elemente de identificare ce îl plasează într-un anumit orizont (precizările iniţiale referitoare la sex, vârstă, rolul social sau familial etc.).

Tradiţional, personajul dramatic este un construct textual, fiind caracterizat în funcţie de numele care i-a fost atribuit, de rolul său executat pe parcursul intrigii şi al întregii acţiuni, dar nemijlocit personajul dramatic este caracterizat şi de propriul său discurs.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.113-121

Conceptul de personaj dramatic solicită o activitate susținută de identificare a configurației acestuia, de repetarea informației care îi va da conturul.

Primele sugestii și nominalizări asupra personajelor sunt întâlnite în listele de nume (așa-numitele *dramatis – personae*). Aceastea reprezintă un suport veridic pentru lansarea conotațiilor asupra interpretărilor ulterioare, numele fiind de preț pentru o încadrare istorică, culturală, socială. Personajul este, de asemenea, definit prin felul și gradul de implicare în textul dramatic și prin acțiunile pe care le face. Personajul este caracterizat și prin propriul limbaj, prin replici, dialog, monolog – toate îi crează o imagine aparte ce îl completează.

Opera dramatică, prin complexitatea și dinamica ei, creează viața, oamenii. În raport cu amploarea construcției dramatice variază și numărul personajelor. Fie că sunt individuale sau colective, personajele sunt urmărite în devenirea lor fizică, psihică, materială, raportate la perioada căreia îi aparțin, fiind observabile din punctul de vedere al vizibilităților.

Prin personaje se stabilesc legăturile dintre planurile operei, se comunică intențiile și concepțiile scriitorului, se dinamizează acțiunea. Chiar numele lor devin semnificative. Adeseori, scriitorul insistă asupra observării mediului, a spațiului în care se mișcă personajul, acestea devenind posibilități de a reliefa caracterul lor. Observarea amănuntelor, notarea lor le punem în legătură cu viziunea obiectivă a scriitorului. Când obiectivul scriitorului se fixează asupra personajului, acesta devine exponențial pentru o societate anume, căreia îi aparține.

De cele mai multe ori, prin nume, autorul își fixează eroul într-un mediu social, anticipează o anumită trăsătură de caracter sau informează cititorul în legătură cu ocupația acestuia. Faptele, cuvintele, monologul interior, locul în care stau, părerile celor din jur, punctul de vedere al scriitorului sunt tot atâtea posibilități de a sublinia caracterul personajului.

Mesajul operei se comunică tocmai prin personaj, principal sau secundar, astfel el devine purtătorul de cuvânt al scriitorului. Personajele se caracterizează, în principal, prin vorbire și comportament [3, p.94].

Personajul (*persona*, lat. – *mască de teatru, rol, actor*) este o prezență prin intermediul căreia scriitorul își exprimă indirect concepțiile, reprezentările, ideile în opera dramatică ca instanță narativă principală; personajul reprezintă un element esențial în structura textului dramatic. Reprezentând oameni transfigurați artistic, ființe imaginate de scriitor, devenite actanți ai întâmplărilor narate sau prezentate ca acțiuni scenice, personajele au fost numite în chip diferit de teoreticienii artei literare: *ființă de hârtie* (R.Barthes), *ființă ficțională* (Toma Pavel), *actant* (A.J. Greimas), *actor* (J.Lintvelt), *erou* (M.Bahtin, J.Lintvelt) etc.

În Dicționarul de termeni literari, criticul Mircea Anghelescu definește personajul literar ca *persoană, prezentată după realitate, sau rod al ficțiunii, care apare într-o operă epică sau dramatică, fiind integrată prin intermediul limbajului în sistemul de interacțiuni al acesteia* [1, p.179].

Personajul dramatic reprezintă un element indispensabil al construcției dramatice, prin intervențiile, dialogurile și monologurile pe baza cărora se formează subiectul și, nemijlocit, conflictul dramatic. Caracterizarea personajului se face gradat prin succesiunea de scene și replici, atitudini spre trăsăturile de maximă expresivitate.

Pentru cine știe să citească, basarabenii care au scris teatrul după 1990 au marcat un important viraj dinspre Ostrovsky, Gogol, Cehov, Vahtangov și Șciukin spre Beckett, Ionesco, Caragiale, Pirandello, Silvian, Purcărete.

Pe Constantin Cheianu îl considerăm unul dintre lideri, nu doar pentru că scrie teatru într-o limbă română modernă și ductilă, textele lui Constantin Cheianu, chiar dacă abordează teme generale, sunt scrise într-o expresivă limbă română.

Dramartugiei basarabene din anii 1990 i s-a dat șansa de a exista în același timp și spațiu în care a fost scrisă și de a dialoga în mod viu cu teatrul și cu publicul. Dramaturgii V.Butnaru, C.Cheianu, N.Negru, I.Nechit, A.Roșca, M.Șleahtischi și N.Leahu relevează efortul comun de a fundamenta noi formule de creație în ultimul deceniu al secolului trecut, dramaturgii din Republica Moldova cunosc o ascensiune în plan creativ, aliați treatrului post-modernist și post-dramatic.

Piesa *Achitarea lui Salieri*, scrisă de C.Cheianu, alcătuiește compartimentul intitulat *Spectacolul destinului*. Îl putem denumi și ciclul temporal, după motivul central în jurul căruia sunt axate: omul confruntat cu propria lui soartă, dar și cu imensitatea timpului în ecuația și în limitele căruia se vede încarcerat, neputincios să-i stăvilească curgerea sau să-l întoarcă înapoi, omul supus invariabil istovirii și dispariției, odată cu faptele și făptuirile sale bune sau rele. Și tot acolo, prezența consolitoare de această dată, ilustrând un faimos dicton

despre durata artei care străbate vremurile, timpul care își spune ultimul cuvânt prin memoria urmașilor, demitizând sau perpetuând miturile create câte unui personaj.

Nu oricine are parte de achitare în postumitate asemenea compozitorului Salieri, din *Achitarea lui Salieri*, bănuit că l-ar fi otrăvit, din invidie, pe confratele său Mozart și care, peste ani, ajuns în azil, își face un proces de conștiință. Nu are importanță dacă martorii procesului de judecată sunt imaginari sau că mărturiile lor sunt strâmbe. Conștiința vinovată își caută un echilibru.

Încă de mic Mozart a dat dovada geniului său muzical. La vârsta de nici cinci ani, înainte de a ști să scrie, micul Mozart a compus câteva piese pentru pian, transcrise imediat de către tatăl său.

Cauza morții lui Mozart nu este clară. Medicina modernă tinde să considere că a fost vorba despre o infecție de streptococi, care a fost tratată în mod neadecvat și, ca urmare, s-a produs o insuficiență cardiacă ce a afectat și alte organe. Speculațiile nu au lipsit, bănuindu-se otrăvirea pusă la cale de rivali, cum ar fi fost Antonio Salieri.

Versiunea a devenit celebră și datorită filmului lui Milos Forman, *Amadeus*, care a câștigat nu mai puțin de opt premii Oscar. În scurta sa viață de 35 de ani Mozart a compus un număr enorm de piese muzicale, cele mai multe neegalate în frumusețe și profunzime.

În anul 1997, la Milan, a avut loc un proces judiciar unde s-a examinat cazul crimei cu o vechime de peste 200 de ani, acuzatul fiind Antonio Salieri – cazul cu referire la otrăvirea lui Mozart. Salieri a fost achitat abia după 200 de ani, dar oricum în memoria omenirii el rămâne a fi un asasin în cazul morții misterioase a lui Mozart.

Mitul otrăvirii lui Mozart de către Salieri este reflectat în diverse creații și publicații, filme, precum: *Mozart și Salieri* de A.S. Puşkin, piesa *Amadeus* scrisă de dramaturgul Peter Shaffer. Ideea asasinării lui Mozart prin otrăvire a fost vehiculată și în opera lui N.A. Rimsky-Korsakov intitulată *Mozart și Salieri*, iar regizorul M.Forman a ecranizat același subiect în filmul *Amadeus.*

C.Cheianu, la fel ca și mulți alți scriitori, compozitori, critici, regizori, precum: N.Ardens, A.S. Puşkin, Peter Shaffer, M.Forman, relevează cu succes în cadrul piesei *Achitarea lui Salieri* același subiect. Scopul lui C.Cheianu fiind acela de a-i da *Cezarului* (lui Salieri) ce este a *Cezarului*. Datorită acestei piese putem examina personajele atât *en face*, cât și *en plofil*. C.Cheianu re-creează o versiune juridico-dramatică a circumstanțelor morții lui Mozart.

Salieri, fiind un compozitor destul de talentat, este copleșit de dorul de genialitate, talentul lui Salieri este superior geniului Mozart.

În piesa *Achitarea lui Salieri*, principiul istorismului este respectat, actualizându-se problematica etico-filosofică a mitului. În spirit postmodernist, C.Cheianu creează un mit – al dorinței omului talentat de a rămâne viu în analele istoriei chiar și prin asasinarea reală sau inventivă a unui geniu precum Mozart. C.Cheianu rescrie soarta omului de artă. Se recurge la accentuarea semnificației istorico-sociale, la prezentarea moravurilor, a relațiilor sociale și a transformărilor colective cu urmări asupra psihologiei umane.

În piesa lui C.Cheianu are loc tragedia geniului care trăiește într-o societate indiferentă și tragedia omului talentat care vrea să devină geniu.

Piesa lui C.Cheianu este marcată de tragism, se surprinde un dublu echilibru între dramatic și juridic. Autorul este totuși în căutarea continuă a altor cauze care au adus la tragedie, creând un tablou dramatic autentic. Prin vocile personajelor sale el răspunde la întrebările: *Care este cauza morții lui Mozart?* Răspunsul este *indiferența, moda trecătoare, publicul*. La întrebarea *Este adevărat că Salieri l-a otrăvit pe Mozart?* se răspunde cu: *genial, fals, absurditate, minciuni, totul e posibil.*

Dramaturgul C.Cheianu, ascuns după masca Procurorului, dialoghează cu personajele-martori. El le îndeamnă să privească aceeași peliculă de la un capăt la altul pentru a demonstra falsitatea crimei.

Întrebați în ce relație erau Salieri și Mozart, personajele lui C.Cheianu răspund: *Erau amici, nu?* (Bethoven), *erau prieteni* (Cavalieri), *erau mari amici* (Lorenzo de Ponte).

Alții afirmau că era invidie, care a adus în cele din urmă la crimă. În piesa lui C.Cheianu nu doar Salieri, dar, în parte, fiecare personaj își asumă drepturi și decizii majore, incompatibile cu calitățile lor umane. Drama lui C.Cheianu este constituită dintr-o succesiune logică de întrebări și răspunsuri. Pentru autorul piesei, Salieri este un *el* supus unor adevărate probe atât de către personaje, cât și de către autor. În piesă ambele personaje sunt principale, doar că Salieri este personajul principal *in prezentia*, iar Mozart – un personaj *in absentia.*

Istoria se grabește, nu dispune de timp sa-l asculte pe Salieri, monologul lui conține doar câteva puncte de suspensie, fraze inițiale și fraze deschise. Limbajul personajului se reduce la zero, se ascultă monologul tăcerii. Salieri este privat de dreptul la cuvânt, precum și de dreptul de autor al crimei. Personajul Salieri nu-și asumă rolul de judecător, deși se vrea indirect a fi, fiind judecat el însuși în mod direct de către alții.

Personajele intră într-o criză a identității, într-un vid de identitate. Se iau între ghilimele numele acestora pentru a depersonaliza personajele; autorul recurge la tehnica negării duble a identității. Prin valoarea simbolică și stilistică codifică textul, își propune noi rezolvări dramatice.

Piesa lui C.Cheianu abundă în puncte de suspensie, echivocuri, ambiguități, confuzii, fragmentări. Autorul utilizează procedeul repetării aceleiași replici de către mai multe personaje. Autorul postmodern stabilește o dublă enunțare în discursul dramatic: a) Mediată, prin intermediul personajului care devine purtător de cuvânt; b) Prin didăscălii – o modalitate specifică de caracterizare a personajului din textul dramatic – care pot reprezenta o modalitate de caracterizare directă făcută din perspectiva autorului sau o modalitate de caracterizare indirectă, prin consemnarea reacțiilor personajului în raport cu anumite evenimente.

C.Cheianu introduce muzica, evidențiind polifonia piesei. Finalul piesei este dublu tragic: achitarea lui Antonio Salieri și deznodământul neordinar – moartea lui Salieri, accentuând ironia și absurditatea vieții.

Numele lui Salieri a devenit simbol al invidiei dușmănoase. În terminologia juridică și psihologică a apărut noțiunea de *sindromul Salieri* – crimă comisă din cauza invidiei profesionale.

Este cunoscut faptul că romanticii secolului al XIX-lea cultivau mitul geniului. În prezent însă, conchide M.Cărtărescu, *estetica însăși renunță la ideea de valoare absolută, la noțiuni ca geniu, capodoperă* [2, p. 65]. Prin replicile personajului Lorenzo da Ponte din piesa *Achitarea lui Salieri*, C.Cheianu demitizează cultul Geniului lui Mozart, caracterizându-l drept un tinerel scund și șters, lipsit de orice șarm și distincție, reducându-i notorietatea la o *modă trecătoare.* Același personaj real / fictiv al dramei istorice / dramaturgice Mozart – Salieri enumeră următoarele cauze pentru atribuirea calificativului de geniu lui Mozart: *Pentru că a murit de tânăr și pentru că l-au înmormântat ca pe un sărac* [C.Cheianu, p.52].

În comparație cu textele dramatice anterioare ale lui C.Cheianu, *Achitarea lui Salieri* este prima sa piesă cu caracter istoric, în care se aduce în prim-plan raportul individual-colectiv, destinul eroului singularizat dintr-o mulțime amorfă. A fost remarcată documentarea istorică exactă și impresia de verosimilitate provine din două trăsături ale piesei: adevărul istoric al evenimentelor prezentate și trăsăturile profund umane ale protagonistului. Acțiunea piesei se desfășoară la Viena, în luna aprilie, anul 1825. Salieri a fost internat în ospiciu, fiind supravegheat în permanență de doi Gardieni. Așteptând să fie pronunțată, cu exactitate, sentința, dorind să fie declarat vinovat în omorul lui Mozart, Salieri se confruntă verbal cu Procurorul și cu toți martorii care doresc sa-l achite și să-l declare nevinovat.

Un prim pas spre universul personajelor piesei *Achitarea lui Salieri* de C.Cheianu îl poate constitui vizualizarea clară a unei dinamici în implicarea personajelor pe parcursul piesei. Se reliefează faptul că personajele Salieri și Procurorul sunt prezente masiv, chiar în permanență, în majoritatea scenelor din întreaga operă, iar celelalte personaje, martorii: Beethoven, Lorenzo da Ponte, Franz Schubert, Iosif II, Constanze Nissen, Martorul X, Aloysia Lange, Caterina Cavalieri, Sophie Haibel, Gardianul I, Gardianul II, trimișii de la curte – cei care sunt invitați să depună mărturii, sunt prezenți episodic, fiecare își joacă rolul și imediat dispare, fiind invitat următorul personaj-martor.

Pentru a proiecta personajele principale pe fundalul celor episodice, autorul recurge atât la procedeele descrise antologic în teoria literară (și aici ne referim la caracterizarea directă, indirectă), cât și la trucuri originale, inedite.

Astfel, Salieri este personajul principal, deoarece participă neîntrerupt la acțiunea prezentată și este portretizat în mod direct de către martori: (Gardianul II: *(la adresa lui Salieri) Câtă grijă pentru un țicnit!* [C.Cheianu, p.146]; Procurorul: *Dumneata care ai geniu!* [C.Cheianu, p.152]; Beethoven: *Din pricina lui Salieri nu am putut obține postul de dirijor second al orchestrei imperiale…m-a bârfit împăratului.* [C.Cheianu, p.156]; Schubert: *Salieri a rămas compozitorul cel mai în vogă și pedagogul cel mai căutat.* [C.Cheianu, p.164]; Iosif II: *Antonio Salieri, cel mai strălucit dintre toți.* [C.Cheianu, p.167]; Iosif II: *Gustul lui elevat, muzica-divină, manierele rafinate.* [C.Cheianu, p.167]; Martorul X: *Salieri dispunea de tot ce-și putea dori un artist și un muritor: renume, success, bogăție etc*. [C.Cheianu, p.173]; Gardianul I: *Acum s-a cumințit, dar săptămâna trecută nu se putea vorbi cu el, se agita, delira, se arunca asupra oamenilor.* [C.Cheianu, p.188], dar și indirect prin ceea ce spune, prin acțiunile sale, prin limbaj, comportament:

- (La adresa Procurorului) Salieri: *Nimic nu-i adevărat! Fals! Nenorocitule!* [C.Cheianu, p.187]
- La adresa tuturor marotorilor și a Procurorului: *Afară cu toții! Nenorociților! Nemernicilor! Afară, procuror împuțit!* [C.Cheianu, p.187]
- (Salieri aruncă un caiet de note în Beethoven, iar acesta, la rândul său, îl aruncă spre Salieri). Salieri îl numește: *Mizerabilul!* [C.Cheianu, p.156]
- Mai apoi este invitat martorul Ponte Lorenzo care a afirmat că grație harului lui poetic Mozart și Salieri au ajuns celebri, la care Salieri a ripostat prin: *Nemernicul!* [C.Cheianu, p.158]
- Salieri: *Iar mutrele astea nenorocite! (adresând-se gardienilor)* [C.Cheianu, p.147]
- Salieri: *Doi idioți ca voi (Salier la adresa gardienilor)*. [C.Cheianu, p.147]

Reprezentând tipul intelectualului, cu viziune aparte asupra actului justiției sociale, eroul acestei drame trăiește un conflict interior puternic, fiind caracterizat mai ales prin descrierea psihologică decât prin fapte.

Analiza discursului personajelor oferă o serie de informații privind modalitățile de individualizare a personajelor utilizate de C.Cheianu. Personajele au trăiri psihice profunde, remarcăm imobilismul acțiunii, așteptarea mai mult sau mai puțin tensionantă. Personajele sunt dezorientate. Dezorientarea devine sinonimă și cu nebunia. Singurul personaj capabil să-și mențină echilibrul fiind, totuși, Procurorul – purtătorul de cuvânt al scriitorului, deoarece, cu toate constrângerile și informațiile false oferite de Salieri, el reprezintă cu demnitate justiția și nu permite că să fie acuzat pe nedrept un om nevinovat (în acest caz Salieri, care singur își dă sentința și ține cu insistență să anunțe de nenumărate ori precum că otrăvirea lui Mozart este fapta lui).

Salieri suferă de o bizară maladie: dorința de a se manifesta, de a-și impune personalitatea, de a se remarca măcar prin omorul lui Mozart, dacă nu a reușit să-l depășească pe genialul Mozart în timpul vieții. Deși fascinat de mirajul puterii, el nu poate în niciun mod să dobândească autoritate prin discursul său, oricât și-ar fi dorit, nu reușește să se impună prin forța cuvântului rostit, întrucât nici prietenii, nici cunoscuții – așa-numiții martori – și, în cele din urmă, nici Procurorul, care-i examinează cazul, nu-l cred și nu-l consideră vinovat în moartea lui Mozart, eliberându-l în cele din urmă de sub acuzații.

Nimic și nimeni nu-i poate schimba convingerea despre propria vinovăție; ca urmare, încercările Procurorului de a-l sensibiliza pe Salieri sunt sortite eșecului:

Procurorul: *Inculpatul Salieri este achitat...*

Salieri: *Nu!*

Procurorul: ... *și urmează să fie pus în libertate imediat după pronunțarea sentinței...*

Salieri: *Nimic nu-i adevărat! Fals! Nenorocitule!* [C.Cheianu, p.187]

Relația lui cu Procurorul stă sub semnul unei imposibilități a comunicării, sesizabilă chiar din primele replici ale piesei.

Procurorul: *Câtă fumusețe, câtă armonie!...*

Salieri: *Ce pricepi dumneata? De unde știi dumneata cine are geniu și cine nu are? Ce te bagi cu aprecierile dumitale, domnule profan?*

Procurorul: *Așa, așa! Foarte bine! Arde, lovește, strigă, urlă! Eu te înțeleg, mă înțelegi? Noi ne înțelegem!* [C.Cheianu, p.152]

Reluarea în trei trepte a conceptului de înțelegere edifică imaginea incomprehensiunii, care va fi profilată pe tot parcursul piesei.

Personajul Salieri se trădează încetul cu încetul și comportamentul său este ieșit din comun.

Salieri pretinde un control al acțiunii pe care îl pierde treptat, mai ales în momentul în care Procurorul anunță sentința precum că Salieri urmează să fie pus în libertate imediat, întrucât nu au fost prezentate dovezi îndeajuns, otrăvirea lui Mozart de către Salieri fiind un neadevăr, un mit zămislit de Salieri. Neputându-și stăpâni emoțiile și exprimându-și dezacordul nerecunoașterii vinovăției sale, Salieri ajunge la replici și comportament agresiv atât la adresa martorilor audiați, cât și a Procurorului imperial Annton Otis.

Salieri: *Afară cu toții! Nenorociților! Nemernicilor! Afară, procuror împuțit!* [C.Cheianu, p.187]

Întru a-l convinge pe Procuror definitiv precum că el este asasinul lui Mozart, Salieri pe parcursul întregii opere încearcă să-și manifeste dominația atât față de Procuror, cât și față de majoritatea martorilor la toate nivelurile: verbal și nonverbal. Trăirile sufletești încep să fie vehiculate de mijloacele nonverbale, cu precădere de gesturi ale mânilor, expresii mimice controlate și de mișcări ale privirii. Gestualitatea domolă nu exprimă aici supunerea sau timiditatea, ci siguranța de sine a omului conștient de propria lui forță fizică, dar și de autoritatea lui în calitate de compozitor (Salieri).

La nivel chinestezic, nervozitatea se traduce în fragmente de gesturi, cum ar fi amenințarea cu pumnul, asociată unui act comisiv, sau gestul neînsoțit de replică, deoarece între gest și mesajul verbal pe care eroul intenționa să-l rostească a intervenit autocontrolul. Întrucât martorii refuză să-i recunoască crima, Salieri pe parcursul întregii opere se aruncă asupra martorilor care îl susțin și nu-l cred vinovat de omorul lui Mozart.

(Salieri se năpustește asupra lui Beethoven, dar Gardianul îi barează calea) [C.Cheianu, p.157]

Neputându-și stăpâni emoțiile și exprimându-și dezacordul vizavi de sentința prin care nu i se recunoștea vinovăția, Salieri aruncă replici tăioase și se comportă agresiv atât cu martorii audiați, cât și cu Procurorul imperial Annton Otis.

Salieri (izbucnește): Nu, așa nu mai merge! Așa nu se mai poate! [C.Cheianu, p.169]

Ostilitatea lui înregistrează o gradație ascendentă care culminează cu reacții hionestezice și hepatice la adresa unor martori (se repede, o apucă de mână).

La răspunsul lui Beethoven, referitor la muzica lui Salieri, acesta menționează că *Muzica domnului Salieri este dulceagă și lâncedă*. [C.Cheianu, p.156] Salieri aruncă un caiet de note în Beethoven, iar acesta, la rândul său, îl aruncă spre Salieri. Salieri îl numește: *Mizerabilul!* [C.Cheianu, p.156].

Chiar din primul act al piesei avem conturată personalitatea și caracterul personajului principal Salieri, întrucât vorbele și comportamentul agresiv îi conturează personalitatea. Salieri a fost internat într-un ospiciu, era supravegheat în permanență de doi Gardieni, care i se adresau cu mare respect și admirație: *Domnule Prim-compozitor al Curții* [C.Cheianu, p.148], în schimb Salieri nu pierde nicio șansă de a-i amenința și de a-i umili.

Salieri: *Sunt bun prieten cu contele von Sedlnitzky, șeful poliției vieneze. Un cuvânt de-al meu și sunteți mort. Clar?* [C.Cheianu, p.147].

Salieri dorește să se elibereze de povara celui mai greu păcat al vieții lui, să moară mântuit să-și salveze sufletul, dar lui nu-i este recunoscută crima nici chiar de Procuror care-l simpatizează și-i admiră muzica și talentul.

Salieri: *Nimeni nu vrea să-mi recunoască crima.* [C.Cheianu, p.149]

Procurorul: *Maestre, ce întâmplare? Îl aveți în față pe cel mai mare admirator al muzicii Dumnevoastră*! [C.Cheianu, p.152]

Pe rând sunt invitați martori în procesul lui Salieri. Personajele formează un soi de orchestră bine articulată, în care toți instrumentiștii știu să-și facă intrările la momentul potrivit, ca sub bagheta unui dirijor care dă tonul, toți împreună participând la constituirea unui discurs omogen, al cărui sens este propria sa – euforică – desfășurare.

Utilizată pentru caracterizarea indirectă, tehnica reflectării multiple (pluriperspectivismului) subliniază modurile diferite în care eroul este perceput de către celelalte personaje ale dramei.

Primul martor în procesul inculpatului este Beethoven, cel care i-a fost elev lui Salieri.

La întrebarea Procurorului: Ce fel de om este inculpatul, adică Salieri, Beethoven răspunde: *Inculpatul este om cu majuscule.* [C.Cheianu, p.155]

Beethoven: *Domnul Salieri este un bun pedagog.* [C.Cheianu, p.156]

La întrebarea procurorului cu referire la cauza morții lui Mozart, Beethoven răspunde ferm convins că: *in-di-fe-ren-ța* [C.Cheianu, p.157] este cauza morții acestuia.

Referitor la presupusa otrăvire a lui Mozart de către Salieri, acesta neagă și spune că această acuzație este o minciună, un neadevăr, fiind convins că Salieri nu are nicio vină.

Mai apoi este invitat martorul Ponte Lorenzo care a afirmat că grație harului lor poetic Mozart și Salieri au ajuns celebri, la care Salieri a ripostat prin: *Nemernicul* [C.Cheianu, p.158]

Lorenzo afirmă că *Mozart și Salieri erau mari amici* [C.Cheianu, p.158]. Lorenzo da Ponta nu crede că Salieri l-ar fi otrăvit pe Mozart și susține că acestea sunt niște invenții răspândite de însuși Salieri [C.Cheianu, p.158]

Al treilea martor este soția lui Mozart, Constanze von Nissen. Constanța afirma că Mozart este cel mai mare compozitor vienez. [C.Cheianu, p.162]

Alt martor este Schubert Franz, elevul lui Mozart. Pentru acesta moartea lui Mozart a fost genială, în circumstanțe geniale. [C.Cheianu, p.164]

Schubert: *Ar fi fost genial să fie așa. În realitate însă lucrurile sunt mult mai prozaice. Adevăratul ucigaș e altul* (p.165). Schubert afirmă ca *adevăratul ucigaș ar fi Publicul.* [C.Cheianu, p.165]

Alt martor este Iosif al II-lea care este protectorul cel mai ilustru al muzicii și al compozitorilor vienezi. Antonio Salieri, afirma el, este *cel mai strălucit dintre toți muzicienii Austriei și ai Europei* [C.Cheianu, p.167] *Gustul lui este elevat, muzica–divină, manierele rafinate*. [C.Cheianu, p.167] La întrebarea dacă Salieri l-ar fi ucis pe Mozart, Iosif răspunde *Ce absurditate, ce prostie!* [C.Cheianu, p.169]

Următorul martor este Martorul X care afirmă ca Mozart nu-i era un rival lui Salieri, cu atât mai mult un rival de temut. [C.Cheianu, p.173]

Doamna Lange Aloysia, cumnata lui Mozart, era unica care punea omorul lui Mozart sub semnul incertitudinii și al întrebării, presupunând că omorul putea fi executat chiar și de Salieri.

Aloysia: *Mozart otrăvit de inculpat? Cine știe? Totul e posibil...Atunci nici nu putea să-ți treacă prin cap că Salieri ar putea să-l otrăvească pe Mozart... totul e posibil...totul a fost.* [C.Cheianu, p.175]

Un alt martor, Caterina Cavalieri, afirmă că relațiile dintre cei doi erau bune, chiar relații de prietenie, de unde și exclude posibilitatea omorârii lui Motzart de către Salieri.

Procurorul: *Doamna Cavalieri, din câte știm, Antonio Salieri nu era în relații strălucite cu Mozart?*

Cavalieri: *Cine v-a spus că nu erau în relații strălucite: Erau buni prieteni*. [C.Cheianu, p.182]

Salieri este portretizat în mod direct de către martori, dar și indirect prin ceea ce spune, prin acțiunile sale, prin limbaj, în consecință – o autocaracterizare implicită. Imaginea obținută astfel poartă un evident caracter oximoronic, paradoxal.

Pe parcursul piesei Salieri are numeroase confruntări, care se desfășoară în totalitate la nivel discursiv, sub forma unor lupte retorice, însoțite de mișcări ale privirii, de expresii faciale, care traduc stări sufletești.

Portretul lui Salieri se conturează, având la bază două dimensiuni. Pe de o parte, este vorba de inteligența, genialitatea eroului, care nu se rezumă doar la capacitatea de planificare și organizare strategică a planului său. În același timp, el se arată necruțător cu cei care nu-i recunosc vina. Nerecunoașterea vinei îi pare lui Salieri cu atât mai nedreaptă și mai surprinzătoare.

Pentru înțelegerea caracterului lui Salieri sunt relevante și relațiile cu alte personaje ale piesei. Salieri are un moment de criză, când cedează psihic (Epilogul).

Salieri: *Mi-a răpit totul! El a plecat în paradis, iar mie mi-a lăsat infernul! Mi-a refuzat până și gloria de a-l fi ucis! Am trăit două vieți! În una am adunat, iar în cealaltă totul s-a risipit! Ce nenorocire!* [C.Cheianu, p.187]

Dramaturgul încearcă să nu prezinte exagerat portretul negativ al personajului, dar latura umană a personalității sale este repede umbrită de virulența discursului său.

Comportamentul personajului este marcat de agitație și de violență. Pentru Salieri spațiul imaginar generat de dialog e atât de coerent, încât corespondentul său real nu mai are nicio importanță. Esențială rămâne doar funcția lucidă a limbajului.

O realitate preexistentă modelează discursul și viața personajului Salieri. De fiecare dată el îndeplinește un adevărat ritual**:** Protestează.

Își rezervă dreptul de a *cenzura* ceea ce i se pare nesemnificativ, eliminând ultimul cuvânt care i se pare de prisos. Salieri nu e numai personaj, ci e și regizor, el dirijează discuția, dă tonul comentariilor, întreabă, răspunde la întrebări, neluâdu-le în seamă pe cele ce i se par lipsite de importanță.

Procurorul a pus pe cântarul justiției toate probele, a audiat toți martorii și într-un final a lăsat balanța șă arate, în condiții de independență și imparțialitate, unde este dreptatea.

Concluzia instanței nu se lasă mult așteptată: Moartea lui Mozart nu a avut caracter violent și a survenit în urma insuficienței renale.

Salieri: *Fals.*

Procurorul: *Inculpatul Salieri este achitat.*

Salieri: *Nimic nu-i adevărat! Fals! Nenorocitule.*

Salieri (la martori): *Afară cu toții! Nenorociților! Nemernicilor! Afară, procuror împuțit*. [C.Cheianu, p.187]

Deși comuniunea fatică presupune raporturi libere, familiare între participanții la dialog, în lumea lui Salieri egalitate nu există. Există, în mod evident, un leader necontestat al muzicii – acesta fiind el, convins până la urmă că poate influența părerile și convingerile tuturor.

Salieri nu e numai musician, ci și regizor. El dirijează pe parcursul operei întreaga discuție, încercând de fiecare dată să schimbe cursul discuțiilor, părerilor, învinuirilor și al atitudinii la adresa propriei persoane.

Replica este emblematică pentru caracterizarea personajului principal. Figura personajului este descrisă chiar și atunci când, aparent, descrierea nu are legătură cu conținutul replicii rostite. Personajul se impune prin forță, masivitate, inteligență, dar într-un final nu-și poate atinge scopul.

Salieri: *Nimic nu-i adevărat! Fals! Nenorocitule!* [C.Cheianu, p.187]

Procurorul: *Inculpatul Salieri este achitat...* [C.Cheianu, p.187]
Sunt fericit că cunosc un nobil domn (la adresa lui Salieri) [C.Cheianu, p.148]

Beethoven: *Inculpatul este om cu majuscule* [C. Cheianu, p. 155]
Beethoven: *Domnul Salieri este un bun pedagog* [C.Cheianu, p.156]

Lorenzo afirma că *Mozart și Salieri erau mari amici* [C.Cheianu, p.158].
Lorenzo da Ponta nu crede că Salieri l-ar fi otrăvit pe Mozart și susține că acestea sunt niște invenții răspândite de însuși Salieri [C.Cheianu, p.158]

La întrebarea dacă Salieri l-ar fi ucis pe Mozart Iosif răspunde: *Ce absurditate, ce prostie!* [C.Cheianu, p.169]

Aloysia: *Mozart otrăvit de inculpat? Cine știe? Totul e posibil...Atunci nici nu putea să-ți treacă prin cap că Salieri ar putea să-l otrăvească pe Mozart... totul e posibil...totul a fost* (p.175).

Schubert: *Ar fi fost genial să fie așa. În realitate însă lucrurile sunt mult mai prozaice. Adevăratul ucigaș e altul* [C.Cheianu, p.165]

Neputința lui Salieri de a-și trăi viața în anonimat este sinonimă cu vinovăția și, deci, cu moartea. Disperarea lui este produsă de faptul că martorii nu-i recunosc vinovăția și, într-un final, este eliberat și recunoscut nevinovat în omorul lui Mozart.

Legile discursului – numite de Herbert Paul Grice *maxime conversaționale* – sunt norme ce trebuie respectate în cadrul interacțiunii verbale. Aceste Norme Salieri nu le-a respectat pe parcursul operei, întrucât nu a fost sincer; discursul său a conținut mesaje informative false (*maxima calității*), nu a fost relevant, a repetat de nenumărate ori formele lipsite de sens, care reduc capacitatea de reacție a partenerilor la interacțiunea verbală (*maxima relației*), a folosit expresii obscure, ambigue, încălcând astfel și *maxima manierei*. Un alt principiu care condiționează comunicarea este *principiul sincerității*, conform căruia se presupune că orice enunțare este sinceră. Salieri a încălcat și acest principiu din dorința de a-și demonstra propria implicare și vinovăție în moartea lui Mozart.

Comunicarea este, de fapt, o continuă negociere, pentru că strivirea destinatarului se întoarce în final împotriva locutorului. Sunt situații în care sensul derivă din încălcări ale principiului cooperării, situații în care emițătorul intenționează ca receptorul să le perceapă ca atare.

Cercetătorul Grice menționează faptul că, pe lângă maximele conversaționale, se impune și respectarea altor reguli: estetice, sociale, morale. Importantă este cerința de a fi politicos. Aceasta înseamnă să nu-ți impui cu orice preț ideile, ci să dai alternative receptorului și, mai ales, să-l faci pe destinatar să se simtă bine, fără să-i creezi vreun disconfort. De multe ori, principiul cooperării și principiul politeții intră în conflict. Politețea și adevărul sunt, adesea, mutual incompatibile.

Salieri înjură la fiecare pas pe fiecare martor, practic în parte – dar nimeni nu se supără pe el, întrucât îi înțelegeau disperarea, în spatele înjurăturilor se ascundea o intenție ilocuționară, opusă celei de suprafață. Salieri este dominat de porniri contradictorii, datorită cărora are un comportament bizar.

Salieri nu acționează și nici nu gândește lent, ci foarte rapid. Ar fi de așteptat ca această însușire fizică să excludă principiul nervozității, ca expresie a trăirii interioare, însă masivitatea este expresia vizibilă atât a forței fizice, cât și a celei morale a eroului. Nervozitatea sa răzbate la suprafață în numeroase situații.

Concluzii

- Pe parcursul întregii opere Salieri încalcă principiul conversațional general pentru a-și demonstra vinovăția, demers paradoxal, raportat la realitatea extralingvistă. Această modalitate de imaginare a lumilor plasează lucrarea pe făgașul absurdului în teatru.
- Rămânând fidel unei estetici a absurdului, autorul își plăsmuiește eroii, ținând cont de faptul că în discursul dramatic poate fi urmărită linia comportamentală și psihologică a fiecărui personaj, iar principalul mijloc de caracterizare este totuși limbajul.
- Drama de conștiință a personajului Salieri provine din conflictul existent între concepția sa despre dreptate și ordine socială contrarie, gestul său de adevăr, în care crede doar Salieri, fiind, de fapt, o autocondamnare.
- Sperăm că am reușit într-un final să-l achităm pe Salieri și să trezim admirația față de muzică și adevăr.

Referințe:

1. ANGHELESCU, M., IONESCU, C., LĂZĂRESCU, G. *Dicționar de termeni literari*. București: Garamond, 1995, p.256.
2. CĂRTĂRESCU, M. *Postmodernismul românesc*. București: Humanitas, 1999, p.173.
3. GOȚ, M. *Stilistica limbii române.* București: Editura Fundația României de Mâine, 2007, p.93.

Surse:

1. CHEIANU, C. Achitarea lui Salieri. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015, p.145-189.

Date despre autor:
Ina DRIGA, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova; lector universitar USMF.
E-mail: ina.oprea@mail.ru

Prezentat la 13.04.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.122-125

CZU: 821.133.1.09"18"

REALISMUL LITERAR FRANCEZ ABORDAT PRIN PRISMA VALORILOR MORALE ALE GENERAȚIILOR ACTUALE

Ana GHEORGHIȚĂ

Universitatea de Stat din Moldova

În literatura franceză din a doua jumătate a secolului al XIX-lea atestăm o pleiadă de tipuri umane inedite, care ne oferă o vastă paletă a valorilor și antivalorilor morale, iar uneori chiar și a ambelor sub masca aceluiași personaj. În societatea contemporană, arivismul ia diverse forme, unele diferite de cele din secolul al XIX-lea. Întâlnim ariviști în orice sferă socială sau structură ierarhizată, oricare ar fi ideologia socioeconomică aplicată. Filosofii, sociologii și alți experți ai lumii moderne susțin că una dintre cauzele arivismului din societatea contemporană este excesul de concurență.
Cuvinte-cheie: *realism, valoare, anti-valoare, moralitate, arivism, ascensiune socială, ierarhie, concurență, carierism.*

FRENCH LITERARY REALISM VIEWED THROUGH THE PRISM OF PRESENT DAYS GENERATIONS MORAL VALUES

In the French literature of the second half of the nineteenth century, we are witnessing a pleiad of unprecedented human types, that offers us a vast palette of moral values and anti-values, and sometimes even of both under the guise of the same character. In contemporary society, arrivisme takes various forms, some of them being different from those of the nineteenth century. We meet arrivistes in any social sphere or hierarchical structure, whatever the socio-economic ideology applied. Philosophers, sociologists and other experts of the modern world declare that one of the causes of arrivisme in contemporary society is the excess of competition.
Keywords: *realism, value, anti-value, morality, arrivisme, social ascension, hierarchy, competition, careerism.*

Introducere

În contextul literaturii franceze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea atestăm o pleiadă de tipuri umane inedite care, spre deosebire de personajele romantice, reprezentând eroi veșnic suferinzi și mereu în căutarea unui ideal imposibil de atins, ne oferă o vastă paletă a valorilor și antivalorilor morale, iar uneori chiar și a ambelor sub masca aceluiași personaj. În contextul Realismului, valori precum entuziasmul, pasiunea și originalitatea nu servesc la atingerea unui ideal pur și onest, ca în cazul personajului romantic, ci a ambițiilor și calculelor proprii, meschine și indiferente față de cei din jur. Acest aspect antivaloric reprezintă un tip de personaj realist prin excelență, și anume – tipul arivistului, ilustrat de eroi sau antieroi, cum ar fi G.Duroy, E. de Rastignac sau J.Sorel, care întregesc și completează portretul acestui arhetip.

Definiții

Pentru a aduce anumite clarificări asupra acestui subiect, ținem să menționăm unele definiții care ilustrează în mod sugestiv noțiunea și antivaloarea de arivism. Așadar, arivismul reprezintă modul de comportament, inspirat de ambiția, dorința și necesitatea de a reuși cu orice preț în „jungla" mondenă. De asemenea, el înglobează pretenția esențialistă a unei reușite prin intermediul clasei sau al rangului social. De aici, arivistul este o persoană care dorește să-și atingă scopurile prin orice mijloace, urmând principiul machiavelic („Scopul scuză mijloacele") și care nu acționează decât în favoarea reușitei sale personale [1, p.27].

Context socioistoric

În epoca colonialismului și a industrializării, o persoană care dorea să parvină devenind parte a festinului social era obligată să se adapteze standardelor emanate de acele ideologii, de exemplu – profitând de alții în propriul avantaj, în același mod în care statul și șefii de întreprinderi, la vremea lor, i-au obligat pe oameni să lucreze în condiții inumane, în colonii sau în uzine. În rândurile reprezentanților burgheziei din secolul al XIX-lea identificăm două grupuri distincte: acel al notabililor și acel al parveniților sau ariviștilor. Notabilul era omul burghez la originile sale, apărând pe lume deja cu o bună reputație, în timp ce arivistul trebuia să muncească din greu pentru a reuși în societate. În realitate, însă, parvenitul îi obliga pe alții să „lucreze", cu alte cuvinte, el se servea de societate, de instituția căsătoriei, de femei, de iubire, de slăbiciunile altora pentru a-și atinge scopul [2, p.36].

Realismul literar francez. Georges Duroy

„Bel-Ami”, un roman realist scris de Guy de Maupassant și publicat în 1885 sub formă de foileton, își derulează acțiunea în mediul parizian al secolului al XIX-lea, adică în plină epocă a Revoluției Industriale. În romanul său, Maupassant realizează o observație etnografică a societății, prin intermediul trasării ascensiunii sociale a unui tânăr arivist, Georges Duroy, bărbat ambițios și seducător, angajat, inițial, la Biroul gărilor de nord și ajuns, la finele romanului, în vârful piramidei sociale pariziene, și asta doar datorită amantelor sale și coeziunii dintre finanțe, presă și politică (de altfel, acest ultim triumvirat nu și-a pierdut nici până astăzi potențialul de a susține și lansa ambiții ariviste spre vărfurile piramidei sociale). De fapt, majoritatea personajelor din „Bel-Ami” prezintă tipuri mai mult sau mai puțin oportuniste, însă toate sunt avide de putere și/sau bogăție, aspirând spre o poziție socială înaltă, bani și, mai ales, spre celebritate. G.Duroy înglobează, fără dubii, proprietățile arivistului absolut, comportamentul său pe tot parcursul romanului fiind în armonie cu definiția clasică a arivismului, și anume – toate acțiunile sale nu sunt orientate decât în scopul reușitei personale. Pentru atingerea acestui obiectiv, protagonistul se servește de orice mijloace, doar să se impună în lumea mondenă, manifestând o ambiție fără limite și scrupule. Fiind de origine modestă și provenind dintr-un mic sătuc uitat de lume, numit Rouen, acest tânăr chipeș, după ce a petrecut câtva timp în Africa, fiind înrolat în armata activă, decide să vină la Paris pentru a face avere și a beneficia din plin de avantajele vieții în capitală. Chiar de la începutul romanului este clar că Georges Duroy este un bărbat ambițios, stăpânit de dorința de a urca pe scara socială, de a deveni un om bogat și influent. În plus, el visează la o poziție care să fie prestigioasă în ochii altora. Nefiind înzestrat cu niciun talent sau competență deosebită, el obține oportunitatea de a avansa în societate din întâmplare, atunci când îl întâlnește pe un prieten mai vechi, Forestier. Ulterior, acesta înaintează o remarcă privind farmecul lui Georges, ca o presimțire a ceea ce urma să se întâmple: „…Tu ai un adevărat succes la femei… Ai grijă de asta, te poate duce departe.” La drept vorbind, pe tot parcursul romanului atestăm dovezi ale influenței farmecelor lui Bel-Ami asupra femeilor, unicul atu și „meserie” a sa fiind iubirea. Iubirea era importantă cel puțin pentru a se alia cu niște complici feminini, iar un bărbat care deținea admirația sau aprobarea soțiilor o deținea, în mod cvasi-automat, și pe cea a soților acestora. Prin intermediul personajului lui Georges Duroy, Guy de Maupassant a creat un don Juan perfect în sensul ideii omului care profită fără scrupule de lume și societate. Duroy se servește de iubire în relațiile sale fără menajament pentru a ajunge la politică, ceea ce include societatea, și la economie, în timp ce una dintre componentele acesteia – burghezul parvenit – profită în mod egal de politică și de economie și doar în măsură mică de iubire, deoarece în societatea reală integrarea era posibilă în special cu ajutorul meseriilor sociofinanciare, acestea oferind „combustibilul” necesar pentru a parveni. În raport cu burghezul, succesul lui Duroy este în mare parte permis de femei, deci de iubire, deoarece aceasta le determină pe femei să-l admire și, lucru foarte important, să se simtă admirate. În ansamblu, pentru Bel-Ami iubirea este tot, însă înainte de toate – un mijloc de a-și atinge scopurile. Este un personaj smuls din realitatea timpului său, dar absolut valabil și pentru realitățile generației actuale. Constatăm că, pentru a elabora portretul acestuia, Maupassant s-a servit de câțiva indici: omul burghez sau parvenitul din secolul al XIX-lea, eroii creațiilor sale și el însuși, în fine [3, p.114]. Tocmai în virtutea acestei abordări poliaspectuale personajul s-a dovedit a fi atât de viabil, încât rămâne actual și astăzi.

Realismul literar francez. Eugène de Rastignac

În literatura realistă, esența arivismului este ilustrată de un grup de tineri provinciali, deciși cu fermitate să ajungă la loc de cinste în societatea pariziană, printre ei fiind și Eugène de Rastignac. El reprezintă un personaj romanesc al lui Honoré de Balzac, ale cărui aventuri debutează în „Taica Goriot” și a cărui evoluție va continua într-un număr considerabil de romane din „Comedia Umană” („Iluziile pierdute”, „Studiul femeii”, „Pielea de șagrin”, „Casa Nucingen”). În romanul „Taica Goriot” Rastignac este personajul principal. Romanul relatează despre acțiunile sale pentru a se integra în înalta societate pariziană și a face avere. Eugène este un tânăr de 22 de ani, frumos și distins. Arivismul lui Rastignac se dezvăluie treptat pe parcursul evoluției sale. Proaspăt candidat la bacalaureat în litere și drept, el părăsește provincia pentru a veni în capitală cu intenția de a-și continua studiile. Influențat, inițial, de naivitatea sa, foarte curând el reușește să-și depășească iluziile de adolescent, începându-și formarea, care constă în observarea, ascultarea, iar apoi pătrunderea în înalta societate pariziană. Pentru a cuceri această societate, Rastignac știe că trebuie să înceapă prin cucerirea femeilor. În așa mod, el va utiliza arma fatală a seducerii pentru a-și atinge scopurile. Ajutat de dna Beauséant, reușește s-o seducă pe Anastasie de Restaud, fiica taicăi Goriot. Personajul va obține luciditatea după moartea acestuia din urmă. Devenit un spirit calculat și ipocrit, un arivist cu încredere în sine, el îi lansează o provocare orașului Paris: „Doar noi, doi acum!” [4, p.350].

Realismul literar francez. Julien Sorel

Un loc aparte în pleiada ariviștilor realiști francezi este ocupat de Julien Sorel, protagonistul romanului „Roșu și Negru" de Stendhal, și aceasta anume prin complexitatea caracterului său, care provoacă până în prezent polemici – poate fi considerat un erou sau un antierou, sau ambele aspecte conviețuiesc în cadrul aceluiași personaj? Julien Sorel, provenind din țărani simpli, are dorința de a-și croi cu orice preț drum în înalta societate. Îmbătat de ambiții, el își face un idol din Napoleon, un suflet înrudit lui, dându-și totodată seama că în societatea în care trăia poți fi sau sclav, sau stăpân. Julien consideră, desigur, că merită să fie mai bine exploatator decât exploatat. Rămâne de văzut în ce mod. Speră de la început să-și potolească ambițiile dedicându-se carierei militare, însă, perspicace fiind, decide brusc că înr-o epocă a Congregației, dominată de cler, cariera ecleziastică ar fi mijlocul cel mai sigur de a obține acces la demnitățile sociale cele mai înalte. Julien îi detesta pe oamenii bogați, deoarece aceștia îl înjoseau și nu îl acceptau decât la colțul mesei. Scopul lui era să-i înlăture din drumul său, dar nu pentru a fi mai bun ca ei, ci doar pentru a le lua locul. Protagonistul romanului „Roșu și Negru" încearcă, la fel ca și Rastignac și atâția alții, să parvină cu ajutorul femeilor. El o seduce fără scrupule pe soția domnului de Rênal, în casa căruia era angajat în calitate de preceptor al copiilor acestuia, în special pentru a se convinge că are o voință de nezdruncinat. El repetă apoi aceeași experiență în casa marchizului de la Mole, seducând-o pe fiica acestuia, Mathilde, de data aceasta cu scopul secret de a se căsători cu ea și, în acest mod, de a pătrunde în înalta societate, care până atunci îi închidea porțile [5, p.110].

S-a discutat de nenumărate ori dacă nu cumva Julien Sorel, personaj complex, ale cărui numeroase trăsături negative sunt contrabalansate de calități admirabile, precum energia, curajul, inteligența, ura față de cei îmbogățiți pe spatele altora etc., este un personaj pozitiv. În mod special celebra sa sentință din timpul procesului înaintat ca urmare a tentativei de asasinare a dnei de Rênal face din Julien un erou profund simpatic: el îi țintuiește la stâlpul infamiei pe judecătorii săi, reprezentanții unui regim abject și corupt, pentru care contează nu atât legile țării, cât, mai ales, oportunitatea de a se căpătui, speculând pe slăbiciunile și dramele umane. Totuși, Julien Sorel rămâne un individualist, un arivist clasic, un ambițios, care se opune clasei dominante doar în propriile sale interese. Idealul său este restrâns și pur egoist, el nu este un luptător pentru eliberarea poporului din care provine. Dacă el ar fi ajuns la o demnitate socială, cu siguranță ar fi profitat fără scrupule de sudoarea celor umili. De fapt, tânărul Sorel reprezintă ilustrarea vie a energiei care există doar în rândurile poporului simplu. Însă, ajunși la putere, reprezentații acestuia nu fac decât să continue, cu cinism maxim, „opera" predecesorilor, delapidând banii publici cu aceeași ardoare și uitare de sine. Așa a fost pe vremea lui Sorel, așa este și astăzi. Iată de ce Julien Sorel, personaj de o mare complexitate, rămâne un tip negativ, însă, la drept vorbind, mai simpatic și mai susceptibil de indulgență decât descendenții săi, Eugène de Rastignac sau Georges Duroy [6, p.325].

Valori și antivalori realiste raportate la societatea contemporană

Orice arivist confundă situația socială și esența umană, deoarece pentru el omul nu există în sine, dar în calitate de ipoteză vidă, care ia o formă prin reușita socială atinsă și care îi conferă esență superioară și statut. Întâlnim ariviști în orice sferă socială sau structură ierarhizată, oricare ar fi ideologia socioeconomică aplicată. Arivismul este acolo unde nu doar administrația, dar și oricare organizare socială profită din abundență de publicitate, încurajează credința în falsa parvenire prin consumul exacerbat de bunuri materiale, de titluri, de servicii în detrimentul consumului de valori intelectuale, morale și culturale, acestea ajungând să fie catalogate drept un balast și o piedică în calea progresului, înțeles greșit doar ca o categorie materialistă, și nicidecum spirituală. Bineînțeles, toate acestea contribuie la propagarea arivismului masiv și în mod exponențial.

Filosofii, sociologii și alți specialiști în expertiza lumii moderne susțin că una dintre cauzele arivismului din societatea contemporană este excesul de concurență. De altfel, principiul individualist este ostil oricărei limitări a concurenței dintre indivizi sau dintre întreprinderile lor. A ține în frâu concurența ar însemna a împiedica libertatea comercială sau profesională a indivizilor antreprenori. Astfel, societatea individualistă are tendința (din fericire, încă fără un succes integral) de a fi o societate de concurență nelimitată [7, p.82].

Concluzii

În societatea contemporană, arivismul ia diverse forme, unele diferite de cele din secolul al XIX-lea. În acest context, experții sunt înclinați să facă deosebirea dintre arivism și carierism, un fenomen foarte răspândit în societatea modernă. Carieristul, după cum este indicat și de termen, se servește de talentul său și de cel al altora pentru a-și atinge scopurile. Putem afirma fără o prea însemnată marjă de eroare că acest tip tinde, în

mod esențial, să-și dezvolte „mica" sa persoană, numele său insignifiant, imaginea sa umilă și tot ce îl privește în general, astfel încât să-și extindă influența asupra maselor. Muzica, de exemplu, devine un mijloc de a-și vinde persoana prin laude și publicitate. În lipsa inteligenței, carieristul este înzestrat deseori cu talent, ceea ce îi permite să întrevadă un viitor glorios într-o societate ca a noastră, care îi adoră pe câștigători. Această societate este gata să închidă ochii la multe josnicii, considerate, prin prisma lor de moralitate, drept daune colaterale, absolut necesare pentru cei care vor cu orice preț să reușească. Atâta doar că răsplata vine oricum, mai devreme sau mai târziu… Să nu fi învățat oare nimic generațile de astăzi din experiența tristă a predecesorilor, oferită nouă cu atâta generozitate de către marii clasici ai literaturii universale?

Referințe:

1. LARROUX, G. *Le Réalisme*. Paris: Éditions Nathan, 1995. 166 p. ISBN: 9732306645
2. BARTHES, R., WATT, I., BERSANI, L., RIFFATERRE, M., HAMON, Ph. *Littérature et réalité*. Paris: Points, 2015. 184 p. ISBN: 2757850113
3. HAMON, Ph. *Puisque Réalisme il y a*. Paris: La Baconnière, 2015. 236 p. ISBN: 2940431345
4. BALZAC, H. *Le père Goriot*. Paris: Hachette Éducation, 2012. 352 p. ISBN: 2012814689
5. BLIN, G. *Stendhal et les problèmes de la personnalité*. Paris: José Corti, 1998. 294 p. ISBN: 2714305970
6. LAGARDE, A., MICHARD, L. *Histoire de la littérature française, XIXe siècle*. Paris: Larousse Bordas, 1997. 578 p. ISBN: 204016216X
7. BIMBENET, É. *L'invention du réalisme*. Paris: Le Cerf, 2015. 212 p. ISBN: 2204104000

Date despre autor:
Ana GHEORGHIȚĂ, lector, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-7768-7256

Prezentat la 31.05.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.126-129*

CZU: 821.135.1.09

DUMITRU ŢEPENEAG: DOUĂ SIMBOLURI ONIRICE

Iuliana OICĂ
Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava

Lucrarea prezintă modul în care două simboluri dobândesc sensuri aparte în opera lui Dumitru Ţepeneag. Lumea cărţilor lui se raportează la o realitate încremenită, scriitorul dovedindu-se un maestru al unei tehnici narative ingenioase. Înzestrat cu o forţă demiurgică, trecut prin experienţele literare ale Noului Roman, scriitorul schiţează lumi fără margini, fiind conştient de capacitatea cuvântului de a descoperi limbajul visului. Scrisul autoproductiv devine oglinda în care romancierul îşi reconstruieşte, în mod deliberat, propria identitate, având vocaţia unui teoretician al onirismului estetic, dar şi a unui prozator stăpân pe arta sa. Astfel, cotidianul este traversat de făpturi care ameninţă şi tulbură în acelaşi timp, care se caută şi se transformă mereu, din dorinţa regăsirii.
Cuvinte-cheie: *ambiguitate, invenţie, simbol, evadare, luciditate.*

DUMITRU ŢEPENEAG: TWO ONIRIC SYMBOLS

The present study presents the way in which two symbols acquire special meanings in the work of Dumitru Tepeneag. The world of Dumitru Tepeneag's books describes a fixed reality as a mirror held by a master in an ingenious narrative technique. Gifted with demiurgical force, passed through the literary experiences of the New Roman, the writer outlines boundless worlds, being aware of the capacity of the word revealed by the language of the dream. Self-productive writing becomes the mirror in which the novelist deliberately deconstructs his own identity, having the vocation of a theoretician of aesthetic onirism, and also of a master in his art. Thus, the daily routine is crossed by threatening and disturbing creatures at the same time, which is constantly sought and transformed by the desire to retrieve.
Keywords: *ambiguity, invention, symbol, escape, lucidity.*

Introducere

În faţa operei lui Dumitru Ţepeneag se poate sesiza o pendulare între aici şi dincolo, o atracţie faţă de meandrele cotidianului, dar şi o repulsie faţă de spaţiul angoasant: „De cum intrăm în această lume ficţională, dăm peste un om care-şi iese din fire. Nu e la pământ, nu rămâne aici" [1, p.95]. Teoretician al onirismului estetic/structural, Dumitru Ţepeneag a pătruns în spaţiul literaturii române printr-un spirit de împotrivire faţă de ceea ce reprezenta literatura aservită doctrinei comuniste, atunci când cenzura puterii era extrem de vigilentă. Curajul scriitorului se vădeşte în exprimarea indirectă, fragmentară a conceptelor teoretice publicate în studii sau în articole diverse, dar şi în structurile aluzive, sugestive utilizate în proza acestuia. Înainte de a fi o mişcare politică, onirismul estetic a reprezentat mai ales o grupare literară, în care condiţia esenţială a fost impunerea identităţii prin creaţie. Astfel, acest fenomen de istorie literară poate fi analizat prin raportare la contextul în care a apărut.

Trebuie precizat faptul că onirismul estetic face apel la vis, dar altfel faţă de romantici sau suprarealişti, deoarece oniricii nu povestesc vise, ci vor să determine producţia de vise. În plus, visul nu este privit ca un ansamblu de imagini, ci devine un reper structural. Lucrarea de faţă porneşte de la ideea că opera scriitorului reprezintă o călătorie într-o anumită realitate, în care totul se transformă într-o luptă cu automatismele, iar evadarea în planul oniric este iluzorie. Corpusul de texte, în vederea interpretării, se constituie din proza scurtă şi romanul „Zadarnică e arta fugii", analizate din perspectiva universului de tip labirint, în care cele două simboluri – peştele şi vulturul – capătă semnificaţii cu totul aparte.

Cotidianul e refăcut din elementele unui univers aflat în prăbuşire, în care personajele devin fiinţe incerte, cu gesturi automate, contopindu-se cu vieţuitoarele ce străbat văzduhul. Realitatea în care vieţuiesc oamenii se dovedeşte a fi o confruntare pe toate planurile, se prelungeşte în irealitate nu după reguli onirice. Insul devine captiv într-o existenţă claustrantă tocmai prin inexactitatea reperelor şi incertitudinea întâmplărilor traversate. Astfel, pe parcursul acestei lucrări, ne-am propus să analizăm modul în care cele două simboluri sunt aduse în spaţiul ficţiunii, pentru a construi realitatea metaforizantă a prozei autorului.

Rezultate şi discuţii

Dintr-o perspectivă de tip oniric, scriitorul vizează, prin imaginea peştelui, transparenţa şi limpezimea apei, forţa regenerării, capacitatea de a depăşi limitele (auto)impuse: „Apa este stăpâna limbajului fluid, a

limbajului fără contraste, a limbajului continuu, a limbajului care mlădiază ritmul și conferă o materie uniformă unor ritmuri diferite" [1, p.209]. Oamenii privesc spre un pește mort găsit pe trotuar, luminile unui oraș iau forma unor pești de aur, alți pești de diverse mărimi sau culori străbat spații întortocheate sau levitează deasupra copacilor. Aceste prezențe agresive sau, din contră, suave se transformă continuu, iar granița dintre viață și moarte este abolită și totul devine ambiguu și tulburător. Personajele își caută identitatea pierdută, se contopesc cu peștii protectori priviți drept hrană în această lume obsesivă care păstrează aparențele normalului: „Rareori, câte un biciclist pedalând lent pe lângă trotuar, atât de lent încât îl puteai cerceta pe îndelete cu privirea. Îi studia mai întâi, din profil, chipul brutal, ars de soare, trupul mușchiulos sub maioul asudat și prăfuit, pantaloni de doc și sandale, apoi îl vedea din spate: bicicleta avea portbagaj, unde mai totdeauna se aflau o pâine și câțiva pești" [2, p.104].

Din recuzita scrierilor lui Dumitru Țepeneag, figura peștelui aduce în prim-plan reiterarea unor stări contradictorii sau emoții amestecate, fie că se află într-o sacoșă, într-un portbagaj, sau lipsit de viață, având o funcție parodică. Acumularea de elemente referitoare la mitul cristic, precum peștele, pâinea, Maria, Magda (devenite femeia M), trandafirul, nu mai reprezintă iviri ale sacrului în planul profan ca în proza eliadescă, ci înfățișează o lume a figurilor fantomatice, a gesturilor amețitoare, niciodată duse până la capăt și fără un scop anume: „Era o femeie cumsecade, se întorcea probabil de la cumpărături, avea o plasă cu cinci pești, cred că lini sau șalăi, și trei pâini, trei franzele" [3, p.49]. În acest univers aflat sub puterea unor forțe distrugătoare, peștele poate deveni o figură prietenoasă sau poate fi o sursă veritabilă de hrană. De aici rezultă faptul că timpul este nemărginit, evenimentele și oamenii aflându-se sub semnul derizoriului și al insolitului.

Simbol arhetipal, peștele, vizează lumea de jos, adâncurile spațiului acvatic, asociindu-se inevitabil cu prosperitatea și fecunditatea, mai ales în creștinism. Deși dobândește un puternic substrat sexual, imaginea acestei făpturi marine deschide drumul către profunzimile eului interior. Se poate crede că peștii se opun lumii văzute, reprezentând intrarea într-un alt spațiu, un loc de inițiere și desfășurare a unor mistere. Totuși, aceste făpturi par lipsite de viață, stau închise în portbagaj, sau, din contră, sar pe asfaltul umed sau încins de roțile unor mijloace de transport care se poticnesc adesea în acest spațiu angoasant: „Țăranul se aplecă și scoase din coș un pachet de cârpe, un copil învelit în scutece, ba nu, era un pește mare, un crap, un morun" [4, p.124].

În altă ordine de idei, simbolistica păsărilor anunță posibilitatea eliberării, a libertății, o cunoaștere deplină. Un rol la fel de important este atribuit și vulturului, o ființă neînzestrată cu puteri supranaturale precum cea de a comunica. Această viețuitoare șade într-o colivie amplasată pe un pervaz sau este ascunsă în debara, își desface aripile, anticipând tragismul unor situații sau moartea unor personaje. Vulturul devine un animal înzestrat cu semnificații năucitoare, putând reprezenta forța cruntă, (ne)supunerea și manipularea. De asemenea, păsările atrag prin gestica lor, privirile trecătorilor sunt ațintite spre cer, întrucât străbat ascunzișurile lumii, aducând întotdeauna un mister. Lumea e golită de sens, iar oamenii sunt oaspeți caraghioși ai unor tărâmuri fără repere clare. Reîntoarcerea lor din alte spații este așteptată cu înfiorare, aceste păsări însuflețind orașul sau alungând monotonia cotidiană. În același timp, apariția lor pare să înghețe dramatismul oamenilor, ființe ce așteaptă ivirea misterului sau a revelației.

Vulturul cu pește în gheare inspiră agresivitate, fiind o prezență celestă asociată delirului ascensional, crescând la modul fantastic sau deformându-se la nesfârșit. Adesea lovește cu ciocul, își părăsește colivia, apoi devine un monstru ce absoarbe totul. De asemenea, îi privește pătrunzător, cu duritatea unui judecător, pe oamenii debusolați și atinși de eșec sau însingurare. Ca o prezență ispititoare, vulturul cu aripi albăstrii determină o liniște totală și ciudată, într-o lume plină de oameni lipsiți de o anumită identitate. În cotidian, au loc întâmplări fabuloase, totul se transformă în imagine, de aceea metamorfozele cele mai neașteptate sunt privite fără surprindere. Se trece de la o lume la alta, păsările, obiectele și chiar ființele plutesc, alunecă, se înalță sau coboară. Acumularea de sugestii și detalii concrete vizează amplificarea credibilității povestirilor.

În general, semnificațiile acestei păsări decurg din caracterul ei de zburătoare, antrenând sensurile zborului, deoarece acest mesager al lumii de dincolo poate fi o cale de acces către divinitate. Puterea se contopește cu libertatea în conturarea imaginii vulturului, reprezentând totodată un simbol al maiestății imperiale. Prima culegere de proze intitulată sugestiv *Exerciții* înfățișează evenimentele insolite din existența umană, cititorul fiind invitat să pătrundă într-o lume care se dezvăluie treptat: parcul, trenul din care nu coboară nimeni, pajiștea străbătută de vulturi argintii, aleile pe care se regăsesc pești, străzile înflorate, tramvaiele burdușite de oameni înțepeniți. Se creionează o atmosferă veselă, dar ciudată, o lume de jucărie în mâna unui sforar care nu se arată, dar puterea lui este simțită de pământenii care fie așteaptă, fie se află într-o mișcare continuă.

În cea de-a doua culegere de proză scurtă (*Frig*), spațiul predilect este marginea orașului sau camera izolată, strada sau piața, tema preferată find călătoria. Caracterul subiectiv este asigurat de „atmosfera nostalgică și sumbră, infantil luminoasă uneori, vibrantă și pătrunzătoare, a schițelor de la începuturi, ca și mijloacele stilistice propriu-zise, adică prin scriitură fină, poetică, densă, translucidă" [5, p.537]. Naratorul-personaj este un peregrin, chinuit de propria singurătate în spectacolul liniștitor al existenței imprevizibile, și resimte acut cenușiul propriului destin, din care nu poate evada. În acest oraș cu păuni, cu locuitori mărunți sau veseli, își găsesc locul năluciri de tot soiul: un trup de femeie sau un cap de piatră, un purceluș dolofan, chiar roz, un bărbat cu urechile clăpăuge, un gândăcel cafeniu, șerpi lunecoși, vulturi argintii. Personajul este „menținut pe lume cu forța, după ce scăpase din brațele (prea) vânjos-protectoare ale supraeului de circumscripție (căruia, de la distanță, îi dă apoi cu tifla), își continuă, precum Sisif, infinita drumețire" [6, p.89].

Confruntat cu o lume desacralizată, obligat să parcurgă numeroase trepte și coridoare ce nu duc nicăieri, copleșit de existența angoasantă, personajul caută transcendența și așteaptă totuși privirea *surdului*: „Pur și simplu, nu mai există pământ sub picioare" [7, p.404]. Însă cerul refuză să îi arate vreun semn al Divinității, iar naratorul încearcă să se substituie nonființei, prelucrând întâmplările unei realități artificiale, pentru a reorganiza cercul strâmt al existenței: „Pătrunsesem într-o adevărată pădure de felinare. Pâcla devenise mai deasă. Stâlpii felinarelor nu se vedeau, trebuia să le pipăi cu palmele fierul rece și umed. Obosisem. Mă ghemuii la rădăcina unui felinar. Îmi cuprinsei trupul cu brațele încercând să mă încălzesc; apoi mă sculai și începui să țopăi, să mă lovesc cu palmele peste coate, peste șolduri. Ceața mă înfășurase într-o cămașă de gheață, iar frigul mă pătrundea cu cruzime, treptat" [8, p.22].

Următorul volum de proze, intitulat *Așteptare*, propune un spațiu labirintic, simbol al liberului arbitru, în care apare individul care evadează din oraș, călătorind cu tramvaiul spre zări necunoscute. Din această călătorie neizbutită omul vrea să scape, privind pe fereastră copii taciturni ce practică ceremonialuri de neînțeles sau păsări ce dansează furios. Totul se derulează ca într-un spectacol de circ, în care protagnistul nu poate fi decât un prizonier. Universul citadin reflectă absurdul existenței și neputința de a evada. Acest puzzle se reconstruiește din ceruri întunecoase, câmpuri apăsătoare, străbătute de o lumină rece, un asfințit de soare cenușiu, dimineți copleșitoare, nori posomorâți, ziduri de gheață, străzi pustiite, case înspăimântătoare.

Creația lui Dumitru Țepeneag devine o aventură într-o lume în care se instituie o realitate dificil de înțeles, continuu deformabilă, iar cel care încearcă să o deslușească este cititorul, educat a fi un bun căutător al misterului existențial. Actul lecturii este o formă de creație și fiecare operă propune un alt univers ce trebuie decriptat de receptor din ipostaza unui lector competent. Prin tehnica ficțiunii ludice, succesiunea de povestiri asociază viziunile ce produc lumi ficționale cu metamorfozele care ascund stări de spirit și efectele acestora. Descrierile poartă însemnele unui loc fascinant, dar înșelător, dincolo de iluzia unei imobilități spațio-temporale. Instantaneele cotidianului configurează decorul cenușiu al concretului, în care nevoia de cunoaștere este absentă, oamenii se diferențiază cu greu de animale și de păsări, împrumutând de la acestea comportamentul și modul de a viețui.

Concluzii

Pornind de la premisa că scriitorul Dumitru Țepeneag invită cititorul într-o altă realitate, am considerat că simbolurile onirice discutate nu pot fi interpretate în cheie tradițională. Aceste viețăți retorice, așa cum au fost analizate de critica literară, pot fi resimțite ca rescrieri ale unui ins care caută un punct de sprijin în acest univers abrutizat. Stăpânit de o criză interioară profundă, personajul poartă multiple măști, visează și se visează, transformând totul într-un spațiu al propriilor reflecții. Timpul nehotărârii se armonizează cu spațiul suspiciunii, iar păsările se contopesc cu oamenii, cititorul fiind invitat la marele bal. Creația sa așază omul sub semnul destinului necruțător, care dărâmă existența, iar fuga acestuia din acest teatru mundan reprezintă o încercare disperată de a se regăsi.

Scrierile lui Dumitru Țepeneag creionează o realitate împietrită, coordonată de un autor stăpân pe tehnicile onirismului estetic, aflat sub influența suprarealismului: „Textul apare ca un discurs născut dintr-o anumită stare a conștiinței, care se supune logicii onirice, interesată de mecanismul elaborării, fără a se raporta la un reper anterior momentului respectiv" [9, p.268]. Visul se vrea o realitate secundă, autorul nu mai reprezintă un mediator între lume și text, ci invadează realitatea în structura ei de adâncime. Altfel spus, textul ia naștere în același timp cu imaginile visului conturate prin intermediul cuvintelor: o încremenire a gândurilor, a întâmplărilor și impresia participării la un spectacol. Ceea ce realizează scriitura lui Dumitru Țepeneag este de a readuce în atenția lectorului un univers complex, în care personajele se mișcă permanent, iar naratorul

consolidează un fascinant joc al imaginilor prin procedeul simultaneității unor simboluri ca expresii ale particularului și imprevizibilului.

Referințe:

1. BACHELARD, G. *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei* / Traducere de Irina Mavrodin. București: Univers, 1995. 535 p. ISBN 973-34-0303-2
2. BUCIU, M.-V. *Dumitru Țepeneag, originalul onirograf*. București: Ideea Europeană, 2013. 496 p. ISBN 978-606-594-236-3
3. ȚEPENEAG, D. *Zadarnică e arta fugii*. Ediția a II-a revăzută, însoțită de un dosar de receptare critică. Prefață de Nicolae Bârna. București: Art, 2007. 171 p. ISBN 978-973-124-084-8
4. Ibidem.
5. BÂRNA, N. *Dumitru Țepeneag*. Cluj-Napoca: Biblioteca Apostrof, 2007. 300 p. ISBN 821135109
6. DIMOV, L., ȚEPENEAG, D. *Onirismul esthetic*. Antologie de texte teoretice, interpretări critice și prefață de Marian Victor Buciu. București: Curtea Veche, 2007. 474 p. ISBN 821-135-1-09
7. DUMITRU, Ț. Frig. În: *Proză scurtă*. București: Editura pentru Literatură, 1967. 566 p. ISBN 978-606-664-366-5
8. BÂRNA, N. Miorița, Graalul și viața ca sală de așteptare. În: *Puntea artelor*. București: Ideea europeană, 2015, 566 p. ISBN 978-606-594-237-0
9. MOCEANU, O. Direcția onirică sau a visa că nu visezi. În: *Tratatul despre vis*. Cluj-Napoca: Casa cărții de știință, 2012. 476 p. ISBN 978-606-17-0261-9

Date despre autor:
Iuliana OICĂ, doctorandă, Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava.
E-mail: iulia_oica@yahoo.com

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.130-134

CZU: 821.135.1-28.09

MIGRAȚIA – DE LA REALITATEA JURNALISTICĂ LA FICȚIUNEA TEATRALĂ

Iuliana-Anda PĂTRUȚ (NACU)

Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava

Realitatea cotidiană accentuează din ce în ce mai mult sentimentul alienării omului, nu doar de semenii lui, ci și de sine însuși. Teatrul, mai mult decât oricare altă artă, își îndreaptă atenția către absurdul existenței individuale în context global într-o încercare de recuperare și de reașezare a valorilor în vechile tipare care definesc umanitatea: dreptul la viață, la o existență liberă, dezrobirea ființei și întoarcerea ei „acasă".

Dar ce înseamnă „acasă" în contextul globalizării? Ce efecte are globalizarea asupra societății, dar mai ales asupra individului? Care este impactul globalizării asupra libertății individuale?

Vom încerca să răspundem la aceste întrebări raportându-ne la două texte/ spectacole diferite ca abordare ideologică/ gândire teatrală, însă ambele având ca temă fenomenul migrației și efectele lui. Ambele își au rădăcina în realitatea, care, mai întâi, a făcut obiectul unui demers jurnalistic, și ulterior, a fost transpusă în text dramatic.

Ne vom referi, așadar, la *Migraaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă* (2016), piesa lui Matei Vișniec, și la *Planeta Viselor Pierdute*, text dramatic și spectacol de teatru telematic, de Marina-Diana Hanganu și Ion Mircioagă, realizate în cadrul Tele-Encounters, proiect de teatru și film experimental în premieră mondială (2018), coordonat de Teatrul „George Ciprian" din Buzău. Două abordări teatrale total diferite asupra unei singure problematici actuale presante: migrația.

***Cuvinte-cheie**: migrație, teatru, globalizare, absurd, spectacol telematic, realitate jurnalistică, ficțiune teatrală.*

MIGRATION – FROM JOURNALIST REALITY TO THEATER FICTION

Everyday reality emphasizes the feeling of man's alienation not only to his fellow men, but also to himself. The theater, more than any other art, directs its attention to the absurdity of individual existence in a global context in an attempt to recover and restore values in the old patterns defining humanity: the right to life, to a free existence, the dissolution of the being, and her returning at "home".

But what does "home" mean in the context of globalization? What effects does this have on society, but especially on the individual? What is the impact of globalization on individual freedom?

We will try to answer these questions by referring to two different texts / performances as an ideological approach / theatrical thinking, but both have as theme the migration phenomenon and its effects. Both have their roots in reality, which was first the subject of a journalistic approach, and later it was transposed into dramatic text.

We will refer to *Migraaaants or We are too many in the same boat* (2016), the play of Matei Vişniec, and to *The Planet of Missing Dreams*, dramatic text and telematic drama by Marina-Diana Hanganu and Ion Mircioagă, made in Tele-Encounters, theater project and experimental film in the world premiere (2018), coordinated by "George Ciprian" Theater Buzau. Two completely different theatrical approaches on a single current pressing issue: migration.

***Keywords**: migration, theater, globalization, absurd, telematic show, journalistic reality, theatrical fiction.*

Dintre toate artele, s-ar părea că teatrul rămâne cel mai aproape de om, păstrându-și acest statut încă de la apariția sa în istoria omenirii. Majoritatea oamenilor de teatru sunt de părere că teatrul este el însuși un mod de viață. Înclinăm să credem că este așa, din moment ce el a apărut ca formă de reprezentare a unor stări. Contactul omului cu necunoscutul a generat reacții devenite ulterior stări: spaima, bucuria, uimirea, mulțumirea au devenit iubire, tristețe, protest, acceptare prin teatru, căci, aflat în imposibilitatea de a formula certitudini, înainte de a le semnificat prin cuvânt, omul a recurs la aproximări, și-a făurit propriile reprezentări asupra sursei care a generat starea. Necunoscutul a primit contur prin teatru. Încă de la început, teatrul s-a definit prin aceste funcții: cunoaștere a vieții și reprezentare a ei.

Deopotrivă scriitor și jurnalist, Matei Vișniec consideră că teatrul este *„o literatură născută din urgența de a denunța aberațiile actualității, dar și de a înțelege istoria."*, iar *„jurnalismul poate oferi «materie» pentru acest tip de demers și de reflecție"* [1].

Migrația este în prezent unul dintre elementele care compun realitatea absurdă a secolului al 21-lea din istoria omenirii, căci, sub efectul globalizării, omenirea trăiește cu iluzia unei depline libertăți, iluzie fiindcă prețul acesteia este plătit tot mai mult cu pierderea identității, cu alienarea de sine a individului, în favoarea unei uniformizări. Libera circulație transformă teritorii, state și continente în locuri geometrice ale alienării, unde acasă este pretutindeni. Și totuși, de ce omul este tot mai nefericit, de ce trăiește tot mai mult senzația

de gol? Poate pentru că s-a rătăcit de sine și pentru a se regăsi are nevoie să refacă drumul spre sine pentru a-și regăsi atributele fundamentale? Sau poate fiindcă salvarea lui nu e într-un „acasă” exterior, global, ci într-unul redus la esențele sale interioare: binele, adevărul, frumosul? Migrația nu este un lucru nou, însă amploarea ei, da. La fel cum este și faptul că a devenit obiect de studiu al unor științe diverse: istoria, pshilologia, statistica, sociologia, economia etc. Rezultatele studiilor însă nu se adresează decât unui segment redus de cititori, care sunt direct interesați. Nici măcar știrile, articolele, dezbaterile ori alte produse jurnalistice nu mai au un impact decât de moment. Într-o astfel de situație teatrul rămâne soluția cea mai viabilă pentru a verbaliza absurdul existenței, pentru a trezi conştiinţe şi a produce reacţii şi, în felul acesta, pentru a ajunge la un număr cât mai mare de receptori, în ciuda formelor diverse pe care le poate lua.

Tocmai de aceea am ales să vorbim în acest articol despre două piese pe cât de diferite, pe atât de apropiate: *Migraaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă* (2015), de Matei Vişniec, şi *Planeta Viselor Pierdute* (2018), de Marina Diana Hanganu și Ion Mircioagă. Ce le reunește în afara temei comune, migrația? Credem că intenția oamenilor de teatru aflați în spatele lor și crezul acestora cu privire la valențele teatrului. Dezamăgirea și pesimismul jurnalistului Matei Vișniec, care a constatat că *„umanitatea a deraiat, că omul rămâne profund irațional, că progresul are chip de himeră”*, sunt contrabalansate de credința scriitorului în om și umanitatea acestuia, în puterea lui de a înălța *„edificii morale luminoase”*, *„de a-și depăși limitele și de a se ridica spre civilizație”* [2], dar cel mai mult în capacitatea de a-şi înfrunta monştrii proprii, de a-i birui, ieșind învingător în lupta cu sine însuși. De partea cealaltă, doi oameni de teatru, Marina Diana Hanganu, o tânără regizoare, și cel care i-a fost mentor în timpul studenției și colaborator ulterior, regizorul și profesorul de regie, Ion Mircioagă (actualmente profesor la Universitatea Națională de Arte „George Enescu” din Iași, Facultatea de Teatru). Conform dezvăluirilor făcute de M.D. Hanganu, masteratul de teatru experimental urmat în cadrul ”Royal Central School of Speech and Drama”, Londra, începând cu 2014, a adus cu sine nu doar specializarea în carieră, ci și o separare temporară de familia rămasă în țară. Acela a fost momentul când și-a propus să investigheze felul cum decurg sau se modifică relațiile familiale la distanță [3]. Dorința acesteia s-a materializat sub forma unui proiect european, *Tele-Encounters*, proiect de teatru și film experimental, *„care explorează relațiile prin Internet dintre membrii familiilor despărțite de migrație și prezența tehnologică (teleprezența) ca element de limbaj artistic. Proiectul a fost cofinanțat prin programul Europa Creativă al Uniunii Europene, gestionat direct de Comisia Europeană, iar coordonatorul a fost Teatrul „George Ciprian” din Buzău, parteneri fiind Universitatea Catolică „San Antonio” din Murcia (Spania) și Municipalitatea Lousada din Portugalia*” [4]. Chiar dacă, din punctul de vedere al tehnicii dramatice la care s-a recurs, piesele sunt diferite, ficțiunea din cadrul lor este construită pe realitatea din faptul jurnalistic. M.Vișniec spune despre piesa lui că ea *„captează [...] fenomenul extrem de complex al* ***migrațiilor*** (s.a.)*”* [5] și adăugăm că, de exemplu, în Scenele 7, 9, 11, 14 se observă imediat relația cu o serie de evenimente desfășurate în decursul anului 2015 și prezentate într-o serie de articole / știri din mass-media: instalarea de către Ungaria a gardurilor din sârmă ghimpată la granția cu Croația și Serbia, din septembrie 2015, evacuarea în regim de urgență a unei părți din cei peste 15000 de refugiați, care au paralizat aproape insula grecească Lesbos în așteptarea actelor necesare tranzitării Greciei; acestea au devenit pretexte pentru sublinierea absurdului existenței omenirii: *„Dar apoi ne-a dat primăria un loc nou, mai mare... Într-o bună zi se va umple și ăsta, n-o să mai avem unde să-i îngropăm pe străini.[...] Cum oamenii ăștia mor fără pașaport, le facem analizele, le stabilim ADN-ul și îl marcăm pe plăcuță. În așa fel încât să aibă familiile o șansă să-i identifice...”* [6] (Scena 9) sau *„Ei bine, acestea sunt bătăile de inimi ale unui grup de aproximativ o sută de sirieni și irakieni în momentul în care ambarcațiunea lor a atins pământ ferm pe insula Lesbos...”* (Scena 3) [7]. Traficul de copii este mai ușor de efectuat cu acordul părinților acestora, mai ales când sunt convinși de traficanți că despre lipsa unei perspective asupra viitorului nici nu poate fi vorba odată ajunși într-o Europă, care *„îi pune pe copii în inima valorilor și aspirațiilor sale”*, în virtutea *Declarației privind drepturile copiilor* (Scena 14) [8].

Scheletul realității aflate la baza ficțiunii din *Planeta Viselor Pierdute* îl constituie o suită de interviuri adresate atât migranților români și portughezi în Spania, cât și familiilor acestora, care au rămas acasă. În realizarea și obținerea interviurilor pentru România s-a apelat la metoda „lanțului de conexiuni”, care a permis identificarea persoanelor din diaspora românească; s-a făcut apel la ziarul din Spania „Occidentul Românesc”, administrația publică locală din Buzău, Murcia și Lousada; au fost cooptați în echipele de lucru jurnaliși și sociologi (pentru România, sociologul Mircea Kivu) [9]. Selecției celor mai valoroase informații obținute i-a urmat scrierea piesei unde *„Am operat*, așa cum mărturisește regizorul Ion Mircioagă, *cu o normă proprie*

realismului teatral, conform căreia evenimentele se desfășoară aici și acum. Rezultă, din fraza de mai sus, și că am optat pentru o anume convenție". Realismul teatral propus de autorii *Planetei Viselor Pierdute* s-a materializat într-un text dramatic alcătuit din 11 scene și 3 solilocvii plasate între scenele 5 și 6, 6 și 7, respectiv 8 și 9, gândite a fi reprezentate simultan datorită tehnologiei care a stat la baza realizării spectacolului. Rolul lor este de a da conținut psihologic personajelor, reliefând criza survenită în relația care, până la urmă, se va rupe, dată fiind dorința autorilor de a stabili *„intențiile – de ce spune un personaj ceva, ce urmări are replica sa, ce dorește el, ce simte, cum influențează toate acestea ceea ce se întâmplă cu celelalte personaje."*, plecând de la creionarea biografiilor lor *„...din preistoria textului și a existențelor lor așa cum urmau să fie surprinse de spectacol (ba chiar ne-am gândit și la ce se întâmplă cu ele după finalul piesei odată cu stabilirea conflictelor și creionarea firului narativ"* [10].

Mai aproape de dramaturgia tradițională și în spiritul realismului, piesa surprinde personajele unei familii din România, în momente-cheie ce se succed de-a lungul a unsprezece ani, 2007-2018, din momentul plecării mamei, Carmen, 26 de ani, în Spania la muncă. Acasă îi rămân fiica, Betty, de doar 6 ani, și soțul, George. Ordinea evenimentelor respectă cronologia, totodată fiind păstrată succesiunea momentelor acțiunii: Carmen a ajuns în Spania din nevoi financiare, sacrificând familia: *„Vă iubesc pe amândoi, de-aia muncesc aici, să plătim datoriile și [...] dacă mai adunăm și ceva în plus. Să trăim omenește"* [11]. Absența lui Carmen din viața familiei este cauzată de un accident făcut de soțul ei sub influența alcoolului și daunele pe care le are de plătit. Fost inginer, rămas acum șomer, George îngrijește cum poate el de fetiță, obligată de-a lungul anilor să crească și să se maturizeze în prezența unei mame cu care comunică audio și vizual doar pe internet și a unui tată care își îneacă în alcool propriile crize de gelozie, frustrare și neputință, iar, atunci când răbufnesc, Betty le resimte din plin. Carmen asistă la formarea și maturizarea copilei mulțumită tehnologiei, dar aceasta nu ține loc nici mângâierilor, nici îmbrățișărilor, încât copila încet-încet, aproape fără să-și dea seama, înfruntă viața de una singură. Mama se detașează de soțul rămas acasă, divorțează și se recăsătorește cu un medic spaniol. Betty crește cu speranța că, devenind majoră, va pleca în Spania pentru a fi alături de mama ei. Criza tatălui, al cărui organism clachează din cauza alcoolului și e la un pas de moarte, o face să conștientizeze că a fost singură mereu, dar că viața ei este cea pe care o cunoaște aici, în România, și e singurul lucru palpabil. Iluzia unei relații cu mama se destramă, singurul părinte pe care l-a cunoscut este tatăl neputincios lângă care alege să rămână. Între Planeta Mării Aurii, a promisiunilor nerespectate de mamă, și Planeta Viselor Pierdute, pe care o cunoaște, o alege pe cea din urmă.

Conflictul piesei este unul clasic, dialogul este viu și conferă dinamism acțiunii, însă tehnica dramatică aduce ca elemente de noutate jocul simultan în spații scenice diferite (România și Spania), și diegetic vorbind, și scenic, reunite prin intermediul tehnologiei *teleprezență,* iar timpul diegetic de aproximativ 11 ani este descompus, în cele aproximativ 80 de minute de spectacol, fragmentat și semnificat în momente cu impact maxim: sărbătoarea Crăciunului și deschiderea cadourilor, când ca o ironie a sorții George primește în dar o cravată, deși, infirm cum este, nu și-ar putea-o lega la gât singur, „dansul" lui George cu soția aflată la mii de kilometri depărtare, lecțiile de spaniolă și de make-up, pe care mama i le dă fetei, primele dezvăluiri ale lui Betty despre iubirea adolescentină, pierderea pașaportului fetiței etc.

Absurdul existenței întregii omeniri, cuprinsă pandemic de migrație, este reprezentat în piesa lui Matei Vișniec prin intermediul celor 25 de scene și *„6 scene în rezervă"*. În pofida temei puternic ancorate în realitate și a evenimentelor reale care au stat la baza ficțiunii, *Migraaaanți* mută centrul de interes către Migrație, care s-a extins metastatic asupra omenirii îmbătate de iluzia libertății și prosperității. Cauzele migrației sunt de ordin divers: economic, politic, social – sărăcia, mizeria, discriminarea. Scenele în care este structurată piesa par asemeni unor piese de puzzle, care se îmbină pentru a oferi imaginea de ansamblu a unei lumi care și-a pierdut coerența, fiind lipsită de atributele umanității, iar pe fiecare element al puzzle-ului – două forțe antinomice în dezechilibru: Răul învingând Binele. Acțiunea este ca și inexistentă, iar unitățile de timp și spațiu au fost abolite: *„Sat pierdut în Balcani"*, *„Salonul noilor tehnologii antiimigrație"*, *„Salonul european al sârmei ghimpate"*, *„Cimitirul proaspăt creat pe o insulă grecească"*, un posibil cabinet al unui „Înalt Reponsabil Politic" sunt tot atâtea locuri în care se poartă conversații, se hotărăște soarta unor indivizi și a întregii omeniri. La acestea se adaugă sala de spectacol, unde, în manieră brechtiană, spectatorul devine el însuși actant, fiind solicitat să acționeze mecanic, conformându-se îndemnurilor venite de pe scenă. Un teatru activist pentru a reliefa inerția și spiritul de turmă căruia omenirea nu i se poate sustrage. „Barca" din subtitlul piesei este, de fapt, o metaforă a Lumii reduse la sala de spectacol. Spectatorii fie răspund mașinal unor cereri *(„Ia arătați-mi*

toți telefoanele mobile!"), fie asistă imobili la cântecul mut al Anahitei, *„un cântec despre mizeria afectivă, sentimentală și sexuală în care trăiește o parte din umanitate"* [12] sau la dansul împietrit al acesteia, căci *„gesturile diabolice ale femeilor, focul blestemat care le animă dansul, ei bine, toate astea provoacă daune enorme civilizației"* [13]. Marele puzzle, Lumea, e alcătuit din traficanți și victimele, mai întâi ale unei lumi căzute în derizoriu, mai apoi ale lor însele: refugiați din cauza războiului, a sărăciei de care vor să-și scape familiile, vânzându-și „capitalul" primit de la Dumnezeu – ochi, rinichi etc. –, copii ai căror părinți își doresc un viitor mai bun pentru ei, femei discriminate pe criteriul sexual, femei transformate în trupuri care pot oferi plăceri sexuale.

Personajele fie nu sunt individualizate, ele purtând nume generice (Traficantul, Migrantul, Omul care surâde, Prezentatoarea, Consilierul, Bărbatul, Nevasta ș.a.), fie le sunt atribuite nume cu rezonanță de la începuturile umanității: Anahita (Zeița Iubirii, Apei și Fertilității în mitologia persană a cărei pelerină aurie este transformată acum în *hijab*), Elihu (personajul biblic care l-a ajutat pe Iov să înțeleagă că punctul lui de vedere nu era corect și să fie receptiv la instruirea primită de la Iehova). În piesă însă, caracterele sunt transformate în opusul a ceea ce reprezintă în mitologie. Anahita poartă *hijab,* fiindcă este considerată toxică, Elihu, venit din Eritreea, a cărei deviză este „Niciodată nu îngenuncheați!", acum și-a pierdut puterea de a se obiectiva și de a se opune.

Scenele se constituie în niște decupaje ale realității crunte în care se zbate omenirea neputincioasă. Succesiunea lor încalcă orice cronologie, încât funcționează ca un pre-text pentru altele, așa cum se întamplă cu Scena 3, când efectul este „jucat" înaintea cauzei (moartea lui Elihu înregistrată de *„detectorul de bătăi de inimă" „în momentul în care tocmai se îneca la Calais"* [14], eveniment prezent în economia piesei abia în Scena 24 [15].

Interesantă este categoria de personaje conturând o adevărată tipologie a Inocentului, care, în disperarea ce l-a cuprins, își păstrează speranța și credința că sacrificându-se va contribui la restabilirea echilibrului lumii. Suntem de părere că aceste personaje sunt purtătoare ale concepției *scriitorului* Matei Vișniec care *„continuă să creadă în om"* [16].

Dialogul scenic, când nu alunecă spre verbiaj absurd, se transformă în act monologal, discursul personajelor devenind o expunere amplă cu valoare în pre-istoria piesei, justificând prezența personajului într-un anume context.

Întrebându-se dacă teatrul poate *„să contribuie la înțelegerea unor astfel de evenimente* (cele din realitate, prezente în faptul jurnalistic – *n.n.*) *care pregătesc profilul economic, etnic și cultural al secolului următor"*, Matei Vișniec este de părere că *„literatura ne poate oferi răspunsuri mult mai nuanțate decât toate celelalte discipline ale spiritului"* puse în slujba descifrării *„enigmei numite* ***om*** (s.a.)*"* [17]. Noi adăugăm că teatrul este cel mai în măsură să-l facă pe om să trăiască acele stări asupra cărora să-și dorească să reflecteze, teatrul poate activa conștiințe, indiferent că e unul al absurdului sau se găsește sub semnul realismului. O problemă pe cât de gravă, pe atât de greu digerabilă în lucrările de specialitate, așa cum este migrația, se poate transforma în subiect de meditație, nu doar pentru specialiști, ci și pentru oamenii obișnuiți, prin intermediul teatrului. Astfel, arta teatrală poate deveni o cale de aducere „acasă" a individului, care plătește scump iluzia libertății, făcându-l să conștientizeze adevăratele valori, pe care le are adânc înrădăcinate în suflet, dar pe care le-a pierdut urmărind o himeră. Numai recâștigându-și libertatea individuală și autenticitatea individul va putea să se sustragă din „roller-coaster"-ul sau „barca" globalizării, aflată la un pas de a se scufunda. Cele două piese reprezintă semnalul de alarmă că migrația este un fapt distructiv, împotriva căruia omul încă mai are resurse de a se lupta și că una dintre ele este arta.

Referințe:

1. VIȘNIEC, M. *Despre enigma de a fi om*, prefață la *Trilogia balcanică. Migraaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*. București: Humanitas, 2016, p.8.
2. Ibidem.
3. SANDU, G. *Migrația economică, subiectul unei premiere mondiale în teatru*, interviu cu Marina Diana Hanganu. În: Revista „beBlueAir", decembrie 2018 – ianuarie 2019, p.28-29.
4. Revista „Teatrul azi", 2019, nr.1-2, p.206-207.
5. VIȘNIEC, M. *Despre enigma de a fi om*, prefață la *Trilogia balcanică. Migraaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*. București: Humanitas, 2016, p.9.
6. Ibidem, p.231-233.
7. Ibidem, p.210-211.

8. Ibidem, p.248.
9. www.tele-encounters.com
10. www.facebook.com/JeanMonnetBlogStart Jean Monnet – „Contemporani cu Europa" (pagina proiectului).
11. HANGANU, D.M., MIRCIOAGĂ, I. *Planeta Viselor Pierdute*. http://www.tele-encounters.com/wp-content/uploads/2019/03/Planeta-Viselor-Pierdute-RO.pdf , p.3.
12. VIȘNIEC, M. *Trilogia balcanică. Migraaaanți sau Prea suntem mulți în aceeași barcă*. București: Humanitas, 2016, p.245.
13. Ibidem, p.262.
14. Ibidem, p.211.
15. Ibidem, p.274.
16. Ibidem, p.9.
17. Ibidem, p.10.

Date despre autor:
Iuliana-Anda PĂTRUȚ (NACU), doctorandă, Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava.
E-mail: andanacu 30@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-7639-2002

Prezentat la 22.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.135-139

DIDACTICA LIMBILOR STRĂINE

CZU: 811.133.1'36:378.02

ENSEIGNEMENT DE LA GRAMMAIRE AU NIVEAU B2 À L'UNIVERSITÉ

Viorica MOLOȘNIUC
Universitatea de Stat din Moldova

Dans le présent article nous nous sommes proposé d'examiner les méthodes et les techniques d'enseignement de la grammaire du niveau B2 à l'université qui s'inscrivent dans une démarche contrastive-comparatiste-réflexive compte tenu des finalités d'un cours de grammaire qui fait partie de la formation initiale des enseignants de français langue étrangère.
Mots-clés: *compétence grammaticale, méthode, technique d'enseignement, réflexivité, contrastivité, conceptualisation, relation forme – sens – emploi.*

TEACHING GRAMMAR AT THE B2 LEVEL AT THE UNIVERSITY
This article examines the methods and techniques of teaching grammar at the B2 level at the university. The techniques of teaching grammar at the B2 level are part of a contrastive-comparative-reflective approach, taking into account the aims of a course of grammar included in the initial training of teachers of French as a foreign language.
Keywords: *grammar competence, method, teaching technique, reflexivity, contrastivity, conceptualization, relation form – meaning – use.*

PREDAREA GRAMATICII LA NIVEL B2 LA UNIVERSITATE
În acest articol ne propunem să examinăm metodele și tehnicile de predare a gramaticii la nivel B2 la universitate care se înscriu în demersul contrastiv-comparatist-reflexiv, ținând cont de finalitățile unui curs de gramatică care face parte din formarea inițială a profesorilor de limbă franceză.
Cuvinte-cheie*: competență gramaticală, metodă, tehnici de predare, reflexivitate, contrastivitate, conceptualizare, relația formă – sens – utilizare.*

Introduction

Dans cet article nous examinerons les approches recommandées dans l'enseignement de la grammaire au niveau B2 en contexte institutionnel (université), les pratiques pédagogiques mises en œuvre au niveau universitaire, ainsi que les résultats d'une enquête sur la perception des futurs enseignants de français langue étrangère (FLE) visant l'enseignement de la grammaire d'une langue étrangère.

Nous commencerons notre étude par les finalités et les stratégies des cours de grammaire faisant partie de la formation initiale des enseignants de FLE. Puis, nous aborderons les méthodes et les techniques d'enseignement de la grammaire au niveau B2.

Le spécifique du niveau B2 enseigné aux étudiants suivant la formation initiale en FLE consiste dans le fait que les apprenants: (a) ont un niveau avancé de FLE; (b) ont suivi une discipline scolaire Langue maternelle qui leur a permis de conceptualiser le fonctionnement des mécanismes grammaticaux dans leur langue maternelle; (c) sont motivés à apprendre la grammaire du FLE, ainsi que les autres disciplines universitaires faisant partie du programme d'études qu'ils ont choisi, dans le but d'obtenir un diplôme et des compétences professionnelles souhaitées.

Techniques d'enseignement de la grammaire au niveau B2

Le niveau B2 est enseigné à l'université en Ire et IIe années vu le fait que, conformément au *Curriculum national pour les Langues étrangères*, le cycle Lycée offre une formation du niveau B1 en Langue étrangère 1 selon le *Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues* (CECRL). Par rapport au B1, le niveau B2 se distingue par la capacité à construire une argumentation efficace. L'apprenant «Rend compte de ses opinions et les défend au cours d'une discussion en apportant des explications appropriées, des arguments et des commentaires; développe un point de vue en soutenant tour à tour les avantages et les inconvénients des différentes options; développe une argumentation en défendant ou en dénonçant un point de vue donné, prend une part active dans une discussion informelle dans un contexte familier, fait des commentaires, exprime clairement son point de vue, évalue les choix possibles, fait des hypothèses et y répond» [1, p.33].

À tous les niveaux du CECRL la compétence à communiquer langagièrement inclut la composante grammaticale qui constitue l'objet d'étude des cours de grammaire. Dans les systèmes éducationnels, l'enseignement de la grammaire vise trois grands types de **finalités**: instrumentales (pouvoir parler/écrire, etc.), formatives (développer l'intelligence et la rigueur de raisonnement, etc.), éducatives (sensibiliser les apprenants aux différences linguistiques et culturelles, etc.) [2, p.191]. À l'université, dans le cadre des cours de grammaire, la compétence grammaticale devient un but en soi et «fait l'objet d'une réflexion métalinguistique». [3, p.73]. Les finalités du cours de grammaire des programmes de formation initiale en FLE sont axées sur quelques aspects:

- le développement de la compétence grammaticale du niveau B2 «un bon contrôle grammatical; des bévues occasionnelles, des erreurs non systématiques et de petites fautes syntaxiques peuvent encore se produire mais elles sont rares et peuvent souvent être corrigées rétrospectivement. […] un assez bon contrôle grammatical. […] pas de fautes conduisant à des malentendus» [1, p.90];
- le développement de nouvelles compétences métacognitives;
- l'initiation à une réflexion didactique sur le fonctionnement des mécanismes grammaticaux dans la langue étrangère.

S.-A. Manolache propose quelques **stratégies** didactiques pour l'enseignement de la grammaire à l'université: désacralisation de la grammaire; enseignement/apprentissage réflexif et collaboratif; stimulation de la recherche; techniques/tâches variées. Les cours de grammaire proposés à l'université dans le cadre de la formation initiale des enseignants de FLE devraient proposer «un équilibre entre le travail de mémorisation et le travail de réflexion et de recherche» [4, p.61-62].

Le travail de réflexion peut être réalisé par les travaux individuels proposant des sujets de recherche sur les problèmes des formes grammaticales (par exemple, les phénomènes liés à l'asymétrie des formes grammaticales sous les aspects syntagmatique, paradigmatique, sémiotique, etc.).

Actuellement, il n'existe de pas de **méthode** dominante dans l'enseignement de la grammaire, il s'agit plutôt d'un éclectisme: «À ce jour, en didactique, la méthodologie pour l'enseignement de la/les forme(s) en FLE est plutôt éclectique» [5, p.12]. Suivant les recommandations du CECRL, qui offre une grande liberté dans le choix des méthodes dans l'enseignement des langues étrangères, les didacticiens parlent d' « un nouveau bloc terminologique «contrastif-comparatiste-réflexif» qui a vocation à refonder une réflexion didactique sur la grammaire» ce qui suppose «des activités réflexives/métalinguistiques relatives aux langues enseignées» ou connues [6, p.44]. En plus, l'apprenant est censé acquérir un degré de conscience de la langue: «corriger les fautes qui ont débouché sur des malentendus; prendre note des «fautes préférées» et contrôler consciemment le discours pour les traquer. En règle générale, corriger les fautes et les erreurs aussitôt qu'on en prend conscience» [1, p.33]. Le mélange des techniques de différentes méthodes peut assurer une meilleure réussite académique des étudiants dont le niveau de compétence linguistique est assez hétérogène ce qui impose, parfois, l'utilisation d'une pédagogie différenciée avec un plus de techniques appliquées en même temps en petits groupes ou individuellement.

Dans le bloc «contrastif-comparatiste-réflexif», **la réflexivité** est une composante nécessaire qui aide les apprenants à intérioriser les structures de la langue étrangère. En outre elle contribue au développement cognitif et intellectuel de l'apprenant: «Cette méthodologie réflexive fondée sur le raisonnement grammatical plus que sur l'énoncé des règles, sur l'attention à la dialectique du système et des variations, participe d'une fonction éducative globale en interrogeant la relation entre contraintes et relativité. La réflexion et les exercices sur un couple comme *grammaticalité/acceptabilité* ouvrent sur l'appréciation de sa propre parole et de celle des autres, élément de la sociabilité langagière» [7, p.13]. Le couple de paramètres mis en italique semble assez important au niveau B2: les apprenants doivent distinguer l'emploi des formes grammaticales en fonction du sens que l'on veut produire ou du registre de langue compte tenu de la situation de communication (p. ex.:

les cas de variation libre des modes indicatif/subjonctif après certains verbes, antécédents des pronoms relatifs, dans les phrases interrogatives, etc.). «L'activité de réflexion sur la langue qu'offre la perspective grammaticale, par exemple en créant des occasions de comparaison entre langue source et langue-cible, […] permet à un ensemble d'activités de conceptualisation de se mettre en place» [8, p.42]. La réflexivité peut être pratiquée pendant les séquences de **conceptualisation** qui « … vise à […] faire élucider les règles par l'apprenant lui-même» [9, p.113]. Cette démarche, appelée aussi 'résolution de problème', est pratiquée en quelques étapes: analyse guidée d'un corpus contenant des propriétés hétérogènes, avec formulation des hypothèses, pour trouver un principe explicatif du fonctionnement d'un microsystème et sa formulation dans le métalangage des apprenants [10, p.125-126]. H.Portine considère que par la conceptualisation «on vise la construction/ transformation de la grammaire mentale de l'apprenant en l'aidant à élaborer ses propres règles et ses propres représentations» [11, p.1]

La **contrastivité** du bloc « contrastif-comparatiste-réflexif» correspond aux recommandations de CECRL qui stipulent que les enseignants doivent tirer profit de toutes les langues que les apprenants connaissent déjà. En plus, c'est le principe de la didactique des langues étrangères : s'appuyer sur la langue maternelle, « … beaucoup de choses dépendent de leur degré de «grammaticalisation » scolaire antérieure en langue maternelle ou dans une autre langue étrangère» [7, p.11]. Le principe de contrastivité peut imposer des progressions d'enseignement différentes: aborder le fonctionnement des mécanismes grammaticaux plutôt par les similitudes avec la langue maternelle ou commencer par les dissimilitudes. En plus, la progression d'apprentissage, parfois différente de celle d'enseignement, se fait ressentir encore au niveau B2 sous forme d'erreurs occasionnelles appartenant au système d'interlangue de l'apprenant.

Suite à l'alternance des méthodologies de référence en France durant les XIXe-XXIe siècles, les débats visant l'enseignement de la grammaire se sont cristallisés autour de la relation **forme – sens – emploi**: la primauté de l'une ou de l'autre, la même importance accordée à tous les trois. Compte tenu de toute l'histoire des méthodologie de référence les enseignants peuvent choisir l'approche onomasiologique (approche communicative, notionnelle-fonctionnelle), sémasiologique (méthode traditionnelle), grammaire déductive (méthodes traditionnelle, active), inductive (méthode directe, structuro-globale), etc. « … l'accent sur les formes et la relation forme/sens – qui est au centre du travail grammatical – est, en réalité, indispensable pour acter la production/réception des énoncés» [7, p.6]. Citant Celce-Murcia et Hilles, C.Germain insiste sur l'association des structures grammaticales avec les dimensions sociale (techniques: interaction, dynamiques, etc.), sémantique (techniques : statiques, démonstration, etc.) et discursive (techniques : production et manipulation de texte, etc.) [2, p.165-167].

L'éclectisme dans l'enseignement de la grammaire peut être suivi dans les sources didactiques de grammaire de FLE (I.Chollet, J.- M. Robert *Précis de grammaire* 2009, Y.Delatour et al. *Nouvelle Grammaire du Français. Cours de Civilisation Française de la Sorbonne* 2004, etc.) où les contenus sont présentés suivant des progressions conçues à partir des formes (noms, verbes, pronom, groupe nominal, etc.) et des notions (condition, concession, but, comparaison, etc.). J.-L. Chiss remarque qu' « … on peut, pour les mêmes contenus, «entrer» par la notion de «type de phrase» […] pour aller vers le « sens » communicatif […] ou «entrer» par la notion […] pour retrouver les marques linguistiques qui caractérisent les types. Pas l'un ou l'autre mais un va-et-vient entre les deux entrées» [7, p.9].

Un cours destiné à la formation de la compétence grammaticale du niveau B2 offre l'avantage de l'utilisation d'une variété assez large de **techniques**: identification, classification, systématisation, application, généralisation (2, p.155) sans perdre de vue, quand même, que la compétence grammaticale est une composante de la compétence à communiquer langagièrement. Ceci implique la mise en place des tâches de production écrite/orale qui permettent de donner du sens à l'apprentissage et de motiver davantage les étudiants. Citant Brown et Yule, C.Germain propose trois principaux types de tâches communicatives : expression des relations statiques (décrire, indiquer, etc.), dynamiques (raconter, situer des faits, etc.) et abstraites (exprimer un point de vue, justifier, etc.) [2, p.116]. Les deux dernières sont surtout utilisées au niveau B2 à l'université. En plus, le réemploi des formes grammaticales dans les productions constitue une étape nécessaire dans le processus de l'acquisition d'une langue étrangère. Les tâches communicatives permettent de rapprocher l'enseignement de la grammaire de la perspective actionnelle et de préparer les futurs enseignants pour leur activité et leur communication professionnelles.

Perception des étudiants sur l'enseignement de la grammaire

Nous avons réalisé une enquête parmi 16 étudiants de la IIIe année qui suivent le programme d'études à la spécialité Langue française et anglaise du domaine des Sciences de l'éducation. Nous avons appliqué le questionnaire de S.Borg & A.Burns contenant 15 affirmations sur les perceptions des enseignants concernant l'enseignement/apprentissage de la grammaire par rapport auxquelles les futurs enseignants ont exprimé leur accord/désaccord sur une échelle de 5: désaccord total – désaccord – neutre – accord – accord total [12, p.464]. Nous présenterons les résultats de quelques-unes de ces affirmations qui concernent l'enseignement réflexif de la grammaire. Nous devons spécifier que le profil des étudiants à l'étape de l'enquête est constitué plutôt des acquis théoriques (ils ont suivi deux cours magistraux obligatoires : Didactique du FLE et Didactique de l'anglais langue étrangère, un cours optionnel Didactique de la grammaire), le stage pédagogique étant prévu pour l'année prochaine. En plus, les perceptions des étudiants sont parfois déterminées, outre les acquis académiques, par leurs propres expériences d'apprentissage des langues étrangères, plus ou moins réussies, connectées à des représentations d'une classe de langue étrangère, plus ou moins réussie, et par la relation qu'ils établissent entre l'acquisition d'une langue étrangère et l'enseignement/apprentissage de la grammaire [13, p.166].

		désaccord total %	désaccord %	neutre %	accord %	accord total %
1	Les enseignants devraient présenter la grammaire aux apprenants avant de leur demander de l'utiliser.	6,25		6,25	56,25	31,25
2	Les apprenants connaissant les règles de grammaire utilisent la langue plus efficacement que ceux qui ne les connaissent pas.			25	31,25	43,75
3	Les exercices amenant les apprenants à pratiquer les structures grammaticales les aident à maîtriser la grammaire.				37,5	62,5
5	Pendant les cours, l'accent sur la grammaire doit être placé après les tâches de communication, pas avant.		12,5	31,25	25	31,25
6	La grammaire devrait être enseignée séparément et non intégrée à d'autres compétences telles que la lecture et l'écriture.	12,5	56,25	18,75	12,5	
8	Dans l'apprentissage de la grammaire, la répétition permet aux apprenants d'utiliser les structures de manière plus fluente.			18,75	37,5	43,75
9	En enseignant la grammaire, le rôle principal de l'enseignant est d'expliquer les règles.		18,75	25	18,75	37,5
10	Il est important que les apprenants connaissent la terminologie grammaticale.			6,25	43,75	50
11	La correction des erreurs grammaticales des apprenants à l'oral est l'un des rôles clés de l'enseignant.		6,25	31,25	37,5	25
14	L'enseignement formel de la grammaire n'aide pas les apprenants à devenir plus fluents.	6,25	12,5	43,75	25	12,5
15	Il est nécessaire d'étudier la grammaire d'une langue étrangère pour la parler couramment.			6,25	37,5	56,25

Les résultats montrent que la majorité des étudiants (plus de 50 %) croient que : les enseignants doivent expliquer la grammaire (1); l'utilisation efficace de la langue dépend de la compétence grammaticale (2); les exercices de grammaire sont utiles (3); la grammaire doit être enseignée après les actes de parole (5); la grammaire doit être intégrée à l'enseignement des autres compétences (6); l'apprentissage de la grammaire et la répétition mènent vers une fluence dans le discours (8, 15); l'enseignant doit expliquer les règles de grammaire et corriger les erreurs dans les productions (9, 11); c'est important de connaître la terminologie grammaticale (10). Nous pouvons résumer que le rôle de l'enseignant, dans la vision des futurs enseignants de FLE, est d'expliquer, de mettre en place des activités d'acquisition efficace, de corriger, de donner un feed-back ce qui correspond à une approche active et réflexive dans l'enseignement de la grammaire.

Conclusion

Les pratiques examinées montrent que, pour qu'il soit efficace, l'enseignement de la grammaire au niveau B2 à l'université doit être actif et réflexif. Il doit tirer profit des conceptualisations dans les autres langues connues par les étudiants, assurer un équilibre entre acquisition des formes – sens – emploi et intégrer la compétence grammaticale des étudiants dans le développement de leur compétence à communiquer langagièrement.

Références:

1. *CADRE EUROPEEN COMMUN DE REFERENCE POUR LES LANGUES: APPRENDRE, ENSEIGNER, EVALUER.* Unité des Politiques linguistiques, Strasbourg [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: www.coe.int/lang-CECR
2. GERMAIN, C., SÉGUIN, H. *Le Point sur la grammaire*. Paris: CLE International, 1998. 215 p. ISBN: 2090333243.
3. DINCA, D. Enseigner la grammaire autrement: pourquoi et comment? In: *Synergies Roumanie* 2013, no.8, p.67-81. [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: https://gerflint.fr/Base/Roumanie8/Dinca.pdf
4. MANOLACHE, S.-A. L'enseignement de la grammaire à l'université dans la formation initiale des enseignants de français langue étrangère. In: ***Synergies** Roumanie*, 2013, no.8, p.53-66. [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: https://gerflint.fr/Base/Roumanie8/Manolache.pdf
5. DAMAR M.-E. *Préface.* In *Enseigner les structures langagières en FLE.* / Resp. O. Galatanu et alii. Bruxelles: Peter Lang, 2010. 300 p. ISBN : 9789052015835
6. BEACCO, J.-CL. La «question de la grammaire» dans l'enseignement du français comme langue étrangère. Nouveaux contextes, nouvelles perspectives. In: *Enseigner les structures langagières en FLE.* / Resp. O. Galatanu et alții. Bruxelles: Peter Lang, 2010. 300 p. ISBN: 9789052015835
7. CHISS, J.-L. Débats dans l'enseignement/apprentissage de la grammaire. In: *Descriptions grammaticales et enseignement de la grammaire en français langue étrangère* Volume 13 de Cahier / Institut de linguistique et des sciences du langage, Université de Lausanne Numéro 13 de Cahiers de l'ILSL. 2002, 115 p.
8. JEANNERET, Th. Structures grammaticales et constructions préfabriquées, quelques enjeux didactiques. In *Descriptions grammaticales et enseignement de la grammaire en français langue étrangère* Volume 13 de Cahier / Institut de linguistique et des sciences du langage, Université de Lausanne Numéro 13 de Cahiers de l'ILSL, 2002. 115 p.
9. BESSE, H., PORQUIER, R. *Grammaire et didactique des langues*. Paris: Hatier, 1991. 286 p. ISBN: 2278069330
10. VIGNER, G. *La grammaire en FLE*. Paris: Hachette, 2004. 159 p. ISBN: 2011552966
11. PORTINE, H. La conceptualisation grammaticale: entre grammaire artificielle et grammaire mentale. In: *Recherches en didactique des langues et des cultures* [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: http://journals.openedition.org/rdlc/2662; DOI: 10.4000/rdlc.2662
12. BORG, S., & BURNS, A. (2008). Integrating grammar in adult TESOL classrooms. In : *Applied Linguistics*, 2008, no.29(3), p.456-482. [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: https://doi.org/10.1093/applin/amn020
13. FOUGEROUSE M.-Ch. L'enseignement de la grammaire en classe de français langue étrangère. En: *Ela. Études de linguistique appliquée*, 2001, no.122), p.165-178. [Accesat: 10.03.2019]. Disponibil: https://www.cairn.info/revue-ela-2001-2-page-165.htm

Date despre autor:
Viorica MOLOŞNIUC, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: viomolosniuc@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0440-1656

Prezentat la 01.07.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.140-144

CZU: 811.133.1'37

CONSIDERATIONS SUR LA POLYSEMIE DES UNITES SYNTAXIQUES EN FRANÇAIS: APPROCHES DIDACTIQUES

Lidia MORARU

Universitatea de Stat din Moldova

POLISEMIA CONSTRUCŢIILOR SINTACTICE ÎN LIMBA FRANCEZĂ: ADORDĂRI DIDACTICE

Sursele studiate ne permit să constatăm caracterul masiv al polisemiei în limbă. Acest fenomen se impune ca una dintre universaliile limbii. Drept dovadă convingătoare servesc multiplele dicționare explicative ce atestă prezenţa unui număr imens de cuvinte polisemantice într-o limbă sau alta. Numeroase sunt studiile în care se analizează polisemia unităţilor lexicale (substantive, adjective, verbe). În prezentul articol ne vom referi la polisemia unor unităţi sintactice.

Cuvinte-cheie*: polisemie, sens, omonimie, monosemie, unități lexicale, unități gramaticale, unități sintactice.*

POLYSEMY OF SYNTACTIC CONSTRUCTIONS IN FRENCH: DIDACTIC APPROACHES

The studied sources allow us to see the strong character of polysemy in the language. This phenomenon imposes itself as one of the universals of the language. As a convincing proof serve the multiple explanatory dictionaries that show the presence of a huge number of poly-semantic words in one language or another. Numerous studies include the polysemy of lexical units (nouns, adjectives, verbs). In this article we will refer to the polysemy of some syntactic units.

Keywords*: polysemy, sense, homonymy, monosemy, lexical units, grammatical units, syntactic units.*

Introduction

La polysémie est un trait constitutif de toute langue naturelle. Ce phénomène ne constitue pas une imperfection, car il est inévitable du moment qu'une langue est utilisée. Cette notion, forgée par M. Bréal, caractérise la capacité des mots de «prendre un sens nouveau qui coexiste avec l'ancien. Le sens nouveau, quel qu'il soit, ne met pas fin à l'ancien. Ils existent tous deux l'un à côté de l'autre…» [1, p.154-155].

Les problèmes relatifs à la polysémie ont été abordés dans plusieurs études. Citons, par exemple, en français B. Victorri et C. Fuchs [2, p.15], J.-P. Desclés [3, p.37], J. Picoche [4, p.20], G. Kleiber [5], G.Cincilei [6, p.311].

Dans le présent article, nous rappellerons premièrement quelques problèmes liés à la définition de ce phénomène. Deuxièmement, nous expliciterons certaines méthodes utilisées pour décrire la polysémie des unités syntaxiques.

Différentes approches dans l'analyse de la polysémie

Les ouvrages théoriques consultés nous ont permis de relever différentes approches dans l'analyse de la polysémie qui reflètent des prises de positions épistémologiques, et notamment:

- l'existence de sens différents pour un même mot, mais des sens perçus comme reliés d'une manière ou d'une autre [7, p.5];
- autant de significations que de constructions syntaxiques [3, p.37];
- une pluralité de sens liée à une seule forme; une pluralité de sens non disjoints, mais unis par telle ou telle relation [8, p.51];
- la multiplication des valeurs ou des sens d'une unité lexicale par addition ou effacement de sèmes [2, p.12].

Ces définitions, malgré leur apparente simplicité, soulèvent plusieurs questions théoriques. Elles mettent en jeu la notion de sens, la construction du sens : qu'est-ce que le sens d'une unité? comment se construit le sens d'un énoncé? comment s'opère l'interaction entre le sens d'une unité et le sens de l'énoncé dans lequel elle apparaît? Seulement après la résolution de ces problèmes on pourra statuer le caractère disjoint ou non disjoint des sens mis au jour.

Le linguiste G. Kleiber constate que l'absence d'un consensus sur la notion de polysémie résulte notamment des réponses divergentes données à ces questions.

Selon les définitions largement partagées nous adoptons les suivantes:

- la polysémie correspondrait «à une pluralité de sens non disjoints associés à une seule forme» [8, p.52]: le mot polysémique *bureau*, ayant des acceptions différentes, mais qui sont étymologiquement corrélées;

- l'homonymie «à des mots radicalement distinctifs dont la forme est 'accidentellement' la même» [2, p.12]: les homonymes *avocat* «homme de loi» et *avocat* «fruit» qui ont des origines distinctes et n'ont aucun lien étymologique;
- la monosémie [2, p.12]: le mot monosémique *tournevis*, qui désigne dans n'importe quel contexte «un outil pour serrer ou desserrer les vis, composé d'une tige métallique munie d'un manche et dont l'extrémité a une forme correspondant aux différents types de têtes de vis».

Aspects de la polysémie des unités syntaxiques

Dans la suite de notre étude, à défaut de proposer une définition novatrice de la notion de polysémie, nous adopterons la position soutenue par les linguistes relative au caractère massif de ce phénomène. La polysémie touche les mots du vocabulaire de base. On remarque qu'aucune catégorie syntaxique n'y échappe. Ce sont les catégories lexicales «ouvertes» (noms, verbes, adjectifs, adverbes), de même que les inventaires fermés des mots grammaticaux (déterminants, conjonctions, prépositions, etc.). La plupart des linguistes s'accordent à utiliser diverses méthodes pour décrire la polysémie. Nous acceptons la classification proposée par B. Victorri et C. Fuchs: unités lexicales, unités grammaticales et constructions syntaxiques [2, p.45]. Ils ont choisi cette classification comme un moyen de structurer la présentation du matériel. Ces linguistes affirment qu'il n'y a pas de coupure nette entre unités lexicales et unités grammaticales, même si certaines méthodes paraissent être mieux appropriées au traitement des unes ou des autres.

La polysémie des unités lexicales «pleines» est décrite à l'aide de deux types de technique:

- la décomposition en traits sémantiques,
- la dérivation à partir d'un sens «premier».

La première technique de description est pratiquée dans le cadre théorique de la sémantique componentielle. B. Pottier [9, p.114] illustre cette méthode en analysant le champ sémantique de *siège* (siège, chaise, fauteuil, tabouret, canapé, pouf). Dans ce contexte la polysémie est définie comme la propriété d'une unité lexicale d'être associée à plusieurs sémèmes, possédant au moins un sème commun (pour s'assoir).

La deuxième technique est plus couramment utilisée. A partir d'un des sens de l'unité appelé **le sens de base**, on analyse comment on peut organiser les différents sens en un déploiement à partir de ce sens premier dans diverses directions. Ce type de démarche a été utilisé par M. Bréal, A. Darmesteter, J. Picoche, G. Kleiber.

En parlant de la polysémie des unités grammaticales on identifie aussi plusieurs approches. Néanmoins, les linguistes remarquent que la décomposition des unités grammaticales en traits sémantiques est moins pertinente. L'explication réside en ce que ces unités possèdent à un moindre degré une capacité dénotative autonome sur laquelle se base d'habitude l'analyse sémique. Dans la plupart des cas les linguistes s'accordent à inventorier, pour chaque unité grammaticale, un ensemble structuré de valeurs qu'elle peut prendre dans différents énoncés.

Les travaux relatifs à la polysémie des unités grammaticales abondent. En guise d'exemple, on propose l'étude d'E. Moline [10, p.60] où on met en évidence les divers emplois de *bien* en français contemporain, et notamment:

- les emplois d'adverbe de constituant;
- les emplois adjectivaux;
- les emplois nominaux;
- les emplois d'adverbe de phrase;
- les emplois d'adverbe de prédicat modalisant;
- les emplois de marqueurs discursifs.

En parlant des éléments du troisième groupe, les constructions syntaxiques, on affirme qu'elles sont aussi susceptibles de polysémie, même si cela rompt avec l'interprétation traditionnelle de cette notion.

Ces éléments posent des problèmes assez proches de certaines unités grammaticales, c'est pourquoi on pourrait les traiter de la même manière.

Conformément à l'opinion de B. Victorri et C. Fuchs les prépositions *à* et *de* sont des unités grammaticales qui semblent les plus «lexicalement vides». Mais les expressions «apprendre une nouvelle à quelqu'un» et «apprendre une nouvelle de quelqu'un» montrent qu'elles contribuent aussi à la différence de sens. Et c'est parce que ces unités (*à, de*) sont la marque d'une construction syntaxique.

Les mêmes linguistes proposent d'étendre la notion de sens d'une construction syntaxique. Pour illustrer ce cas on analyse les exemples: *croire quelqu'un* et *croire en quelqu'un*. Dans ces expressions la construction

est marquée par l'ordre des mots et non pas par un terme linguistique. On pourrait analyser les deux cas de la même manière comme le résultat de l'interaction de trois éléments: l'apport sémantique de *croire*, l'apport sémantique de *quelqu'un* et l'apport sémantique d'une construction syntaxique: celle de complément direct dans le premier cas et celle de complément indirect dans le deuxième cas introduit par la préposition *en*.

Cela permet de dire que ces expressions sont composées de trois unités linguistiques, c'est-à-dire on confère le statut d'unité linguistique à toute construction syntaxique qu'elle soit ou non marquée par une unité grammaticale.

Et, désormais, ces unités appelées **unités syntaxiques** pourraient être analysées au même titre que les autres. Le sens de ces unités peut être analysé dans un énoncé à partir de leur comportement paraphrastique, et de cette façon on pourrait caractériser leur polysémie. Comme exemple, on analyse la polysémie de la construction complément direct du verbe *peser* qui peut prendre les valeurs suivantes:

- complément d'objet: *Marie pèse les colis.*
- complément de mesure: *Marie pèse cinquante kilos.*

Les paraphrases de ces énoncés seront différentes, et notamment:

- *Les colis sont pesés par Marie.*
- *Le poids de Marie est de cinquante kilos.*

Donc, la paraphrase du premier n'est pas acceptable pour le second.

On relève aussi des différences de sens entre les constructions antéposées et postposées de l'adjectif. Citons les oppositions bien connues:

un grand homme / un homme grand
un pauvre homme / un homme pauvre
un brave homme / un homme brave

Dans ces exemples apparaît clairement l'intérêt de traiter les constructions syntaxiques comme des unités à part entière, mais qui interagissent avec les unités lexicales pour produire le sens global de l'expression.

Dans ce contexte on pourrait reprendre l'analyse de l'adjectif *cher* proposée par le linguiste J. Dubois [11, p.70]. Il identifie deux positions pour cet adjectif.

En position **attribut**:
*cher*1 «aimé» est obligatoirement accompagné d'une expansion (*cher à quelqu'un*);
*cher*2 «qui coûte cher» ne nécessite pas de complément.
Ex.: *Cet ami m'est cher.*
Ce livre m'est cher.
Les médecins sont chers.
Les livres sont chers.

En position **épithète:**
*cher*1 «aimé» tend à précéder le nom;
*cher*2 «qui coûte cher» est toujours placé après le nom.
Ex.: *Ton cher ami est parti.*
Il ne quitte pas ses chères pantoufles.
Il achète des pantoufles chères.

Les linguistes analysent de même les relations complexes qu'entretiennent la polysémie de certaines unités lexicales et les différentes constructions syntaxiques auxquelles ces unités se prêtent. En parlant des verbes on constate que leurs différents sens sont présentés dans le dictionnaire suivant les diverses constructions syntaxiques qu'ils permettent. Cependant, l'analyse réalisée permet d'affirmer qu'il n'y a pas toujours une correspondance parfaite entre sens et constructions.

Dans ce contexte les linguistes B. Victorri et C. Fuchs [2, p.60] analyse l'exemple du verbe «monter». Ils constatent que la même construction transitive peut donner deux cas:

- *Jean monte la valise.*
- *Jean monte l'escalier.*

Mais ils soulignent que le sens du second énoncé est plus proche de la construction intransitive:

- *Jean monte à l'arbre.*

Dans la suite les mêmes linguistes se prononcent sur la complexité de la relation entre sens et construction. Ils affirment qu'on peut parler d'un verbe dans une construction donnée, si l'on accepte le point de vue, à parler d'une expression linguistique formée de deux unités (généralement) polysémiques:

- l'unité lexicale constituée par le verbe lui-même;
- l'unité syntaxique constituée par la construction syntaxique.

Selon eux, dans le cas du verbe *monter,* il est clair que c'est notamment la polysémie de la construction transitive qui explique la différence de sens entre *monter une valise* et *monter un escalier*.

Le linguiste J.-P. Desclés présente une approche particulière en analysant le verbe *monter* [3, p.38-39]. Il propose pour l'analyse un vingtaine de phrases:

(1) *Luc est monté en haut d'une échelle*
(2) *Luc monte sur la colline / (2') Luc montait doucement la colline*
(3) *Luc monte en ascenseur / Luc est monté en voiture jusqu'au château*
(4) *Luc monte dans une voiture / Luc monte dans un avion*
(5) *Luc monte sur un cheval / Luc monte à cheval / Luc monte un cheval*
(6) *La fumée monte au-dessus des toits. Le ballon monte dans le ciel*
(7) *La mer monte / La Seine monte*
(8) *Le chemin montait brusquement / Le toit montait doucement*
(8') *Jean montait le long du chemin*
(9) *Le blé monte rapidement cette année*
(10) *Luc est monté en grade*
(11) *Les prix montent cette année / Le thermomètre a monté trop vite*
(12) *Sa colère montait au fur et à mesure qu'il parlait*
(13) *Luc monte un diamant / Luc monte une estampe*
(14) *Luc monte des meubles dans la chambre*
(15) *Luc monte les oranges sur le camion*
(16) *Luc monte un saphir sur une bague*
(17) *Les ouvriers montent des voitures*
(18) *Luc monte un film*
(19) *Luc monte une affaire / Luc monte une imprimerie*
(20) *Luc a monté un coup*

Elles font apparaître des significations très différentes:
- significations purement spatiales (1-8, 14, 15);
- différences de degré (9-12);
- emplois associés à des «montages» ou «assemblages» (13-19);
- locution figée (20).

L'analyse minutieuse de ces phrases a permis au linguiste de soutenir qu'il y a trois verbes «monter» homophones en français associés au même vocable *monter*:
- un *monter* 1 – spatio-temporel;
- un *monter* 2 – pour exprimer les changements de degré le long d'une échelle;
- un *monter* 3 – qui correspond à des opérations d'assemblage.

Les diverses possibilités combinatoires des verbes français, la large diversité des modèles syntaxiques sont aussi examinées dans le *Dictionnaire morphosyntaxique des verbes français* réalisé par le linguiste roumain A. Lența [12, p.3]. L'auteur affirme que «tout énoncé est avant tout l'arrangement d'un certain nombre de fonctions (sujet, compléments, attribut, etc.) dictées par les possibilités combinatoires du verbe». Le verbe est le pivot de la phrase. On souligne aussi l'importance des prépositions en tant qu'éléments de relations dans l'agencement des mots dans la phrase, *tenir à / tenir de* ; *rêver à / rêver de*, le rôle des unités lexicales qui forment le contexte immédiat des verbes dans la structuration du sens des énoncés.

Conclusion

Le propos de cet article n'était en aucune façon de proposer des résultats définitifs, mais plutôt de montrer un fait qui est certain: la polysémie répond au principe de l'économie linguistique vu le fait qu'un même signe sert à plusieurs usages.

L'analyse de la polysémie des divers types d'unités linguistiques (lexicales, grammaticales et syntaxiques) nous a permis de relever deux choses. D'une part: une grande diversité dans les modes de description de la polysémie des unités linguistiques. D'autre part: une grande homogénéité dans le fonctionnement de la polysémie comme mécanisme général, s'appliquant aux unités de toute nature.

Références:

1. BREAL, M. *Essai de sémantique (sciences et significations).* Paris: Hachette et Cie, 1897. 372 p. ISBN 10.2852261.715 ISBN 13:9782852261716. p.154-155.
2. VICTORRI, B., FUCHS, C. *La polysémie. Construction dynamique du sens.* Paris: Hermès, 1996. 220 p.
3. DESCLES, J.-P. Analyse cognitive de la polysémie verbale. În: *Colocviul internaţional de ştiinţe ale limbajului „Eugeniu Coşeriu".* (Chişinău – Suceava – Cernăuţi), ediţia a XI-a, Chişinău, 12-14 mai 2011. Normă – sistem – uz: Codimensionarea actuală. Vol. I. Chişinău, 2012. p.36-68. ISBN 978-9975-71-216-3 ISBN 978-9975-71-217-0
4. PICOCHE J. *Précis de lexicologie française. L'étude de l'enseignement du vocabulaire.* Paris: Nathan, 1992. ISBN 209190547x
5. KLEIBER, G. *Problèmes de sémantique. La polysémie en questions.* Villeneuve d'Aseq: Presses Universitaires de Septentrion, 1999. 220 p. ISBN 13 978-2-85939-581-0
6. CINCILEI, Gr. Polisemiasintagmatică, varianteleei. In: *Conferinţa ştiinţifico-didactică anuală. Rezumatele comunicărilor. 18-20 martie 1997.* Chişinău: ULIM, 1997. p. 311-312 ISBN 13 978-2-85939-581-0
7. CADIOT, P., HABERT, B. Aux sources de la polysémie nominale. In: *Langue française*, 113, 1997. p. 3-11.
8. KLEIBER, G. Quand y a-t-il sens multiple ? Le critère référentiel en question. In: O. Soutet éd. *La polysémie*, Paris, P.U.P.S., 2005. p.51-73
9. POTTIER, B. Vers une sémantique moderne. In: *Travaux de linguistique et de littérature de Strasbourg*, II, 1964. p.107-137
10. MOLINE, E. Monosémie? Polysémie? Homonymie? Polycatégorialité? Hétérosémie? Quelle théorie pour la description de *bien*? In: *La polysémie dans tous les sens. Actes du XIXème et XXème Séminaires de Didactique Universitaire (SDU),* Constanta, 29 août – 2 septembre 2012 et 20 août – 3 septembre 2013. éd. ECHINOX, 2014, p.54-76.
11. DUBOIS, J. *Grammaire structurale: le nom et le pronom.* Paris: Larousse, 1965. 192 p.
12. LENŢA, A. *Dictionnaire morphosyntaxique des verbes français.* Chişinău: Epigraf, 2018. 704 p. ISBN 978-9975-60-310-2

Date despre autor:
Lidia MORARU, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: lidia.moraru@mail.ru
ORCID:0000-0001-5271-9680

Prezentat la 05.07.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.145-148

CZU: 391(=161.1)(470.32)

THE RUSSIAN FOLK COSTUME ROLE IN THE GENESIS OF CULTURAL FORMS OF THE CENTRAL BLACK SOIL ZONE

Igor I. ORLOV, Marina L. POLOVINKINA, Olga S. PAVLOVA

Lipetsk State Technical University, Russia

In this article the authors explore the features of the folk costume of the Central Black Soil Zone regions. Special attention is paid to the analysis of typical features of the Russian costume. The author believes that regional differences revealed in some elements of the Russian folk costume of the Black Soil Region make it possible to consider it a unique phenomenon of cultural diffusion.

Keywords: *the Russian folk costume, folk tradition, the Central Black Soil Zone, population heterogeneity, regional differences, cultural diffusion.*

ROLUL COSTUMULUI POPULAR RUSESC ÎN GENEZA CULTURALĂ A REGIUNII CENTRALE A CERNOZIOMULUI

În acest articol autorii cercetează particularitățile costumului popular rusesc din Regiunea Centrală a Cernoziomului. O atenție specială este acordată analizei caracteristicilor specifice ale costumului rusesc. Autorii consideră că diferențele regionale reflectate în unele elemente ale costumului popular rusesc din Regiunea Cernoziomului pot fi considerate drept un fenomen unic al difuziunii culturale.

Cuvinte-cheie: *costum popular rusesc, tradiții populare, Regiunea Centrală a Cernoziomului, populație eterogenă, diferențe regionale, difuziune culturală.*

Introduction

The Russian folk costume is a unique and inimitable monument of the spiritual and material culture of the peoples of Russia. Genesis peculiarities of the Russian folk costume are directly related to the heterogeneity of the class and ethnic groups inhabiting the territory of Russia. Apart from differences in worldviews and economic structures, they also had different starting points to enter the cultural and creative activity on the making of the folk costume traditions. Such factors as the geographic environment and climate also played a big role in shaping the Russian folk costume traditions. There is no denying that local cultural and historical and social processes also contributed to the formation of special features of the Russian folk costume decor. Thus, local sociocultural communities living in one state but occupying different positions in geographic, climatic, and cultural aspects, were the creators and custodians of the traditions of the national Russian costume as a system integrity.

Material and methods

Research of the Black Soil Region national costume traditions proves the absence of unified fixed templates. The Black Soil Zone population today witnesses a big amount of cultural and everyday life characteristics connected both with the history of the Black Soil Region and local traditions of the territory under study, also with the natural and geographical features. These factors had a great influence on the material and spiritual culture of the peoples inhabiting Black Soil Zone regions, including clothing traditions. It is important to note here that the Russian folk costume generally has a unique, unmatched figurative and stylistic character. Not only does it differ from the costumes of other nations, but it also varies from settlement to settlement in the regions. In addition, with all its general integrity and uniformity, the Russian folk costume even within one locality can show significant variations in style and decor. We will show it taking design and decorative-artistic decoration varieties of the Russian national costume of the Black Soil Region as an example.

Theory

The shirts of the folk costume of Tula, Ryazan, and Kaluga provinces consisted of several panels (three or four), with the seams in the front and on the sides [1, p.217]. In those provinces tunic-like shirts with slanting and straight shoulders *(poliks)* were widespread. The upper part of such shirts consisted of three one-piece

panels. The central panel, forming a shoulder line, was bent fillingwise, and a cut was made along the fold line for convenience while putting the shirt on over the head. Two more panels joined the sides of the central cloth, functioning like sleeves (straight armscye sleeves). The sleeve design is interesting: triangles were cut from the bottom of sleeve panels, which were then attached to the upper parts of the sleeves, thus expanding the sleeves under the armpit and forming inserts (gussets).

In Kaluga province shirts with straight *«poliks»* were widely used. They were made of four panels (two panels in the front and two in the back), which were assembled around the neck. Sleeves were solid panels, complemented by underarm gores. Often the sleeves were made wide, gathered at the wrist and hemmed with cuffs. The hem of the shirt was decorated with an original woven pattern, and later on with a full cross or half-cross technique embroidery. In girls' shirts the entire lap was covered with embroidery, while women's shirts had it only in the front, as the back and the sides of the dress were covered with a homespun woolen skirt *("poneva")*. The bottom part of elderly ladies' shirt was not decorated at all [1, p.218]. But in Ryazan and Tula provinces shirts with slanting *poliks* were widespread. The shirts differed according to the placement of *poliks*: in the older version of the shirt the *polik* was inserted into the cuts of the panel, in the more modern version - between two panels.

In Orel province, the folk costume consisted of a shirt, a homespun woolen skirt *("poneva")*, an apron, neck ornaments, a belt, shoes and a hat, the latter being unusual and original in shape, color and texture. The headdress in the costume of Orel province was a crimson heavy silk bonnet with a headband decorated with gold threads and pearls. A two-tier fan, made of colored pleated ribbons and held upright on a frame, was placed on top of the bonnet. The frame was a wreath of artificial feathers and flowers. Another fan decorated the rear, placed over its back part, with ribbons fastened on top. The shirt was made of factory cotton and had a turn-down collar. Around the collar there was a one-sided tucking. The unique ornament of the shirt was created by woolen embroidery of green, pale yellow and purple stripes. The shirt had openwork sleeves, decorated with a colored ribbon garland, which was sewn on the hem of the sleeves. Above the garlands of colored ribbons, the sleeves were intercepted by garters, thus creating the effect of lapping over the interception and making the lower decorative part of the sleeve fall like a fan. On the sleeve hem and the seams where the sleeves were attached to the top, as well as along the edge of the collar, a narrow factory lace was sown on. The costume had shoulder pads which were rectangles with rounded corners made up by ribbons. The homespun woolen skirt was buttoned up and had eyelets. The upper section was pleated. The apron was made of purple cashmere, with a wide ornamental bottom part (with galloons, colored ribbons, and a fringe). A purple cashmere belt had colored ornamental ends (ribbons, a fringe, and gold lace). The red color of the belt was accentuated by the dark blue of the skirt *"poneva*" skirt. The good vibes of the costume were created by a colorful combination of large planes of red, a white shirt, a dark blue *"poneva"* and a yellow color. Add a touch of green here and an integral color composition was created [1, p.225]

The costume of Kursk province reveals a merge of the outfit of the most ancient population of the province and Polish-Lithuanian immigrants. Women wore a shirt, a skirt, a "*poneva"*, and an apron. *Sarafans* were made from thin black home-woven wool. The upper part of the *sarafan* was embroidered with woolen colored threads and sparkles, and various colored stripes of satin, brocade, and cashmere decorated both the top and the bottom. Women's shirts often had sleeves longer than the arms with long narrow cuffs at the ends. Sometimes wide sleeve hems were pleated and fastened with cuffs. Shirts were also pleated around the neck. The shirt's décor was a red cross-stitch pattern combined with the white lace overlaying a red calico. Beads were used as hanging decorations [2, p.369]. The belt was a woolen, woven, striped girdle with fringed ends. The headband was made of colored cotton chintz. Shoes were made of leather. The costume was colorful, and the abundance of color and various decorative elements did not break up the image completeness. On the one hand the unifying beginning was the dark color of the *sarafan*, giving it integrity and graphic expressiveness. On the other hand, the dark background of the *sarafan* highlighted its decor, which was in harmony with the red color of the shirt and headband.

The clothes of Voronezh province residents were made from hemp, woolen and nettle fabrics. Hemp was a widespread crop in the black soil zone of Russia. Hemp oil was eaten and was known long before sunflower oil. In the folk costume, the color of clothes was of great importance, color symbolism expressing people's aesthetic perception. In Voronezh folk costume there were three obligatory colors – white, red and black. Black – the color of the land and peace – was one of the most beloved in Voronezh province. Black was a joyful

color of farmers, and black fabrics for making girls' *sarafans* and outerwear, as well as black embroidery on the sleeves testify of traditions going deep into ancient culture. Voronezh historians believe that this is a tribute to the black soil which fed peasants [6].

Results

So, in the Black Soil region, for all its integrity and uniformity, the Russian folk costume shows significant differences in style and decor. If we go on a historical excursion to the settlement of the Black Soil Region, it can be noted that people coming to the Black Soil Zone from different parts of the Russian state brought their unique cultural and everyday traits. Living together, they continuously exchanged elements of their culture, which left a significant impact on the life and culture of the Black Soil Zone population.

Discussion

Research into the history of the Black Soil region shows that representatives of the Abashevskaya ("Indo-European") archaeological culture might, according to V.P. Zagorovsky, have lived on the territory of the Black Soil Region in the Bronze Age [4, p.87]. In the Iron Age, the Black Soil Zone was inhabited by Baltic peoples of the Yukhnovskaya, Bondarikhinskaya and Kolochinskaya cultures. At the turn of our era, such peoples as Sarmatians appeared in the steppes of the Black Soil region, and their descendants were the Alans, who later recognized the authority of the medieval state of Khazars. Subsequently, after the defeat of the Khazars, the Pechenegs settled on the territories of the Black Soil Zone. They were a union of tribes formed as a result of mixing of Samara and Finno-Ugric tribes with nomadic Turks. In 1032 the town of Kursk was founded, and in 1146 that of Elets. Later on, due to the raids of the nomads, the lands decayed and became known as the "northern end of the Wild Field". Permanent local population was practically non-existent, and mostly nomadic Nogais settled there. And in the XV century some of the regions of the Black Soil Zone became part of the Grand Lithuanian Principality Jagoldai. Ya.Ye. Vodarsky writes that as the Muscovite State was getting stronger at the end of the 16th century, the Black Soil Region turned into an area on the southern border of the state, where a system of fortresses was introduced. In 1585 the frontier Voronezh was built, in 1596 – Belgorod, in 1593 – Stariy Oskol, in 1594 – Valuyki. It was from the end of the XVI century that the intensive populating of the Black Soil Region began.

Thus, Black Soil Zone regions are notable for the heterogeneity of the population, which significantly affected the Russian folk costume traditions. The costumes of the Balts and the Pechenegs who were the most ancient population of those provinces, as well as Polish-Lithuanian immigrants' costumes, all merged to give their features to the costumes of Tambov, Belgorod and Kursk provinces. Voronezh region is characterized by a great diversity in traditions of the Russian folk costume due to chaotic populating of the region at the end of the XVI century. Voronezh Region, or the "Wild Field", was populated by offspring of boyar clans, service class people, artillerymen, archers, Circassians (emigrants from the Ukraine), as well as free Cossacks. Starting from the XVIII century, the lands of Voronezh province were bestowed to Russian noblemen, to the boyars and other notable people. Mass immigration of serfs and state peasants started, both as whole villages and separate families from Ryazan, Tambov, Moscow, Orel, Kursk provinces, as well as from the Ukraine [3, p.267].

Conclusions

Thus, there is a connection between the shaping and development of the traditional Russian folk costume of the Black Soil region and the sociocultural characteristics of the region. It reveals itself through interaction of various cultures of peoples who have once inhabited the territory of the Black Soil region. Analysis of specific features of the Black Soil Zone Russian folk costume and the historical and cultural significance of the Russian folk costume traditions allows us to consider it as a unique phenomenon of cultural diffusion. Synthesis of various types of arts and crafts of local groups inhabiting the Black Soil Region allowed its costume to convey regional variations of traditional embroidery, cut and ornament patterns, and the use of jewelry and materials typical of the Black Soil Region traditional dress.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.145-148

Illustrations

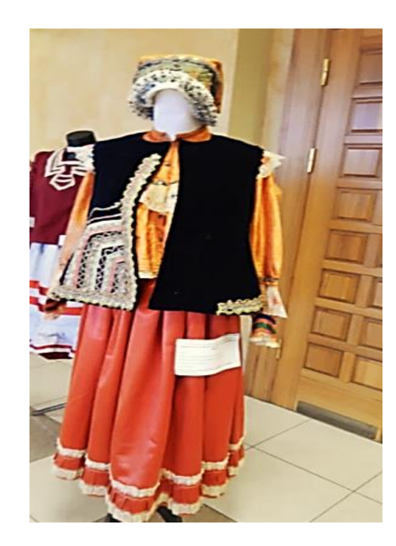

Fig.1. Traditional female costume worn in the village of Grachevka of Usmansky district of Lipetsk Region (it belonged to a well-to-do peasant Maria Efimovna Kudinova). Consists of: 1. Skirt – *poneva* decorated with lace. 2 – Jacket with lace on buttons. 3 – *Bashlyk* (head-dress). Owner: Verzilina S.V., village of Grachevka, Usmansky district.

Fig.2. Author's doll dressed in the costume of Kolybelskoye village of Lipetsk region (author: Sukhanova V. Ya.)

References:

1. БУДУР, Н. *История костюма*. Москва, 2011.
2. ВОДАРСКИЙ, Я.Е. *Население России в конце XVII - начале XVIII века*. Москва: Просвещение, 1992, 452 с.

Date despre autori:

Igor I. ORLOV, Professor of Lipetsk State Technical University, Academician of Russian Academy of Sciences and Arts (St. Petersburg), Doctor of Science, Doctor Honoris Causa of International Academy of Natural History (Unated Kingdom-London), member of the Union of designers of the Russian Federation.
E-mail: igorlov64@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7009-0414
Marina L. POLOVINKONA, Candidate of historical sciences, Associate professor of Lipetsk State Technical University.
E-mail: kaf-tx@stu.lipetsk.ru
Olga S. PAVLOVA, candidate of art criticism, Lipetsk.

Prezentat la 21.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.149-162*

CZU: 94(470)"16/18"

RUSIA ÎNTRE MEDIEVAL ȘI MODERN
Problema genezei capitalismului
(mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea) (I)

Valentin TOMULEŢ
Universitatea de Stat din Moldova

În studiul dat autorul pune în discuţie problema privind trecerea Rusiei de la medieval la modern, constatând că acest subiect este unul complicat şi destul de controversat. Procesele istorice ce au avut loc în ţările din Europa de Vest nu pot fi comparate cu cele care s-au petrecut în Rusia, din simplul considerent că ele s-au desfășurat în condiţiile şi sub influenţa directă a sistemului de iobăgie, pe când *„la apus de Elba"* sistemul capitalist s-a statornicit când dreptul de şerbie a fost demult lichidat. În plus, trecerea Rusiei de la medieval la modern a fost influenţată şi de diversitatea condiţiilor climaterice, geografice şi social-economice ale teritoriului imens al statului. Procesul mai era frânat şi de diversitatea formelor de gestiune a economiei ruse, prezenţa teritoriului cu o diversitate largă de relaţii prefeudale şi feudal-patriarhale, nivelul înalt al centralizării puterii, implicarea permanentă a statului în procesele obiective de dezvoltare a ţării, dându-i forme specifice. Rusiei îi era specifică dezvoltarea asincronică, ce consta în statornicirea capitalismului şi, concomitent, în intensificarea sistemului de iobăgie, proces ce poate fi urmărit pe durata sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea

În pofida acestor factori, autorul constată să pentru perioada cercetată devin tot mai accentuate noile fenomene din viaţa economică a Rusiei, legate de aprofundarea diviziunii sociale a muncii, raionării economice, de creşterea producţiei de mărfuri şi a schimbului, de apariţia manufacturii şi începutul constituirii pieţei în întreaga ţară. Aceste procese au contribuit la geneza, în cadrul orânduirii feudale, a noilor elemente burgheze, încă destul de slabe şi instabile.

Cuvinte-cheie: *Rusia, capitalism, modern, medieval, manufactură, piaţă naţională, capital.*

RUSSIA BETWEEN THE MEDIEVAL AND THE MODERN
The problem of the genesis of capitalism (middle 17th century – early 19th century) (I)

In the given study, the author discusses the problem of Russia's transition from the medieval to the modern period, ascertaining that the subject is complicated and quite controversial. The historical processes in the countries of Western Europe cannot be compared with those that took place in Russia, simply because they were under the conditions and under the direct influence of the serfdom system, while "at the west of Elba" the capitalist system settled when the right of serfdom was long liquidated. In addition, Russia's transition from the medieval to the modern was also influenced by the diversity of the natural-geographical and social-economic conditions of the huge territory of the state. The process was also hampered by the diversity of the forms of governance of the Russian economy, the presence of the territory with a wide diversity of pre-feudal and feudal-patriarchal relations, the high level of centralization of power, the permanent involvement of the state in the objective development processes of the country, giving it specific forms. Asynchronous development was specific to Russia, consisting in the settling of capitalism and concomitantly, the intensification of the system of serfdom, a process that can be followed during the 17th – the first half of the 18th century.

Despite these factors, the author observes that for the researched period, the new phenomena in Russia's economic life are becoming more and more pronounced, being related to the deepening of the social division of labour, the economic rationing, the increase of the production of goods and of their exchange, the emergence of the manufacture and the beginning of the market formation in the entire country. These processes contributed to the genesis, within the medieval arrangement, of the new bourgeois elements, still quite weak and unstable.

Keywords: *Russia, capitalism, modern, medieval, manufacturing, national market, capital.*

Formularea problemei

Până a pune în discuţie, în cadrul acestui studiu, problema ce vizează trecerea Rusiei de la medieval la modern la început să prezentăm câteva argumente-cheie referitoare la subiectul abordat expuse de Ellen Meiksins Wood în lucrarea *Originea capitalismului* ce-i aparține, apărută la Editura Tact în 2015, în traducerea Veronicăi Lazăr.

Potrivit autoarei, interpretarea şi înţelegerea lumii moderne se face vinovată de trei confuzii de bază: confuzia *dintre comerţ şi capitalism*, confuzia *dintre burghez şi capitalist* şi, în cele din urmă, confuzia *dintre modernitate şi capitalism*.

1. Capitalismul, susţine cercetătoarea Ellen Meiksins Wood, s-a impus ca mod de producţie universal nu pentru faptul că, de la bun început, toate naţiile alergau către aceeaşi linie de *finish* la care s-a întâmplat ca Anglia să ajungă prima. Ci odată instaurat sistemul capitalist în Anglia, în condiţii care nu aveau nimic de-a face cu necesitatea istorică sau cu coordonatele unei naturi umane transistorice, celelalte naţiuni au fost forţate să copieze acest sistem pentru simplul motiv că noul sistem, dovedindu-se cu mult mai productiv decât orice văzuse sau îşi imaginase lumea vreodată, putea să le permită să ţină pasul cu Anglia în materie de putere economică şi militară. În alte locuri, capitalismul a fost impus direct prin forţa armelor de către marile puteri coloniale, într-un mod care a reluat violenţa originară prin care s-a constituit sistemul în regatul englez.

2. Dar, pentru Ellen Meiksins Wood, un exemplu precum cel al absolutismului francez, „proiect centralizator [...] desăvârşit [...] practic" de „aşa-numita «revoluţie burgheză»" din 1789, demonstrează că a existat o cale alternativă de ieşire din feudalism şi că există, aşadar, o modernitate non-capitalistă. Nu burghezia, ci aristocraţia funciară capitalistă a reprezentat marele câştigător al Războiului Civil Englez ce a luat sfârşit în 1688 cu Revoluţia Glorioasă, în timp ce „forţe populare mai subversive şi mai democratice" din Anglia acelei epoci, „care au *contestat* formele de proprietate ce au sfârşit prin a conduce la dezvoltarea capitalismului [...], au pierdut [...] bătălia împotriva seniorilor proprietari funciari capitalişti, însă ele au lăsat o extraordinară moştenire de idei radicale, care sunt foarte diferite de avânturile «progresiste» ale capitalismului, o moştenire vie încă şi astăzi în diverse mişcări democratice şi anticapitaliste".

3. În acelaşi timp, burghezia franceză care triumfă odată cu anul 1789 şi acaparează pe deplin *aparatul de stat* francez, în care deja ocupa o poziţie importantă, „*nu era o clasă capitalistă*" şi „în cea mai mare parte, nici măcar o clasă tradiţională de comercianţi", ci mai degrabă una formată din „practicanţi ai unor profesii liberale, deţinători de funcţii publice şi intelectuali". Iar dacă „dreptul de îngrădire" – adică dreptul de a creşte productivitatea proprietăţii prin eliminarea vechilor drepturi cutumiare ale claselor populare şi subordonarea oricăror altor considerente sociale şi umane noului drept de a maximiza profitul – „stătea în capul listei pe agenda de clasă a seniorului proprietar de pământ englez", burghezia franceză solicită în schimb „egalitate civilă" şi „acces egal la [...] funcţii de stat". Există, aşadar, o diferenţă fundamentală între burghez şi capitalist, iar date fiind circumstanţele istorice ale Franţei revoluţionare, „chiar şi ideologia de clasă a burghezilor", afirmă Ellen Meiksins Wood, „a luat forma unei viziuni cuprinzătoare a emancipării umane în genere" ce „a putut fi însuşită de forţe mult mai democratice şi mai revoluţionare" [*apud* 1].

Prin urmare, există două modernităţi, una capitalistă şi una democratică (care o însoţeşte de la bun început pe cea dintâi), chiar dacă aspiraţiile modernităţii democratice aşteaptă în continuare să fie împlinite. Sau, altfel spus, există un conflict între democraţie şi capitalism ce defineşte dinamica proprie a istoriei moderne.

Memorând cele expuse de Ellen Meiksins Wood, ***să încercăm să găsim, daca aceasta va fi posibil*** (sau dacă nu – să lămurim din ce cauză), ***anumite similitudini, analizând procesul de trecere de la medieval la modern în Rusia***, răspunsurile şi discuţia pe această problemă fiind de principiu şi destul de controversate.

În plus, aplicând metoda comparativă, îmbinată cu modelul propus de F.Braudel în privinţa coexistenţei pentru secolele XVI-XVIII a trei economii-univers distincte: economia-univers occidentală, economia-univers rusă şi economia-univers otomană [2, p.86-146], să încercăm să determinăm specificul genezei relaţiilor capitaliste în Rusia.

Introducere

În istoria Rusiei, intervalul de timp de la mijlocul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea poate fi caracterizat convenţional ca perioada dintre medieval şi modern (sau perioada premodernă).

În toate aspectele vieţii sociale au loc transformări vădite, generate de schimbări profunde în viaţa economică. În ultimele decenii ale sec. al XVII-lea, cum constată cercetătorul englez Matryn Rady, „[...] segmentele de frunte ale societăţii moscovite făcuseră deja saltul intelectual de la tradiţionalismul trecutului la noua lume a ideilor apusene. Admiraţia lor sporită faţă de tot ce era european şi dorinţa lor de a învăţa de la Occident oferea un cadru şi o trambulină pentru opera de reformă a lui Petru cel Mare" [3, p.102].

Devin tot mai importante noile fenomene din viaţa economică, legate de aprofundarea diviziunii sociale a muncii, raionării economice, creşterea producţiei de mărfuri şi a schimbului, apariţia manufacturii, începutul constituirii pieţei în întreaga Rusie. Aceste procese au contribuit la geneza, în cadrul orânduirii feudale, a noilor elemente burgheze, încă destul de slabe şi instabile.

Contradicţiile dezvoltării sociale au determinat o constantă manifestare a contradicţiilor sociale exprimate prin câteva războaie ţărăneşti şi un şir de răscoale orăşeneşti, lupta din interiorul clasei dominante, conflictul

dintre biserică şi puterea centrală, contradicţia din interiorul bisericii ce a dus la schisma bisericească etc. O tendinţă tot mai vădită în dezvoltarea[1] orânduirii politice devine întărirea puterii centrale, evoluţia ei de la monarhia păturilor reprezentative spre absolutism, bazat pe birocraţie, iar din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – spre absolutismul luminat.

Pe parcursul sec. al XVIII-lea a crescut considerabil autoritatea internaţională a Rusiei. Ca rezultat al succeselor militare şi al tendinţelor expansioniste, obţinute pe timpul domniei lui Petru I şi a Ecaterinei a II-a, Rusia se transformă în una dintre cele mai puternice (militar) ţări europene [4, p.244].

1. Gospodăria ţărănească şi relaţiile agrare

Pe parcursul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea se extinde considerabil teritoriul Rusiei, ajungând la 17,4 mil. km^2. Hotarele statului au atins litoralul mărilor Baltică şi Neagră, iar în Extremul Orient – Oceanul Liniştit şi râul Amur.

La mijlocul sec. al XVII-lea, în Rusia existau cca 225 de oraşe, capitala Moscova având cca 200.000 de locuitori, urmată de Iaroslavl, Astrahan, Kostroma, Vologda, Kiev etc. Creşterea populaţiei rămâne însă considerabil în urmă în raport cu mărirea teritoriului, constituind 10,5 mil. la sfârşitul sec. al XVII-lea şi 34,4 mil. la sfârşitul sec. al XVIII-lea, majoritatea fiind ţărani (în bună parte iobagi), populaţiei urbane revenindu-i doar cca 3%. Creşterea populaţiei avea loc pe contul sporirii naturale, îndeosebi, pe contul anexării noilor teritorii şi colonizării intense [5, p.140-143]. Ţăranii puteau să se bucure de rezultatele muncii lor, dacă le mai rămânea ceva după ce satisfăceau pretenţiile mereu crescânde ale moşierilor, ale statului şi ale bisericii. Ei duceau o viaţă când riguroasă, când monotonă, coordonatele ei fiind însă comparabile cu cele din toate societăţile preindustriale [6, p.7].

În viaţa economică a Rusiei continuă să deţină poziţii dominante gospodăria sătească. Rolul de bază în gospodăria sătească revenea agriculturii, care avea, în fond, un caracter extensiv. Sporirea producţiei avea loc pe seama valorificării noilor pământuri, anexate la Rusia pe parcursul ultimelor două secole. Majoritatea absolută a populaţiei era ocupată în gospodăria sătească.

Datorită valorificării noilor pământuri s-a schimbat ponderea noilor regiuni ale ţării în producţia cerealieră. Dincolo de Ural, spre începutul sec. al XVIII-lea pământul arabil ocupa mai mult de 100 mii desetine, iar spre sfârşitul secolului în Siberia Apuseană suprafaţa arabilă a crescut până la 800 mii deseatine.

Însă, grânarul de bază, care furniza cantitatea preponderentă de cereale-marfă pe piaţa internă şi externă devine zona de cernoziom a Rusiei.

Ar fi însă greşit să considerăm că agricultura se dezvolta numai pe teritoriile nou-anexate şi doar în exclusivitate pe cale extensivă. Unele schimbări de ordin calitativ se observă nu doar în perfecţionarea metodelor de lucrare a pământului, schimbările în asolament, ci şi în evoluţia tehnicii agricole, în unele gospodării moşiereşti şi ale ţăranilor înstăriţi se întreprind tentative de a cultiva lucerna şi trifoiul, de a organiza agricultura pe baza unei agrotehnici perfecţionate, îndeosebi acolo unde ea a fost influenţată de relaţiile marfă-bani.

Dar, în ansamblu, agricultura Rusiei din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea rămânea la un nivel agrotehnic rutinar. Succesele ştiinţei şi practicii înaintate erau aproape inaccesibile pentru milioanele de ţărani, striviţi de jugul iobăgist, de povara sărăciei, mizeriei şi a prestaţiilor feudale. Ridicarea nivelului agrotehnic al gospodăriei ţărăneşti era frânată şi de stăpânirea în obşte a pământului, care necesita reîmpărţirea periodică a loturilor, iar calitatea muncii era puţin rentabilă, randamentul acestei munci fiind destul de slab.

Experienţa milioanelor de proprietari funciari ruşi se perfecţiona treptat, contrar situaţiei social-economice nefavorabile. S-a lărgit considerabil asortimentul culturilor agricole. Au fost adaptate specii noi de plante şi culturi (specialiştii au numărat cca 87): cartoful, floarea-soarelui, sfecla de zahăr etc. Dar condiţiile sociale ale Rusiei, generate de dominaţia sistemului iobăgist, violenţa şi despotismul administraţiei feudale creau obstacole în familiarizarea ţăranilor cu inovaţiile noi din gospodăria sătească [5, p.146-149].

Continuă să se modernizeze[2] şi tehnica agricolă, deşi progresul[3] în acest domeniu era neînsemnat şi foarte lent. Apar, „rariţele", nişte unelte ce se deosebeau una de alta după mărime, formă şi aşezarea pieselor metalice, îndeosebi a brăzdarului, configuraţia temeliei de lemn etc.

---

[1] ***Dezvoltare*** – o schimbare ce urmareste tendinţa de diferenţiere și complexitate.
[2] ***Modernizarea*** reprezintă procesul (exogen sau endogen) de schimbări și dezvoltări prin care se realizează modernitatea.
Modernitatea este un ansamblu de atribute ale organizării sociale ce cuprinde: industrializarea, urbanizarea, statul-naţiune etc.
[3] ***Progres*** – indică scopul dezvoltării: îmbunătăţirea socială, materială şi morală a condiţiei umane, a calităţii vieţii.

Recolta de cereale în Rusia, în perioada respectivă, era extrem de neomogenă şi depindea de numeroşi factori geografico-climaterici, social-economic etc. Proprietatea moşierească, lucrată exclusiv până în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea prin intermediul muncii ţăranilor iobagi, ceda cu mult în faţa gospodăriilor ţărăneşti atât după nivelul productivităţii muncii, cât şi după recolta la hectar a cerealelor.

Pământul se afla în proprietatea feudalilor laici şi ecleziastici, instituţiilor aristocratice şi a statului. Spre exemplu, în 1678 boierii şi dvorenii posedau 67% din gospodăriile ţărăneşti. Gospodăria feudală avea un caracter natural, moşierul era asigurat cu produse din interiorul moşiei/ocinii prin intermediul boierescului ori al dijmei în natură.

Deşi gospodăria feudală era elementul cel mai reacţionar şi conservator, odată cu pătrunderea în viaţa economică a relaţiilor marfă-bani şi cu evoluţia internă a proprietăţii moşiereşti, noţiunea de „caracter natural" îşi schimbă sensul.

În sec. al XVII-lea proprietatea de pământ feudală, ce aparţinea unuia şi aceluiaşi feudal, era împărţită în diferite regiuni ale ţării. De exemplu, boierul N.Romanov avea pământ şi ţărani iobagi în 16 judeţe, B.Morozov – în 19, stolnicul A.Bezabrazov – în 11 judeţe. Mănăstirea Sf. Treime – Sf. Serghei dispunea de aproximativ 17 mii de gospodării ţărăneşti în cca 40 de judeţe. Un mare feudal era ţarul care, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, dispunea de pământ în 109 judeţe [5, p.158-159].

Un proces asemănător poate fi urmărit şi la începutul sec. al XIX-lea; pământurile familiei Voronţov se aflau în 16 gubernii, iar ale familiei Şeremetiev – în 17 gubernii.

Odată cu pătrunderea relaţiilor marfă-bani în gospodăria sătească, proprietatea feudală nu doar că începe să se acomodeze la cerinţele pieţei, ci devine o celulă a gospodăriei producţiei de mărfuri pentru piaţă, care are o importanţă primordială nu doar în gospodăriile mari feudale – Morozov, Cerkaski, Miloslavski, Goliţîn etc., dar şi în gospodăriile mici şi mijlocii. În relaţiile marfă-bani sunt atrase şi gospodăriile mănăstireşti.

Drept dovadă a influenţei crescânde a relaţiilor de piaţă asupra ocinii feudale poate servi dezvoltarea industriei prelucrătoare de antreprenoriat ce se baza pe materia primă agricolă. Aşa-numitele *manufacturi de ocină* devin un fenomen obişnuit pentru sec. al XVIII-lea. O parte dintre iobagi sunt folosiţi în calitate de muncitori la manufactura de ocină şi cu timpul pierd legătura cu gospodăria sătească. Lichidarea, în anii '50 ai sec. al XVIII-lea, a vămilor interne a contribuit şi mai mult la atragerea gospodăriilor moşiereşti în relaţiile marfă-bani. Însă, acest proces nu garanta expres dreptul de proprietate din simplul considerent că statul se străduia să iasă din limitele prevăzute de legislaţie, implicându-se direct în procesele economice, redistribuind resursele în favoarea sa [7, p.3].

Pentru gospodăria ţărănească sunt caracteristice fenomenele social-economice specifice gospodăriei feudale, legate de pătrunderea în viaţa economică a relaţiilor marfă-bani. Dar, mica gospodărie ţărănească, prin natura ei, era pregătită numai pentru reproducţia simplă, rămânând în majoritate o unitate de consum intern, folosind tehnica rutinară, având relaţii slabe cu piaţa.

Proprietatea de pământ se afla în mâinile feudalilor şi ale statului, fiind unul dintre cele mai conservatoare elemente ale orânduirii social-economice. Totodată, are loc creşterea cantitativă a proprietăţii de pământ feudale. Spre mijlocul sec. al XVII-lea majoritatea pământurilor „negre" din regiunile centrale ale Rusiei sunt ocupate de către dvoreni, iar ţărănimea „neagră" din aceste regiuni – transformată în iobagi. Destul de activ avea loc împărţirea pământurilor de stat date în proprietate moşierilor. Numai în perioada anilor 1682-1711 au fost dăruite (din fondurile de stat) 273 de plase cu un număr de 43,6 mii de gospodării ţărăneşti, până la o jumătate de desetine de pământ arabil, neluând în considerare imensele păşuni şi păduri ce constituiau, în total, cu mult mai mult de un milion de desetine. Imense posesiuni au primit apropiaţii lui Petru cel Mare – D.A. Menşikov, F.A. Golovin, B.P. Şeremetiev etc. [5, p.166-167].

Creşterea proprietăţii de pământ feudale este urmată de schimbări serioase de ordin calitativ. Se simplifică substanţial ierarhia proprietăţii funciare. Desfăşurarea procesului de centralizare a puterii de stat şi transformarea ei în monarhie absolută a contribuit la lichidarea treptelor intermediare în ierarhia feudală.

Baza socială a monarhiei absolute o reprezentau păturile largi de moşieri. Între ei şi statul feudal nu mai existau verigi intermediare, ceea ce a contribuit la schimbări serioase şi în structura proprietăţii feudale, exprimându-se prin apropierea treptată dintre cele două forme de proprietate – *moşia* (proprietatea de pământ condiţionată) şi *ocina* (proprietatea de pământ ereditară). Se intensifica procesul de transformare a moşiei în ocină [8, p.26-26]. Acest fapt a fost legiferat prin decretul lui Petru cel Mare din 23 martie 1714, când cele două forme de proprietate sunt unite şi moşierii capătă dreptul de a-şi transmite proprietatea de pământ – *moşia* – prin ereditate [5, p.169].

După lichidarea oficială a noţiunii de „moşie", conform decretului din 1731, şi lichidarea dreptului de a dărui moşii, conform decretului din 1736, apar un şir de noţiuni noi: *avere imobiliară*, prin care se subînţelegeau pământurile populate şi nepopulate, conacurile, prăvăliile şi alte construcţii, iar de la mijlocul sec. al XVIII-lea uzinele, fabricile şi minele au început a fi împărţite în „ereditate" şi „dobândite" – achiziţionate prin mijloacele proprii [5, p.170].

În evoluţia proprietăţii feudale un rol important începe să-l joace capitalul comercial[4] şi cămătăresc. Treptat, pământul începe să se transforme în marfă. Din decembrie 1801 dreptul de a cumpăra pământ îl obţin negustorii, micii burghezi[5], ţăranii de stat etc.

Un mare feudal care dispunea de imense pământuri era biserica. Feudalii laici tindeau să-şi lărgească proprietatea de pământ pe seama pământurilor bisericeşti. Primele încercări de a seculariza pământurile bisericeşti le întreprinde Petru cel Mare. Dar numai în 1764 are loc secularizarea averii bisericeşti, ceea ce a contribuit esenţial la redistribuirea proprietăţii dvoreneşti. În schimbul întinselor proprietăţi funciare populate cu şerbi, biserica primea o subvenţie anuală de 450.000 de ruble, sumă care reprezenta, de fapt, cca o treime din veniturile de pe pământurile pe care biserica le poseda până la secularizare şi care erau insuficiente pentru întreţinerea ei [9, p.298]. Dar şi această măsură a fost înfăptuită în condiţiile când erau evidente simptomele descompunerii orânduirii feudale ce a influenţat soarta pământurilor secularizate şi a populaţiei care constituia aproximativ 1 mil. de persoane de gen masculin, întraţi în categoria ţăranilor „economici".

Baza materială, în valorificarea proprietăţii, o constituia *renta feudală*, care pe parcursul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea a suferit o evoluţie considerabilă. În gospodăriile particulare poate fi urmărită o creştere treptată a rentei în muncă – *boierescul*. O asemenea tendinţă se conturează în regiunile central-europene ale Rusiei, unde domina proprietatea de pământ ereditară. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, boierescul se prestează şi în regiunile cu soluri nefertile ale Rusiei.

Forma rentei feudale percepute de la ţăranii moşiereşti varia în diferite regiuni ale ţării. În regiunile cu soluri fertile, unde fertilitatea solului era mare şi pământul era principala sursă a avuţiei moşierului, predomina renta în muncă (boierescul). Tendinţa de creştere a boierescului pe parcursul sec. al XVIII-lea, în regiunile cu soluri fertile, a fost generată de atragerea gospodăriilor moşiereşti în relaţiile de schimb şi de creşterea permanentă a necesităţilor în bani ale moşierului. Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea boierescul în aceste regiuni ajungea la cinci şi chiar şase zile pe săptămână pentru o familie.

În regiunile neciornoziomice, în condiţiile fertilităţii scăzute a solului, dezvoltării industriilor ţărăneşti şi a meşteşugăritului, aplicării pe larg a muncii sezoniere ţărăneşti la oraşe şi manufacturi predomina *dijma în bani*. Pe parcursul sec. al XVIII-lea ea a sporit de la 1-2 ruble pe cap de locuitor la începutul secolului până la 5-6 ruble la sfârşitul secolului.

Renta în natură nu prezenta un loc deosebit în sistemul prestaţiilor ţărăneşti. Destul de răspândită era renta combinată, când boierescul se combina cu renta în natură şi cu cea bănească. Dar, cu timpul, dijma în bani din sistemul rentei combinate nu doar creşte, ci are tendinţe de a substitui celelalte forme de prestaţii.

Pentru pământurile boiereşti, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea, este specifică creşterea dijmei, în primul rând a celei băneşti, încălcându-se permanent caracterul ei fix.

Pentru pământurile de stat este caracteristică renta bănească care, pe parcursul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, a rămas aproape neschimbată, constituind forma de bază a exploatării ţărănimii. Nicholas V. Riasanovsky, caracterizând economia Rusiei în primele decade ale secolului al XIX-lea, constată că aceasta „[...] a înregistrat schimbări semnificative în ceea ce priveşti contextul economic. Moşiile ruseşti trimiteau de ce în ce mai multe produse pe piaţa internă şi externă, iar Rusia sudică a început să exporte cereale pe Marea Neagra. Noile posibilităţi de comerţ şi creşterea continuă a populaţiei au provocat o creştere puternică şi sistematică a preţului la pământ. Dar, deşi se iveau noi posibilităţi, agricultura rusă putea evolua în direcţia capitalistă doar într-o mică măsură şi cu mari cheltuieli economice şi umane, deoarece era obstrucţionată de structura socială şi de instituţiile ţării" [9, p.357].

Prin urmare, sistemul de iobăgie în agricultură rămâne destul de trainic. Dezvoltarea agriculturii pe cale extensivă, valorificarea şi colonizarea noilor pământuri a contribuit la consolidarea proprietăţii funciare

[4] ***Capital comercial*** – bani care sunt folosiţi pentru a produce diferite bunuri materiale în loc să fie folosiţi pentru consumul direct.
[5] ***Mic-burghezi*** – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi, care era cunoscută sub denumirea generică *meşciane* (rus. *мещане*) şi care formau al treilea grup social (după intelectualitate şi negustori) în care era împărţită populaţia urbană din Rusia.

feudale, la conservarea relaţiilor feudale. Toate acestea imprimau dezvoltării capitalismului la sat cu caracter moşieresc, semifeudal, frânând procesul de formare a stărilor sociale burgheze noi, punând obstacole serioase în încadrarea gospodăriilor ţărăneşti în relaţiile marfare.

2. Industria şi comerţul în perioada de formare a pieţei interne unice ruse

Perioada sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea este marcată de schimbări esenţiale de ordin cantitativ şi calitativ în domeniul industriei şi comerţului. Pe lângă mica producţie de mărfuri apare marea producţie manufacturieră, începe şi se intensifică procesul de formare a pieţei interne unice ruse.

Mari transformări au avut loc în sfera de producţie meşteşugărească. Creşte esenţial ponderea producţiei meşteşugăreşti în viaţa economică a ţării, îndeosebi în oraşe. Se aprofundează diviziunea socială a muncii în cadrul meşteşugurilor. Centre ale producţiei meşteşugăreşti devin nu doar oraşele, ci şi unele sate, a căror producţie se detaşa de agricultură şi trecea la meşteşugărit.

Treptat, meşteşugul ia forma micii producţii de mărfuri. Tot mai mulţi meşteşugari lucrau pentru piaţă. Gama obiectelor din metal, lemn, piele şi a altor obiecte meşteşugăreşti prezentate pe piaţă era vastă.

Din sec. al XVII-lea se produce specializarea unui şir de centre. Se lărgeşte simţitor aria de răspândire a micii producţii de mărfuri industriale. Din Usting în Siberia erau transportate obiecte de metal, tăbăcăria era dezvoltată în Iaroslav şi Kazan, fabricarea veselei din lemn – în Kaluga, exploatarea sării – în Totima şi Staraia Russa.

Se aprofundează diferenţierea în rândurile orăşenilor. Munca salariată în industria extractivă devine un fenomen obişnuit pentru sec. al XVII-lea – al XVIII-lea, dar în majoritatea cazurilor era urmată de pierderea libertăţii personale şi adesea ducea la o altă formă a dependenţei feudale.

În sec. al XVII-lea a luat naştere o nouă formă de producţie – ***manufactura***. În istoriografia rusă nu există o opinie unitară cu privire la caracterul manufacturii ruse.

În 1921, cercetătorul I.M. Kulişer, într-un articol cu caracter istoriografic, nebănuind el înuși, pune începutul unei discuţii, care nu s-a terminat nici până în prezent. Acesta, critică concepţia lui P.N. Miliukov despre provenienţa artificială a industriei ruse din primul pătrar al sec. al XVIII-lea şi întră în polemică cu M.I. Tugan-Baranovski, despre caracterul iobăgist al industriei ruse din sec. al XVIII-lea, demonstrând existenţa la mijlocul acestui secol nu doar a manufacturilor de tip iobăgist, dar şi a celor de tip capitalist [10, p.115].

Acest articol a pus începutul discuţiei despre caracterul industriei ruse din sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Trebuie de constatat că destul de repede în istoriografie s-au determinat două direcţii în cadrul acestor discuţii: 1) despre apariţia naturală şi artificială a industriei ruse şi 2) despre caracterul social al manufacturii ruse.

Discuţiile cele mai aprinse s-au dus în jurul teoriei „manufacturii iobăgiste/de ocină”. Părtaşii *acestei concepţii* afirmau că în sec. al XVIII-lea toată industria (sau aproape toată) purta un caracter iobăgist. Adepții acestei păreri erau cunoscuţii istorici M.N. Pokrovski, C.A. Pajitnov, S.I. Sâromeatnikov, P.I. Leaşcenko, S.G. Tomsinski şi M.P. Veatkin. Aceştia afirmau că manufactura rusă din sec. al XVIII-lea nu era capitalistă, din cauza lipsei braţelor de muncă libere. În plus, ei negau folosirea muncii salariate şi presupuneau că relaţiile de angajare ce aveau loc se deosebeau calitativ de cele din epoca burgheză [11, p.115-116]. Dânșii considerau că manufactura rusă reprezintă un fenomen artificial, implementat de guvern într-o ţară înapoiată care, din punct de vedere economic, nu era pregătită pentru acest lucru şi care asigura, în fond, cerinţele statului şi ale departamentelor de stat [11, p.22-23, passim].

Alţi cercetători, dimpotrivă, nu doar susţin că manufactura din sec. al XVII-lea a fost pregătită de condiţiile economice, ci văd în ea o etapă a începutului genezei relaţiilor capitaliste în Rusia, asemănătoare cu manufactura din ţările europene apusene [12, p.72-75]. Ei considerau că anume din această perioadă poate fi datat procesul de geneză a relaţiilor capitaliste în Rusia. În plus, a fost expus punctul de vedere (B.B. Kafengauz) că treapta de dezvoltare manufacturieră a capitalismului urmează a fi datată cu secolul al XVII-lea (mai concret, cu anii ’30 ai sec. al XVII-lea – *V.T.*) [13, p.7]. V.I. Buganov, A.A. Preobrajenski şi Iu.A. Tihonov consideră că cele spuse au o anumită bază, din simplul considerent că doar indicatorii cantitativi (30 de manufacturi pentru sec. al XVII-lea) nu pot da răspuns la întrebarea despre necesitatea numărului minimum de întreprinderi pentru o ţară atât de mare cum era Rusia [5, p.202]. Acest punct de vedere mai era susţinut de S.G. Strumilin, S.I. Solnţev, M.F. Zolotnikov şi, parţial, de V.S. Balabanov. Secolul al XVII-lea era privit de acești istorici nu doar ca perioada dominaţiei manufacturii iobăgiste, dar şi ca timpul apariţiei primelor

manufacturi capitaliste. Cel mai interesant punct de vedere l-a expus istoricul S.I. Solnţev, care considera că manufacturile apărute în timpul domniei lui Petru I erau capitaliste în esenţă, dar iobăgiste după formă [10, p.117].

În 1947-1948, pe paginile revistei *Вопросы истории* se desfăşoară o discuţie aprinsă privind natura social-economică a manufacturii ruse. Pretext pentru asemenea discuţie a servit articolul lui N.L. Rubenştein, în care autorul a formulat punctul de vedere că anii '40-'50 ai sec. al XVIII-lea au fost ani de cotitură în formarea sistemului capitalist în Rusia. Esenţa acestei cotituri consta în înlocuirea manufacturii iobăgiste cu cea capitalistă. Cercetătoarea E.I. Zaozerskaia, care a scris după N.L. Rubenştein, demonstrează existenţa concomitentă a manufacturii iobăgiste şi a celei capitaliste şi în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, şi în perioada mai timpurie.

Pentru a înţelege esenţa discuţiilor, constatăm că în Rusia existau trei tipuri de manufacturi: *de stat, de ocină* (moşiereşti şi mănăstireşti, unde pe larg era folosită munca şerbilor) şi manufactura *ce aparţinea negustorilor* (unde era folosită munca salariată). Însă, în sec. al XVII-lea manufacturile (30 la număr) nu jucau un rol important în viaţa economică a ţării, ele satisfăceau mai mult necesităţile statului, în special cele militare (manufacturile de armament din Tula) [14, p.43].

În primul pătrar al sec. al XVIII-lea întreprinderi mari apar aproape în toate sferele industriei, ceea ce era, de fapt, o continuitate a tendinţelor observate din perioadele precedente. Şi, cel mai important, apariţia şi dezvoltarea manufacturii avea loc anume în acele regiuni, unde anterior era dezvoltată mica producţie de mărfuri. Luând ca cifră convenţională 205 de manufacturi pentru primul pătrar al sec. al XVIII-lea, putem constata că repartizarea lor pe principiul producţiei este destul de neuniformă. Predominau manufacturile specializate în ramura metalurgică (69 sau 34% din numărul total), urmate de cele din ramura textilă (32 sau 17%) şi de cele din ramura forestieră (23 sau 11%). Celălalt număr de manufacturi vizau: 17 (8%) – obţinerea prafului de puşcă, 14 (7%) – prelucrarea pieilor, 10 (5%) – prelucrarea sticlei şi 6 (3%) – prelucrarea bumbacului [5, p.204]. La momentul decesului lui Petru cel Mare (1725) în Rusia erau deja 250 de manufacturi [9, p.250].

Creşterea numărului de manufacturi a continuat şi în deceniile următoare. Conform datelor din 1766-1768, în Rusia au fost înregistrate 504 manufacturi, inclusiv jumătate – în ramura textilă. La sfârşitul acestui secol ramura metalurgică dispunea deja de 167 de manufacturi cu o producţie de 6154 mii puduri de metal, iar cea textilă – de 1082 de întreprinderi [5, p.205].

Academicianul M.V. Necikina prezenta manufactura rusă din sec. XVII-XVIII ca pe o îmbinare a trăsăturilor capitaliste şi feudal-iobăgiste, demonstrând că feudalismul în sec. al XVII-lea intră în etapa de descompunere.

Însă, această concepţie nu a întâlnit o susţinere în rândul istoricilor din simplul motiv că a vorbi despre descompunerea feudalismului în sec. al XVII-lea este foarte timpuriu. Cu atât mai mult cu cât o asemenea caracteristică a manufacturii, în esenţă, nu răspundea la întrebarea: Ce este manufactura – element capitalist sau iobăgist?

În referatul colectiv, pregătit de I.Ghindin, L.Danilova, I.Kovalcenko, L.Milov, A.Novoselţev, N.Pavlenko, M.Rojkova şi P.Rîndziunski şi expus la discuţia din 1965, dedicată trecerii Rusiei de la feudalism la capitalism, a fost expusă opinia, conform căreia manufactura rusă a fost un fenomen instabil, sporadic, slab legat de piaţă şi asigura, în special, necesităţile vistieriei şi ale instituţiilor de stat [11, p.22].

Contrar acestei păreri, în ultimii ani V.Buganov, A.Preobrajenski şi Iu.Tihonov au încercat să demonstreze că manufactura, cu toate contradicţiile şi particularităţile epocii, reprezenta elementul capitalist în cadrul orânduirii feudale [5, p.215].

Manufacturii îi sunt caracteristice trei trăsături de bază: 1) ea este în primul rând marea producţie; 2) are la bază diviziunea socială a muncii şi 3) în cadrul ei se foloseşte pe larg munca manuală. Întreprinderile mari care folosesc munca manuală, dar în cadrul lor diviziunea socială a muncii este în stare embrionară, sunt numite cooperaţii simple. Dacă în cooperaţii este folosită munca salarială, ea este numită cooperaţie capitalistă simplă.

În Rusia, în componenţa cooperaţiei capitaliste simple intrau artelele de burlaci care se ocupau de tragerea vaselor din Astrahan în Nijnii Novgorod sau în cursul superior al Volgăi şi artelele care se ocupau de construcţia clădirilor de cărămidă etc.

Primele manufacturi au apărut în metalurgie, acolo unde erau prezente trei condiţii de bază: minereul, lemnul şi un râuleţ mic, care putea fi barat, pentru a folosi energia apei în producţie. Prima manufactură a fost construită în 1636 de către negustorul olandez A.Vinius în regiunea Tula-Kaşira.

Manufacturii ruse îi sunt caracteristice două trăsături de bază. ***1.*** Întreprinderile mari au apărut în baza creşterii micii producţii de mărfuri în manufactură, dar pe calea transferării în Rusia a formelor existente în ţările din Europa de Vest, unde manufactura avea deja o istorie de mai multe secole. ***2.*** A doua particularitate constă în faptul că crearea manufacturilor în Rusia nu a fost iniţiată de persoane particulare – negustori, cămătari, antreprenori, ci de stat. Pentru a-i atrage pe negustorii străini să investească în producţie, statul le-a acordat un şir de privilegii: fondatorul unei uzine, în decurs de 10 ani, primea din partea statului împrumuturi băneşti; la uzine erau înscrişi ţăranii de la curte care pregăteau minereu şi mangal. La rândul lor, proprietarii de manufacturi se obligau să toarne tunuri şi obuze şi puteau să producă mărfuri pentru cerinţele pieţelor interne numai după executarea comenzilor de stat.

Pe parcursul sec. al XVII-lea în Rusia existau cca 30 de manufacturi care la început au fost fondate din iniţiativa guvernului şi satisfăceau în special necesităţile curţii ţariste şi ale armatei. Premisele tehnico-materiale şi sociale pentru apariţia manufacturii erau slabe în sec. al XVII-lea, fapt pe care îl confirmă şi originea capitalurilor investite. Fondatori ai primelor manufacturi au fost negustorii şi industriaşii străini francezi, germani, olandezi, englezi etc.

În primul pătrar al sec. al XVIII-lea existau deja 205 întreprinderi mari. Guvernul susţinea investiţiile capitalurilor comerciale în producţie pe calea transmiterii manufacturilor de stat negustorilor, acordându-le subvenţii, eliberându-i de plata taxelor vamale etc. Dar, creând artificial condiţii favorabile pentru dezvoltarea marii industrii, statul frâna aplicarea formelor capitaliste în organizarea manufacturii [5, p.204].

În istoriografia rusă se duc discuţii privind natura manufacturilor de ocină şi de stat. Ţinând cont de faptul că factorul de bază ce determină caracterul social al manufacturii este componenţa forţei de muncă, ea nu poate fi privită ca element capitalist în cadrul orânduirii feudale. În acelaşi timp, şi feudalismului, în forma lui clasică, nu-i este specifică marea producţie, dar orice manufactură este marea producţie. Studiind manufactura rusă poate fi atestată o legitate generală: **cu cât ea era mai strâns legată de cerinţele statului şi beneficia de anumite înlesniri şi privilegii, cu atât mai mult era legată de orânduirea iobăgistă**. Argumentarea este simplă – lipsea concurenţa, respectiv şi tendinţa de perfecţionare şi folosire a tehnicilor moderne.

Geneza noilor relaţii economice în Rusia (sec. al XVII-lea – al XVIII-lea) era condiţionată nu atât de apariţia manufacturii, cât de dezvoltarea comerţului. Se formează câteva mari centre comerciale (pieţe regionale), dintre care se evidenţiază Moscova, cu imensul târg (cca 150 de rânduri comerciale specializate şi 4 mii de încăperi comerciale), Ustiug-Velikii, Iaroslav, Vologda, Kostroma, Solikamsk etc. În a doua jumătate a sec. al XVII-lea, printre marile centre ale comerţului de cereale se evidenţiază Smolenskul, Vologda, Nijnii Novgorod şi Ustiug-Velikii. Inul şi fibrele de cânepă se vindeau îndeosebi la Novgorod, Pskov, Tihvin, Smolensk; pielea, carnea şi slănina – la Kazan, Vologda, Iaroslav, sarea se aducea din Solikamsk. Artere comerciale importante devin Suhona-Dvina, Siberiană şi Volga [5, p.225-226].

În comerţ sunt incluse tot mai multe stări sociale. Însă, un rol deosebit revine negustorilor profesionişti. Capitalul comercial era concentrat în Moscova. Specializarea în cadrul comerţului nu se observă – negustorii se ocupau şi de comerţul cu ridicata şi de comerţul cu amănuntul. Perioada iniţială a începutului formării pieţei interne ruse poate fi atribuită secolului al XVII-lea.

Pentru a înţelege procesul de constituire a pieţei interne ruse la început să definim noţiunea de piaţă. Potrivit clasificaţiei economistului francez Robert Boyer, pot fi evidenţiate cel puţin cinci concepte distinctive ale noţiunii de piaţă:

1. Piaţa este un spaţiu fix, rezervat comerţului oficial admis pentru anumite zile şi ore. Această reprezentare spaţial deterministă a pieţei este cea mai veche, datând din secolul al XII-lea, fiind utilizată şi azi în viaţa cotidiană.

2. Piaţa este un teritoriu anumit în care au loc acte de vânzare-cumpărare. Această reprezentare, mai largă din punct de vedere geografic, leagă noţiunea de piaţă cu anumite oraşe, ţări, teritorii, continente. Anume în această formulare termenul de piaţă este utilizat de unii istorici cu referire la perioadele precapitaliste.

3. Piaţa este cererea efectivă globală la un anumit tip de mărfuri şi servicii. Această concepţie asupra pieţei deja nu mai reprezintă un teritoriu, ci totalitatea cumpărătorilor unui produs-marfă. În această definire termenul este utilizat azi cu referire la varietăţile cererii: pentru forţă de muncă, acţiuni, produse de consum etc.

4. Piaţa este un mecanism care autoreglează balansul cererii şi ofertei prin intermediul preţurilor liber stabilite la produse şi servicii. În această definiţie dispare orice localizare spaţială, temporală sau materială, iar locul lor este ocupat de un model, care fixează metoda de interacţiune a agenţilor economici.

5. Piaţa este parte componentă a sistemului economic, în care domină concurenţa între agenţi economici independenţi. În acest caz, mecanismul de autoreglare a pieţei indicat în reprezentarea de mai sus se extinde asupra unor comunităţi întregi, cunoscute sub numele de societăţi de piaţă sau societăţi capitaliste [15, p.62-65].

În economia politică clasică predomina reprezentarea pieţei ca un loc de schimb sau teritoriu geografic. Piaţa constituia o sferă de activitate economică, în care produsele şi serviciile sunt produse din start pentru schimb şi care poate fi reglementată prin diferite regimuri instituţionale. Se avea în vedere totalitatea actelor de schimb care erau localizate geografic sau la un anumit tip de produse şi servicii. Aceasta însemna de la bun început că nu există şi nu poate exista niciun fel de piaţă unică şi unitară, ci doar o mulţime mobilă de pieţe izolate sau interconectate [16, p.18-19].

Situaţia s-a schimbat la începutul sec. al XX-lea, atunci când fondatorii teoriei economice neoclasice (Alfred Marshall (1842-1924), Carl Menger (1840-1921) şi alţii) pe lângă reprezentarea pieţei ca „teritoriu de schimb" au dezvoltat conceperea ei ca forma ideală a relaţiilor economice. Piaţa apare în această definire ca un mecanism de echilibrare a cererii şi ofertei, care poate funcţiona în orice contururi teritoriale sau de ramură. Mai mult decât atât, nu se înţelege sub aceasta o totalitate agregată de acte individuale de schimb, ci un sistem relativ autonom şi integru cu un mecanism de autoreglare încorporat. Deci, piaţa este caracterizată ca o sferă, în care domină concurenţa dintre agenţii independenţi şi formarea liberă a preţurilor. Adepţii teoriei economice neoclasice erau convinşi că eliminarea constrângerilor externe putea duce la apariţia spontană a pieţelor ca o modalitate mai efectivă a distribuirii resurselor [16, p.19].

Aparent, şcoala marxistă a adoptat o abordare prin prisma celei de a doua concepţii asupra noţiunii de piaţă, potrivit clasificaţiei lui Robert Boyer [17-19]. V.I. Lenin considera că piaţa internă apare odată cu începutul producţiei de mărfuri şi se formează prin dezvoltarea acestei producţii de mărfuri, iar gradul de fărâmiţare a diviziunii sociale a muncii determină nivelul de dezvoltare a pieţei; piaţa se lărgeşte odată cu trecerea economiei de mărfuri de la produse la forţa de muncă, şi doar odată cu transformarea acesteia din urmă în marfă capitalismul cuprinde întreaga ţară. Cu alte cuvinte, nivelul de dezvoltare a pieţei interne este nivelul de dezvoltare a relaţiilor capitaliste în ţară [20, p.60]. În viziunea istoriografiei sovietice, pe parcursul istoriei s-au format mai întâi *pieţele locale*, apoi *piaţa internă* (ca totalitate a pieţelor locale şi a legăturilor dintre ele), care presupuneau un comerţ cu bunuri simple, şi doar apoi în baza acesteia, a dezvoltării capitalismului şi a diviziunii geografice a muncii, s-a format *piaţa naţională*, în care rolul de bază îl jucau mărfurile. Astfel, în accepţiunea acestora, piaţa locală este forma relaţiilor gospodăreşti în cadrul unei localităţi sau regiuni a unui stat, în care produsele destinate pieţei se comercializează de către producătorul însuşi în cadrul acestei pieţe; pe piaţa locală producătorul mărfii este totodată şi vânzătorul acesteia, iar cumpărătorul este concomitent şi consumatorul final al mărfii, primind şi achitând marfa. La rândul său, piaţa internă este concepută ca ansamblul pieţelor locale lipsite de raporturi de interdependenţă. *Piaţa naţională* este aceeaşi piaţă internă, în care produsele destinate pieţei se comercializează, însă nu de producători, ci de intermediari (negustori), şi în care există o dinamică unică a preţurilor determinată de faptul că între pieţele locale se creează raporturi de reciprocitate; în plus, există o diviziune a muncii pe regiuni [17, p.7-8].

De fapt, constatăm că discuţiile privind caracterul pieţei au deviat spre înaintarea diferitelor tipologii ale pieţei, istoricii încercând astfel să adapteze rezultatele conceptelor teoretice la procesele istorice. Istoricul B.N. Mironov considera, contrar acestor tendinţe, că există o singură piaţă internă – ***cea unică, naţională, capitalistă***. Meritul lui B.N. Mironov este că acesta a formulat clar condiţiile de bază ale formării pieţei interne, şi anume: ***1.*** nivel ridicat al producţiei orientate spre piaţă şi diviziunea geografică a muncii; ***2.*** legături strânse între pieţele regionale; ***3.*** o anumită structură a preţurilor şi o legătură între dinamica şi nivelul preţurilor în diferite regiuni; ***4.*** capital comercial dezvoltat; ***5.*** un sistem bănesc, căi de comunicaţii şi transport; ***6.*** o legislaţie comercială anumită; ***7.*** o reţea comercială dezvoltată de mari centre comerciale; ***8.*** forme de comerţ determinate istoric; ***9.*** un nivel înalt de solvabilitate a populaţiei; ***10.*** independenţa producătorilor de mărfuri etc. [19, p.6-7]. Cu siguranţă, acestea pot fi acceptate ca condiţii de bază şi pentru formarea pieţei externe.

Dintre abordările teoretice tot mai mult în ultimul timp se afirmă conceptul de piaţă al economiştilor ***„instituţionalişti"***. Aceştia văd piaţa ca un rezultat al interacţiunii complexe a diferitor instituţii, fie particulari, firme, state, norme sociale, norme juridice ş.a.m.d. Instituţionaliştii consideră că nu piaţa propriu-zisă este mecanismul de plasare a resurselor, ci instituţiile, sau structurile de decizie, care se formează şi acţionează prin intermediul pieţei [21, p.166]. Economia, în viziunea acestor cercetători, sunt instituţiile care formează piaţa,

prin intermediul cărora piaţa funcţionează şi de la care depind rezultatele ei. De aceea, piaţa este obiectul de acţiune al forţelor organizatorice şi de control. Aceasta are loc în special prin intermediul reformării instituţiilor vechi şi formării instituţiilor noi. Ca urmare, este necesar de analizat nu pieţe imaginare, ci procesele ce real au loc, în care un rol important îl joacă instituţiile. Instituţionaliştii acceptă faptul că plasarea resurselor poate fi examinată prin perspectiva cererii şi ofertei ca forţe ale pieţei, dar demonstrează că acestea depind ele înseşi de ierarhia puterii, care, la rândul său, depinde de scopurile şi interesele elitei conducătoare [21, p.170].

Actualmente se consideră că dezvoltarea şi integrarea pieţelor interne a dus la formarea ***pieţelor internaţionale caracteristice***, ca sfere interdependente de răspândire a circulaţiei anumitor tipuri de produse între mai multe state, indiferent de amplasarea geografică a acestora. *Piaţa internaţională caracteristică* este sfera unde se desfăşoară cel mai mare volum de schimburi comerciale cu un anumit produs sau grupuri de produse şi unde se stabileşte preţul unic. Vârful acestei evoluţii este ***piaţa mondială***, care, în accepţiunea economiştilor, reprezintă un sistem diversificat, în cadrul căruia există microsisteme (pieţe internaţionale caracteristice, cum ar fi piaţa bunurilor, piaţa capitalurilor, piaţa forţei de muncă etc.) cu trăsături specifice atât în raport cu obiectul de activitate al fiecărei pieţe în parte, cât şi în funcţie de poziţia şi natura agenţilor economici participanţi la schimburile internaţionale [22, p.410-412]

Şi acum să vedem cum a avut loc procesul de constituire a pieţii interne ruse. Însă, la început, să analizăm succint unele păreri care există în istoriografia rusă referitor la formarea pieţei interne ruse.

În istoriografia contemporană rusă există mai multe opinii privind formarea pieţei interne unice ruse. Adepţii unei concepţii (S.D. Skazkin) consideră că procesul de formare a pieţei interne unice ruse este nu altceva decât apariţia legăturilor de schimb între pieţele locale. Dezvoltarea şi aprofundarea acestor relaţii conduc la formarea pieţei unice. Acest proces nu este legat de apariţia elementelor capitaliste în sfera producţiei [23, p.28].

Adepţii altei concepţii (A.A. Preobrajenski şi Iu.A. Tihonov), dimpotrivă, susţin că, alături de fenomenele indicate *supra*, procesul de creare a legăturilor dintre pieţele locale şi concentrarea lor într-o piaţă internă unică este legat indisolubil de apariţia relaţiilor capitaliste în sfera producţiei [24, p.109].

I.D. Kovalcenko şi L.V. Milov resping această afirmaţie, demonstrând că pot fi evidenţiate două forme ale pieţei unice: *piaţa unică de mărfuri simplă* (sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea) şi *piaţa unică de mărfuri capitalistă* (a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XX-lea), când forma marfară a forţei de muncă se situează pe primul loc [17, p.19-39].

V.I. Buganov, A.A. Preobrajenski şi Iu.A. Tihonov, dimpotrivă, consideră că există o singură piaţă – cea unică, naţională, capitalistă [5, p.125].

Diverse opinii există şi cu privire la aprecierea nivelului de dezvoltare a pieţei naţionale ruse. I.D. Kovalcenko şi L.V. Milov consideră că procesul de constituire a pieţii agrare în Rusia s-a început în anii '30 ai sec. al XVII-lea şi s-a finisat către sfârşitul sec. al XIX-lea [17, p.39], pe când B.N. Mironov susține că aceasta a avut loc în prima jumătate a acestui secol [19, p.8].

Din sec. al XVII-lea negustorimea rusă se constituie ca o forţă economică şi politică considerabilă. Însă, dezvoltarea ei era frânată de lipsa ieşirii la mare, de preponderenţa în ţară a capitalului străin. Guvernul, având nevoie de bani, practica vinderea pentru sume enorme a dreptului de monopol, în comerţul pe pieţele interne, negustorilor străini.

Preponderenţa capitalului comercial străin periclita interesele negustorilor ruşi, care cereau cu insistenţă de la guvern să-i apere de abuzurile şi concurenţa din partea negustorilor străini. În cele din urmă, în 1667 a fost adoptat un nou statut comercial, alcătuit de A.L. Ordin-Naşciokin, conform căruia negustorilor străini li se interzicea să facă comerţ cu amănuntul în interiorul statului Rus.

În sec. al XVIII-lea creşte rolul iarmaroacelor de importanţă generală – Makeriev, Irbit etc. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea fiinţau 1831 de iarmaroace şi 6916 târguri săptămânale. Creşte rolul ţăranilor în comerţ. Moşierii şi statul feudal aveau o atitudine negativă faţă de comerţul ţărănesc, temându-se de subminarea regimului feudal [5, p.229].

Din sec. al XVII-lea începe o nouă etapă în istoria comerţului extern al Rusiei. Creşte simţitor schimbul de mărfuri al Rusiei cu statele europene şi asiatice. Piaţa rusă se încadrează în sistemul relaţiilor economice mondiale.

Comerţul cu ţările din Europa Apuseană se efectua prin portul Arhanghelsk. La sfârşitul sec. al XVII-lea, la iarmarocul din Arhanghelsk au sosit cca 80 de vase comerciale (îndeosebi olandeze), în comparaţie cu 20

la sfârşitul sec. al XVI-lea, iar încasarea taxei vamale a crescut de la 20 mii până la 80 mii de ruble. Se exportau piei, slănină, carbon de potasiu, blănuri, lemn etc. [5, p.235]

Un loc important în comerţul răsăritean continuă să-l deţină Astrahanul. Oraşele din Daghestan şi Azerbaidjan le revenea un loc de frunte în comerţul ruso-iranian. După încheierea păcii de la Nercinsk (1689) se deschid posibilităţi largi pentru comerţul Rusiei cu China.

După fondarea Petersburgului (1703) şi acapararea unor porturi din Marea Baltică creşte comerţul Rusiei cu ţările europene. Spre mijlocul secolului, Petersburgului îi reveneau 67% din export şi 70% din import. În 1726 portul Arhanghelsk, după volumul circulaţiei de mărfuri, ceda locul noii capitale. În al doilea pătrar al sec. al XVIII-lea, volumul circuitului de mărfuri a crescut de două ori, iar cu Europa Apuseană – de trei ori. Exportul, realizând suma de 4,2 mil. ruble, depăşea de două ori volumul importului. Paralel cu mărfurile tradiţionale, cum ar fi inul, cânepa, smoala, lemnul, pieile, a sporit exportul pânzelor şi al fierului.

În 1762, guvernul ţarist lichidează interdicţia asupra exportului de cereale din Petersburg şi din alte porturi baltice, ceea ce a contribuit la creşterea esenţială a cantităţii de cereale. Exportul mediu anual constituia 320,2 mii cetverturi[6]. Numai în perioada 1762-1801 au fost exportate 11096 mii cetverturi de cereale. În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea exportul cerealelor a crescut de 11,5 ori. Creşte şi ponderea cerealelor în volumul total al exportului – de la 1%, la mijlocul secolului, la 19% spre sfârşitul lui. Cerealele din Rusia se exportau în 12 ţări: Anglia, Spania, Portugalia, Franţa, Germania, Suedia, Danemarca, Italia, Imperiul Otoman etc. [5, p.237-238].

Creşte comerţul extern al Rusiei şi în primii ani ai sec. al XIX-lea. Un rol important în comerţul Rusiei cu ţările europene revine porturilor Petersburg, Riga, Narva, Odesa, Rostov pe Don. În comerţul extern un rol deosebit revenea Angliei, de unde soseau anual în porturile ruse până la 500 de vase.

Intensificarea exportului rus în sec. XVIII-lea – înc. sec. al XIX-lea atestă un rol mereu crescând al relaţiilor marfă-bani şi al industriei manufacturiere în economia ţării.

Un rol aparte în acest proces revine şi *capitalului comercial*. Cercetătorii constată că la o anumită etapă de evoluţie a societăţii negustorii au devenit mijlocitori în cadrul schimbului de mărfuri între diferiţi producători. „Eliberându-i" pe producători de obligaţiunea de a realiza pe piaţă mărfurile, aceştia au transformat comerţul în mijloc de îmbogăţire personală, de obţinere a venitului. În lupta pentru obţinerea acestui venit, indiferent de voinţa lor şi chiar contrar acesteia, au contribuit la dezvoltarea comerţului şi la formarea capitalului comercial. Atunci când schimbul de mărfuri se efectuează prin intermediul negustorului, bogăţia acestuia există, de regulă, sub formă de bani, iar banii săi funcţionează în calitate de capital.

În procesul de formare şi dezvoltare a capitalului comercial rolul de bază îl au cele trei forme de comerţ – interior, exterior şi de tranzit.

Capitalul comercial a apărut la o anumită treaptă a dezvoltării societăţii şi a comerţului. V.N. Iakovţevski, care a studiat apariţia şi dezvoltarea capitalului comercial în Rusia (sec. XVII-XVIII), sublinia că „nu capitalul comercial şi nu negustorii au întemeiat comerţul, ci, dimpotrivă, existenţa lor în comerţ a fost posibilă doar atunci când însuşi comerţul a evoluat din schimbul nemijlocit „marfă-marfă" în schimbul „marfă-bani", când s-au creat condiţii pentru schimbul neechivalent" [25, p.6]. În procesul de geneză şi evoluţie a capitalului comercial pot fi determinate, convenţional, trei perioade.

Prima perioadă corespunde etapei precapitaliste, când procesul de acumulare a capitalului comercial avea loc în baza schimbului neechivalent: negustorul cumpără marfa nemijlocit de la producător la un preţ redus şi o comercializează pe piaţă la un preţ mai înalt decât sinecostul ei, aceasta fiind o condiţie necesară, obligatorie a acumulării de capital comercial.

În această perioadă, un rol important în geneza capitalului comercial l-a avut comerţul exterior. Rolul deosebit de important al acestuia rezidă în specializarea unor anumite zone, regiuni economice în producerea unor mărfuri, în posibilitatea de a vinde *„en gros"* mari cantităţi de mărfuri, în creşterea volumului masei băneşti etc.

Aceste circumstanţe au creat condiţii favorabile pentru încadrarea în comerţ a negustorului mijlocitor. Perioada respectivă corespunde etapei de acumulare iniţială sau primitivă a capitalului, când negustorul se

[6] ***Cetverti*** *(четверть)* – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri 34 funţi; *grâul de toamnă* – 9 puduri 25 funţi; *grâul de primăvară* – 9 puduri 7 funţi; *ovăzul* – 5 puduri 25 funţi; *meiul* – 7 puduri 17 funţi; *mazărea* – 10 puduri şi *porumbul* – 5 puduri. 1 pud este egal cu 16,38 kilograme. Forma de plural *cetverturi* este preluată din [25]: Gh.Bulgar, Gh.Constantinescu-Dobridor, *Dicţionar de arhaisme şi regionalisme*, Bucureşti, 2002, p. 120.

îmbogăţeşte nu doar pe baza diferenţei dintre preţuri la aceeaşi marfă în diverse zone, ci începe să-l înlăture pe producător de pe piaţă. Iniţial, el îl asigură cu materie primă, comandă un anumit volum de mărfuri, stabilindu-i şi preţul. Astfel, negustorul cumpără marfa direct de la producător, din atelier sau de la ţăran, şi nu de la piaţă. Deci, nu doar producătorul a fost separat de piaţă, dar şi marfa lui era procurată la un preţ foarte redus.

Peter Saunders scria în această privinţă că „capitalismul modern îşi are rădăcinile în comerţ, iar acestea sunt adânc înfipte în solul istoriei Europei… Expansiunea comerţului a fost în mare măsură o cauză a erodării feudalismului prin faptul că a introdus un sistem de schimb monetar pe tot continentul, înlocuind încetul cu încetul îndatoririle de tip feudal cu plata în monetar şi determinând apariţia pieţelor de terenuri şi a pieţelor de capital. Meşteşugarii din spaţiul urban şi ţăranii din zonele rurale au început tot mai mult să lucreze contra plată pentru comercianţii care îi aprovizionau cu materie primă şi care vindeau apoi produsele finite pe pieţele aflate cu mult dincolo de localităţile învecinate” [27, p.1-2].

Tot perioadei acumulării iniţiale de capital îi corespunde şi formarea unui nou element social – a precupeţilor, care umblă prin sate şi oraşe şi cumpără marfa pentru a o revinde, la preţuri mai înalte, pe piaţă.

Neîndoielnic, producătorul fiind înstrăinat de piaţă, se reducea concurenţa, în ultimă instanţă fiind limitat substanţial numărul de vânzători. Prin urmare, în condiţiile în care piaţa dictează preţurile, un număr redus de negustori pot ridica lesne preţul la marfa propusă, fapt ce contribuie, de asemenea, la acumularea capitalului în mâinile negustorilor.

A doua perioadă coincide cu etapa de trecere de la medieval la modern, când, pe de o parte, are loc procesul de destrămare a relaţiilor feudale, iar, pe de alta – naşterea şi stabilirea societăţii noi, a celei moderne – capitaliste, la baza căreia se află relaţiile marfă-bani. În această perioadă, negustorul devine figura de bază intermediară între diferiţi producători de pe piaţa internă. Acumulând putere (bani), negustorul nu doar că îl înlătură definitiv de pe piaţă pe producătorul nemijlocit, ci, mai mult, îl leagă de dânsul, deoarece cumpără de la el marfa, transformând comerţul într-un mijloc mult mai sigur de obţinere a profitului.

Dacă anterior negustorul se îmbogăţea cumpărând mărfuri de la nobili sau de la ţăranii înstăriţi, apoi în această perioadă el se îmbogăţeşte atât pe contul comerţului neechivalent, cât şi pe seama remunerării minimale a muncii meşteşugarilor care produc marfa la comandă, în plus – datorită preţurilor pentru arendă etc. Prin urmare, în această perioadă formele şi mijloacele de acumulare a capitalului comercial sunt mult mai variate, în special graţie penetrării relaţiilor marfă-bani în toate sferele vieţii economice. În aşa fel, acumularea capitalului comercial are loc atât de pe urma vânzării mărfurilor, cât şi datorită banilor aflaţi în circulaţie. Ilustrul istoric Fernan Brodel sublinia în acest context că toţi negustorii „folosesc banii ce aparţin altor persoane” [28, p.341].

Implicarea tot mai activă a negustorului în piaţa internă a contribuit la intensificarea comerţului, la adâncirea de mai departe a diviziunii sociale a muncii. Implicarea tot mai frecventă a diverselor stări sociale în relaţiile marfare a contribuit la creşterea volumului pieţei interne, la amplificarea condiţiilor favorabile de formare a pieţei naţionale, la creşterea rolului negustorului capitalist în acest proces. Tendinţa de acumulare a capitalului îl situează pe negustor pe una dintre poziţiile de frunte în epoca de trecere de la medieval la modern.

Pe fundal general, această trecere va avea loc atunci când negustorul va pune stăpânire pe procesul de producţie. Această trecere, după cum menţionează N.N. Constantinescu, s-a desfăşurat în cele mai variate forme, cum sunt, specificându-le crescendo: ***a)*** negustorul procură mărfurile de la micii producători spre a le revinde apoi, izolându-i astfel pe ultimii de piaţa de desfacere şi făcându-i dependenţi de el; ***b)*** comerciantul îmbină preluarea mărfurilor cu cămătăria, ceea ce complică şi mai mult dependenţa micilor producători faţă de el; ***c)*** comerciantul achită prin mărfuri produsele cumpărate de la micii producători, ajungând până la urmă să le livreze şi materiile prime necesare, ceea ce avea să însemne separarea micilor producători şi de piaţa de aprovizionare cu materie primă; ***d)*** în cele din urmă, se trece la situaţia în care comerciantul asigură meşteşugarii cu anumite materii prime, auxiliare etc. pentru ca aceştia să le prelucreze potrivit indicaţiilor sale în schimbul unei plăţi determinate [29, p.17-18].

La etapa finală a acestui proces meşteşugarul este transformat în muncitor salariat, iar comerciantul devine capitalist industrial.

A treia perioadă în evoluţia capitalului comercial corespunde constituirii capitalismului industrial, când în viaţa economică rolul de bază revine capitalului industrial, iar capitalul comercial funcţionează doar ca agent al celui industrial [24, p.36].

În Rusia majoritatea negustorilor bogaţi căutau să-şi investească capitalurile comerciale în proprietăţile funciare. Cum constată unii cercetători, în sec. XVII-XVIII şi în mare măsură şi în prima jumătate a sec. al

XIX-lea, forma principală de acumulare a bogăţiilor în Rusia era deţinerea proprietăţilor funciare şi a monopolului asupra muncii ţăranilor iobagi. Renta bănească obţinută din administrarea moşiilor iobăgiste aducea un venit constant şi sigur. Un exemplu elocvent în acest sens era familia Stroganov. Primii reprezentanţi ai acestei familii au început ca întreprinzători în comerţ şi industrie, iar urmaşii lor – ca mari proprietari funciari [11, p.30].

Concluzii

Făcând o totalizare a fenomenelor ce au avut loc în Rusia la mijlocul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, putem constata că anume în această perioadă are loc procesul anevoios şi destul de contradictoriu al genezei şi evoluţiei relaţiilor capitaliste, de trecere a Rusiei de la medieval la modern.

Această trecere a fost influenţată de diversitatea condiţiilor natural-geografice şi social-economice ale teritoriului imens al statului, de diversitatea formelor de gestiune a economiei ruse, prezenţa teritoriului cu o diversitate largă de relaţii prefeudale şi feudal-patriarhale, nivelul înalt al centralizării puterii, implicarea permanentă a statului în procesele obiective de dezvoltare a ţării, dându-i forme specifice. Rusiei îi era specifică dezvoltarea asincronică ce consta în statornicirea capitalismului şi, concomitent, în intensificarea sistemului de iobăgie, proces ce poate fi urmărit pe durata sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea.

În pofida acestor factori, totuşi putem constata că pentru perioada cercetată devin tot mai accentuate noile fenomene din viaţa economică a Rusiei, legate de aprofundarea diviziunii sociale a muncii, raionării economice, de creşterea producţiei de mărfuri şi a schimbului, de apariţia manufacturii şi începutul constituirii pieţei unice în întreaga ţară. Aceste procese au contribuit la geneza, în cadrul orânduirii vechi feudale, a noilor elemente burgheze, încă destul de slabe şi instabile.

Discuţiile purtate de-a lungul anilor, atât în istoriografia sovietică, cât şi în cea contemporană rusă, despre specificul şi caracterul agriculturii şi industriei ruse (în special al manufacturii) în perioada cercetată demonstrează că nivelul slab de mecanizare şi industrializare a acestora a servit ca fundament material perfect pentru formarea unei simbioze specifice a iobăgiei şi capitalismului caracteristică Rusiei pentru această perioadă de timp.

Referințe:

1. RACU, Al. *Patru perspective asupra modernității. Pe marginea Originii capitalismului de Ellen Meiksins Wood* [Accesat: 12.01.2019]. Disponibil: http://www.criticatac.ro/patru-perspective-asupra-modernitii-pe-marginea-originii-capitalismului-de-ellen-meiksins-wood/
2. BRAUDEL, F. *Timpul lumii*. Vol. II. Bucureşti, 1989.
3. RADY, M. *Ţarii, Rusia, Polonia şi Ucraina* /Traducere de Radu Săndulescu. Bucureşti, 2002.
4. *Istoria modernă a Europei şi Americii.* Ediţia a II. Revăzută şi adăugită. Vol. I. Chişinău, 2008.
5. БУГАНОВ, В.И. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А., *Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы.* Москва, 1980.
6. RUSSELL, Sh. *Rusia, 1815-1881* / Traducere de Radu Paraschivescu. Bucureşti, 2001.
7. ТРАВИН, Д.Я. *У истоков модернизации: Россия на европейском фоне (доклад четвертый)*. Санкт-Петербург, 2015.
8. STILES, A. *Rusia, Polonia şi Imperiul Otoman* / Traducere de Paraschivescu. Bucureşti, 2001.
9. RIASANOVSKY, Nicholas V. *O istorie a Rusiei*. Iaşi, 2001.
10. ВОЛКОВ, В.В. Спор о русской промышленности первой половины XVIII века: два проблемных вопроса отечественной историографии. В: *Вестник Челябинского государственного университета,* 2007, №3, c.115-122.
11. *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*. Москва, 1969.
12. БУЛЫГИН, И.А., ИНДОВА, Е.И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А., ТРОИЦКИЙ, С.М. Начальный этап генезиса капитализма в России. В: *Вопросы истории*, 1966, №10, c.65-90.
13. КАФЕНГАУЗ, Б.Б. Некоторые вопросы генезиса капитализма в России. В: *Вопросы генезиса капитализма в России*. Сб. статей. Ленинград, 1960, c.5-13.
14. ЧЕРНЫШЕВА, Е.В. *Отечественная история:* Учебное пособие. Челябинск, 2008.
15. BOYER, R. *The Variety and Unequal Performance of Really Existing Markets*: Farewell to Doctor Pangloss, p.62-65.
16. РАДАЕВ, В.В. Рынок как идеальная модель и форма хозяйства. К новой социологии рынков. В: *Социологические исследования* (Москва), 2003, №9, c.18-29.
17. КОВАЛЬЧЕНКО, И.Д., МИЛОВ, Л.В. *Всероссийский аграрный рынок XVIII – начало XIX века. Опыт количественного анализа.* Москва, 1974.

18. МИЛОВ, Л. Парадокс хлебных цен и характер аграрного рынка в России XIX в. В: *История СССР,* 1974, №1, с.48-63.
19. МИРОНОВ, Б.Н. *Внутренний рынок России во второй половине XVIII – первой половине XIX в*. Ленинград, 1981.
20. ЛЕНИН, В.И. *Полное собрание сочинений*. 5 изд., т. 3. Москва: Издательство политической литературы, 1967.
21. ВАСИЛЬЕВА, Е.Э. Институционализм как альтернатива неоклассической и марксистской экономики. В: *Квартальный бюллетень клуба экономистов*. Вып. 4, Минск, 2000, с.164-180.
22. *Dicţionar de relaţii economice internaţionale*. Bucureşti, 1993.
23. СКАЗКИН, С.Д. К вопросу о генезисе капитализма в сельском хозяйстве Западной Европы. В: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы.* 1959. Москва, 1961, с.3-54.
24. ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А. Итоги изучения начального этапа складывания всероссийского рынка (XVII в.). В: *Вопросы истории,* 1961, №4, с.80-109.
25. BULGAR, Gh. CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gh. *Dicţionar de arhaisme şi regionalisme*. Bucureşti, 2002.
26. ЯКОВЦЕВСКИЙ, В.Н. *Купеческий капитал в феодально-крепостнической России.* Москва, 1953.
27. SAUNDERS, P. *Capitalismul. Un bilanţ social*. Bucureşti, 1998.
28. БРОДЕЛЬ, Ф. *Что такое Франция? Люди и вещи.* Часть вторая. *„Крестьянская экономика" до начала XX века.* Москва, 1997.
29. CONSTANTINESCU, N.N. *Acumularea primitivă a capitalului în România*. Chişinău, 1992.
30. SHERMAN, R. *Rusia, 1815-1881/* Traducere de Radu Paraschivescu. Bucureşti, 2001.

Date despre autor:
Valentin TOMULEŢ, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro
ORCID: 0000-0003-4696-2064

Prezentat la 5.11.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.163-168

CZU: 94(478:470)"1812/1828"

INTERDEPENDENȚE CENTRU-PERIFERIE LA ÎNCEPUTUL STĂPÂNIRII RUSEȘTI ÎN BASARABIA (1812 - 1828)

Sergiu BOȚOLIN
Universitatea de Stat din Moldova

Pornind de la ideea că imperiul nu se identifică cu o structură monolit, ci mai curând cu o rețea de raporturi complexe arbitrate de Centru și stimulate de Periferie, care implică elemente asimetrice ale vieții sociale, economice și culturale, se impune ca necesară reconstituirea complexă a interferențelor Centru - Periferie cu privire la istoria Basarabiei în cadrul Imperiului Rus. Integrarea Basarabiei nu a urmat o simplă transpunere de model, ci a avut un caracter individual, caracterizată printr-o alternare și/sau printr-o pliere a mai multor modele politico-administrative. Sistemul administrativ regional suferea mutații urmare a schimbărilor de paradigme la Centru, acestea, la rândul lor, fiind influențate de reacțiile periferice.
Cuvinte-cheie: *Imperiul Rus, Basarabia, Centru, Periferie, autonomie, omogenizare.*

CENTRE-PERIPHERY INTERDEPENDENCIES AT THE BEGINNING OF THE RUSSIAN DOMINATION IN BESSARABIA (1812-1828)

Starting from the idea that the empire does not identify with a monolithic structure, but rather with a network of complex relations arbitrated by the Center, and stimulated by the Periphery, which involves asymmetrical elements of social, economic and cultural life, we need to consider a complex reconstruction of the Center-periphery interference regarding the history of Bessarabia in the Russian Empire. The integration of Bessarabia did not follow a simple transposition of the model, but had an individual character, characterized by an alternation and / or a folding of several political-administrative models. The regional administrative system underwent mutations as a result of paradigm shifts at the Center, which in turn were influenced by peripheral reactions.
Keywords: *Russian Empire, Bessarabia, Center, Periphery, autonomy, homogenization.*

Introducere

Perioada cuprinsă în intervalul 1812-1828, delimitată printr-un caracter relativ autonom al Basarabiei în cadrul Imperiul Rus, a evidențiat nu doar o vulnerabilitate a sistemului administrativ local față de schimbările de paradigmă la Centru, dar și o sensibilitate a Centrului față de reacțiile la Periferie. Conjunctura politică instabilă în care s-a aflat Imperiul Rus în primul sfert al secolului al XIX-lea s-a transpus în viziuni contrare sau cel puțin ambigue referitor la modelul de integrare a noii provincii. Din acest considerent, anume reacția Periferiei era decisivă în ideea configurării unui model de funcționare potrivit, care să corespundă doleanțelor societății locale și intereselor autorităților centrale. Acțiunile funcționarilor de prim rang de la Chișinău, care reprezintă de fapt emanații ale Centrului, trebuiesc tratate drept prime semnale de difuzare a noii paradigme instaurate la Centru, datorate atât schimbărilor politice, cât și evoluției situației la Periferie. Anexarea Basarabiei a avut loc într-o perioadă de regândire a modelului optim de funcționare a Imperiului Rus, în special a periferiilor occidentale.

Schimbări de paradigmă la Centru – efecte asupra Periferiei

Acțiunile întreprinse de către Împăratul Alexandru I în a doua parte a domniei sale se deosebeau de cele din perioada 1801-1811. În prima parte a domniei sale, Alexandru I, animat de ideea desăvârșirii concepțiilor lui Petru I, sau ceea ce putea fi numit guvernământ central simplificat, a înființat un nou Consiliul de Stat și a înlocuit vechile colegii cu opt ministere în stil occidental. Pe lângă marile familii nobiliare, Alexandru I a asociat actului de guvernare și liberali convinși, precum Adam Czartoryski și La Harpe. Suplimentar, Alexandru I a creat un Comitet secret, format din prietenii săi, la care adesea se discuta despre constituție, un senat pe jumătate ales și despre abolirea șerbiei [1, p.355]. Noul său anturaj prevestea o liberalizare a regimului în a doua decadă a secolului al XIX-lea.

Însă, la scurt timp după inițierea reformelor interne, Alexandru I devine tot mai preocupat de politica externă, ținând cont de ascensiunea lui Napoleon Bonaparte. Absorbit de ideea creării unei noi coaliții antinapoleoniene, Alexandru I este nevoit să îndepărteze oameni apropiați din anturajul său. Astfel, în iulie 1806

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.163-168

Alexandru I îl îndepărtează pe Czartorynski de la Ministerul de Externe, în dorința unei apropieri de Frederic Wilhelm al III-lea. Este cunoscut faptul că Czartorynski și regele Prusiei aveau viziuni antagoniste asupra ideii creării pe viitor a unui stat polonez.

Astfel, deși politica internă nu era o prioritate în prima decadă a secolului al XIX-lea, drept dovadă este numărul redus de acte legislative aprobate în perioada 1812-1815 [2], totuși promovarea anterioară a unor liberali convinși, precum M.Speransky, avea să semnaleze primele schimbări spre liberalizare și descentralizare, deși moderată, a Imperiului Rus. M.Speransky a propus un regim statal aproape american, cu un țar prezidențial, un legislativ pe jumătate ales prin scrutin și un sistem judiciar independent, toate legate printr-un Consiliu de Stat. A criticat fățiș șerbia, iar măsurile propuse de el presupuneau implicit ca nobilii să aibă anumite calificări pentru a participa la guvernare [1, p.346]. În cazul Basarabiei, M.Speransky a promovat inițiativa lui Gavriil Bănulescu Bodoni de a crea o comisie pentru reglementarea chestiunilor de organizare politico-administrativă în Principatele Române după modelul finlandez. O atare comisie a fost constituită la 12 martie 1812, în componența căreia intrase Gavriil Bănulescu Bodoni, contele V.P. Cociubei în calitate de președinte al departamentului de drept, ministrul Justiției I.Dmitriev și ober-procurorul A.Golițîn [3, p.46]. Mitropolitul Gavriil Bănulescu Bodoni insista pentru păstrarea unei poziții dominante a elitei locale în aparatul administrativ [Ibidem, p.47], deși inițial pleda pentru numirea funcționarilor ruși în diverse poziții administrative [Ibidem, p.45]. Cu toate acestea, mitropolitul considera că toate instituțiile trebuiesc create din numele Împăratului [Ibidem, p.47]. Această comisie trebuia să dispună de atribuții de control asupra executivului, care ar fi fost pusă în sarcina unui guvernator general, iar fiecare provincie în parte să fie condusă de către guvernatori civili. În fruntea divanurilor celor două principate urma să fie același guvernator general [Ibidem, p.48]. Dar, înlăturarea lui M.Speransky a făcut ca și această comisie să-și înceteze activitatea, ținând cont inclusiv de acutizarea situației pe arena internațională. Cooptarea lui M.Speransky în procesul de reglementare a situației din Basarabia după 1812 ar fi fost importantă ținând cont de experiența acestuia în instituirea unui model autonom reușit în cazul Finlandei.

În contextul acutizării situației internaționale, demersul de consolidare a pozițiilor în periferiile recent anexate putea suporta pentru moment și o tratare mai superficială. Această supoziție poate fi probată atât de lipsa unor dovezi documentare care atesta o atenție sporită la Curte față de viitorul organizării politice a Basarabiei [3, p.45], cât și de caracterul instrucțiunilor emise de Alexandru I către P.Ciceagov. Cu referire la forma de guvernământ necesară în cazul Basarabiei, Alexandru I îi sugerează lui P.Ciceagov să se bazeze pe propria „judecată și înțelepciune". Reglementările provizorii au prins conținut datorită apropierii dintre P.Ciceagov și I.Capodistria. Cel din urmă vedea în Basarabia un viitor avanpost al mișcării de eliberare a grecilor, ce a permis configurarea unui sistem politic și administrativ specific, materializat în instrucțiunile de administrare provizorie aprobate în 1812. Și asta pentru că autoritățile de la Sankt Petersburg erau nevoite să ofere o reacție cvasiechivalentă, cel puțin pentru periferiile de vest, la efectele progresiste ale Revoluției franceze, aduse de armata lui Napoleon în Europa Centrală și de Est.

Regimul privilegiat instituit prin instrucțiunile elaborate de I.Capodistria a suferit anumite restrângeri odată cu plecarea lui P.Ciceagov de la conducerea forțelor armate dunărene. Destrămarea tandemului Capodistria-Ciceagov a contribuit la creșterea rolului Guvernatorului Basarabiei și al Ministerului de Interne. Conducerea regională urma să coordoneze acțiunile importante direct cu autoritățile centrale și în special cu ministrul Poliției, S.Veazmitinov. Deficitul unor informații relevante, precum și caracterul destul de vag al instrucțiunilor de administrare provizorie a Basarabiei, au determinat soluționarea majorității problemelor apărute conform normelor de drept ale Imperiului Rus, fără a se ține cont de specificul Basarabiei. Iar justificarea legală a mai multor măsuri ce țin de organizarea administrativă a noului teritoriu a fost identificată în prevederile Regulamentului privind guberniile din 1775 [3, p.51], ceea ce era în contradicție clară cu discursul politic oficial în privința Basarabiei. Acest fapt a contribuit direct la restrângerea cadrului privilegiat și la apropierea de modelul de omogenizare.

I.Hartingh, care l-a înlocuit pe S.Sturdza, era un adept al omogenizării politicilor aplicate în Basarabia, în acest sens acționând contrar dispozițiilor autorităților centrale, lovind în echilibrul fragil creat în administrația provinciei, aceasta deși la 31 mai 1813 Împăratul a semnat dispoziția prin care se interzicea conducătorului regiunii să adopte măsuri care ar contribui la schimbarea profilului de administrare a regiunii [3, p.53]. Totuși, noul guvernator insista pe necesitatea elaborării unui nou statut politico-administrativ care ar fi condus spre o convergență în raport cu rigorile administrative ale Imperiului Rus. La data de 10 decembrie

1813 acesta transmite Ministerului Justiției un demers prin care pleda pentru organizarea Basarabiei conform modelului gubernial rus [Ibidem, p.124]. Elaborarea unui nou proiect de Statut al Basarabiei a fost finalizat către anul 1814, dar a rămas fără o reacție din partea Centrului. I.Hartigh a insistat asupra proiectului, expediindu-l încă o dată ministrului Justiției în februarie 1815. Tot din 1815 I.Hartingh începe să numească în calitate de ispravnici funcționari ruși, contrar prevederilor emise în 1812 de către amiralul P.Ciceagov. Deși aparent acțiunile lui I.Hartingh puteau fi catalogate drept depășire a atribuțiilor de serviciu, totuși acestea erau conforme instrucțiunilor președintelui Departamentului afacerilor civile și ecleziastice al Consiliului de Stat, cneazul A.Kurakin. Potrivit acestora, în zonele periferice nobilii locali nu trebuiau numiți în funcții importante [Ibidem, p.58].

Însă, odată cu finalizarea lucrărilor Congresului de la Viena, cursul liberal, cel puțin în privința periferiilor apusene, este accentuat. Drept argument poate servi faptul că, în octombrie 1815, Alexandru I, noul rege al Poloniei, a intrat în Varșovia îmbrăcat în uniformă poloneză și a oferit noului său regat o Constituție. Alexandru I vedea în Constituția poloneză un test, mărturisindu-i generalului prusac von Borstell: Polonia îmi este necesară pentru civilizarea imperiului meu [3, p.382]. Inerția deciziilor liberale l-au făcut pe Alexandru I să întreprindă acțiuni îndrăznețe. Tot în 1815 eliberează șerbii din Livonia și i-a însărcinat pe Novosilțev, Cociubei și chiar pe A.Arakceev să-i prezinte planuri pentru întreaga Rusie, ceea ce constituia o chestiune cu mult mai complicată și mai sensibilă [Ibidem].

Centrul nu a acționat univoc în cazul tuturor periferiilor occidentale, ci a avut un comportament individual pentru fiecare caz în parte. Instituirea unui statut autonom, în cazul Finlandei, care a fost păstrat și chiar extins în perioada de dominație rusă, a fost posibilă, pe de o parte, datorită capacităţii de consolidare a societății finlandeze, iar, pe de altă parte, datorită stabilității interne, fără importante revolte antiimperiale. Deși episodic au fost semnalate mișcări de rezistență, acestea nu au fost în stare să pericliteze intențiile Centrului față de cursul liberal promovat în Finlanda.

Finlanda, care a fost cucerită în urma războiului ruso-suedez (1808-1809), beneficia în cadrul Imperiului Rus de un spectru larg de privilegii. Dispunea de un organ legislativ, Seim, constituit și ales de reprezentanții celor patru pături sociale: nobilimea, clerul, orășenii și ţărănimea. Împăratului rus i se atribuia rolul unui monarh constituțional. Avea dreptul să convoace Seimul și să vină cu inițiative legislative în fața acestuia, dar fără aprobarea Seimului Împăratul nu putea institui noi legi și impozite. Președintele Seimului era Guvernatorul-general; în practică ședințele erau prezidate de către adjunctul acestuia. Doar problemele ce țin de politica externă și securitate rămâneau în sfera exclusivă a Împăratului. Tot în 1809, Finlanda obține dreptul de a-și constitui propriul guvern, reorganizat în 1816 în Consiliul finlandez imperial [4, p.192]. *De facto*, doar Finlanda a reușit să îndeplinească rolul de vitrină care trebuia să demonstreze Europei că integrarea în cadrul Imperiului Rus aduce cu sine mari beneficii.

Situația din Polonia este puțin diferită, statutul autonom a fost treptat restrâns după revolta din 1831, în urma căreia a fost anulată Constituția din 1815. Conform prevederilor constituționale, Împăratul rus, în calitate de Rege al Poloniei, concentra în mâinile sale întreaga putere executivă. Avea dreptul să intervină asupra bugetului și temporar chiar să suspende activitatea legislativului. Pe lângă Seim, care se întrunea o dată la doi ani pentru 30 de zile, puterea legislativă era exercitată și de către Rege. Seimul era bicameral, din Senat făceau parte membrii familiei regale, funcționarii de rang înalt și episcopii, numiți de către Împărat. Camera deputaților era constituită din 77 de deputați din partea nobilimii și din 51 de deputați din partea altor pături sociale. Lucrările de secretariat erau efectuate în limba poloneză, toate funcțiile importante – atât cele civile, cât și cele militare – erau deținute de către polonezi; astfel, formal, Constituția din 1815 era una dintre cele mai liberale din Europa. După anularea Constituției în anul 1831, administrarea urma să fie reglementată de un Statut organic care restrângea considerabil caracterul autonom al Poloniei și care, de fapt, consemna integrarea Poloniei în cadrul Imperiului Rus prin promovarea unor politici dure de rusificare a regatului. Deși, asemeni Constituției, Statutul conținea prevederi de factură liberală, acestea nu au putut fi materializate din cauza persistenţei tensiunilor sociale și după 1831. Astfel, în anii 30 ai secolului al XIX-lea este inițiat un program amplu de omogenizare a politicilor aplicate în Polonia cu restul imperiului, în acest sens fiind creat în anul 1836, în cadrul Consiliului rus de Stat, un departament al afacerilor Regatului Polonez, care a existat până la 1862.

Și în cazul Regiunii Baltice, anexate în timpul războiului cu Suedia (1700-1721), persista un model administrativ autonomist, cu un sistem al organelor de administrare nobiliare. Entitățile administrative locale

beneficiau de dreptul examinării prealabile a proiectelor legislative ale autorităților centrale care făceau referire la zona baltică, de asemenea, aveau dreptul de inițiativă legislativă. Statutul autonom al Regiunii Baltice a fost restrâns abia către sfârșitul secolului al XIX-lea [4, p.172], în timpul lui Alexandru al III-lea, cunoscut pentru politica sa reacționară.

Reorientarea lui Alexandru I spre problemele interne ale Imperiului Rus a permis crearea unor noi instituții, precum cea a rezidentului plenipotențiar (namestnic), prin care s-a încercat o descentralizare a puterii; or, noii structuri create urma să i se delege o parte din atribuțiile ce reveneau până atunci autorităților centrale. Totuși, această tentativă de descentralizare nu însemna neapărat o distanțare a Periferiei față de Centru, ținând cont de faptul că rezidenții plenipotențiari erau în contact direct cu Împăratul, iar deciziile majore urmau a fi luate doar după aprobarea acestuia. În acest sens, numirea lui A.Bahmetev în calitate de rezident plenipotențiar în Basarabia nu trebuie analizată doar din perspectiva unei măsuri adoptate de Centru în vederea aplanării conflictului între conducerea regională și elita locală, ci mai curând drept un semnal al păstrării vectorului liberal materializat în instrucțiunile elaborate anterior de I.Capodistria.

Apropierea lui Alexandru I de cancelarul Metternich, în special în timpul congreselor de la Laybach, Troppau și Verona, a determinat o schimbare a politicii externe cu efect direct și asupra periferiilor apusene recent anexate. Anume la Troppau, Metternich a propus o doctrină conservatoare, concretizată printr-o intervenție care ar fi trebuit să zdrobească revoluțiile din toată Europa. Deși inițial Alexandru I s-a opus acestor propuneri, revolta Regimentului de Gardă Semionovsky a determinat schimbarea atitudinii suveranului; Rusia se vedea amenințată de revoluție. Revolta regimentului reprezenta în sine o reacție a politicii dure promovate de Arakceev, fost ministru de război și membru al Consiliului de Stat, promotor al constituirii coloniilor militare, dar a fost etichetată de Împărat drept dovadă a unei conspirații revoluționare. După înăbușirea violentă şi exemplară a revoltei, Alexandru I adoptă mai multe măsuri, care pot fi catalogate drept reacționare, cum ar fi interzicerea tuturor lojelor masonice, considerate de autorități focare revoluționare, mai ales că la acea vreme Împăratul era convins de existența unei organizații revoluționare secrete la Paris, numită Comité Central. Paranoia conspirației a facilitat reglări de conturi în eșaloanele de sus din conducerea imperiului în timpul lungilor și frecventelor absențe ale Împăratului. Desigur, avantajul era de partea forțelor reacționare, reprezentate în primul rând de Arakceev, care cu susținerea arhimandritului Fotie a dezlănțuit o serie de acuzații de apostazie revoluționară împotriva ministrului Educației Golițîn și a lui Volkonski, care la acea vreme ocupa funcția de șef al Statului Major [1, p.391].

Însă, societățile secrete, formate în special din nobili liberali, își continuau existența, inclusiv în armată și în special în cadrul regimentelor care se întorseseră de la Paris [1, p.385]. În 1816, treizeci de ofițeri au format Uniunea Salvării, care ulterior s-a împărțit într-o Societate Nordică, care viza instaurarea unei monarhii constituționale, bazate pe modelul președinției SUA și o societate Sudică, mai radicală, care a decis asasinarea Împăratului. Cea din urmă, consolidată prin alianțe cu alte grupări, Societatea Patriotică Secretă Polonă și Slavii Uniți, plănuia să-l asasineze pe Alexandru I în timpul inspectării peninsulei Crimeea [1, p.392].

Renegarea insurecției grecești a constituit semnalul că Alexandru I a făcut alegerea între Metternich și I.Capodistria, care împărțea la acel moment cu K.Nesselrode funcţia de minisitru de Externe. Condamnarea mişcării revoluționare a însemnat pentru I.Capodistria și sfârșitul de carieră în serviciul de stat rus. Mai mult ca atât, la Congresul de la Verona din 1822, Alexandru I a propus să trimită 150 000 de ostași ruși în Occident, pentru a elimina orice revoluții, începând cu cea din Spania [1, p.391]. Susținerea mișcării naționale în Balcani ar fi sporit șansele apariției unor mișcări similare și în provinciile recent anexate.

Convergența dintre noua viziune a Împăratului, cea de promotor zelos al principiilor Sfintei Alianțe, și modelul relativ liberal de organizare a periferiilor apusene s-a materializat într-o nouă formă cu înclinații spre centralizare și uniformizare a politicilor regionale. Acest fapt a fost resimțit și în Basarabia, în special după 1820. Înlocuirea lui A.Bahmetev cu I.Inzov, care cumula și funcția de șef al departamentului coloniștilor, reprezenta un semnal clar al restrângerii cadrului privilegiat.

Profilul conducerii regionale a Basarabiei – factori determinanți

Caracterul tranzitoriu al structurii instituționale din Basarabia, ce implica o interacțiune continuă a tendințelor de centralizare și a celor de descentralizare, a principiilor de autonomie teritorială cu cele de omogenizare, era adesea accentuat și de profilul diferit al funcționarilor de prim rang din Basarabia, începând cu S.Sturdza și până la M.Voronțov. În același timp, delegarea anumitor funcționari la Chișinău se datorează nu doar schimbărilor de paradigmă la Centru, reprezentând în același timp și un rezultat al relațiilor interperso-

nale din eșaloanele de vârf ale puterii. Numirea lui Scarlat Sturdza în calitate de guvernator al Basarabiei poate fi atribuită într-o anumită măsură anume acestei supoziții.

În urma semnării Tratatului de la Iași (1792), Scarlat Sturdza, care la acel moment exercita funcția de hatman, decide să părăsească Moldova și să se stabilească în Imperiul Rus [5, p.599]. Viața la Sankt Petersburg a adus însă și complicații de ordin financiar, care au determinat într-un final părăsirea capitalei și stabilirea în satul bielorus Ustie, în apropiere de Moghilev, unde a primit o moşie din partea Ecaterinei a II-a [Ibidem, p.42]. De remarcat că interdicțiile Împăratului Pavel I, precum și caracterul excentric al conducerii sale, au motivat multe familii influente să părăsească capitala în favoarea domeniilor provinciale. Astfel, în așteptarea unor zile mai bune, provincia rusească devine, pentru mulți foști demnitari, un fel de curte în exil. Printre demnitarii dizgrațiați de Pavel I, stabiliți la Moghilev, era și P.Ciceagov, vechi favorit al Împărătesei Ecaterina a II-a și viitor ministru al Marinei sub Alexandru I [Ibidem, p.45]. Stabilirea unei relații durabile între familiile Sturdza și Ciceagov s-a dovedit a fi decisivă pentru noua provincie, care încă nici nu se prefigura.

Tărăgănarea tratativelor de pace cu otomanii, precum și iminența unui atac din partea lui Napoleon, au determinat necesitatea implicării flotei Mării Negre și Dunării într-o ambiţioasă expediţie balcanică preconizată de Împărat. Din aceste considerente, se ia decizia ca generalul Kutuzov să fie înlocuit de amiralul P.Ciceagov [6]. Înainte de plecare, amiralul îl roagă pe Împărat să-l asocieze în deplasarea sa pe Scarlat Sturdza, pe care-l cunoștea de ani buni [7, p.14]. Interesant că, anterior, la Sankt Petersburg, anume în casa lui Sturdza P.Ciceagov îl întâlnește pe I.Capodistria, cei doi fiind artizanii sistemului administrativ provizoriu al Basarabiei. Implementarea instrucțiunilor de administrare provizorie ținea de activitatea lui S.Sturdza în calitate de guvernator al Basarabiei.

Accederea lui I.Capodistria în funcțiile-cheie la Ministerul de Externe, fiind animat de propriul proiect grecesc care rezona cu cel al bunicii actualului împărat, Ecaterina a II-a, a contat extrem de mult în păstrarea cadrului privilegiat de organizare politico-administrativă a Basarabiei, în pofida acutizării relațiilor dintre succesorul lui Scarlat Sturdza și elita locală. De remarcat că nici generalul I.Hartingh nu era un străin pentru familia Sturdza. Acesta era căsătorit cu Elena, fiica Marelui Logofăt Grigore Sturdza și, prin urmare, nepoata primului Guvernator civil al Basarabiei [5, p.68-69].

Cel mai probabil că și numirea lui I.Inzov în calitate de rezident plenipotențiar al Basarabiei, iar din iulie 1822 și de Guvernator general interimar al Novorosiei, s-ar datora anumitor circumstanțe favorabile, dar și unor cunoștințe mai vechi. În data de 5 mai 1820 este luată decizia de delegare a poetului, el și secretar al Colegiului Afacerilor Externe, Alexandru Pușkin, în subordinea șefului departamentului coloniștilor din sudul Rusiei, Ivan Inzov, aflat la acel moment în orașul Ekaterinoslav. Numirea acestuia în calitate de rezident plenipotențiar al Basarabiei în locul lui A.Bahmetev, care a solicitat la 15 iunie 1820 concediu prelungit în scopul refacerii stării de sănătate, s-ar datora, probabil, și faptului că Ioan Capodistria, șeful diplomației ruse, a fost influențat de către unul dintre protectorii lui Pușkin, istoricul N.Karamzin sau colonelul și mecenatul V.Engelgardt. Cei doi îl cunoșteau suficient de bine pe Ivan Inzov încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, pentru a-i putea fi încredințat tânărul poet [8]. Astfel, putem presupune că exilarea lui Pușkin la Chișinău a fost voalată sub forma unei deplasări de serviciu într-o zonă centrală a părții europene a Imperiului, orașul Ekaterinoslav, și că sosirea acestuia la Chișinău s-ar datora mai curând noii funcții pe care urma să o exercite tutorele său, I.Inzov. Există însă probabilitatea unei cauzalități inverse. Intenția autorităților a fost să-l exileze într-o zonă mai îndepărtată, periferică dar nu la fel de aspră precum Siberia, iar datorită eforturilor protectorilor săi I.Inzov a ajuns să conducă Basarabia, determinând în modul cel mai direct și locația exilului poetului rus în perioada 1820-1823. Drept rezultat, putem constata că figura lui Pușkin este determinantă în acest scenariu de numiri, fiindcă odată ce în Basarabia este numit, la 7 mai 1823, un nou rezident plenipotențiar, și anume – M.Voronțov, poetul trece sub auspiciile acestuia, în pofida încercărilor lui I.Inzov de a-l păstra pe Pușkin sub protecția sa. Oficiul noului rezident este transferat la Odessa, drept urmare și Pușkin este nevoit să părăsească Basarabia, cu toate că a mai întreprins câteva vizite scurte pe parcursul anului 1823.

Există însă și posibilitatea că numirea lui I.Inzov s-ar datora și sprijinului din partea guvernatorului civil al Basarabiei I.Kalagheorghe, care, înainte de a fi numit în această funcție, a deținut o funcție similară în gubernia Ekaterionoslav, unde activa și I.Inzov în calitate de șef al departamentului coloniștilor din sudul Rusiei. Dincolo de circumstanțe, aceasta este o altă versiune pusă la îndoială; or, I.Kalagheorghe însuși nu a rămas satisfăcut de activitatea în conducerea regională a Basarabiei. Acesta, deja către anul 1817, urmare a conflictului cu elita locală, solicită să i se accepte demisia cu rugămintea de a i se permite întoarcerea la fostul loc de muncă în Ekaterinoslav.

Iar numirea lui M.Vorонțov în calitate de locțiitor plenipotențiar al Basarabiei, fiind în același timp guvernator general al Novorosiei, a fost decisivă pentru inserarea regiunii într-un câmp vast al colonizării şi, prin urmare, al omogenizării politicilor aplicate în Basarabia cu cele aplicate altor provincii centrale ale Imperiului. Ajuns la Chișinău, M.Voronțov a concediat întreg corpul de personal al instituției rezidențiatului plenipotențiar. Noul statut de administrare a Basarabiei, adoptat la 29 februarie 1828, stabilea că Basarabia este inclusă în sfera de responsabilitate a General-guvernatorului Novorosiei și lichida instituția rezidentului plenipotențiar pentru Basarabia. Limba română nu mai este utilizată în administrație și în învățământ. Consiliul regional nu mai dispune de prerogative legislative, iar cele executive au fost considerabil restricționate.

Asocierea printr-un manifest secret, cunoscut doar de A.Golițin [1, p.402], a lui Nicolae la tron la începutul anului 1821 a reprezentat un semnal clar al noii ordini ce urmează a fi instaurată. Nicolae, comandant al Regimentului de Gardă Izmailovsky, era un om preocupat obsesiv de respectarea regulilor, fiind detestat de mulți pentru severitatea şi intransigenţa lui [Ibidem, p.388]. Fiind adept al spiritului disciplinar milităresc, a criticat dur sincronismele franceze în cotidianul rus de după războaiele napoleoniene, aduse de către ofițerii ruși întorși din Franța. A fost puternic marcat de rebeliunea decembriştilor, chiar la încoronarea sa, fapt ce a determinat cursul ireversibil de omogenizare și centralizare a Imperiului Rus.

Concluzii

Conjunctura politica instabilă, precum și intențiile de regândire a sistemului politico-administrativ în Imperiul Rus s-au transpus în viziuni contrare sau cel puțin ambigue referitor la modelul de integrare a noii provincii. Reorientările ideologice ale lui Alexandru I au determinat fluctuații în procesul de configurare a sistemelor administrative la Periferie. Totuși, Centrul nu a acționat univoc în cazul tuturor periferiilor occidentale, ci a avut un comportament individual pentru fiecare caz în parte. Anume din acest considerent, reacția Periferiei era decisivă în ideea configurării unui model potrivit, care să corespundă doleanțelor societății locale și intereselor autorităților centrale. Basarabia reprezentând mai curând un subiect, încă nedefinitivat, al imperiului care a resimțit pe deplin efectul acestor schimbări, decât un obiect al unor profunde conceptualizări din partea autorităților centrale. Sensibilitatea sporită a Basarabiei față de fluctuațiile demarate de schimbarea vectorului politicii interne a fost cauzată de stadiul incipient de organizare instituțională dar și, nu în ultimă instanță, de lipsa unei viziuni univoce exprimate de elita locală. Formularea unor obiective comune și adoptarea unei strategii de apărare a drepturilor istorice ar fi sporit șansele Basarabiei să păstreze un model de dezvoltare similar anumitor provincii periferic-occidentale, unul bazat pe autonomie cu implicarea activă a elitei locale în administrația regională.

Referințe:

1. MONTEFIORE, S. *Romanovii 1613-1918*, Bucureşti: Trei, 2017. 856 p.
2. *Basarabia în colecția completă a legilor Imperiului Rus*. Volumul 1. Documente extrase din Colecția 1 (1649 - 1825). Chişinău: Cartdidact, 2017. 798 p.
3. МОРОЗАН, В. *Бессарабия и ее дворянство в XIX в. – начале XX в.*: в 2 т. Том 1. СПб: Дмитрий Буланин, 2018. 616 с.
4. ПЫЖЫКОВ, А. *Административно–территориальное устройство России. История и современность*. Москва: ОЛМН-Пресс, 2003, 317 с.
5. GHERVAS, S. *Reinventarea tradiției: Alexandru Sturdza și Europa Sfintei Alianțe.* Chişinău: Cartier, 2014, p.599.
6. PASLARIUC, V. *Cum a fost semnat Tratatul de la Bucureşti.* 2012 [Accesat: 10.09.2019]. Disponibil: http://www.contrafort.md/categorii/cum-fost-semnat-tratatul-de-la-bucure-ti
7. PÂSLARIUC, V. Reflecții noi pe marginea unei discuții istoriografice vechi: Cine a decis stabilirea Chișinăului ca centru administrativ al Basarabiei. În: Materialele Conferinței Internaționale „*Identitățile Chișinăului*", ediția a III-a, 1-2 octombrie 2015. Chișinău: ARC, 2016, p.11-17.
8. БАРТЕНЕВ, П. *А. С.* Пушкин въ Южной Россій, матеріалы для подробной біографіи Пушкина. В: *Русский Архивъ*, н. 8 и 9. Москва: Типография В. Грачева и комп., 1866, с.1089-1214.

Date despre autor:
Sergiu BOȚOLIN, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: botolinsergiu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4016-4133

Prezentat la 20.10.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.169-175

CZU: 94(=16)"18"(092)

CONCEPTUL DE POPOR ŞI NAŢIUNE ÎN SCRIERILE SLAVISTULUI A.F. HILFERDING (А.Ф. ГИЛЬФЕРДИНГ)

Ion EREMIA

Universitatea de Stat din Moldova

Alexandru F. Hilferding (Гильфердинг) (2(14).07.1831 – 20.06(2.07)1872), a fost unul dintre istoricii-slavişti remarcabili din Rusia secolului al XIX-lea, un slaveanofil convins, ideolog şi teoretician al panslavismului. În anii 1856-1858 el a ocupat postul de consul general al Rusiei la Saraevo (Bosnia). În expunerea opiniilor sale despre locuitori, despre populaţie, Alexandru F. Hilferding utiliza termenii *popor*, *poporaţie, naţiune, naţionalitate, neam.* Alexandru F. Hilferding utiliza toţi aceşti termeni numiţi mai sus în calitate de sinonime, de termeni interschimbabili, fără a face vreo deosebire calitativă a sensurilor exprimate de aceştia. Un interes deosebit pentru noi prezintă şi înţelegerea de către autor a dihotomiei român/moldovean. Scriind despre prezenţa altor popoare în componenţa armatei austriece pe timp de pace la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding îi menţionează pe nemţi, italieni, români sau moldoveni (румынов или молдаван) şi pe maghiari sau unguri (мадьяр или венгров). Aşadar, după cum autorul nu vedea în „maghiari sau unguri" două popoare diferite, exact aşa şi în cazul „români sau moldoveni" Alexandru F. Hilferding nu subînţelegea două popoare diferite. Referindu-se la populaţia Bosniei de la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding scria că ea este alcătuită, aşa cum se înţelege acolo, dar şi conform recunoaşterii oficiale, din *trei popoare* (*три народа* – subl. A.G.), care aparţin aceluiaşi *neam* (племени) al sârbilor şi vorbesc aceeaşi limbă. Aceste popoare sunt **turcii**, adică musulmanii, explică Alexandru F. Hilferding; **latinii**, numiţi altfel *Krşteni* sau dispreţuitor *şokţi* (croat. *šokci*, sârb. *шокци*), adică catolicii, explica autorul; **sârbii**, numiţi altfel *Rişteni,* adică creştini, sau dispreţuitor *vlahi*, adică ortodocşi (православные), explica el. Într-o notă de subsol Alexandru F. Hilferding mai face o explicaţie, anume – că ortodocşii sunt numiţi de către catolici *vlahi*, iar musulmanii alătură acest nume către creştinii-raiale de ambele confesiuni, de altfel, conchide autorul, se pare, totuși, prioritar faţă de ortodocşi.

Cuvinte-cheie*: români sau moldoveni, latini, turci, sârbi, neam*.

THE CONCEPT OF PEOPLE AND NATION IN THE WRITINGS OF SLAVISTS HISTORIAN A.F. HILFERDING (А.Ф. ГИЛЬФЕРДИНГ)

Alexander F. Hilferding (Гильфердинг) (2 (14) .07.1831 - 20.06 (2.07) 1872), was one of the remarkable Slavists historians of 19th-century Russia, a convinced Slavophile, ideologist and theoretician of Panslavism. In 1856-1858 he held the post of General Consul of Russia in Sarajevo (Bosnia). In exposing his views on the inhabitants, on the population, Alexander F. Hilferding used the terms people, population, nation, nationality, lineage. Alexandru F. Hilferding used all these terms mentioned above as synonyms, interchangeable terms, without making any qualitative difference of the meanings expressed by them. Of particular interest to us is the author's understanding of the Romanian / Moldovan dichotomy. Writing about the presence of other peoples in the Austrian army during peacetime in the mid-nineteenth century, Alexander F. Hilferding mentions Germans, Italians, Romanians or Moldovans (румынов или молдаван) and Magyar or Hungarians (мадьяр или венгров). Therefore, as the author did not see in "Magyars or Hungarians" two different peoples, just as in the case of "Romanians or Moldovans", Alexander F. Hilferding did not treat them as two different peoples. Referring to the population of Bosnia since the mid-nineteenth century Alexander F. Hilferding wrote that it is composed, as understood there, but also according to official recognition, of *three peoples* (три народа – subl. A.G.), who belong to the same *family* (племени) of Serbs and speak the same language. These people are **Turks**, that is, Muslims, explains Alexander F. Hilferding; **Latins**, otherwise called Krşteni or scornful Şokţi (Croatian *šokci*, Serbian *шокци*), meaning Catholics, explains the author; **Serbs**, otherwise called rişteni, i. e., Christians, despising Vlachs, i. e., Orthodox (православные), he explains. In a footnote Alexander F. Hilferding gives another explanation, namely, that the Orthodox are named *Vlachs* by the Catholics, and the Muslims attach this name to the Raya-Christians of both confessions, otherwise, the author concludes, it seems, as a priority, also to the Orthodox.

Keywords: *Romanians or Moldovans, Latins, Turks, Serbs, family.*

Introducere

Alexandru F. Hilferding (Гильфердинг) (2(14).07.1831 – 20.06(2.07)1872), german după origine, născut în Varşovia în familia directorului cancelariei diplomatice a rezidentului imperial din Polonia, a fost apreciat

drept unul dintre cei mai remarcabili istorici-slavişti din Rusia secolului al XIX-lea şi, de asemenea, un panslavist convins, chiar ideolog şi teoretician al panslavismului [1, p.5]. După absolvirea Facultăţii de Istorie şi Filologie a Universităţii din Moscova (1852) este angajat la Ministerul Afacerilor Externe (MAE) al Imperiului Rus şi reuşeşte să susţină teza de magistru pe lingvistica slavă (1853). Publicarea lucrării *Istoria slavilor baltici* (1855) îi asigură alegerea în calitate de membru corespondent al Academiei de Ştinţe din Petersburg (1856). În anii 1856-1858 Alexandru F. Hilferding a ocupat postul de consul general al Rusiei la Saraevo (Bosnia), de unde s-a întors în Departamentul Asiatic al MAE şi a activat până în anul 1861 [2, p.15], iar din anul 1867 s-a aflat în fruntea Secţiei din Petersburg a Comitetului Slav [3].

Alexandru F. Hilferding a fost printre primii slavişti din Imperiul Rus care a realizat câteva călătorii pe teritoriile slavilor de la sud de Dunăre aflaţi sub dominaţia Imperiului Otoman. Datele culese în timpul acestora au stat la baza unor publicaţii solide, cum au fost *Bosnia, Herţegovina şi Serbia Veche* şi, de asemenea, *Bosnia la începutul anului 1858* [4].

Terminologie

În expunerea opiniilor sale despre locuitori în general, în locurile pe care le descrie, Alexandru F. Hilferding utiliza termenii *popor, poporaţie, naţiune, naţionalitate, neam*. Spre exemplu, conform opiniei sale, polonezii erau şi naţionalitate (*национальность*) [5, p.159,192], şi naţiune (*нация*) [5, c.188 228, 230, 231, 232, 233, 236, 237 etc.], şi popor (*народ*) [5, p.86,137,139, 159,173,174,188,196,216,240], şi neam (*польским племенем*) [5, p.137], menţionând şi *caracterul naţional polonez* (*польского национального характера*) [5, p.230]. De asemenea, *ungurii sau maghiarii* erau popor (*народ*) [5, p.49, 86, 139], poporaţie (*народность*) [5, p.51], naţiune (*нации*) [5, p.130] , suedezii apar desemnaţi ca naţionalitate (*национальность*) [5, p.289, 290], nemţii, ca naţionalitate (*национальность*) [5, p.290], ca popor (*народ*) [5, p.42], ca poporaţie (*народность*), slavii, ruşii şi românii ca poporaţie (*народность*) [5, p.62, 200, 217, 290]. Referindu-se la conştiinţa de sine, Alexandru F. Hilferding o determină cu sintagma *conştiinţă poporană (populară) (народное самосознание)* [5, p.83, 236].

Aşadar, slavistul Alexandru F. Hilferding utiliza toţi aceşti termeni numiţi mai sus în calitate de sinonime, de termeni interschimbabili, fără a face vreo deosebire calitativă a sensurilor exprimate de aceştia, inclusiv sintagma *conştiinţă populară* (*народное самосознание*) prin care trebuie să înţelegem *conştiinţa naţională*.

Un interes deosebit pentru noi prezintă şi înţelegerea de către autor a termenilor *român/moldovean*. Referindu-se la prezenţa la mijlocul secolului al XIX-lea a reprezentanţilor altor popoare în componenţa armatei austriece pe timp de pace, Alexandru F. Hilferding îi menţionează pe nemţi, italieni, „*români sau moldoveni*" (**румынов или молдаван**) şi pe „*maghiari sau unguri*" (**мадьяр или венгров**) [5, p.43], ceea ce semnifică că sintagmele respective au pentru autor aceeaşi semnificaţie. Aşadar, după cum autorul nu vedea în „*maghiari sau unguri*" două popoare diferite, exact aşa şi în cazul „*români sau moldoveni*" Alexandru F. Hilferding nu subînţelegea două popoare diferite, ci unul şi acelaşi popor, cu două denumiri diferite. Şi dacă ţinem cont de faptul că termenul *maghiar* (ung. *magyarok*) este un endonim (nume cu care se autointitulau), iar *ungur* ekzoetnonim (nume dat de alţii), atunci, ordinea în care sunt plasaţi şi termenii *români sau moldoveni* ar atesta, în conceptul lui Alexandru F. Hilferding, aceeaşi situaţie: termenul *români* este un endonim, iar *moldoveni* – ekzoetnonim.

Pentru a înţelege conceptul lui A.Hilferding asupra semnificaţiei termenilor *popor, poporaţie, naţiune, naţionalitate*, pe care am văzut că autorul îi înţelegea şi îi utiliza ca pe sinonime, este necesar să mai aducem un citat din opera sa, care, de asemenea, se referă la români: „Doar soarta românilor din Transilvania a fost grea. Transilvania a fost organizată în mod diferit faţă de Ungaria; ea a fost împărţită în trei *poporaţii, naţiuni* (народности): magiară, secuiască şi germană, care se conduceau separat, singure pe sine, iar afacerile comune erau decise colectiv în Seim; românii însă, deşi constituiau masa principală a populaţiei Transilvaniei, nu au fost recunoscuţi ca *poporaţie*, *naţiune* (народность) independentă cu drepturi politice, iar acei dintre români, care au fost recunoscuţi ca nobili, nu erau reprezentanţi ai *neamului* (племени) lor, ci, în şedinţe, se aflau printre membrii *poporaţiilor* (naţiunilor) (народности) privilegiate. Este dificil să se decidă de ce vechii maghiari au procedat atât de nedrept cu românii: fie pentru că nu se temeau de acest popor, care, la vremea respectivă, nu avea nicio organizare politică, fie din motive aleatorii, pe care nu le vom căuta aici" [5, p.70-71].

Adică, în realitate, sub termenul rusesc *народность* trebuie să înţelegem aceea ce în limba latină se numea *natio;* or, nu încape nicio îndoială, Alexandru F. Hilferding se referea la faimoasa *Unio Trium Nationum*

semnată pe 16 septembrie 1437 [6], în rezultatul căreia românii au fost excluşi din rândul naţiunilor privilegiate, actul fiind semnat de nobili (unguri), saşi şi secui.

Conceptul de popor şi naţiune

Referindu-se la populaţia Bosniei de la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding menţiona că ea este alcătuită, aşa cum se înţelegea acolo, dar şi conform recunoaşterii oficiale, din *trei popoare* (*три народа* – subl. A.G.), care aparţin aceluiaşi *neam* (племени) al sârbilor şi vorbesc aceeaşi limbă. Aşadar, în conceptul lui A. Hilferding, *neamul* (*племени*) este o noţiune mult mai largă decât noţiunea *popor* (*народ*). Aceste popoare, continuă Hilferding, sunt:

turcii, adică musulmanii, explică Alexandru F. Hilferding;

latinii, numiţi altfel *Krşteni* sau dispreţuitor Şokţi (croat. *šokci*, sârb. *шокци*), adică catolicii, explica autorul;

sârbii, numiţi altfel *Rişteni*, adică creştini, dispreţuitor *vlahi*, adică *ortodocşi* (православные), explica el.

Cercetătorii din Rusia contemporană de asemenea subliniază împărţirea populaţiei slave din Bosnia după criteriul apartenenţei religioase [7, p.130].

Într-o notă de subsol Alexandru F. Hilferding mai face o explicaţie destul de interesantă, anume – că *ortodocşii* sunt numiţi de către catolici *vlahi*, iar musulmanii alătură acest nume către creştinii-raiale de ambele confesiuni, catolici şi ortodocşi. Dar, conchide autorul, se pare, totuşi, prioritar faţă de ortodocşi. În Herţegovina, mai afirma Alexandru F. Hilferding, catolicii îi mai numesc dispreţuitor pe ortodocşi *Kudrovi*, poreclă pe care el nu a auzit-o în Bosnia [8, p.292].

Referindu-se în continuare la musulmanismul din Bosnia, Alexandru F. Hilferding sublinia că acesta este un fenomen remarcabil care merită toată atenţia. Numai două state din lume, menţiona el, Albania şi Bosnia împreună cu Herţegovina, reprezintă exemplul neamului european care mărturiseşte islamul. Totuşi, ţine autorul să precizeze, între Bosnia şi Albania este o mare diferenţă. Pentru albanezul nepăsător faţă de credinţă, afirma el, islamul este doar forma exterioară pe care el şi-a asumat-o pentru a face hatârul puterii. Albanezul-musulman rămâne în primul rând albanez, iar islamul este pentru el un lucru secundar. Spre deosebire de albanez, slavul-bosniac, care iniţial a adoptat islamul tot din considerente lumeşti, a fost pătruns de spiritul noii religii în aşa măsură, încât aceasta a devenit pentru el sensul vieţii; acceptând islamul, slavul-bosniac s-a dezis de la orice relaţii de rudenie cu fraţii săi de sânge şi a primit naţionalitatea (*народность*) cu care el nu are nimic comun: slavul s-a făcut turc [8, p.292-293]. Cercetătorii actuali subliniază că teritoriile Bosniei au intrat în componenţa Turciei „relativ paşnic" şi aristocraţia slavă locală a adoptat islamul [9, p.209], iar credinţa a început să determine naţionalitatea [10, p.61].

Subliniind că islamul s-a manifestat pe solul slavon prin fanatism şi lipsă de forţă spirituală, Alexandru F. Hilferding menţiona că slavii, în general, nu sunt înclinaţi spre fanatism, dar ei sunt puternic însufleţiţi de credinţa pe care o mărturisesc. Dacă esenţa acestei credinţe este fanatismul, atunci anume fanatismul pune stăpânire pe slav şi atinge la el dimensiuni uriaşe. Islamul, concluziona autorul, a făcut din bosniaci mai mari fanaţi decât erau odinioară arabii şi turcii [8, p.293].

Autorul mai atenţionează şi la o altă posibilă cauză a fanatismului la bosniacii-musulmani, anume – spiritul de renegare. Bosniacii musulmani, afirma autorul, până astăzi, adică până la momentul vizitei sale în Balcani, conştientizează că sunt renegaţi. Cu toate că ei au renunţat la creştinism câteva secole anterior, ei totuşi ţin minte că strămoşii lor au fost creştini. Renegatul, susţinea A. Hilferding„ fără de voie devine fanatic al noii sale religii, ca să îndreptăţească în faţa propriilor ochi apostazia (*вероотступничество*) sa [8, p.293], adică renunţarea publică la o religie, ortodoxia, şi adoptarea alteia, islamul. Musulmanii „autohtoni" din Bosnia sunt prezentaţi de autor ca fiind mult mai cruzi decât turcii propriu-zişi. Straniu i se pare autorului şi faptul că în anul 1851 Bosnia a luptat împotriva Turciei în numele credinţei musulmane, dar şi faptul că, pe teren slav, islamul practic nu a dat nimic, comparativ cu lumea arabă, persană şi turcă [8, p.294]. Alexandru F. Hilferding explică acest fapt prin aceea că, afirma el, probabil, spiritul acestei religii era contrar naturii *neamului* (*племени*) slav [8, p.294]. Autorul indică şi la alte trăsături caracteristice negative ale bosniacului musulman, cum ar fi lenea, mândria leneşă şi fără viaţă, frica, lipsa caracterului de întreprinzător etc. [8, p.297].

Conform datelor statistice din anul 1879, structura religioasă în Bosnia şi Herţegovina era următoarea: ortodocşi – 42,8%, musulmani – 38, 73%, catolici – 18,08% [11, p.220]. Referindu-se la problema bosniac – musulman, autoarea consideră că după Recensământul din anul 1971 termenul „musulmani" a devenit

sinonim cu termenul „popor" (*народности*) [11, p.221], afirmaţie care, privită din perspectiva aprecierilor făcute de A.Hilferding, nu poate fi acceptată. E.G. Ponomareva, reieşind din principiul că „națiunea nu este neapărat egală cu poporul statului" [12, p.64-76; 13, p.88], indica că, conform Recensământului din anul 1991, în Bosnia musulmanii alcătuiau 43,7%, sârbii – 31,4%, croaţii – 17,3% şi slavii de sud – 5,5%. Autoarea mai afirmă că pentru prima dată termenul „musulman" cu semnificaţia de naţionalitate apare în Recensământul din Iugoslavia efectuat în anul 1961, în ancheta căruia apare indicaţia la religie – ateist, iar la naţionalitate – musulman. Conform aceleiaşi autoare, din anul 1971 musulmanii au primit statutul de popor (narodnosti), iar prin Constituţia din anul 1974 statutul de naţiune. Din perspectiva observaţiilor lui A.Ghilferding, concluzia autoarei că „astfel, anume în perioada socialistă s-a format *naţiunea formatoare de stat* (государствообразующая нация) în această republică (Iugoslavia – *I.E.*) – musulmanii" [12, p.64-76], este discutabilă.

Totuşi, descriind situaţia din sudul Bosniei, Alexandru F. Hilferding aminteşte satele locuite de *poporul sârb* (сербским народом), care se deosebesc de satele din Rusia. Acestea sunt alcătuite din cuiburi a câte 3-5 locuinţe împrăştiate pe o distanţă destul de mare. Zece sau mai multe asemenea cuiburi alcătuiesc o obşte cu un singur nume şi au un conducător, numit *cnez*. Acest mod de viaţă, considera autorul, a intrat profund în viaţa lor şi a contribuit la dezvoltarea neînţelegerilor şi vrajbei, ca o trăsătură distinctivă a caracterului neamului sârbilor [8, p.63].

În localitatea Rogatiţ, Alexandru F. Hilferding fixa 120 de familii de musulmani, 6 familii de ortodocşi şi 30 de familii de ţigani fierari [8, p.72]. Cu alte cuvinte, mai apare o comunitate, care, conform clasificării anterioare a autorului, nu-şi are loc.

Referindu-se la situaţia deosebită din Bosnia şi Serbia, autorul se întreabă: „De ce pe aceşti munţi este trasat hotarul care împarte două regiuni ce aparţin unui popor, care vorbeşte o singură limbă, două regiuni, dintre care uneia îi este permis să se dezvolte şi să înflorească, iar cealaltă este condamnată la o veşnică stagnare şi întuneric?". Pentru autor răspunsul este simplu: populaţia locală musulmană ar constitui lanţurile care împiedică dezvoltarea Bosniei [8, p.75]. Cu toate acestea, uneori autorul afirmă că se vorbeşte în limba bosniacă (по-боснийски) [8, p.85]. Aceasta, însă, pentru dânsul nu este un argument ca să susţină existenţa unei „limbi bosniece".

Alexandru F. Hilferding observa deosebirile dintre bosniacii-musulmani, numiţi şi bosniaci, şi herţegovineni, şi sârbi, şi, pe exemplul dansurilor pandurilor (ostaşi-grăniceri – *I.E.*) sârbi, sublinia vitejia, isteţimea, iscusinţa, veselia în mişcările dansatorilor sârbi, comparativ cu mişcările stângace şi timiditatea mâhnită a supuşilor turci. Alexandru F. Hilferding explică într-o notă de subsol că pentru a-i deosebi pe locuitorii Serbiei de alţi sârbi, poporul îi numeşte sârbieni (сербианцами) [8, p.82]. Aceasta este pentru sârbi, concluziona autorul, influenţa simţământului independenţei. Chiar şi limba sârbilor s-a înnobilat, vorba sârbului a devenit mai curată, în ea nu se mai aud urâtele expresii turceşti, care alcătuiau fiecare al treilea cuvânt din vorba bosniacului [8, p.81-82].

Ajuns la câmpia Senicik, autorul scrie că de aici şi mai departe se încep aşezările albaneze şi dacă după muntele Vlahul Bătrân (Старый Влах) veţi întâlni un musulman, să fiţi siguri că el este arnăut sau urmaş al arnăuţilor; dacă veţi întâlni un ortodox, acesta cu siguranţă este slav, fiindcă, sublinia autorul, cu unele excepţii minore, în afara Bosniei nu sunt slavi care au acceptat islamul. Evident, constatând o atare situaţie, A.Hilferding îşi dă întrebarea: De ce în Bosnia credinţa ortodoxă a fost atât de slab păzită de locuitorii care sunt tot sârbi? Dânsul explica această situaţie prin aceea că Bosnia din timpuri străvechi a fost izolată de alte teritorii sârbe, iar din cauza duşmăniei faţă de stăpânii Serbiei, care erau ortodocşi învederaţi, stăpânii Bosniei în cea mai mare parte erau duşmani ai ortodoxiei, aceasta menţinându-se aici doar izolat. Pe când în Serbia propriu-zisă populaţia a fost ortodoxă până la cucerirea otomană şi a rămas aşa până în prezent [8, p.85-86].

Abordând în continuare problema religiei, Alexandru F. Hilferding sublinia că relaţia elementelor romano-catolic şi ortodox în Bosnia este destul de curioasă. În alte teritorii slave o religie, de regulă, este împărtăşită de un singur *neam* (племени), altă religie de alt neam şi relaţia dintre religii este umbrită de relaţia dintre *popoare* (народностей); în sudul Ungariei, unul şi acelaşi popor (народность) sârb este împărţit între credinţa romano-catolică şi ortodoxă, numai că aici se implică şi guvernul, înăbuşind-o pe una şi susţinând-o pe cealaltă. Pe când în Bosnia unul şi acelaşi popor (*народ*) slav, parte mărturiseşte catolicismul, parte ortodoxia, dar ambele religii în aceeaşi măsură, străine guvernului, au fost lăsate în voia sorţii pe parcursul a patru secole [8, p.86].

Care este rezultatul acestei atitudini? se întreabă Alexandru F. Hilferding. După convingerea proprie, cea mai importantă consecinţă constă în faptul că ortodocşii şi catolicii au devenit străini unii faţă de alţii, aşa încât ei, în sensul deplin, au format două popoare diferite. Greşesc amarnic acei care, continuă autorul, extind asupra slavilor turci ideea naţionalităţii (*народности*), elaborată între slavii catolici şi protestanţi, supuşi guvernului german. Pentru slavii turci, opinează autorul, naţionalitatea (*народность*) nu este în naţiune (*народность*), ci în religie. Este adevărat, menţionează autorul, cel mai simplu sârb este în stare să se distingă de un bulgar sau un grec, dar acel simţ de care el este pătruns şi care îl face membru al comunităţii umane nu este un simţ naţional (*народное*), ci un simţ religios, de aceea, dacă el mărturiseşte credinţa ortodoxă, catolică sau musulmană, el se consideră membru al poporului ortodox, latin sau turc. Identitatea limbii, a originii şi a obiceiurilor nu semnifică nimic în faţa deosebirilor religioase. Poziţia lui Alexandru F. Hilferding este destul de categorică în acest sens: el nu emite o presupunere, ci exprimă o realitate. Discutaţi cu oricine dintre turcii sârbi, propune A.Hilferding cititorului, şi imediat o să vă convingeţi că latinii se uită la ortodocşi şi ortodocşii la latini ca la două comunităţi deosebite, nu doar din punct de vedere religios, dar şi naţional, cetăţenesc. Întrebaţi pe orice bosniac, sârb sau herţegovinean, la ce popor aparţine şi el vă va răspunde ce religie mărturiseşte [8, p.87].

Conform autorului, marele merit al bisericii ortodoxe a constat în faptul că ea a reuşit că se contopească cu naţionalitatea (*народностью*), pe când catolicismul şi islamul au nimicit naţiunea (*народность*). „Sârb înseamnă ortodox, iar ortodox, pentru poporul simplu, înseamnă sârb", conchide Alexandru F. Hilferding. Autorul aduce şi câteva situaţii prin care demonstrează că în conştiinţa musulmanilor şi catolicilor ideea de *naţiune sârbă* s-a identificat cu ideea de *mărturisire ortodoxă*. Cu atât mai mult, sublinia autorul, această idee s-a cristalizat în conştiinţa poporului sârb ortodox. Pentru sârbul ortodox, refuzul la credinţa sa ar însemna şi renunţarea la existenţa sa naţională (*народного бытия*) [8, p.87].

Situaţia pe care o prezintă Alexandru F. Hilferding este destul de interesantă: „Convertindu-se la islam, afirma el, oamenii din neamul (*племени*) local se situau de partea poporului (народа) străin, cuceritor; convertindu-se la catolicism, ei cădeau într-o deznaţionalizare (безнародность) totală" [8, p.88].

Conform lui Alexandru F. Hilferding, oriunde ar locui sârbul ortodox, în Bosnia, Herţegovina, Dalmaţia, Ungaria, Serbia, în afară de Biserică, el mai are o patrie mare, Ţara Serbiei, e drept, împărţită între mai multe guverne, dar, totuşi, existentă în ideal, ca ţara unui popor ortodox sârb, cu datinile sale şi istoria sa, care sunt vii până astăzi [8, p.88].

Spre deosebire de acesta, sârbul catolic, specifica Alexandru F. Hilferding, respinge tot ce este sârb ortodox şi nu ştie de patria sârbă, de Serbia de odinioară. El are doar o patrie îngustă, provincială: el se numeşte bosniac, herţegovinean, dalmatin, slav, în dependenţă de regiunea unde el s-a născut; el îşi numeşte limba sa nu limba sârbă, ci *bosniacă* (*босанским*), dalmatină, slavonă etc.; dar dacă el vrea să generalizeze noţiunea despre această limbă, care este una şi aceeaşi în Bosnia, Dalmaţia şi Slavonia, el o numeşte *limba noastră* (*нашкимъ* – subl. A.G. – языком). Dar ce este această limba noastră, afirmă Alexandru F. Hilferding, el nu poate spune, fiindcă el singur nu are o patrie, un nume *naţional* (*народнаго*). În afară de regiunea sa strâmtă, el are doar o singură patrie – biserica romano-catolică; de aceea, sârbul catolic se mai numeşte în mod obişnuit *Krştean*, după cum sârbul ortodox se numeşte *Riştean*, ceea ce înseamnă creştin [8, p.88].

Ajuns în oraşul Pazarul Nou (Новый-Пазар) Alexandru F. Hilferding ne informează că el este situat pe unul dintre cele mai vechi teritorii istorice ale Ţării Sârbeşti şi se numea Rasiu (Расью), după numele râului cu acelaşi nume, sau Raşka. Regii sârbi au purtat titlul de regi ai ţărilor Serbia şi Raşka. Popoarele occidentale (italienii şi ungurii) cunoşteau Serbia mai ales sub numele de Rassii, Rasţii, Rascia, iar sârbii erau numiţi rasciani. Până în prezent, menţionează autorul, maghiarii nu-i ştiu pe sârbi decât cu numele Raţi (Рацъ) [8, p.94].

Conceptul slavofil al lui A.Hilferding s-a manifestat şi în afirmaţia că slavii erau străini individualismului catolic şi protestant din Occident, ceea ce sublinia corespunderea spiritului slav ortodoxiei [14, p.16]. Credința ortodoxă s-a contopit într-o asemenea măsură cu naţionalitatea lor, sublinia autorul, încât în denumirile populare sârbul şi bulgarul, implicit includ conceptul de religie ortodoxă. Dacă doar unul dintre aceste popoare, continua autorul, de exemplu, sârbii, ar combina conceptul credinței ortodoxe cu numele său şi nu ar putea ști despre existența altor popoare de aceeaşi credinţă, atunci am considera probabil o astfel de combinație ca fiind ceva extern și întâmplător, dar fiecare sârb știe că bulgarii și grecii trăiesc alături de el, ei se întâlnesc permanent şi ştiu că, deşi nu sunt sârbi, ei sunt, totuşi, creştini ortodocşi ca el însuşi; acelaşi lucru se referă şi la bulgari. Iată de ce, explica A.Hilferding, reprezentanţii neamului (*племени*) sârb şi bulgar,

cum încetează să mai fie ortodocşi, în faţa conaţionalilor săi pierd nu doar numele, dar chiar ei singuri renunţă la el. Sârbul şi bulgarul, care a adoptat islamul sau catolicismul, pentru nimic în lume nu se mai numeşte sârb sau bulgar, cu toate că vorbeşte în limba sârbă sau bulgară şi trăieşte printre sârbi sau bulgari. Musulmanul se numeşte turc, cu toate că nu ştie niciun cuvânt în limba turcă, sau pomac, catolicul se numeşte latin sau pavlican. Chiar şi limba nu o mai numesc bulgară sau sârbă, ci simplu: „limba noastră sau limba unui anumit loc". Conform observaţiilor lui A.Hilferding, considerate de el însuşi încă incomplete, situaţia dată nu se referă la greci. Acei puţini greci care au adoptat islamul sau catolicismul nu încetează să se considere greci, ei menţin naţionalitatea lor, pe când sârbul şi bulgarul menţin naţionalitatea atâta timp cât sunt ortodocşi; renunţând la ortodoxie ei încetează de a mai fi sârbi sau bulgari [1, p.115-117]. A.Hilferding se referă şi la problema dreptului istoric şi supune criticii politica maghiară şi austriacă de a controla teritoriile pe care cândva le-a controlat coroana Sfântului Ştefan [1, p.137]. Autorul este profund convins că nicio naţiune nu poate proclama dreptul istoric drept normă de conduită în relaţiile cu alte neamuri (племенам). În acest sens, dreptul istoric conţine în sine minciuna şi discordia, el este suicid pentru popor. Referindu-se la dreptul popoarelor la libera existenţă, A.Hilferding afirma că fiecare naționalitate are drepturi egale la existenţă şi dezvoltare nestingherită în cadrul granițelor sale. Acest drept reiese direct din însuşi dreptul persoanei umane și la fel cum acest drept nu împiedică oamenii să difere unul de altul în ce priveşte abilitățile, forța, fericirea, bogăția, la fel drepturile egale ale naționalităților admit diferența între ele, diferenţă care îşi are originea în forța materială și morală, în talente, în situaţia favorabilă, în cantitatea de capital uman şi material etc. [1, p.138].

Referindu-se la imensul spaţiu ocupat de lumea slavă în Europa de Est, A.Hilferding indică şi la existenţa printre cele 80 de milioane de slavi a cca 2 milioane de albanezi, a cca 8 milioane de români şi a 5 milioane de maghiari. Autorul sublinia legăturile indisolubile ale acestora cu lumea slavă. El punea la îndoială capacităţile acestora la dezvoltarea societăţii: „Cu ce principii originale, vitale, pot contribui românii, albanezii, maghiarii la dezvoltarea omenirii?". Reieşind din acestea, el propunea, în primul rând ungurilor, să-şi „unească inimile" şi „munca lor" cu lumea slavă. Aceste rânduri erau scrise de A.Hilferding în noiembrie 1860 [1, p.90-91].

Concluzii

Alexandru F. Hilferding (Гильфердинг) (2(14).07.1831 – 20.06(2.07)1872), a fost unul dintre istoricii-slavişti remarcabili din Rusia secolului al XIX-lea, care a realizat câteva călătorii pe teritoriile slavilor de la sud de Dunăre aflaţi sub dominaţia Imperiului Otoman. În expunerea opiniilor sale despre locuitori, despre populaţie, Alexandru F. Hilferding utiliza termenii *popor*, *poporaţie, naţiune, naţionalitate, neam* în calitate de sinonime, de termeni interschimbabili, fără a face vreo deosebire calitativă a sensurilor exprimate de aceştia. Un interes deosebit pentru noi prezintă şi înţelegerea de către autor a dihotomiei român/moldovean. Scriind despre prezenţa altor popoare în componenţa armatei austriece pe timp de pace la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding îi menţionează pe nemţi, italieni, români sau moldoveni (румынов или молдаван) şi pe maghiari sau unguri (мадьяр или венгров). Aşadar, după cum autorul nu vedea în „maghiari sau unguri" două popoare diferite, exact aşa şi în cazul „români sau moldoveni" Alexandru F. Hilferding nu subînţelegea două popoare diferite.

Referindu-se la populaţia Bosniei de la mijlocul secolului al XIX-lea, Alexandru F. Hilferding scria că ea este alcătuită, aşa cum se înţelege acolo, dar şi conform recunoaşterii oficiale, din *trei popoare* (*три народа* – subl. A.G.), care aparţin aceluiaşi *neam* (племени) al sârbilor şi vorbesc aceeaşi limbă. Aceste popoare sunt **turcii**, adică musulmanii, explică Alexandru F. Hilferding; **latinii**, numiţi altfel *Krşteni* sau dispreţuitor *şokţi* (croat. *šokci*, sârb. *шокци*), adică catolicii, explica autorul; **sârbii**, numiţi altfel *Rişteni*, adică creştini, sau dispreţuitor *vlahi*, adică ortodocşi (православные), explica el. Într-o notă de subsol Alexandru F. Hilferding mai face o explicaţie, anume – că ortodocşii sunt numiţi de către catolici *vlahi*, iar musulmanii alătură acest nume către creştinii-raiale de ambele confesiuni, de altfel, conchide autorul, se pare, prioritar, de asemenea faţă de ortodocşi. În Herţegovina, mai afirma Alexandru F. Hilferding, catolicii îi mai numesc dispreţuitor pe ortodocşi *Kudrovi*, poreclă pe care el nu a auzit-o în Bosnia.

Din toate acestea reiese limpede că pentru Alexandru F. Hilferding „poporul" din Bosnia era un colectiv religios, identificarea locuitorilor făcându-se după criteriul credinţei sau al confesiunii religioase. Noţiunea „popor" nu are un conţinut etnic, ci unul religios. Chiar şi în cazul sârbilor, denumirea etnică de sârbi s-a transformat într-un termen echivalent cu termenul „creştin".

Referinţe:

1. ГИЛЬФЕРДИНГ, А.Ф. *Россия и славянство* / Сост. С.В. Лебедев. Отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2009, c.5.
2. ЕМЕЛЬЯНОВ, Е.П. Взгляды А.Ф. Гильфердинга на славянский вопрос в Австрийской империи. В: *Научный диалог*: История. Социология. Философия, 2013, №11(23), c.15. (http://nauka-dialog.ru/assets/userfiles/1450/13-20_Emel'yanov.pdf)
3. ПОПОВ, А.А. *Гильфердинг Александр Федорович* (http://www.hrono.ru/biograf/bio_g/gilferding_af.php)
4. МЕЛЬЧАКОВА, К.В. *Славяне-мусульмане Боснии и Герцеговины в трудах А.Ф. Гильфердинга* (https://cyberleninka.ru/article/n/slavyane-musulmane-bosnii-i-gertsegoviny-v-trudah-a-f-gilferdinga).
5. ГИЛЬФЕРДИНГ, А.Ф. *Россия и славянство* / Сост. С.В. Лебедев. Отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2009, c.159,192.
6. POP, I.-A. *Conştiinţa publică oficială despre statutul românilor din Transilvania şi Ungaria în Evul Mediu* (http://dspace.bcucluj.ro/bitstream/123456789/48130/1/Pop%2BIoan%2BAurel-Constiinta%2Bpublica%2Boficiala-2009.pdf)
7. МЕЛЬЧАКОВА, К.В. *К вопросу о роли России в деле просвещения женского населения Боснии в XIX в. Сараевская школа для девочек Стаки Скендеровой*, c.130 (https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-roli-rossii-v-dele-prosvescheniya-zhenskogo-naseleniya-bosnii-v-xix-v-saraevskaya-shkola-dlya-devochek-staki-skenderovoy).
8. *Босния, Герцеговина и Старая Сербия*. Собрание сочинений А.Гильфердинга. Том третий. С.-Петербургъ: Издание Д.Е. Кожанчикова, 1873, c.292.
9. МЕЛЬЧАКОВА, К.В. Проблемы турецкого управления в Боснии, Герцеговине и Старой Сербии глазами русского дипломата, историка и путешественника А.Ф. Гильфердинга. В: *Государственное управление. Электронный вестник*, Июнь 2015 г. Выпуск № 50, c.209. (https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-turetskogo-upravleniya-v-bosnii-gertsegovine-i-staroy-serbii-glazami-russkogo-diplomata-istorika-i-puteshestvennika-a-f).
10. МЕЛЬЧАКОВА, К.В. *Дипломатия и путешествия в неизведанных славянских землях. А.Ф. Гильфердинг и А.С. Ионин на службе в первом русском консульстве в Сараево*, c.61. (https://cyberleninka.ru/article/n/diplomatiya-i-puteshestviya-v-neizvedannyh-slavyanskih-zemlyah-a-f-gilferding-i-a-s-ionin-na-sluzhbe-v-pervom-russkom-konsulstve-v-saraevo)
11. ГУСЬКОВА, Е.Ю. *История Югославского кризиса (1990-2000)*. Москва: Русское право/ Русский Национальный Фонд, 2001, c.220. (https://vk.com/doc35528094_481392783?hash=9b4f7b8f8a0020e503&dl=98377b 9ecdbb f016f1)
12. ПОНОМАРЕВА, Е.Г. Босния и Герцеговина: государство без государственности. В: *Вестник МГИМО Университета*, 2011, №1(16), c.64-76. (https://mgimo.ru/upload/iblock/6de/6de0f0e964f52aa65e40cb237f 62b80f.pdf)
13. ПЛИЕВ, С.М. Типологизация современных государств в контексте современного состояния государственности Южной Осетии. В: *Вестник Российского Университета Дружбы Народов*, серия Политология, 2014, №3, c.88. (https://cyberleninka.ru/article/n/tipologizatsiya-sovremennyh-gosudarstv-v-kontekste-sovremennogo-sostoyaniya- gosudarstvennosti-yuzhnoy-osetii)
14. ЕМЕЛЬЯНОВ, Е.П. *Взгляды А.Ф. Гильфердинга на славянский вопрос в Австрийской империи*, c.16. (https://cyberleninka.ru/article/n/vzglyady-a-f-gilferdinga-na-slavyanskiy-vopros-v-avstriyskoy-imperii)

Date despre autor:
Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioneremia2007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2007-9233

Prezentat la 11.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.176-182

CZU: 94 + 351.746.1](478)"19"

POLIȚIA SECRETĂ A RSS MOLDOVENEȘTI – EFECTIV ȘI SARCINI ÎN PRIMII ANI POSTBELICI

Alexandru MALACENCO
Universitatea de Stat din Moldova

În prezentul studiu ne propunem să continuăm cercetarea, de această dată mai vastă, a procesului de (re)sovietizare a Basarabiei din optica „poliției secrete" sovietice NKGB-MGB, în primii ani postbelici, pe care am inițiat-o mai devreme prin câteva studii, aici focusându-ne atenția pe analiza efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești în primii ani postbelici. Analiza materialelor de arhivă și a surselor istoriografice a demonstrat că nu avem date absolut complete asupra efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești. Cu toate acestea, informațiile identificate în sursele documentare inedite și edite ne permit să descifrăm anumite tendințe referitor la politica de cadre a Uniunii Sovietice în formarea statelor de personal ale NKGB-MGB al RSS Moldovenești în primii ani postbelici. Tendințele urmărite de politica de cadre a URSS în procesul formării efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești, componența etnică a efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești în prima decadă postbelică, profesionalismul cadrelor Poliției Secrete a RSS Moldovenești în primii ani postbelici, prioritățile contrainformative ale Poliției Secrete a RSS Moldovenești în contextul schimbării conjuncturii internaționale în primii ani postbelici sunt subiecte abordate în prezentul studiu. Cercetarea noastră se va baza, în mare parte, pe materialele documentare inedite din fondul administrativ al arhivei Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (ASIS RM), documente edite, precum și pe alte surse istoriografice.
Cuvinte-cheie: *poliție secretă (NKGB-MGB), RSS Moldovenească, efectiv, compoziție etnică, sarcini și priorități contrainformative, URSS.*

THE SECRET POLICE OF THE MOLDAVIAN SSR – PERSONNEL AND TASKS IN THE FIRST POST-WAR YEARS

The study that we bring to your attention aims to continue a larger research of the process of the (re)sovietisation of Bessarabia from the perspective of the soviet "secret police" NKGB-MGB, during first postwar years. In the present study, the author will focus on analyzing the personnel of the NKGB-MGB of the Moldavian SSR in the first postwar years. The analysis of archive materials and historiographical sources has shown that we do not have absolutely complete data on the personnel of NKGB-MGB of Moldavian SSR. However, the information identified in the unpublished and published documentary sources allow us to discover certain tendencies regarding the Soviet Union's personnel policy in the process of forming the NKGB-MGB Moldavian SSR staff, in the first postwar decade. This study addresses the following topics: trends pursued by USSR human resources policy in the process of forming the NKGB-MGB staff of the Moldavian SSR, the ethnic composition of the NKGB-MGB staff of the Moldovan SSR, the professionalism of the secret police officers of the Moldavian SSR in the first postwar years, the counterintelligence priorities of the secret police of the Moldavian SSR in the context of changing the international circumstances in the first postwar years.
This study is mainly based on unpublished documents from the administrative fund of the archive of the Security and Intelligence Service of the Republic of Moldova (ASISRM), published documents and other historiographical sources.
Keywords: *The secret police (NKGB-MGB), Moldavian SSR, staff, ethnical composition, tasks and counterintelligences priorities, USSR.*

Introducere

Procesul de formare a efectivului Poliției Secrete (NKGB-MGB) a RSS Moldovenești[*] pe parcursul primei decade postbelice, precum și rolul instituției date în contextul (re)sovietizării acestui spațiu, este un subiect care suscită și astăzi interesul public, dar care în mod paradoxal, după mai bine de 70 ani, este prea puțin cunoscut și cercetat în spațiul istoriografic din Republica Moldova.

În prezentul studiu ne propunem să continuăm cercetarea procesului de (re)sovietizare a Basarabiei din optica „Poliției Secrete" sovietice NKGB-MGB, în primii ani postbelici, pe care am inițiat-o mai devreme [1,2], aici focusându-ne atenția pe analiza efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești în prima decadă postbelică (1944-1953). De asemenea, în prezentul demers științific ne vom concentra pe analiza următoa-

[*] În textul prezent denumirea de RSS Moldovenească va fi utilizată ca sinonim pentru Basarabia, și viceversa.

relor aspecte: tendințele urmărite de politica de cadre a URSS în procesul de formare a efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești, componența etnică a efectivului NKGB-MGB al RSS Moldovenești în prima decadă postbelică, profesionalismul cadrelor Poliției Secrete a RSS Moldovenești în primii ani postbelici, prioritățile contrainformative ale Poliției Secrete a RSS Moldovenești în contextul schimbării conjuncturii internaționale în primii ani postbelici.

Prin urmare, cercetarea și elucidarea acestor aspecte ne va permite să înțelegem care era scopul politicilor de cadre promovate de URSS în procesul de formare a efectivului Poliției Secrete a RSS Moldovenești în prima decadă postbelică.

Studiul nostru se va baza, în mare parte, pe materialele documentare inedite din fondul administrativ al arhivei Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (ASIS RM) [3], documente edite [4], precum și pe alte surse istoriografice [5]. Sursele documentare inedite din ASIS RM conţin date și informații valoroase referitor la efectivul de conducere și de execuție al Poliției Secrete a RSS Moldovenești în primii ani postbelici, precum și alte date importante privind atribuțiile unor subdiviziuni ale instituției.

Incursiune istoriografică

În general, tematica privind istoria serviciilor secrete în perioada sovietică era un subiect tabuizat în societate, fapt ce a determinat imposibilitatea cercetărilor în această direcție, însă cu anumite excepții.

Totodată, aceasta nu a însemnat că nu au fost elaborate studii în domeniul respectiv; mai mult decât atât, chiar s-au scris lucrări, însă erau pentru circuit închis cu parafă secretă, destinate instruirii efectivului de securiști în cadrul Școlii Superioare a KGB-ului sovietic [6]. Una dintre aceste lucrări este un manual de curs, editat în 1977, ce se referă la istoria serviciilor secrete sovietice între anii 1917 și 1977 [6], fiind accesibil online grație deschiderii arhivelor din Letonia. În perioada după obținerea independenței de către Republica Moldova, istoriografia autohtonă, în general, a oferit puţine studii dedicate serviciilor speciale ale Moldovei, nemaivorbind de subiectul ce vizează procesul de formare a efectivului Poliției Secrete a RSS Moldovenești în primii ani postbelici. Alegerea acestei teme drept subiect de cercetare reprezintă aspiraţia personală a autorului de a realiza un studiu bazat pe surse inedite, nevalorificate anterior.

Efectivul și sarcinile Poliției Secrete a RSS Moldovenești în primii ani postbelici

În acest compartiment vom întreprinde o analiză a efectivului NKGB-MGB RSS al Moldovenești în baza originii etnice a acestuia, a funcțiilor deținute pentru a confrunta această informație cu sarcinile pe care le realiza în cadrul serviciului și a determina dacă ele au avut influență asupra gradului de responsabilitate. Cercetarea materialelor de arhivă [3] și a surselor istoriografice [4, p.249-300; 5, p.133-960] a demonstrat că nu avem date absolut complete despre efectivul NKGB-MGB al RSS Moldovenești. Cu toate acestea, informațiile identificate în sursele documentare inedite și edite ne permit să descifrăm anumite tendințe referitor la politica de cadre a Uniunii Sovietice în formarea statelor de personal ale NKGB-MGB al RSS Moldovenești în prima decadă postbelică.

Menționăm că pentru o parte a efectivului NKGB al RSS Moldoveneşti au fost identificate date exacte privind numele, perioada de activitate, funcția deținută și originea etnică. Însă, pentru o altă parte a efectivului, sursele cercetate nu reflectă date complete, în special în ce se privește la apartenența etnică a acestuia. În unele cazuri, au fost identificate doar numele și prenumele ofițerilor NKGB (MGB) al RSS Moldovenești, dar care ne permit să deducem, cu un grad înalt de probabilitate, că aceştia nu făceau parte din rândul populației băștinașe basarabene (de exemplu, Iosif Laurentevici Mordoveț, Boris Grigorievici Cozacenko, Petru Vasilevici Evsiucov, Mihail Matveevici Eliseev, Ivan Ivanovici Jadobin, Milştein, Iurii Trofimovici Podobed, Mihail Mihailovici Iacovlev, Simion Cuzmici Țvigun[1] Nicolai Gheorghevici Gorikov, Mihail Ivanovici Borodkin, Serghei Ivanovici Polozov, Soloviov, Cuclicev, Râjov, Socolova, Golicov M.V., Petrov, Cașirin, Breanţev, Dubrovin, Maroanov, Grișcenco, Conopelchin, Zacora, Suholozov, Fursov, Frolov, Mstislavţev, Paramzin, Vasiliev, Zacrevschii, Luchianeţ, Novikov, Culalaev, Soloviov, Salamatov, Rodin, Gavriil Grigorievici Starinov, Polozov, Cernîșev, Terentiev Ivanovici Cuzminov, Ivan Ivanovici Jadobin, Boris Ivanovici Corcemchin, Danilov, S.Crovatchin, Cazaculov, Ananiev, L.M. Cozacov, Bureac, Ostreţov, Serghei

[1] Simion Cuzmici Țvigun a început să activeze în MGB al RSS Moldovenești din anul 1946. Între anii 1949 și 1951 a deținut funcții de conducere în cadrul Direcției 2 (contrainformații și contraspionaj) a MGB al RSS Moldovenești. Din anul 1951 până în 1953 a ocupat funcția de ministru adjunct al MGB al RSS Moldovenești [4, p.295].

Ivanovici Polozov, Tolceanov, Pleasunov, Zaharov, Belousov, Ceailovschii, Leontiv, Barcari, Tolstenco, Criucov, Necrasov, Mișchileev, Matveev, Emliutin, Pilșikov, A.S. Sklearov, P.P. Ivanov, N.V.Norin[2], P.S. Grabovschi[3], Cernișev, V.S. Pașin, Afanasov, Guliniuc, Soloviov, Procofiev, Safatinov, Mocealov), [3, 4, p.249-300; 5, p.133-960; 7].

În baza datelor respective, se conturează tabloul care ne arată că, începând de la efectivul de conducere superioară a instituției, efectivul de comandă și execuție, conducătorii structurilor teritoriale și efectivul de execuție, inclusiv până la cel mai jos rang (spre exemplu, angajații care păzeau intrarea în sediile NKGB-ului RSS Moldovenești [3, 8]), era dominat de cadre alogene, în mare parte ruși și ucraineni.

Din cele 79 de persoane menționate mai sus, care au făcut parte din statele de personal ale NKGB-MGB-ului de-a lungul perioadei 1944 – 1953, conform surselor cercetate, doar un singur ofițer de securitate este atestat cu originea etnică de „moldovean", Terentii Ivanovici Cuzminov[4]. Analiza datelor biografice indică faptul că deși Terentii Ivanovici Cuzminov era considerat de origine etnică „moldovean", acesta s-a născut, a studiat și a activat în URSS, astfel încât conexiunea acestuia cu spațiul basarabean a fost inexistentă până la numirea lui în funcție în cadrul NKGB al RSS Moldovenești în 1944. Prin urmare, nu este clar în ce măsură Cuzminov era un veritabil etnic „moldovean"; deși nu avem date care ar proba acest fapt, putem presupune că părinții lui ar fi avut origini în raioanele din stânga Nistrului.

În documentele de arhivă cercetate de noi au fost identificate date valoroase referitor la **sarcinile** NKGB-ului RSS Moldovenești la începutul activității sale în primăvara anului 1944. Astfel, conform sursei documentare, la 25 mai 1944, șeful instituției, Iosif Mordoveț, a semnat în capitala temporară Soroca una dintre primele directive, generic intitulată în inventarul dosarului „Directiva privind munca cu agentura" [9]. Documentul semnat de Iosif Mordoveț, secretizat cu parafa „Strict secret", chiar din primele rânduri transmite preocuparea liderului NKGB privind **performanțele contrainformative modeste** obținute de-a lungul a două luni de când teritoriul Moldovei a fost „eliberat": „în pofida faptului că organele noastre activează timp de două luni pe teritoriul „eliberat" al Moldovei, activitatea operativă de agentură în republică se află la un nivel scăzut" [9, f.5]. În prima parte a documentului, conducătorul NKGB al RSS Moldovenești își exprimă nemulțumirea față de abordarea formalistă și eforturile insuficiente ale organelor teritoriale în procesul de constituire a rețelelor de agenți. De asemenea, colonelul Iosif Mordoveț remarcă că „recrutarea agenților se realizează, de cele mai multe ori, fără o chibzuire prealabilă și fără a fi determinată oportunitatea operativă" [9, f.5]. În a doua parte a documentului sunt transmise un șir de indicații în vederea înlăturării problemelor identificate în munca cu agentura. Printre indicațiile șefului NKGB al RSS Moldovenești observăm atenția deosebită acordată restabilirii legăturii cu agenții vechi, care urmau să fie supuși unei verificări minuțioase pentru excluderea provocatorilor și interpușilor în rețea [9, f.8]. Totodată, este evidențiată necesitatea „evitării elementelor de provocare în lucrul cu agentura și neadmiterea faptului ca agentul să fie plasat în centrul unor activități antisovietice sau să conducă formațiuni antisovietice" [9, f.7].

În același timp, din directiva la care s-a făcut referință *supra* deducem că NKGB-ul condus de Iosif Mordoveț opera pe teritoriul Basarabiei orientativ începând cu a doua jumătate a lunii martie, anul 1944.

La 26 mai 1944 este semnată directiva cu nr. 2/049 cu parafa „Strict secret", în care comisarul Iosif Mordoveț **își exprimă nemulțumirea vădită față de conducătorii organelor NKGB** al RSS Moldovenești, susținând că „raportarea operațională din partea structurilor periferice ale NKGB față de comisariatul central se află la un nivel foarte scăzut. Rapoartele de activitate, mesajele speciale despre cele întâmplate, investigațiile de interes sporit și alte date, care neîntârziat trebuie să fie anunțate către NKGB de către organele periferice, nu sunt prezentate sau sunt prezentate cu mare întârziere, motiv din care NKGB nu poate transmite la timp indicațiile corespunzătoare pe dosarele de investigații, să informeze NKGB al URSS și CC al PCM(b) [9, f.11].

---

[2] În anul 1945, N.V. Norin ocupa, în cadrul NKGB al RSS Moldovenești, funcția de ofițer de gardă al secției raionale Chișcăreni a NKGB al RSS Moldovenești [8].

[3] În anul 1945 P.S.Grabovschi ocupa funcția de ofițer de gardă în Direcția orășenească Tiraspol, NKGB al RSS Moldovenești [8].

[4] Datele biografice ale lui Cuzminov Terentii Ivanovici atestă că acesta s-a născut în anul 1906, într-o familie de țărani, în satul Troițkoe, regiunea Bahmutsk, gubernia Ekaterinoslav, Imperiul Țarist. Membru al Partidului Comunist al URSS din 24.07.1930. A făcut patru clase în școala din satul Troițkoe (1918), a urmat studii de inginer de transport la Institutul de Muncă din Moscova (1931-1933). A fost încadrat în poliția secretă sovietică – OGPU – în anul 1933, după care a avansat în diverse posturi în instituția respectivă. Prima funcție ocupată în cadrul NKGB al RSS Moldovenești – șef al Secției transport a NKGB RSS Moldovenești, stația Bălți (octombrie 1944 - ianuarie 1946); ulterior a ocupat și alte posturi: șef-adjunct al Secției transport a NKGB-MGB (ianuarie 1946-august 1947), șef al secției raionale Comrat a MGB al RSS Moldovenești (august 1947-septembrie 1952). A decedat în noiembrie 1981, la Tiraspol [5, p.521].

Pe lângă nemulțumirile repetate exprimate de comisarul Iosif Mordoveț față de conducătorii subdiviziunilor instituției privind **modul incompetent** în care erau executate indicațiile sale și directivele NKGB al URSS și al RSS Moldovenești, conducătorul NKGB al RSSM semnalează un **nivel modest** al activității de investigații a organelor periferice privind abuzurile și încălcările comise. Documentul cu nr.2/0117 din 10 iunie 1944, semnat de Iosif Mordoveț, explică că „inspectarea activității de investigație și analiza dosarelor de investigație transmise către NKGB al RSS Moldovenești din secțiile județene și raionale relevă că organele periferice ale NKGB încă nu au atins nivelul cuvenit în activitatea investigativă. Direcțiile județene ale NKGB-ului RSS Moldovenești gestionează ineficient activitatea investigativă în raioane, nu oferă suficient suport practic și, prin urmare, continuă să existe persoane arestate fără careva temei, în baza materialelor neverificate, anumiți lucrători operativi ai subdiviziunilor județene și raionale ale NKGB nu respectă regulile elementare în activitatea de investigații, admit încălcări ale prevederilor Codului Procesual-Penal. De regulă, activitatea de investigații pe multe cazuri se realizează superficial și nesistematic, protocoalele de chestionare se întocmesc incompetent și fără acuratețe, în protocoale nu sunt indicate corectările, lipsește timpul începerii și încheierii interogării, traducătorii nu sunt informați despre responsabilitatea privind corectitudinea traducerii, conform art.89 al Codului Penal al RSS Ucrainene [9, f.38].

De asemenea, teatrul de război care cuprindea teritoriul Basarabiei în cel de-al Doilea Război Mondial dicta necesitatea trasării unor sarcini specifice din partea lui Iosif Mordoveț, șef al NKGB-ului RSS Moldovenești pentru organele teritoriale (subunitățile județene, raionale și orășenești ale NKGB-ului „moldovenesc"). În această ordine de idei, la data de 27 mai 1944 acesta semnează directiva privind „selectarea din rândul agenturii verificate a noilor candidați la recrutare apți pentru a fi antrenați în spatele adversarului cu misiuni informativ-diversioniste și sarcini speciale". La selectarea candidaților și pregătirea recrutării, urmează să se țină cont de următoarele:

a) agentura diversionistă să fie selectată din contingentul cu viziuni patriotice, care s-a manifestat loial în perioada Războiului de Apărare a Patriei;
b) persoanele date să dispună pe teritoriul ocupat de inamic de posibilități de legalizare sau acoperire a prezenței acestora, conexiuni etc.;
c) să aibă legături de rudenie pe teritoriul nostru, ca un element care ar garanta sau ar preveni eventuala trădare;
d) să cunoască limbile germană, română sau moldovenească [9, f.16].

În aceeași directivă, Iosif Mordoveț solicită organelor teritoriale ale NKGB-ului RSS Moldovenești să transmită în adresa Secției 4 (informativ-diversioniste) a NKGB-ului RSS Moldovenești „toate ștampilele, sigiliile, blancurile și documentele ocupanților și ale instituțiilor acestora, inclusiv valuta străină" [9, f.16 verso].

Odată cu încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, pomenirea Uniunii Sovietice într-un nou context internațional a determinat adaptarea sarcinilor și atribuțiilor NKGB(MGB)-ului sovietic la noile realități postbelice, atât la nivel central, cât și la nivelul republicilor unionale. În cazul RSS Moldovenești ilustrativ în acest sens este documentul parafat cu „Strict secret", număr de înregistrare 3/98 din 16 decembrie 1946, semnat de ministrul Securității de Stat, general-maiorul Iosif Mordoveț, și de șeful Direcției 2 a MGB al RSS Moldovenești, maiorul Iakovlev, în care sunt menționate atribuțiile și sarcinile acestei Direcții după restructurările operate în decursul anului 1946. Conform acestui document „în legătură cu ultimele reorganizări ale organelor noastre și constituirii direcției de contrainformații, în atribuțiile sale intră:

a) Desfășurarea luptei contra agenturii trimise sau recrutate în interiorul țării de către serviciile de informații engleze, americane și ale altor structuri informative ale Occidentului sau Orientului;
b) Derularea activă a măsurilor operative de agentură în vederea depistării emisarilor oficiali, deconspirarea agenților serviciilor de informații care au luptat împotriva URSS (ai României, Germaniei, Japoniei), agenți care au fost lăsați pentru a se infiltra adânc în mediu și care au fost activi în perioada de ocupație sau care au fost trimiși în perioada curentă.
c) Derularea activă a măsurilor operative de agentură în vederea demascării agenților serviciilor de informații străine, veniți sau intenționat dislocați în scopuri de spionaj în rândurile repatriaților. […]" [10, f.253].

În mare parte, acestea erau trei mari priorități de activitate, aranjate în ordine ierarhică, ale Direcției 2 contrainformații pe dimensiunea de contraspionaj a MGB-ului RSS Moldovenești, în urma restructurărilor

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.176-182

efectuate la începutul anului 1946. Totodată, atribuțiile Direcției 2 enumerate mai sus scot în evidență faptul că la nivelul anului 1946 pentru MGB al RSS Moldovenești, *adversarii numărul unu* ai serviciilor contrainformative ale URSS erau deja emisarii serviciilor de informații americane și engleze[5], foști aliați din anii celui de-al Doilea Război Mondial. Complementar, sursele documentare de arhivă arată că demascarea și contracararea activității agenturii serviciilor de informații ale României, Germaniei etc., ce a fost prioritară în anii războiului pentru NKGB al RSSM, în anul 1946 este trecută pe plan secund.

Cercetarea surselor inedite pentru anii 1944, 1945, 1946 scoate în evidență că preocupările contrainformative ale NKGB (MGB)-ului RSS Moldovenești, în conformitate cu indicațiile de la Moscova, pentru demascarea agenturii serviciilor de informații engleze, încep din anul 1946. Respectiv, directivele semnate de Iosif Mordoveţ, şeful securității a RSS Moldovenești, conform orientărilor venite de la Moscova, se refereau la identificarea exponenților spionajului anglo-american, în special în rândul repatriaților[6]. Acest fapt este confirmat de următoarele documente:

– Directiva din 5 martie 1946 cu nr. 2/20, cu titlul generic „Despre activitatea intensă a serviciilor de informații engleze";

– Directiva din 30 iulie 1946 cu nr. 2/61, intitulată generic „Despre căutarea agenților serviciilor de informații engleze în rândul repatriaților" [10, f.53, f.152].

Prin urmare, în cadrul acestui articol am constatat că în toate documentele și sursele bibliografice investigate de noi au fost identificate 79 de persoane, toate având nume de origine doar slavă. Fapt ce denotă clar despre conturarea unei tendințe privind formarea statelor de personal ale NKGB-MGB al RSS Moldovenești în primii ani postbelici, preponderent din cadre alogene aduse din URSS, precum și limitarea accentuată a etnicilor români-moldoveni în funcțiile de conducere a instituției. Aflarea Uniunii Sovietice într-un nou context internațional în primii ani după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial a determinat adaptarea sarcinilor și atribuțiilor NKGB(MGB)-ului sovietic la noile realități postbelice, atât la nivel central, cât și la nivelul republicilor unionale.

Concluzii

În rezultatul cercetărilor materialelor inedite de arhivă, a documentelor edite, precum și a surselor istoriografice, am formulat următoarele concluzii:

1. Cercetarea surselor istoriografice privind efectivul NKGB-MGB al RSS Moldovenești și confruntarea cu informațiile din sursele documentare inedite descoperite în arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova ne-a permis să concluzionăm că:

✓ Referitor la statele de personal/efectivul NKGB-MGB-ului RSS Moldovenești pentru perioada 1944-1953, au fost identificate 79 de persoane, printre care efectivul de conducere superioară a instituției, efectivul de conducere și, parțial, efectivul de execuție. În baza surselor arhivistice și istoriografice investigate am stabilit că toate cele 79 de persoane – cadre ale Poliției Secrete (NKGB-MGB) a RSS Moldovenești – venite din interiorul URSS. Nicio persoană nu avea origini din rândul populației RSS Moldovenești, majoritatea fiind de origine etnică rusă sau ucraineană, mai puțini bieloruși. Este evident că în perioada cercetată (1944-1953) în cadrul NKGB-MGB al RSS Moldovenești activau mai mult de 79 de persoane. Dar, faptul că în toate documentele și sursele istoriogrfaice investigate de noi au fost identificate doar nume de origine slavă ne vorbește clar despre conturarea unei tendințe privind formarea statelor de personal ale NKGB-MGB-ului RSS Moldovenești, în primii ani postbelici, preponderent din cadre alogene aduse din URSS, precum și

[5] În primii ani de după război, membrii Coaliției Națiunilor Unite au devenit dușmani: reîncepea confruntarea între lumea comunistă și lumea capitalistă. În atare condiții, această problemă a devenit extrem de actuală pentru organele de securitate. Activitatea contrainformativă s-a concentrat asupra combaterii spionajului anglo-american, care trimitea agenți pe calea aerului în misiuni speciale în spațiul sovietic, pentru culegerea informațiilor, organizarea sau stabilirea contactelor cu organizațiile antisovietice din URSS. Problema combaterii spionajului anglo-american era și în atenția conducerii țării și a partidului. Drept dovadă este decizia Comitetului Central al Partidului Comunist bolșevic al URSS din 20 august 1946 „Cu privire la intensificarea luptei cu agentura spionajului american și englez" [11, p.178, 179].

[6] Primul act normativ în acest sens, emis de NKGB al URSS, a fost Circulara nr.115 din 30 octombrie 1945 *Cu privire la activitatea spionajului englez împotriva URSS.* După patru luni a fost emis un alt document: instrucțiunile NKGB al URSS din 6 februarie 1946 *Cu privire la identificarea agenților spionajului englez și american din rândul repatriaților.* Acesta se referea la refugiații plecați din teritoriile ocupate sau aflate sub influența sovietică și reîntorși (în mare parte forțat). Erau vizați transnistrenii, bucovinenii și basarabenii, refugiați în 1944 din fața amenințării comuniste în vestul României și readuși cu forța la est de Prut de către organele speciale sovietice, fiind considerați „cetățeni sovietici" [11, p.178].

despre limitarea accentuată a etnicilor români-moldoveni în funcțiile de conducere a instituției. Cu alte cuvinte, tendința atestată arată că scopul politicilor de cadre promovate de URSS în procesul formării efectivului Poliției Secrete a RSS Moldovenești, între anii 1944 și 1953, era de a aduce în funcții cadre alogene din interiorul Uniunii Sovietice, precum și de a limita la maximum numărul de cadre din rândul etnicilor români-moldoveni – populația majoritară a Moldovei sovietice. Menționăm că acest subiect a fost cercetat în măsura în care materialele inedite de arhivă și cele istoriografice studiate de noi au reflectat date cu privire la cadrele NKGB-MGB-ului RSS Moldovenești. Complementar, admitem cu o mare doză de probabilitate că în arhivele de la Chișinău ar putea exista dosare ce conțin date despre personalul NKGB-MGB al RSS Moldovenești din perioada 1944 – 1953, date ce ar putea completa acest subiect.

2. O altă concluzie desprinsă din studierea documentelor de arhivă reliefează că, începând cu 1944, efectivul NKGB-ului sovietic în Basarabia ducea o lipsă acută de cadre cu calificare profesională înaltă, experimentate și bine instruite. Nemulțumirile repetate și incompetența profesională semnalată de conducerea NKGB-ului RSS Moldovenești către efectiv sunt concludente în acest sens. Astfel, comisarul Iosif Mordoveț în mod repetat își exprimă vădit nemulțumirea față de încălcările admise în activitate, remarcând, totodată, lipsa de profesionalism al efectivului în executarea directivelor NKGB-ului URSS și al RSS Moldovenești. Prin urmare, din conținutul documentelor cercetate se evidențiază că efectivul nkgb-ist, preponderent cel al organelor periferice ale NKGB-ului din RSS Moldovenească, în procesul de constituire a rețelelor de agenți avea o „abordare formalistă", iar „recrutarea agenților, de cele mai multe ori, se realiza fără o chibzuire prealabilă și fără a fi determinată oportunitatea operativă". În același context, comisarul Iosif Mordoveț evidențiază că „deși organele noastre activează timp de două luni pe teritoriul „eliberat" al Moldovei, activitatea operativă de agentură în republică se află la un nivel scăzut". De asemenea, sunt atestate remarce ale conducerii NKGB-ului RSS Moldovenești privind rapoartele de activitate ale organelor periferice, „care nu sunt prezentate, sau sunt prezentate cu mare întârziere, motiv din care NKGB nu poate transmite la timp indicațiile corespunzătoare pe dosarele de investigații, să informeze NKGB-ul URSS și CC al PCM(b)". Urmare a inspectării activității de investigație și analizei dosarelor de investigații transmise către NKGB-ul RSS Moldovenești din subunitățile județene și raionale, conducerea instituției constată că continuă să existe persoane arestate fără careva temei, în baza materialelor neverificate, că anumiți lucrători operativi ai subdiviziunilor județene și raionale ale NKGB-ului nu respectă regulile elementare în activitatea de investigații, admit încălcări ale prevederilor Codului Procesual-Penal.

3. În condițiile confruntărilor militare în cadrul celui de-al Doilea Război Mondial, în mare parte resursele umane ale URSS au fost concentrate pe fronturile de luptă, iar cele mai bune cadre au fost trimise în zonele mai importante pentru sovietici, fapt ce explică lipsa acută de cadre înalt calificate și experimentate pentru organizarea și edificarea „Poliției Secrete" sovietice în RSS Moldovenească, în primii ani postbelici.

4. Odată cu încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică fiind încadrată într-un nou context internațional, sarcinile și atribuțiile NKGB(MGB)-ului sovietic au fost adaptate la noile realități postbelice, atât la nivel central, cât și la nivelul republicilor unionale. Documentele de arhivă cercetate scot în evidență că sarcinile și prioritățile contrainformative ale NKGB-MGB-ului RSS Moldovenești, fiind în consonanță cu directivele Moscovei și corelate cu conjunctura externă, începând cu anul 1946, se concentrează prioritar pe demascarea agenturii serviciilor de informații occidentale. Din sursele documentare atestăm că din anul 1946 agenții anglo-americani încep a fi considerați *adversarii numărul unu* ai serviciilor contrainformative ale NKGB-MGB-ului RSS Moldovenești, iar demascarea agenturilor serviciilor de informații ale României, Germaniei etc. – o prioritate pentru NKGB-ul RSS Moldovenești în anii războiului, în anul 1946 a fost trecută în plan secund. Prin urmare, repetarea atribuțiilor și sarcinilor contrainformative ale Poliției Secrete a RSS Moldovenești în concordanță cu cele ale URSS în anul 1946 este, de fapt, prefața intrării Uniunii Sovietice într-o nouă eră a confruntărilor pe arena internațională, și anume – începutul erei Războiului Rece.

Referințe:

1. MALACENCO, A. NKGB-ul Sovietic pe Frontul Invizibil în Basarabia, martie–iunie 1944. În: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe Umanistice*, 2016, An. IX, nr.10(100), p.103-110.
2. MALACENCO A. Conlucrarea NKGB cu NKVD și SMERȘ în RSS Moldovenească (1944). În: *AKADEMOS, Revistă de știință, inovare, cultură și artă*, 2018, nr.4(51), p.89-95.

3. Arhiva Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (ASISRM), F.a., inv. nr.6, d. nr.1, 3, 4, 9; 10, vol.18; 15, vol.30.
4. ЯКОВЛЕВА, А.Н. авторы-сост.: А.И.Кокурин, Н.В.Петров, *Лубянка: ВЧК–ОГПУ–НКВД–НКГБ–МГБ–МВД–КГБ, 1917–1991*. *Справочник* (Россия, XX век, Документы). Москва: МФД, 2003, 768 с.
5. ПЕТРОВ, Н.В. *Справочник. Кто руководил органами госбезопасности* 1941–1954. Москва: Звенья, 2010, 1000 с.
6. ДОРОШЕНКО, В.В., ЧЕБРИКОВ, В.М. *История советских органов государственной безопасности: Учебник*. Москва: Высшая Краснознаменная Школа КГБ, 1977. [Disponibil: https://sites.fas.harvard.edu/~hpcws/istoria1.pdf].
7. *Mai multe date biografice despre cekistul poliției secrete a RSS Moldovenească, Țvigun Simion Cuzmici*. Disponibil: http://shieldandsword.mozohin.ru/personnel/cvigun_s_k.htm. [citat la 19.10.2019].
8. ASIS RM, F.a., inv. nr.6, d. nr.3.
9. ASIS RM, F.a., inv. nr.6, d. nr.1, fila sechestrului intern al dosarului nepaginată.
10. ASIS RM, F.a., inv. nr.6, d. nr.4.
11. MORARU, P. *Serviciile Secrete și Basarabia, dicționar 1918-1991*. București: Editura Militară, 2008, 319 p.

Despre autor:
Alexandru MALACENCO, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: malacencoalexandru@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2782-4849

Prezentat la 20.09.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.183-200*

CZU: 338(478)"1995/2016"

DINAMICA STRUCTURII INTERNE A ECONOMIEI NAŢIONALE A REPUBLICII MOLDOVA ÎNTRE ANII 1995 şi 2016

Marcel REVENCO

Universitatea de Stat din Moldova

Studiul de faţă atestă că în prezent economia Republicii Moldova se confruntă cu serioase probleme atât de ordin obiectiv, cât şi subiectiv. Ruinarea bazei tehnico-materiale de producţie în primii ani de tranziţie la economia de piaţă a avut un impact extrem de negativ asupra dezvoltării activităţii economice în toate ramurile şi sectoarele economiei. Structura actuală a economiei R. Moldova se apropie tot mai mult de cea a ţărilor dezvoltate, unde rolul principal ca pondere în formarea PIB-ului îl joacă sectorul serviciilor, fiind urmat de industrie şi cea mai mică pondere revenindu-i agriculturii. Evoluţia ponderii principalelor ramuri şi sectoare în formarea PIB-ului demonstrează că, în prezent, R. Moldova este o ţară cu o descreştere a sectorului agrar şi a celui industrial şi cu o creştere evidentă a sectorului serviciilor, iar structura economiei reprezintă mai degrabă un conglomerat de activităţi economice.

Cuvinte-cheie: *economie naţională, industrie, agricultură, servicii, privatizare*.

DYNAMICS OF THE INTERNAL STRUCTURE OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA BETWEEN 1995-2016

The present study attests that at present the economy of the Republic of Moldova is facing serious problems both objectively and subjectively. The ruining of the technical-material base of production in the first years of transition to the market economy had an extremely negative impact on the development of the economic activity in all branches and sectors of the economy. The current structure of the economy of Moldova is getting closer to that of the developed countries, where the main role as a share in the formation of the GDP is played by the services sector, being followed by the industry and the lower weight returning to agriculture. The evolution of the share of the main branches and sectors in the formation of the GDP shows that, at present, the Republic of Moldova is a country with a decrease of the agricultural and industrial sector, and with an obvious growth of the services sector, and the structure of the economy is rather a conglomerate of economic activities.

Keywords: *national economy, industry, agriculture, services, privatization*.

Introducere

În literatura de specialitate există mai multe abordări cu privire la conceptul de economie naţională, care este „aplicabil oricărui stat al lumii, fie că e vorba de o ţară agrară, agrar-industrială, industrial-agrară, industrial-dezvoltată" [1, p.304]. Astfel, conform unor autori, economia naţională ar fi un ansamblu de activităţi, relaţii şi fluxuri economice, care se desfăşoară de și se statornicesc intre subiecţii economici ai unei naţiuni, în cadrul și pe teritoriul unui stat determinat [2, p.188]. Economia naţională exprimă o formă specifică a diviziunii şi cooperării muncii în interiorul unei ţări. În cadrul economiei naţionale sistemul activităţilor economico-sociale este structurat pe sectoare economice [primar (agricultura şi silvicultura), secundar (industria extractivă, prelucrătoare, producerea de utilităţi (energie, gaze, apă) şi construcţiile), terţiar (comerţ, hoteluri şi restaurante, transporturi şi comunicaţii, servicii pentru întreprinderi, servicii sociale, alte ramuri) [3, p.17] şi cuaternar (produce servicii de înaltă calitate intelectuală)], pe tipuri de agenţi economici, pe ramuri şi subramuri de activitate. Economia naţională integrează, sub aspect social-politic şi naţional-statal, sistemele şi subsistemele de activităţi economice şi sociale, într-o formă concret-istorică a evoluţiei colectivităţilor umane omogene – naţiunile [4, p.11]. Conform Mihaelei Nicoară, economia naţională se defineşte printr-o serie de trăsături caracteristice, cum ar fi autonomia şi independenţă relativă, evoluţia şi mişcarea care sunt guvernate de legi proprii, întrepătrunderea cu celelalte economii naţionale, existenţa unui sistem economico-social bine structurat pe sectoare economice, pe tipuri de actori economici, pe ramuri şi subramuri de activitate, pe trepte de agregare verticală (microeconomică, mezoeconomică, macroeconomică) [1, p.304, 305-306].

În opinia lui Andrei Blanovschi, economia naţională poate vi definită ca totalitatea ramurilor şi subramurilor din sfera productivă şi cea neproductivă care s-au format şi s-au structurat istoric în procesul adâncirii diviziunii sociale a muncii şi specializării producţiei în cadrul unei ţări. Obiectivul prioritar al economiei

naţionale este satisfacerea nevoilor mereu crescânde ale întregii societăţi şi ale fiecărui membru al ei în parte. Apariţia economiilor naţionale marchează intrarea popoarelor într-o etapă superioară a vieţii economice şi sociale şi, totodată, trecerea la forme superioare de dezvoltare şi organizare a activităţii economico-sociale. Economiile naţionale contemporane sunt rezultatul unui îndelungat proces istoric şi care la diverse popoare s-au format în epoci diferite. Economiile naţionale se prezintă ca o parte componentă a societăţii, ca un domeniu prioritar al vieţii sociale, care se află în strânsă dependenţă cu toate celelalte domenii de activităţi din cadrul societăţii. În mod concret, economiile naţionale exprimă diviziunea socială a muncii în interiorul graniţelor naţionale, respectiv procesul de separare a diferitor categorii de muncă în cadrul ansamblului muncii sociale, de structurare a activităţilor economico-sociale în ramuri, subramuri şi unităţi economice de sine stătătoare. La baza apariţiei şi constituirii economiei naţionale au stat o serie de premise, dintre care cele mai importante sunt naţiunea ca unitate structural esenţială a existenţei societăţii, teritoriul naţional, un anumit nivel al adâncirii diviziunii sociale a muncii [4, p.13].

Economiile naţionale ale statelor lumii se deosebesc între ele atât după structura pe ramuri, cât şi după nivelul de dezvoltare. Pentru a aprecia nivelul de dezvoltare a economiei naţionale se utilizează câţiva indicatori, dintre care principalul este Produsul Intern Brut (PIB). Economia naţională a oricărei ţări reprezintă un ansamblu coerent format din mai multe ramuri şi subramuri de producţie şi servicii. Economia unei ţări poate fi simplă, în cazul când este alcătuită dintr-un număr redus de ramuri şi subramuri, şi complexă, atunci când dispune de toate ramurile şi subramurile principale [5, p.5].

De circa două secole ramura principală a economiilor naţionale ale statelor dezvoltate este industria. Actualmente, în aceste ţări locul industriei l-a ocupat informatica şi alte ramuri de vârf, reprezentante ale sectorului terţiar, pe când agricultura, rămânând o ramură strategică, s-a deplasat pe locul al treilea. Dacă vorbim despre părţile componente ale economiei naţionale, se consideră că ea este „constituită din ansamblul unităţilor economice rezidente, care au un centru de interes pe teritoriul economic al ţării" [6, p.22].

Menţionând că economia naţională cuprinde mai multe componente şi procese, unii specialişti atenţionează la faptul că unele dintre acestea, din varii motive, nici nu sunt înregistrate de către organele de resort. Această componentă (cum o numesc ei, „neobservabilă") a economiei naţionale, „în literatura de specialitate a primit mai multe definiţii (economie subterană, neformală, tenebră etc.), considerându-se substituibile şi doar mărind confuzia cercetărilor în acest domeniu" [7, p.11].

Structura economiei naţionale a Republicii Moldova moştenite de la Imperiul Sovietic

Noţiunea de structură reprezintă un mod specific de grupare şi ordonare a elementelor componente într-un cadru instituţional şi care caracterizează un sistem oarecare. Structura economiei naţionale reflectă elementele ei componente, natura şi proprietăţile acestora, poziţia lor în cadrul sistemului economic existent şi rolul pe care îl joacă fiecare element, precum şi legăturile şi interacţiunile lor reciproce. Printre ele o importanţă deosebită are structura de ramură, pe care o vom analiza în continuare. Prin ramură a economiei naţionale se înţelege ansamblul de activităţi organizate într-un mod specific şi desfăşurate în scopul producerii aceleiaşi categorii de produse sau al furnizării aceleiaşi categorii de servicii. Principiul de bază al clasificării ramurilor îl constituie gruparea tipurilor de activităţi, şi nu a unităţilor în ansamblul lor. Totodată, având în vedere desfăşurarea activităţilor din cadrul economiei naţionale într-o formă organizatorică concretă, la încadrarea activităţilor pe ramuri se ţine cont şi de structura organizatorică a unităţilor, şi de modul de organizare a evidenţei. Structura pe ramuri pune în evidenţă alcătuirea economiei naţionale pe ramuri şi subramuri. Fiecare ramură este formată dintr-un număr de unităţi în care se desfăşoară activităţi similare din punctul de vedere al diviziunii sociale a muncii. Principalele ramuri existente la etapa actuală de dezvoltare a economiei naţionale în funcţie de nivelul de adâncire a diviziunii sociale a muncii şi specializării activităţilor umane sunt următoarele: agricultura, industria, construcţiile, transporturile, telecomunicaţiile, comerţul, învăţământul, ocrotirea sănătăţii, protecţia socială, gospodărirea comunală, cultura, ştiinţa, administraţia publică şi alte ramuri [4, p.34].

O importanţă mare are şi structura de proprietate, care pune în evidenţă componenţa, formarea internă a economiei naţionale din punctul de vedere al proprietăţii. Ea se reflectă în mod concret la relaţia dintre individ şi rezultatele muncii lui, la relaţia dintre membrii societăţii şi bogăţia acesteia. Din punct de vedere economic, proprietatea reprezintă un ansamblu de relaţii sau raporturi dintre oameni cu privire la însuşirea, folosirea şi înstrăinarea unui bun existent sau obţinut prin activitate economică. În acest sens, proprietatea a apărut odată cu societatea şi va exista atât timp, cât va exista societatea omenească [4, p.37].

În anii puterii sovietice structura economiei moldoveneşti a fost planificată astfel încât ea să poată funcţiona normal doar în cadrul imensului Imperiu Sovietic. Construirea întreprinderilor industriale era rezultatul promovării unei politici de deznaţionalizare a republicii. Producţia agricolă nu era prelucrată pe loc, ci era exportată în calitate de materie primă în celelalte republici unionale. În schimb, noile întreprinderi create funcţionau în întregime pe baza materiei prime, a resurselor energetice şi a forţei de muncă importate în temei din Rusia şi Ucraina. Fabricile de conserve au fost concentrate în mare parte în Transnistria, iar cele de prelucrare a laptelui – în nordul republicii, în special la Bălţi, pe când materia primă agricolă era localizată mai mult sau mai puţin pe întreg teritoriul ţării. În fine, cele mai performante întreprinderi constructoare de maşini erau unice în felul lor. Izolate, ele nu puteau coopera între ele pentru a obţine produse finite. Astfel, industria constructoare de maşini a Moldovei reprezenta doar nişte componente separate ale sectorului secundar al ţării. Caracterul preponderent agricol al economiei naţionale s-a format nu în anii 90, ci anterior, fiind determinat de politica economică promovată de partidul comunist al URSS, conform căreia majoritatea republicilor unionale erau specializate în general în fabricarea produselor alimentare şi a materiei prime. Astfel, RSS Moldovenească, căreia îi reveneau mai puţin de 0,5% din terenurile agricole, producea anual circa 3,5% din producţia agricolă, inclusiv 26% din producţia de struguri şi 40% din producţia de tutun. După volumul producţiei alimentare ea ocupa locul 6 printre cele 15 republici unionale [8, p.60].

Industria moldovenească creată în anii postbelici avea în multe privinţe un caracter artificial, concepută fiind ca instrument de modificare a componenţei naţionale a populaţiei republicii. Întreprinderile industriale, de proporţii uriaşe, erau construite fără a fi pregătite şi cadrele corespunzătoare de specialişti, ca mai apoi aceştia să fie importaţi din toate colţurile imensului imperiu. În plus, aceste întreprinderi funcţionau totalmente pe baza resurselor energetice şi a materiei prime importate. În acelaşi timp, cea mai mare parte a producţiei agricole moldoveneşti era exportată sub formă de materie primă în alte republici unionale, în loc să fie prelucrată de industria locală. De asemenea, ponderea industriei în raioanele din stânga Nistrului era mult mai mare decât în raioanele din dreapta Nistrului, situaţie explicată prin faptul că populaţia din stânga Nistrului era mult mai sovietizată, iar „ideologii şi geopoliticienii ruşi conştientizau că, în cazul apariţiei unor situaţii de iredentism în republică, s-ar putea miza mai mult pe locuitorii din raioanele estice ale republicii, care erau mai ataşaţi faţă de regim" [9, p.67-72].

Elaborarea şi promovarea politicii industriale în RSS Moldovenească se făcea în birourile ministerelor unionale de ramură şi ale Gosplanului URSS, cu participarea mai mult sau mai puţin formală a organelor de conducere locale. În linii mari, industria Moldovei, creată, cum am spus, în anii puterii sovietice, poate fi divizată în trei subramuri:

1) care îşi bazează activitatea pe utilizarea materiei prime locale şi care dispun de o piaţă de desfacere internă mai mult sau mai puţin stabilă. Acestea sunt a) industria alimentară, b) industria materialelor de construcţii, c) industria uşoară (în temei pielăria, confecţionarea încălţămintei, a blănurilor şi covoarelor), d) industria farmaceutică şi de producere a parfumurilor (deşi la începutul anilor 90 practic a dispărut sectorul de cultivare şi extragere a uleiurilor eterice);

2) care, deşi funcţionează pe baza materiei prime importate, îşi găsesc relativ uşor o piaţă de desfacere. Aici vom nominaliza în primul rând industria textilă, care în prezent utilizează materia primă pusă la dispoziţie de către furnizorii din Europa Occidentală, producând mărfuri ce se vând aproape în exclusivitate pe piaţa externă. Din această categorie fac parte şi întreprinderile industriei de producere a aparatelor electrice şi electronice de uz casnic care, deşi îşi bazează activitatea pe materia primă importată, şi-au pierdut pieţele tradiţionale de desfacere la răsărit. Aceste întreprinderi ar reuşi mai uşor să se reutilizeze şi să se afirme din nou atât pe piaţa internă, cât şi pe cea externă;

3) care sunt cel mai puţin legate de tradiţiile naţionale, de dezvoltarea altor ramuri şi care, în plus, sunt supra-consumatoare de energie şi materie primă, importate de la depărtări uriaşe şi cu bani grei. Acestea sunt întreprinderile industriei constructoare de maşini, faima de altă dată a industriei moldoveneşti, care produceau tractoare şi altă tehnică agricolă, utilaje grele, instalaţii frigorifice industriale, tot felul de produse destinate complexului militar sovietic.

Deosebit de puternic era potenţialul Moldovei în domeniul electronicii, subramură bazată pe o largă utilizare a rezultatelor ştiinţei moderne. Uzinele „Mezon", „Signal", „Semnal", „Vibropribor", „Topaz" deserveau complexul militar, producţia lor fiind folosită pentru sistemele de ghidare a rachetelor, pentru flota militară maritimă etc. Aceste întreprinderi nu produceau tehnică militară în complect, ci doar piese, anumite

componente, aşa că după destrămarea URSS aceste întreprinderi au devenit, practic, inutile. Industria blocului militar utilizează astăzi mai puţin de 10% din capacităţile lor de producţie. Cu toate acestea, întreprinderile electronice mai pot fi încă reprofilate pentru producţia civilă [8, p.70].

RSS Moldovenească a fost o ţară agrară, iar în ultima treime a secolului al XX-lea, în perioada dezvoltării intensive a ramurilor industriale, republica devenise o ţară agrar-industrială, deoarece ponderea producţiei industriale raportată la PIB constituia 52-54% [4, p.40].

Structura actuală a economiei naţionale a Republicii Moldova

Odată cu destrămarea URSS, a proclamării independenţei şi suveranităţii Republicii Moldova, situaţia s-a schimbat radical. Au fost iniţiate şi treptat realizate transformări cu caracter de tranziţie la o altă formă de organizare a activităţii economice – la cea bazată pe principiile economiei de piaţă. În componenţa sistemului relaţiilor de producţie, repartiţie, schimb şi consum locul central îl ocupă relaţiile de proprietate. Ţinând cont de acest subiect, conducerea tânărului stat moldovenesc de la bun început a pus în prim-plan problema reformării proprietăţii, care a fost şi continuă să fie soluţionată prin deetatizarea şi privatizarea mijloacelor de producţie. Însă, lipsa la moment a unei strategii de reformare ştiinţific argumentate, a legislaţiei riguroase şi bine precizate, precum şi a unei guvernări capabile să contribuie la distribuirea, cât de cât echilibrată, a averii naţionale, acumulate prin munca generaţiilor precedente, între cetăţeni, a provocat consecinţe negative. În multe cazuri, deetatizarea şi privatizarea au parcurs în mod haotic, cu tot felul de greşeli şi neajunsuri. O bună parte a patrimoniului ţării a fost furat, distrus sau irosit. Oricum, proprietatea socialistă a fost înlocuită cu proprietatea privată şi cea publică. Majoritatea cetăţenilor Republicii Moldova au devenit proprietari reali, fie prin deetatizarea întreprinderilor industriale, de construcţii, transport, comerţ şi fondarea diferitor societăţi pe acţiuni. Ca urmare, reformarea proprietăţii socialiste s-a soldat cu constituirea noilor forme de proprietate: publică, privată, mixtă [4, p.20].

Devenind independentă, Republica Moldova s-a pomenit cu o economie deformată şi profund dependentă de resursele energetice şi de pieţele de desfacere aflate la sute de kilometri depărtare. Mai mult, majoritatea întreprinderilor erau înzestrate cu utilaj uzat fizic şi moral, incapabile de a produce mărfuri competitive. Era şi firesc ca odată cu destrămarea Imperiului Sovietic situaţia în economia Moldovei să se înrăutăţească brusc. Tocmai aşa şi fusese cândva planificat să se întâmple. În consecinţă, s-a intensificat procesul de dezindustrializare a ţării, proces însoţit de reducerea numărului angajaţilor în domeniile culturii, învăţământului, ocrotirii sănătăţii [8, p.58].

Economia naţională contemporană este o economie de piaţă mixtă. În componenţa ei funcţionează şi se influenţează reciproc două sectoare principale: unul privat şi altul public. Economia mixtă contemporană s-a născut din situaţiile de criză pe care le-a cunoscut economia de piaţă a concurenţei imperfecte, din necesitatea de a armoniza exigenţele eficienţei economice şi liberei iniţiative cu normele minim acceptate de echitate socială. Economia mixtă este o economie descentralizată, în sensul că asigură prioritate deciziilor agenţilor economici fizici şi juridici, o economie concurenţială, fondată pe lupta de concurenţă şi pe circulaţia informaţiei, o economie care urmăreşte maximizarea profitului ca condiţie de supravieţuire şi progres, de sporire a bunăstării populaţiei [4, p.22].

În a doua jumătate a anilor 90 în R. Moldova începe un proces activ de dezindustrializare, agricultura revenind din nou, ca acum câteva decenii, la statutul de ramură principală a economiei. Începând cu anul 1991 agricultura devine preponderentă faţă de industrie şi la astfel de indicatori, cum ar fi: participarea la formarea PIB, utilizarea fondurilor fixe de producţie şi, mai ales, după ponderea acestei ramuri în structura exporturilor. Putem deci conchide că la începutul anilor 90, în urma dezindustrializării, R. Moldova s-a transformat dintr-o ţară industrial-agrară în una agrar-industrială, ceea ce constituie o involuţie evidentă. Astfel, agricultura revine în centrul economiei naţionale, cu o pondere în PIB de 25-30%, urmată de România cu o pondere a agriculturii în PIB de cca 20%. În celelalte ţări din regiune contribuţia aceste ramuri la formarea PIB-ului era mult mai modestă, constituind cca 9% în Bulgaria, 8% în Ungaria, 7% în Polonia, 6% în Slovacia, 5% în Cehia. În general, în statele UE această pondere este în medie de 3% [8, p.60].

După anii 1990, economia R. Moldova a cunoscut un puternic declin economic, pe care l-a depăşit în anii 2000. De la începutul anilor 90 ai secolului XX-lea, economia ţării noastre se confruntă cu o criză care a afectat toate sectoarele. Cauzele principale ale acestei crize sunt legate de dificultăţile perioadei de tranziţie de la economia planificată la economia de piaţă. Economia de tip socialist a falimentat, generând numeroase probleme. Acestea s-au reflectat prin micşorarea PIB-ului, a producţiei industriale şi agricole, falimentarea

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.183-200

multor întreprinderi, creşterea bruscă a şomajului ş.a. Treptat însă are loc restructurarea şi modernizarea economiei naţionale, iar PIB-ul este în uşoară creştere, începând cu anul 2000. Ca rezultat, are loc o tendinţă de creştere şi a PIB-ului pe locuitor [5, p.11].

Conform datelor Biroului Naţional de Statistică, la mijlocul anilor 90 rolul principal la formarea PIB-ului în structura economiei R. Moldova îl deţinea industria cu o pondere de 40,6% din total, fiind urmată de sfera serviciilor cu o pondere de 31,3% din total şi de agricultură cu o pondere de 27,9% din total. Ponderea mare a agriculturii în formarea PIB-ului se datora în mare măsură nivelului general de dezvoltare a economiei naţionale, deoarece ramurile din sectorul agroindustrial asigurau cea mai mare participare în producţia globală. În acest sector activau cca 2/3 din numărul celor angajaţi în sfera productivă, iar producţia agroindustrială constituia principalul articol de export (Tab.1).

Tabelul 1

Dinamica ponderii sectoarelor economiei naţionale în PIB-ul Republicii Moldova în anii 1995-2016 (%)[1]

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2016
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Agricultură	27,9	27,1	23,6	21,8	17,4	15,6	10,9	10,6	13,6	12,4	11,4	11,7
Industrie	40,6	34,9	31,2	33	33,5	30,6	26,4	25,1	27	27,5	27,4	27,3
Servicii	31,3	38	45,2	45,3	48,9	53,8	62,6	64,3	59,5	60,3	61,2	61,1

În structura ramurală a industriei rolul principal revenea industriei alimentare (46,2% din totalul industriei), urmată de electroenergetică (17,6%), industria constructoare de maşini (10,8%) şi cea uşoară (6,2%). Ramurile industriei se caracterizau printr-o amplasare teritorială neuniformă. Cea mai mare parte din întreprinderile industriale erau concentrate în oraşele mari şi mijlocii din regiunea Centrală (Chişinău, Călăraşi, Cricova), din regiunea de Nord (Bălţi, Cupcini, Drochia), din cursul inferior al râului Nistru (Tiraspol, Tighina, Dnestrovsc). În regiunea de Sud erau amplasate mai puţine întreprinderi industriale, din care predominau cele ale industriei alimentare (Cahul, Comrat, Cimişlia) [10].

Un rol relativ mic (31,3%), comparativ cu ţările dezvoltate, în structura economiei naţionale revenea ramurilor serviciilor care deservesc producţia: aprovizionarea tehnico-materială, deservirea informativă de calcul, instituţiile de proiectare, birourile de construcţii. În ramurile din sfera neproductivă activau cca 30% din numărul celor angajaţi în economia naţională. Acest indice era mult mai inferior comparativ cu statele înalt dezvoltate, unde acesta atingea cota de 70-80%. Reformele iniţiate şi promovate la începutul anilor 2000 au determinat atingerea unor rezultate pozitive şi schimbări structurale în cadrul economiei R. Moldova. Astfel, s-a redus mai mult de două ori ponderea agriculturii la formarea PIB-ului, până la 11,7% în anul 2016. S-a redus esenţial în această perioadă şi ponderea industriei – până la 27,3%, şi a crescut de circa două ori ponderea sferei serviciilor – până la 61,1%. Aceste schimbări s-au produs în mare măsură datorită creşterii importanţei sectorului privat care contribuie cel mai mult la formarea PIB-ului, liberalizării preţurilor, creării structurilor pentru buna funcţionare a pieţei prin apariţia băncilor comerciale, burselor de valori, zonelor economice libere (Fig.1,2).

La etapa actuală, în scopul evaluării activităţii economiei naţionale, se folosesc două sisteme de calcul: sistemul conturilor naţionale (SCN) şi sistemul producţiei materiale (SPM). Sistemul conturilor naţionale porneşte de la postulatul teoretic, potrivit căruia venitul naţional, denumit şi valoare adăugată, se caracterizează nu doar în ramurile producţiei materiale (agricultura, industria, construcţiile etc.), ci şi în celelalte domenii ale economiei naţionale, precum învăţământul, ştiinţa, ocrotirea sănătăţii etc. Astfel spus, acest sistem cuprinde sistemul producţiei materiale şi întreaga gamă de servicii materiale şi imateriale. Se aplică pe larg în statistica ţărilor cu economie de piaţă dezvoltată, precum şi în statistica instituţiilor internaţionale, inclusiv ONU, iar de la un timp şi în ţările în tranziţie spre economia de piaţă, inclusiv în R. Moldova. Sistemul conturilor naţionale are ca obiectiv esenţial sistematizarea multiplelor variaţii de fluxuri şi fenomene economice şi clasificarea acestora într-un număr limitat de variabile la nivelul economiei naţionale. El

[1] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019. *Notă:* pentru anii 1995, 2001, 2003, 2007, 2011, 2016 au fost înregistrate datele rotunjite şi din această cauză nu corespunde suma. [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

constituie fundamentul calculării indicatorilor măsurării activităţilor economice la nivel de ţară. Cu ajutorul acestora se determină rezultatele activităţii economiei naţionale în ansamblul ei. Sistemul indicatorilor economici sintetici include mai mulţi indicatori, printre care şi Produsul Intern Brut, care în forma sa valorică reprezintă valoarea brută a bunurilor şi serviciilor finale create în interiorul ţării de către agenţii economici autohtoni şi străini, într-o perioadă de timp (de regulă, într-un an) [4, p.286].

Structura actuală a economiei naţionale a R. Moldova este influenţată de două circumstanţe. Prima constă în faptul că ţara noastră nu dispune de resurse naturale (metale, petrol, gaze naturale, cărbune, lemn pentru construcţii), din care cauză nu are posibilitatea să-şi dezvolte o industrie corespunzătoare. A doua se referă la consecinţele condiţionate de trecerea de la sistemul socialist la cel al economiei de piaţă. Din punctul de vedere al structurii de ramură, o ţară este considerată agrară dacă ponderea producţiei agricole în cadrul PIB-ului depăşeşte 50% şi agrar-industrială sau industrială în cazul în care ramurile industriei ocupă mai mult de 50%.

Agricultura constituie unul dintre sectoarele-cheie pentru economia R. Moldova. Politica în domeniul agriculturii este un pas înainte în sprijinul dezvoltării rurale, anume prin întărirea eficienţei şi competitivităţii în sectorul agroalimentar, susţinerea financiară a producătorilor agricoli, sprijinirea pieţei produselor agricole, ajustarea şi armonizarea legislaţiei din domeniul agroalimentar la standardele europene.

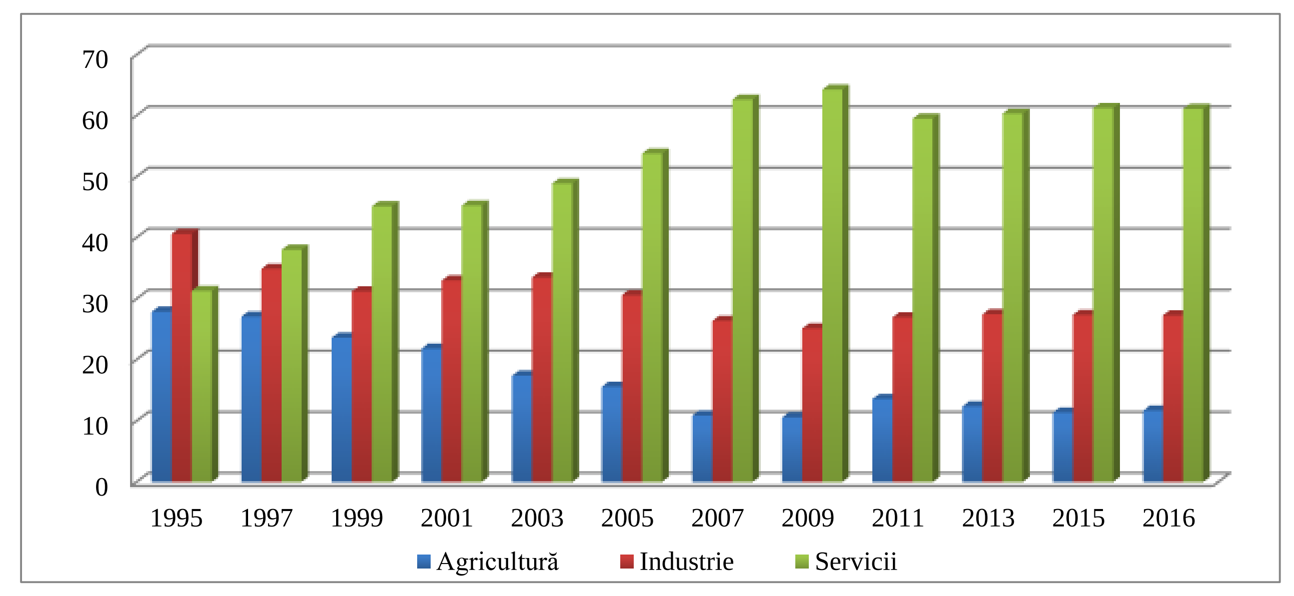

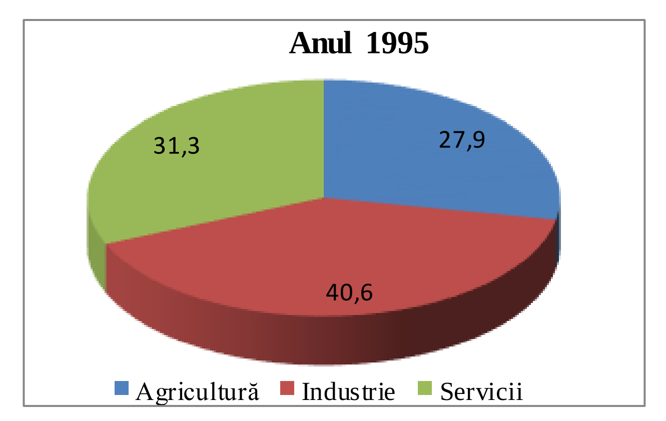
Fig.1. Dinamica ponderii sectoarelor economiei naţionale în PIB-ul Republicii Moldova pentru anii 1995-2016[2].

Prima şi cea mai importantă particularitate a agriculturii este aceea că pământul este principalul element al capitalului agricol, funcţionând concomitent atât ca obiect al muncii, cât şi ca mijloc de muncă. Pământul participă nu doar la procesul de producţie din agricultură, ci şi din celelalte ramuri ale economiei naţionale, însă rolul său economic este total diferit, funcţionând ca loc de aşezare, ca bază, ca temelie a spaţiului de funcţionare. La mijlocul anilor 90 ponderea agriculturii în formarea PIB-ului R.Moldova era de 27,9%, mult sub industrie şi un pic mai puţin comparativ cu sfera serviciilor. În anii următori ponderea şi importanţa agriculturii scade, încât în anul 2009 aceasta să constituie 10,6% din totalul PIB-ului ţării. Faptul se explică prin criza profundă prin care a trecut acest sector al economiei şi, în special, cauza fiind promovarea lentă a reformelor iniţiate. În perioada anilor 2011-2013 are loc redresarea situaţiei şi se atestă o înviorare în acest sector cu o creştere şi a ponderii la formarea PIB-ului de până la 13,6%. Aceasta se explică prin creşterea producţiei vegetale, dictată de cererile crescânde la export. Începând cu anul 2013 din nou se observă o reducere a ponderii agriculturii în formarea PIB-ului R. Moldova – până la 11,7%, proces cauzat de redu-

---

[2] Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

cerea producţiei din cauza reducerii exporturilor. Astfel, în prezent ponderea agriculturii în structura economiei naţionale este de 11,7%, ceea ce apropie R. Moldova de ţările dezvoltate.

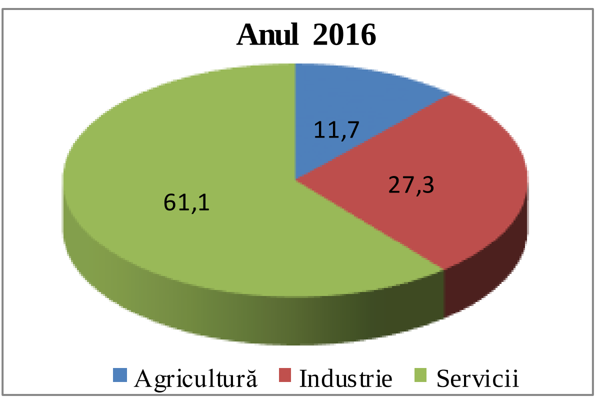

Fig.2. Ponderea sectoarelor economiei naţionale în PIB-ul Republicii Moldova în anul 1995 şi anul 2016[3].

În cadrul agriculturii ramura principală rămâne şi în continuare cultura plantelor, ei revenindu-i cca 2/3 din producţia agricolă totală. Aceasta se datorează faptului că R. Moldova are condiţii agroclimatice favorabile pentru practicarea unei varietăţi mari de culturi agricole, printre care rolul principal revine cerealelor şi leguminoaselor pentru boabe, care realizează peste 50% din producţia totală. Sectorul vegetal este caracterizat de producţii mici şi randamente foarte scăzute la majoritatea culturilor agricole. Acestea pot fi comparate cu cele înregistrate în unele ţări din regiune ca Ucraina şi România, dar nu şi cu cele obţinute în statele în care se practică agricultura modernă. Tendinţele generale ale evoluţiei randamentelor medii şi a producţiilor totale în R. Moldova sunt influenţate de utilizarea ineficientă a resurselor de producţie, naturale, umane şi materiale. La fel, sectorul vegetal este vulnerabil în faţa hazardurilor naturale. Cu toate acestea, în ultimii 5-7 ani recolta globală se caracterizează prin majorarea considerabilă a producţiei vegetale, care a fost generată de sporirea producţiei medii a culturilor agricole, ca impact al condiţiilor climatice favorabile.

Sectorul creşterii animalelor se află, începând cu anii 90, într-o criză profundă, care se manifestă în primul rând prin micşorarea substanţială a şeptelului principalelor categorii de animale. Sectorul zootehnic este reprezentat de efectivul vitelor şi păsărilor în toate gospodăriile care desfăşoară activitate agricolă, principalele specii de animale fiind: bovinele, porcinele, ovinele, caprinele şi cabalinele. Sectorul animalier al Republicii Moldova în perioada tranziţiei spre economia de piaţă a cunoscut metamorfoze colosale. După estimările Ministerului Agriculturii, în această perioadă s-a redus efectivul la toate categoriile de animale, cel mai mult cel al bovinelor. Situaţia în sectorul zootehnic continuă să fie determinată de situaţia în gospodăriile auxiliare în care se produce cea mai mare parte a producţiei animaliere.

Conform datelor statistice oferite de BNS, sectorul silvic dispune de un fond forestier cu o pondere de 11,6% din suprafaţa totală a ţării, astfel R. Moldova fiind una dintre ţările cu cel mai mic grad de împădurire din Europa. Pădurile sunt repartizate extrem de neuniform. Cea mai împădurită regiune economică este cea Centrală cu 13,5% din suprafaţa totală, regiunea de Nord are 7,2% şi cea de Sud 6,7% [10].

Conform CAEM (clasificatorul activităţilor economice din Moldova), sectorul industrial al R. Moldova este constituit din industria extractivă, industria prelucrătoare şi sectorul energetic. Ponderea cea mai mare în sectorul industrial al ţării o menţine industria prelucrătoare cu 83,2%, urmată de sectorul energetic cu o pondere de 10%.

Industria, ca şi agricultura, a înregistrat în ultimele două decenii o reducere a ponderii în formarea PIB-ului R. Moldova. Astfel, dacă în anul 1995 ponderea industriei era de 40,6%, atunci în anul 2016 aceasta avea o pondere de 27,3%, deci s-a redus cu aproape o treime. Spre deosebire de agricultură, ponderea industriei în toată această perioadă a scăzut continuu. Printre cauze menţionăm lipsa resurselor proprii, înzestrarea insuficientă cu mijloace de producţie şi tehnologii performante, lipsa braţelor calificate de muncă, neorganizarea şi nereorientarea la timp a întreprinderilor industriale existente (Tab.2).

---

[3]Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

Tabelul 2

Dinamica ponderii subramurilor industriei în volumul producţiei Republicii Moldova în perioada anilor 1995-2016 (%)[4]

	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2013	2015	2016
	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
A	0,5	0,9	0,6	0,6	0,9	1,3	1,9	1,6	1,5	1,8	1,5	1,5
B	82,8	80,5	73,1	82,7	87,2	87,9	86,4	82,5	81,1	81,8	83,2	83,2
C	15,0	16,0	23,4	14,2	10,1	9,5	9,8	13,1	11,9	11,3	10,2	10,3
D	1,7	2,6	2,9	2,4	1,8	1,3	1,9	2,8	5,6	5,1	5,1	5,1

În cadrul industriei, ponderea principalelor subramuri au înregistrat schimbări mai puţin evidente. Ca subramură principală rămâne şi în continuare industria prelucrătoare, a cărei pondere a crescut un pic – de la 82,8% în anul 1995 până la 83,2% în anul 2016. Puţin mai mult a crescut în această perioadă ponderea industriei extractive – de la 0,5% în anul 1995 până la 1,5% în anul 2016. Cel mai mult a crescut ponderea sectorului de distribuţie a apei, salubritate şi gestionarea deşeurilor (sector care, conform clasificatorului activităţilor economice în Moldova, este inclus la ramurile industriei) – de la 1,7% în anul 1995 până la 5,1% în anul 2016. În perioada de referinţă s-a redus doar ponderea producţiei şi furnizării de energie electrică şi termică, gaze şi apă caldă – de la 15,0% în anul 1995 până la 10,3% în anul 2016 (Fig.3,4).

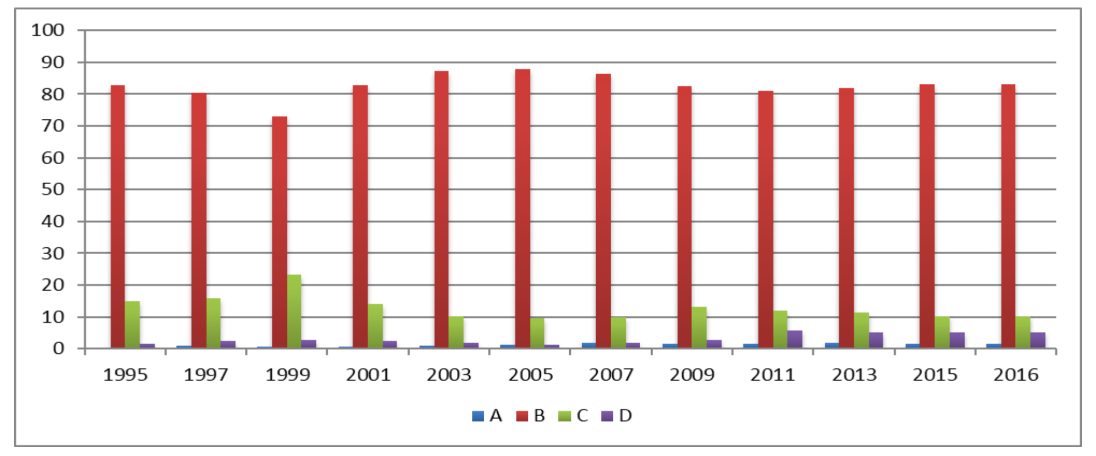

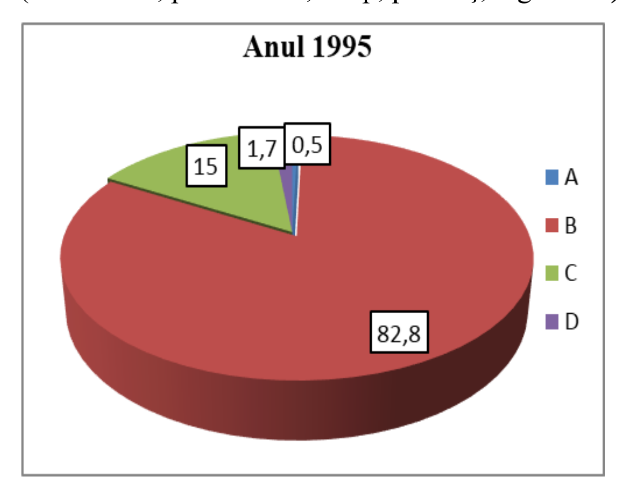
Fig.3. Dinamica ponderii subramurilor industriei în volumul total al producţiei industriale a Republicii Moldova în perioada anilor 1995-2016[5].

A – Industria extractivă
B – Industria prelucrătoare
C – Producţia şi furnizarea de energie electrică şi termică, gaze, apă caldă şi aer condiţionat
D – Distribuţia apei; salubritate, gestionarea deşeurilor, activităţi de decontaminare

Resursele minerale ale R. Moldova sunt reprezentate preponderent de roci sedimentare, cum ar fi calcarul, creta, ghipsul, nisipul, gresia, bentonita şi diatomina, care pot fi folosite la construcţii, la producerea cimentului şi a sticlei, în industriile alimentară, chimică, metalurgică etc. Actualmente, substanţele minerale utile solide (piatra de construcţii, nisipul, granitul, pietrişul etc.) se exploatează adeseori nereglementat şi excesiv. Substanţele minerale nemetalifere constituie sursa principală de materie primă minerală a R. Moldova, printre care predomină rocile carbonatice, de siliciu şi argiloase, depunerile de nisip şi pietriş, ipsosul, granitul, gresia etc. La moment sunt evidenţiate 406 zăcăminte de substanţe minerale utile solide cu rezervele

[4] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]
[5] Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019. [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

industriale în cantitate de 400,5 mil. tone (ipsos, nisip pentru sticlă, tripol, diatomite etc.) şi 1585,8 mil. m^3 (calcar tăiat, piatră brută, nisip, prundiş, argilă etc.) [5, p.17].

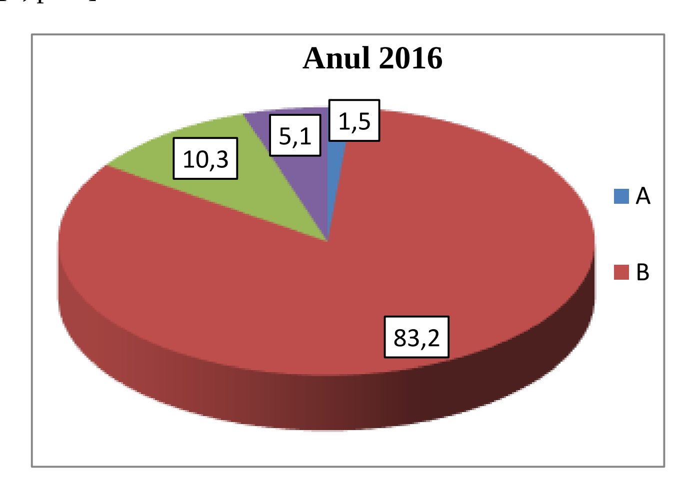

Fig.4. Ponderea subramurilor industriei în cadrul sectorului secundar al economiei naţionale a Republicii Moldova în anii 1995 şi 2016[6].

A – Industria extractivă
B – Industria prelucrătoare
C – Producţia şi furnizarea de energie electrică şi termică, gaze, apă caldă şi aer condiţionat
D – Distribuţia apei; salubritate, gestionarea deşeurilor, activităţi de decontaminare

În prezent se exploatează cca 121 de zăcăminte, volumul anual de extragere constituind în medie 2,1 mil. tone. Cele mai exploatate sunt calcarele, argilele, nisipurile, pietrişul, prundişul, gipsul, gresia, granitul.

Suprafaţa ocupată de mine şi cariere constituie cca 1418 ha, iar cca 785,1 ha de cariere sunt deja exploatate şi necesită recultivare. Aceste lucrări practic nu se efectuează. Dacă în anii 1990-1992 se recultivau 119 ha pe an de cariere exploatate, în prezent se recultivează doar 10 ha pe an. O problemă nerezolvată este acumularea în cantităţi mari a straturilor de soluri decopertate [5, p.17].

În general, în perioada de referinţă producţia totală a industriei extractive a crescut, în unele cazuri chiar de câteva ori. Aceasta se explică prin dezvoltarea rapidă a sectorului construcţiilor, care este principalul consumator de aceste resurse. De aici şi creşterea ponderii acestei ramuri cu 1% în cadrul sectorului secundar (Tab.3).

Tabelul 3

Dinamica produselor industriei extractive[7]

Tipurile de produse industriale	1997	2005	2016
Pietre calcaroase pentru cioplit sau pentru construcţii, alabastru, mii m^3 / mii tone	……	474,8	188.8
Alte pietre pentru cioplit sau pentru construcţie, mii m^3 / mii tone	106,1	250,3	498,5
Nisip, mii m^3 / mii tone	264,8	1051,9	1522,5
Pietriş, prundiş, bolovani şi silex, mii m^3 / mii tone	838,5	1370,2	2349,0
Amestecuri de nisip şi prundiş, mii m^3 / mii tone	26,0	151,6	1109,7

Situaţia din sectorul industrial al economiei este determinată preponderent de activitatea întreprinderilor din industria prelucrătoare. Una dintre subramurile de bază ale industriei R. Moldova rămâne şi în continuare industria alimentară. Acest fapt se datorează condiţiilor agroclimatice favorabile pentru dezvoltarea agriculturii, care o asigură cu materie primă. Subramurile industriei alimentare prelucrează peste 80% din producţia agricolă

[6] Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]
[7] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date BNS, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

locală, realizând transformarea ei în produse alimentare de calitate. Este o ramură de specializare internaţională. Circa 2/3 din volumul total al exporturilor Republicii Moldova le constituie produsele industriei alimentare. Ramuri de specializare regională şi internaţională sunt: industria vinicolă, industria conservelor de fructe şi legume, industria de sucuri naturale etc. Importanţa ramurii este determinată de ponderea mare a acesteia în structura producţiei industriale care constituie peste 50% din total (Tab.4). În perioada menţionată a crescut producţia totală la majoritatea produselor acestei subramuri păstrând ponderea lor înaltă în structura totală a industriei.

Tabelul 4

Dinamica produselor industriei alimentare[8]

Tipurile de produse industriale	**1997**	**2005**	**2016**
Carne, mii tone	48,4	5,9	44,2
..carne de pasare, mii tone	4,2	2,3	29,6
Mezeluri, mii tone	8,2	14,2	16,4
Conserve din carne, mii tone	3,1	0,6	0,5
Conserve din fructe şi legume, mii tone	133,1	33,0	16,7
..Sucuri de fructe şi legume, mii tone / mii litri	88,3	25624,9	49687,1
....sucuri neconcentrate, mii tone / mii litri	47,0	7170,9	18755,3
....sucuri concentrate, mii tone / mii litri	41,3	14641,6	30931,8
..Legume conservate, mii tone	26,6	-	-
..Fructe prelucrate şi conservate, mii tone	18,2	18,3	9,4
Lapte si frişcă cu conţinut de grăsimi mai puţin de 6%, mii tone	26,6	20,8	86,0
Lapte şi frişcă în formă solidă, tone	2647,0	4565,0	1674,6
Unt, tone	2556,0	3393,0	5868,7
Caşcaval şi brânză grase, tone	1113,0	2380,0	2402,4
Lapte prins, iaurt, chefir, smântâna şi alte produse fermentate, tone	…….	21032,0	32743,6
Faină, mii tone	251,8	144,0	103,8
Crupe, mii tone	6,9	3,0	5,3
Zahăr tos, mii tone	203,8	133,5	100,0
Produse zaharoase de cofetărie, mii tone	7,9	12,3	14,2
Paste făinoase, mii tone	10,2	7,8	5,0
Maioneze şi alte sosuri emulsificate, tone	1123,0	2578,0	606,5
Divin, mii decalitri / mii litri 100% alcool	306,7	4780,7	1433,4
Rachiuri şi lichioruri, mii decalitri / mii litri 100% alcool	1515,0	8133,4	3074,5
Vinuri spumante, mii decalitri	1345,0	1051,0	629,2
Vinuri naturale din struguri, milioane decalitri	19,1	36,3	13,3
Ape minerale şi gazoase, milioane decalitri	0,9	9,6	12,6
Băuturi nealcoolice, milioane decalitri	1,4	6,4	4,6
Tutun fermentat, mii tone	16,6	8,2	1,1

Industria vinicolă se caracterizează printr-o rentabilitate şi o eficienţă economică înaltă. În republică există cca 130 de întreprinderi mari şi medii de prelucrare primară a strugurilor, de producere a materialului vinicol, de producere şi realizare a sucurilor de struguri, coniacurilor şi a şampaniei. Viticultura este concentrată predominant în două regiuni economice: Centrală şi de Sud, care împreună realizează peste 80% din recolta sumară de struguri. Industria vinicolă contribuie în prezent cu 16,8% în volumul total al producţiei industriale şi cu 25% în volumul total al exporturilor. Principalele întreprinderi în industria vinicolă sunt Combinatul de vinuri şi coniacuri „Kvint" din Tiraspol, combinatele şi fabricile din Bălţi, Călăraşi, Cricova, Mileştii Mici, Bardar, Stăuceni, Cimişlia, Comrat ş.a. [10].

[8] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date BNS, Chișinău, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

Industria cărnii este reprezentată de abatoare, combinate şi fabrici de carne, unităţi frigorifice. Întreprinderile sunt localizate, de regulă, în oraşele mari, adică în apropiere de consumator, excepţie făcând unele abatoare şi secţii mici de prelucrare a cărnii, situate în apropiere de materia primă. Astfel, producţia totală de carne în ultimii 20 de ani a crescut cu cca 1/4, crescând astfel importanţa ramurii şi ponderea ei în totalul industriei alimentare. Rolul principal revine producţiei de carne de pui care deţine 2/3 din producţia totală de carne, a cărei producţie globală a crescut în această perioadă de cca 10 ori. Aceasta se datorează creşterii consumului pe piaţa internă.

O altă ramură importantă şi de specializare naţională cu o mare participare în export este industria conservelor de fructe şi legume. Producţia acestei ramuri s-a redus simţitor în perioada anilor 1997-2016 (de cca 6 ori), astfel încât s-a redus şi ponderea ei în totalul producţiei industriei alimentare. Reducerea producţiei şi importanţei acestei subramuri se explică prin pierderea unor pieţe de desfacere din spaţiul CSI, iar pătrunderea produselor acestei ramuri pe pieţele UE este încă limitată. În aceeaşi perioadă a crescut producţia şi ponderea sucurilor, îndeosebi a celor concentrate, datorită în special creşterii exporturilor acestor produse (Tab.4).

O altă subramură cu vechi tradiţii şi o pondere mare în producţia totală a industriei alimentare este industria produselor lactate, unde îndeosebi a crescut ponderea producţiei de caşcaval şi brânzeturi. Unităţile de producţie din această ramură sunt localizate, de regulă, în apropiere de consumator. Întreprinderile industriei produselor lactate sunt prezente în majoritatea oraşelor. Producţia totală a acestei ramuri a crescut cu cca 2/3 comparativ cu mijlocul anilor 90, ceea ce a determinat şi creşterea ponderii acestei ramuri cu peste 1% în totalul industriei alimentare.

O pondere însemnată în structura industriei alimentare mai păstrează în continuare şi industria tutunului, una dintre ramurile de specializare internaţională. Deşi în ultimii ani producţia de tutun s-a redus, aceasta joacă un rol important în export. Principala întreprindere a ramurii este Combinatul de Tutun din Chişinău, care include o fabrică de fermentare şi alta de ţigarete.

Tabelul 5

Dinamica produselor industriei uşoare[9]

Tipurile de produse industriale	1997	2005	2016
Ţesături, mii m^2	283,0	116,0	-
Lenjerie de pat, de masă, de toaletă şi bucătărie, tone	……	103,1	444,5
Articole de ciorăpărie, mii perechi	961,0	10825,0	1979,2
Articole tricotate, milioane bucăţi	3,0	17,0	16,6
Articole de îmbrăcăminte pentru lucru, mii bucăţi	....	3848,2	4368,4
Paltoane, impermeabile, canadiene, pelerine, hanorace, mii bucăţi	124,0	938,3	840,8
Costume şi completuri, mii bucăţi	231,0	344,4	72,4
Sacouri, jachete şi blazere, mii bucăţi	....	513,5	476,7
Pantaloni lungi şi scurţi, salopete şi sorturi, mii bucăţi	278,0	2452,3	1406,5
Rochii şi sarafane, mii bucăţi	156,0	121,1	1071,9
Fuste şi fuste-pantalon, mii bucăţi	41,0	733,2	471,7
Bluze, cămăşi şi bluze cămăşi, mii bucăţi	…….	2109,1	2886,8
Bluze şi cămăşi pentru femei şi fete, mii bucăţi	174,0	1983,8	2506,8
Genţi pentru dame, din orice material, mii bucăţi	....	98,9	151,4
Încălţăminte, mii perechi	1 093,0	3650,0	2078,1

Industria uşoară este una dintre cele mai vechi ramuri din ţară şi una dintre cele mai dezvoltate şi prospere ramuri ale economiei naţionale. Această ramură este reprezentată de trei genuri de activitate: fabricarea produselor textile (articole tricotate şi covoare); fabricarea de articole de îmbrăcăminte; producţia de piei, articole din piele şi fabricarea încălţămintei (inclusiv fabricarea de articole de voiaj şi de marochinărie). Ramura nominalizată cuprinde peste 250 de întreprinderi, inclusiv societăţi pe acţiuni, SRL-uri şi întreprinderi mixte. Conform strategiei de dezvoltare a industriei, aprobată în octombrie 2006, industria uşoară a devenit o

[9] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date BNS, Chişinău, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

ramură prioritară a economiei naţionale, deoarece dispune de avantaje foarte mari. Acestea sunt: posibilitatea de a încadra în activitate un număr mare de braţe de muncă; un ciclu rapid de rotaţie a activelor curente; necesitatea în investiţii nu prea mari; existenţa sistemului de pregătire profesională a cadrelor la orice nivel. Producţia din materia primă proprie se exportă atât în statele CSI, cât şi în cele ale UE [5, p.87].

Cel mai mult în perioada anilor 1995-2016 a crescut producţia şi, respectiv, ponderea mărfurilor din secţiunea articole tricotate (producţia a crescut de 8 ori, iar ponderea – cu 4%). Aceasta se datorează în mare măsură investiţiilor străine de capital, cu ajutorul cărora au fost amenajate mai multe întreprinderi, o bună parte dintre care sunt amplasate în centrele raionale, cum ar fi Fabrica de tricotaje „Sor-Elita" din oraşul Soroca, care funcţionează în baza capitalului italian şi pentru piaţa Italiei. Producţia finită a acestei subramuri este destinată practic totalmente pieţelor din exterior. A crescut producţia şi, respectiv, ponderea industriei de confecţii, mai ales la secţiunile articole de îmbrăcăminte pentru lucru, pantaloni, cămaşă, bluze, fuste etc. Practic s-a dublat producţia de încălţăminte, în mare măsură datorită participării mai active în export a acestor produse, dar s-a redus volumul de producţie şi, respectiv, ponderea în cadrul industriei uşoare a ţesăturilor de toate tipurile, în special din cauza importurilor lor pentru prelucrarea ulterioară la întreprinderile cu capital străin din ţară (Tab.5).

Analiza exportului demonstrează că în activitatea în regim vamal de perfecţionare activă prevalează fabricarea producţiei din materia primă proprie. Rezultatul pozitiv al acestui gen de activitate a fost că, actualmente, întreprinderile mari şi mijlocii au posibilitate să investească mijloacele circulante proprii în reutilarea tehnică şi în însuşirea noilor tehnologii. Însă, trebuie de menţionat că situaţia creată în urma modificărilor structurale în UE, desigur, va atrage şi modificări pe piaţa serviciilor. Şi din această cauză, deja la momentul actual, în faţa întreprinderilor stă sarcina de a majora volumul de fabricare a producţiei din materia primă proprie pentru livrarea ei atât pe pieţele pierdute anterior (ale statelor CSI), cât şi pe noile pieţe, cele europene.

În perioada anilor 1997-2016 a crescut şi ponderea industriei chimice. Este una dintre cele mai tinere ramuri ale industriei şi funcţionează, în cea mai mare parte, pe baza materiilor prime de import. Ea se bazează pe materii prime de origine minerală (petrol, gaze naturale, săruri) şi vegetală, utilizând totodată şi diverse deşeuri. Industria chimică este reprezentată de câteva subramuri, printre care se remarcă industria de parfumerie şi cosmetică. Aceasta se bazează pe uleiurile extrase din plante eterooleaginoase şi pe alte materii prime. Cea mai mare întreprindere din subramură este Fabrica de parfumerie şi cosmetică „Viorica-Cosmetic" din Chişinău. Industria farmaceutică se bazează pe materia primă locală (uleiuri eterice, diferite substanţe extrase din plante medicinale, seminţe de struguri etc.) şi pe diverse produse sintetice de import. Producţia acestei ramuri în ultimii 20 de ani a crescut continuu, ceea ce a determinat şi creşterea ponderii subramurii în cadrul industriei chimice. Subramura este reprezentată de mai multe întreprinderi farmaceutice, cele mai mari fiind „SC Balkan Pharmaceuticals", „ÎM Farmaco", „SRL Universal-Farm", „ÎCS Eurofarmaco SA", „SRL Farma-Prim" (Tab.6).

Datorită extinderii sectorului construcţiilor a crescut de câteva ori producţia şi ponderea lacurilor şi vopselelor. Principala întreprindere a acestei subramuri este Fabrica de produse chimice de uz casnic „Aschim" din oraşul Durleşti.

Tabelul 6

Dinamica produselor industriei chimice[10]

Tipurile de produse industriale	1997	2005	2016
Lacuri şi vopsele, tone	509,0	6269,0	32746,9
Săpunuri, tone	608,0	317,1	994,5
Preparate pentru spălat şi curăţat, tone	293,0	533,0	2821,4
Uleiuri eterice, tone	6,4	62,5	45,5
Provitamine şi vitamine, naturale sau obţinute prin sinteză, tone	……	92,4	637,5
Medicamente conţinând alcaloizi sau derivaţii lor şi vitamine, tone	……	300,2	1593,6

Industria de prelucrare a lemnului se dezvoltă preponderent în baza lemnului importat. În prezent, ramura întruneşte peste 20 de întreprinderi care realizează diverse produse şi include mai multe subramuri. Cea mai

[10]Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de date BNS, Chișinău, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

importantă subramură rămâne industria cherestelei, care se caracterizează prin producerea grinzilor şi a scândurilor, iar întreprinderile sunt amplasate, de regulă, în oraşele mici, situate în apropiere de calea ferată. În perioada de referinţă producţia acestei subramuri practic nu s-a schimbat, înregistrând o uşoară creştere ca volum de producţie, însă nu şi ca pondere în structura ramurii. S-a redus simţitor în perioada ultimilor 20 de ani producţia şi, în consecinţă, ponderea producţiei de blocuri de ferestre şi uşi din lemn, din cauza creşterii producţiei ferestrelor şi uşilor din aluminiu, producţia şi ponderea cărora au crescut cel mai mult (Tab.7).

Tabelul 7

Dinamica produselor din lemn, celuloză şi ale industriei materialelor de construcţii[11]

Tipurile de produse industriale	1997	2005	2016
Cherestea, mii m^3	16,8	21,7	13,6
Blocuri de ferestre şi uşi din lemn, mii m^2 / mii bucăţi	26,3	16,4	10,1
Panouri pentru parchete, mii m^2	46,2	98,4	20,0
Brichete şi peleţi din lemn şi alte deşeuri vegetale, mii tone	……	…….	16,0
Cutii şi lăzi din hârtie sau cartoane ondulate, mii tone	....	52,3	12,0
Caiete, milioane bucăţi / tone	9,4	558,1	1444,6
Tuburi şi ţevi din material plastic, tone	6,0	714,0	2878,4
Cutii, lăzi, stelaje şi articole similare din material plastic, tone	....	944,7	151,1
Ferestre, uşi, vitralii şi cadrele acestora din material plastic, mii m^2 / mii bucăţi	....	……..	157,9
Sticlă izolantă cu straturi multiple, mii m^2	……	31,4	403,3
Oglinzi din sticlă, mii bucăţi	....	9,8	8,2
Sticle şi flacoane din sticla, milioane bucăţi	172,2	354,6	218,5
Cărămizi din ceramică pentru construcţii, mil bucăţi; cărămizi convenţionale / mii m^3	47,7	114,2	71,5
Amestecuri uscate de ipsos, mii tone	....	131,5	204,4
Elemente prefabricate pentru construcţii din ciment, beton, piatră artificială, mii tone	....	230,7	277,4
Betoane nerefractare gata de turnare, mii tone	……	655,9	1532,2
Uşi, ferestre şi cadrele lor, praguri, pervazuri, din metale feroase, bucăţi	...	1718,0	4614,0
Uşi, ferestre şi cadrele lor, praguri, pervazuri, din aluminiu, bucăţi	...	36806,0	21336,0

Datorită creşterii dinamice şi constante a construcţiilor, în perioada de referinţă a crescut producţia şi ponderea materialelor de construcţii. Astfel, a crescut de câteva ori producţia de cărămizi, amestecuri uscate din ipsos, elemente prefabricate pentru construcţii din ciment, beton sau piatră artificială, betoane nerefractare gata de turnare. A crescut mult în această perioadă producţia industriei de celuloză şi hârtie, şi anume – producţia de caiete, cutii şi lăzi din hârtie, subramura fiind reprezentată de Fabrica de carton din Chişinău şi de câteva întreprinderi mici, care produc ambalaj pentru diverse produse. La sfârşitul anilor 90 apare un articol nou de produse, şi anume – producţia de brichete şi peleţi din lemn care în prezent realizează cca 1% din producţia materialelor acestei subramuri.

În condiţiile tranziţiei la economia de piaţă, majoritatea întreprinderilor, din lipsă de materie primă şi din cauza datoriilor mari aumulate pentru energia consumată, şi-au redus brusc producţia, iar unele au devenit falimentare. În prezent nu mai funcţionează astfel de uzine ca „Mezon", „Alfa", „Semnal" (Chişinău), „Komplektholodmaş" (Străşeni) ş.a. Uzinele de construcţie a maşinilor care în trecut au fost integrate în complexul militar al fostei URSS în prezent se orientează spre producerea noilor tipuri de produse, care sunt necesare în primul rând economiei naţionale. Reprofilarea acestor întreprinderi a avut loc în urătoarele direcţii: fabricarea utilajului şi mecanismelor destinate întreprinderilor din complexul agroindustrial, a tehnicii de capacitate mică pentru gospodăriile ţărăneşti; producerea utilajelor destinate să asigure economisirea resurselor energetice; producerea obiectelor scientosaturate şi competitive, a aparatajului electric de uz casnic, a diferitor aparate electronice; organizarea unor uzine de asamblare [11, p.128].

În perioada de referinţă o creştere a producţiei şi a ponderii în cadrul ramurii a înregistrat industria utilajelor industriale. Aceasta realizează producerea de utilaje pentru industria materialelor de construcţie şi de

[11] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de date BNS, Chişinău, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

utilaje pentru industria alimentară. A crescut producţia şi ponderea industriei maşinilor şi utilajelor agricole, subramură care realizează producerea maşinilor agricole, a plugurilor, cultivatoarelor, semănătorilor. Cele mai întreprinderi din ramură sunt uzinele „Agromaşina" şi „Mecargo" din Chişinău.

Deşi multe întreprinderi din această ramură nu mai funcţionează la capacitatea iniţială, unele dintre ele, fiind reprofilate, asigură o creştere a producţiei industriale. Este cazul industriei electronice şi electrotehnice, subramură specializată în producerea maşinilor şi motoarelor electrice, a utilajului electrotehnic, a generatoarelor, firelor electrice, maşinilor de uz casnic. În prezent, lider în subramură este compania „Draexlmaier Automotive" care realizează producţia de sisteme de bord moderne, componente de interior şi sisteme de funcţionare integrate pentru automobile. Producţia companiei este exportată, iar în ultimii ani aceasta deţine primul loc printre întreprinderile din ramură după valoarea mărfurilor exportate (Tab.8).

Tabelul 8

Dinamica produselor industriei constructoare de maşini şi de prelucrare a metalelor[12]

Tipurile de produse industriale	1997	2005	2016
Rezervoare, cisterne din fontă, oţel sau aluminiu cu capacitatea peste 300 litri, tone	……..	266,0	670,6
Ţesături metalice, grilaje, plase şi zăbrele din sârmă de fier sau oţel, tone	…….	……..	6402,7
Calculatoare personale neportabile, bucăţi	…….	3050,0	5369,0
Conductori electrici, pentru tensiunea mai mare de 1000V, mii bucăţi	………	……..	10508,3
Pompe centrifuge, alte pompe pentru lichide sau elevatoare de lichide, bucăţi	……..	3704,0	1180,0
Pluguri şi grape cu discuri, bucăţi	…….	725,0	187,0
Utilaje pentru prepararea industrială a alimentelor, băuturilor, uleiurilor, grăsimilor, bucăţi	…….	1213,0	309,0
Seturi de fişe pentru bujii de aprindere, inclusiv utilizate în mijloacele de transport, tone	……..	……..	12094,4
Piese turnate din fontă cenuşie, tone	....	……..	650,7
Piese turnate din oţel, tone	……	………	36,1
Piese turnate din metale neferoase uşoare, tone	……	……….	10,3

Industria energetică stă la baza dezvoltării economiei naţionale, deoarece asigură cu energie electrică şi termică toate sectoarele economiei, inclusiv spaţiile administrative şi cele locative. Industria energetică în economia R. Moldova face parte din industria grea, fiind una dintre cele mai importante. Ea este reprezentată de întreprinderi mari şi înzestrată cu utilaj industrial de capacitate mare. În perioada de tranziţie la economia de piaţă, unele reţele de distribuţie a energiei electrice (RED Centru, RED Chişinău şi RED Sud) au fost privatizate de către compania spaniolă Union Fenosa. Aceste-i companii îi revine cca 70% din totalul energiei electrice distribuite. Deoarece R. Moldova nu dispune de zăcăminte proprii de combustibil fosil, cu excepţia cantităţilor nesemnificative de gaz, petrol şi cărbune în zona de Sud a republicii, ea totalmente depinde de resursele de energie din exterior. La moment R. Moldova este asigurată doar cu 4-5% de resurse energetice şi combustibil proprii, restul fiind importate. Hidrocentralele de la Dubăsari şi Costeşti produc nu mai mult de 5% din consumul de electricitate al ţării [5, p.89].

În prezent, una dintre cele mai importante surse de consum energetic este gazul natural, care se foloseşte pentru aprovizionarea consumatorilor individuali din mediul urban şi cel rural, a centralelor termice şi electrice în scopul producerii căldurii şi electricităţii. Energia electrică este produsă la centralele electrice şi termoelectrice din ţară. R. Moldova dispune de un potenţial mare electroenergetic datorită existenţei CTE de la Dnestrovsc. Însă, din cauza lipsei de combustibil, preţurilor mai înalte la electricitate, datoriilor neachitate şi din alte cauze, majoritatea întreprinderilor refuză să cumpere energia electrică şi centrala practic staţionează, aflându-se în acţiune doar 2 generatoare din cele 12 (Tab.9).

---

[12] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de date BNS, Chişinău 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.183-200*

Tabelul 9

Dinamica produselor industriei energetice[13]

Tipurile de produse industriale	**1997**	**2005**	**2016**
Energie electrică, milioane kilowaţi-ora	1 551,0	1229,0	905,3
Energie termică, mii gigacalorii	6 590,0	3591,0	1824,7

Sectorul serviciilor reprezintă un complex de ramuri, care deservesc producţia industrială şi agricolă: construcţiile, transporturile, cheltuielile pentru învăţământ, ştiinţă, ocrotirea sănătăţii şi altele. Pentru sporirea cu succes a economiei în orice ţară o mare însemnătate are dezvoltarea complexă a ramurilor sferei serviciilor. Pentru dezvoltarea serviciilor un rol hotărâtor joacă principiul teritorial de producţie. Acest sector a înregistrat cea mai spectaculoasă creştere în ultimele două decenii. Astfel, ponderea acestui sector a crescut de la 31,1% până la 61,1%. Ponderea acestui sector a crescut continuu cu cele mai mari ritmuri după anii 2000. Dar şi în cadrul sectorului serviciilor nu toate subramurile şi-au crescut la fel de mult ponderea.

În cadrul serviciilor o însemnătate mare pentru societate are instruirea tinerei generaţii. În ultimul deceniu s-a redus numărul de instituţii de învăţământ primar şi secundar din cauza reducerii numărului de copii ca consecinţă a crizei demografie, dar şi a exodului masiv al populaţiei peste hotarele ţării. În schimb, s-a mărit numărul instituţiilor de învăţământ superior, peste 30, comparativ cu începutul anilor 90 când activau 10 instituţii. Astfel, în afară de centrele universitare vechi (Chişinău, Tiraspol, Bălţi) au mai apărut instituţii noi la Cahul, Comrat.

A crescut ponderea sectorului ocrotirii sănătăţii şi asistenţei sociale datorită creşterii numărului de instituţii medicale, centre medicale specializate, clinici, sanatorii. Majoritatea sunt înzestrate cu echipamente moderne care prestează servicii de calitate înaltă (Tab.10).

Tabelul 10

Dinamica ponderii subramurilor sectorului serviciilor R. Moldova în perioada anilor 1995-2016 (%)[14]

	1995	**1997**	**1999**	**2001**	**2003**	**2005**	**2007**	**2009**	**2011**	**2013**	**2015**	**2016**
%	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
A	14,1	13,4	10,2	8,6	10,0	15,2	19,0	12.,9	13,6	13,8	14,1	13.4
B	16,6	20,5	28,1	21,6	19,2	16,5	17,4	18,2	20,8	21,4	20,8	21.6
C	12,1	11,1	13,1	17,0	16,8	14,9	12,5	11,2	13,4	13,1	12,7	13.3
D	3,2	2,1	1,8	2,2	2,2	2,2	1,9	2,3	2,4	2,3	2,3	2.3
E	5,4	5,5	6,2	9,1	9,2	11,0	9,6	9,5	9,6	9,0	8,3	8.3
F	6,1	8,4	9,7	6,0	5,7	5,4	8,6	9,6	5,5	5,1	7,0	6.1
G	2,2	2,6	4,2	4,6	4,3	3,9	4,8	7,5	7,9	8,0	7,5	7.4
H	3,2	2,9	4,4	4,2	4,3	5,8	3,2	3,1	3,0	3,2	3,3	3.6
I	2,9	2,6	3,5	4,2	4,3	4,1	4,2	3,7	2,4	2,7	2,8	2.8
J	8,9	8,2	5,3	6,2	8,0	6,1	5,3	5,9	4,7	5,0	5,1	4.9
K	13,4	13,4	7,5	8,2	7,6	6,7	5,8	7,3	7,6	7,3	6,5	6.5
L	10.2	7.6	4.2	4.6	5.5	4.8	4.6	5.6	5.5	5.6	5.6	5.6
M	1.0	0.8	0.9	2.0	1.2	1.5	1.4	1.2	1.3	1.3	1.5	1.5
N	0.6	0.8	0.9	1.3	1.4	1.7	1.6	1.7	2.0	2.2	2.5	2.6

[13] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, Chişinău, 2019. [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030200.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__14%20IND__IND030/IND030100.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

[14] Tabelul a fost alcătuit în baza datelor statistice preluate din Banca de date BNS, Chişinău, 2019 https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

A – Construcţii
B – Comerţ cu ridicata şi cu amănuntul; întreţinerea şi repararea autovehiculelor şi a motocicletelor
C – Transport şi depozitare
D – Activităţi de cazare şi alimentaţie publică
E – Informaţii şi comunicaţii
F – Activităţi financiare şi de asigurări
G – Tranzacţii imobiliare
H – Activităţi profesionale, ştiinţifice şi tehnice
I – Activităţi de servicii administrative şi activităţi de servicii suport
J – Administraţie publică şi apărare; asigurări sociale obligatorii
K – Învăţământ
L – Sănătate şi asistenţă socială
M – Artă, activităţi de recreere şi de agrement
N – Alte activităţi de servicii

O ramură importantă a sectorului serviciilor este comerţul, ponderea căruia a crescut de cca 2 ori. Practic în fiecare localitate există unităţi comerciale cu diverse destinaţii. În ultimii ani s-au deschis şi câteva centre comerciale mari, moderne, în special în oraşele mari.

În ultimele două decenii a crescut de cca două ori şi ponderea construcţiilor, de la 4,4% la 8,2%. Aceasta se datorează în special construcţiilor din capitala ţării (Fig.5).

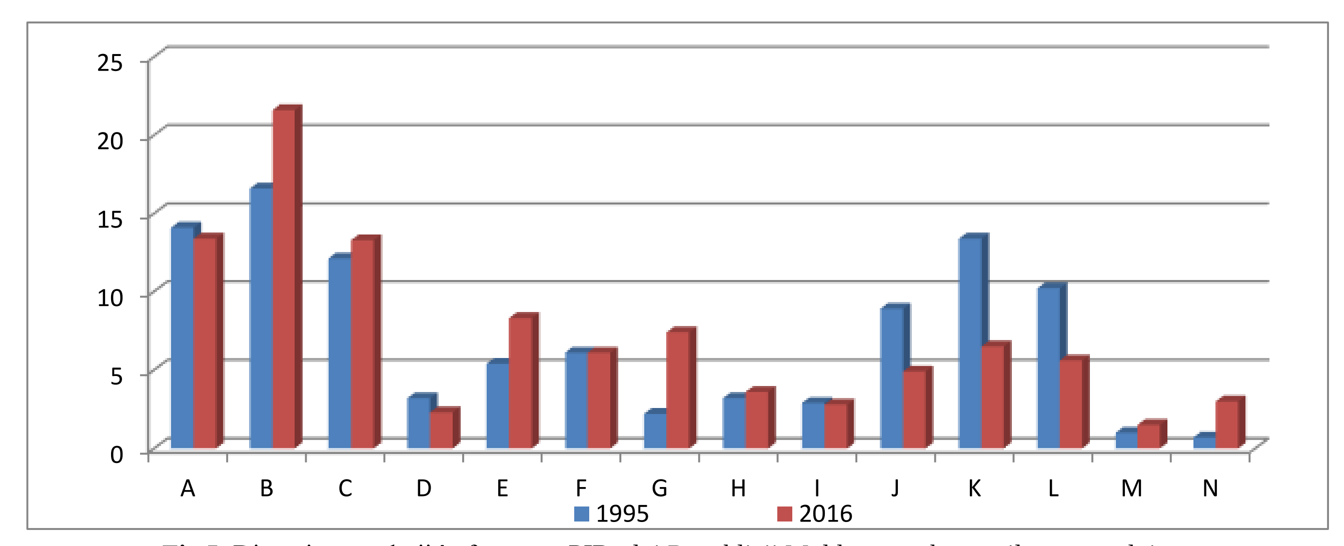

Fig.5. Dinamica ponderii în formarea PIB-ului Republicii Moldova a subramurilor sectorului serviciilor în perioada anilor 1995-2016, %[15].

În ultimele decenii, transporturile şi comunicaţiile înregistrează cea mai dinamică dezvoltare. Ponderea acestora a crescut de cca 3 ori datorită creşterii numărului mijloacelor de transport şi comunicaţii, ramura fiind înzestrată predominant cu tehnologii moderne. Rolul principal îl joacă transportul auto, căruia îi revin 96% din volumul mărfurilor transportate şi 80% din numărul de călători. De menţionat că în unele raioane transportul auto este unicul mijloc de transport cu ajutorul căruia se efectuează deplasarea mărfurilor şi a pasagerilor. Celelalte tipuri de transport au o pondere mult mai mică, printre ele o importanţă crescândă înregistrează doar transportul aerian de pasageri [5, p.70].

Sistemul de comunicaţii include totalitatea mijloacelor tehnice de realizare a comunicării între persoane şi puncte diferite. Legăturile se fac prin intermediul unei infrastructuri corespunzătoare de emisie, transmitere,

[15] Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, Chişinău, 2019. https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802

distribuţie şi recepţie a informaţiei. În cadrul comunicaţiilor, progresul cel mai remarcabil are loc în domeniul telefoniei mobile şi al internetului. Astfel, creşte rapid numărul de calculatoare şi telefoane în folosinţă, de utilizatori ai internetului, iar tehnologiile informaţionale moderne sunt folosite în toate domeniile de activitate.

Astfel, conform datelor oferite de BNS, dintre ramurile sectorului serviciilor cea mai mare creştere, de 5% la formarea PIB-ului, a înregistrat-o subramura ce ţine de comerţul cu ridicata şi întreţinerea şi reparaţia mijloacelor de transport. Ponderea acesteia a crescut de la 16,6% în anul 1995 până la 21,6% în anul 2016. A crescut mult ponderea sectorului tranzacţiilor imobiliare – de la 2,2% în anul 1995 până la 7,4% în anul 2016 (Fig.6).

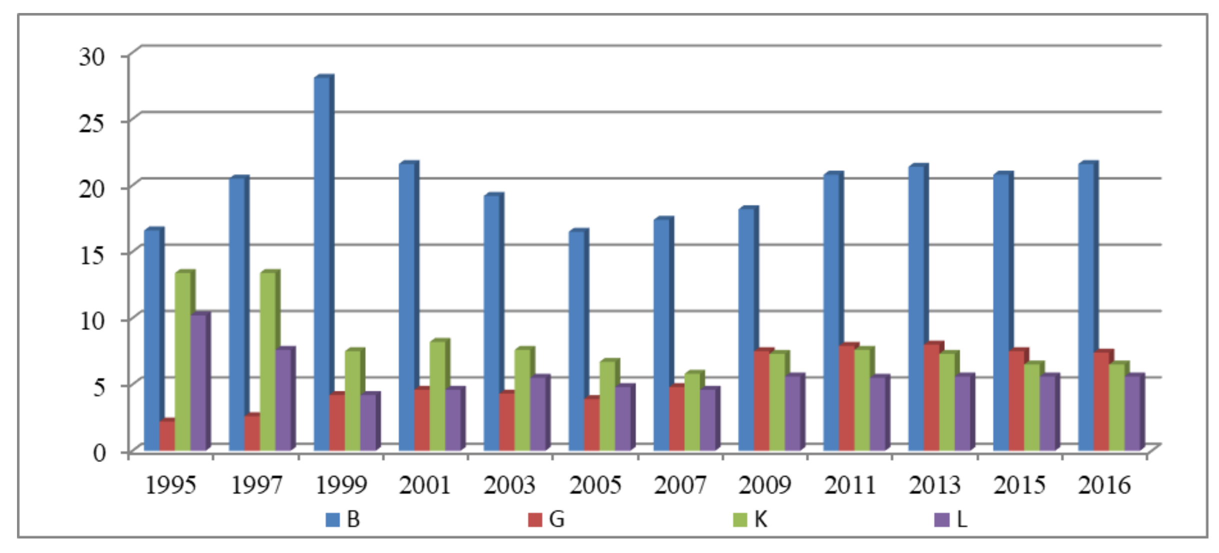

Fig.6. Dinamica ponderii în formarea PIB-ului Republicii Moldova a principalelor subramuri ale sectorului serviciilor în perioada anilor 1995-2016, %[16].

B – Comerţ cu ridicata și cu amănuntul; întreţinerea și repararea autovehiculelor și a motocicletelor
G – Tranzacţii imobiliare
K – Învăţământ
L – Sănătate și asistenţă socială

În acelaşi timp, câteva subramuri ale sectorului serviciilor au înregistrat o reducere a ponderii în formarea PIB-ului naţional. Acestea sunt sistemul învăţământului, ponderea căruia s-a redus de la 13,4% în anul 1995 până la 6,5% în anul 2016. La fel s-a redus mult şi ponderea sectorului ocrotirii sănătăţii – de la 10,2% în anul 1995 până la 5,6% în anul 2016.

Concluzii

În prezent, economia Republicii Moldova se confruntă cu serioase probleme atât de ordin obiectiv, cât şi subiectiv, unele dintre acestea fiind următoarele:

1. Pe parcursul întregii perioade de tranziţie la economia de piaţă, economia Republicii Moldova se află într-o profundă criză provocată de instabilitatea politică, socială şi spirituală.
2. În astfel de condiţii, are loc valorificarea insuficientă a potenţialului de producţie. PIB-ul exprimat în dolari SUA este mult mai mic faţă de ţările vecine şi din regiune.
3. Pe lângă activitatea economică oficială are loc şi una tenebră, neoficială; diverse surse arată că ponderea acestei activităţi raportată la PIB-ul oficial variază între 30-40%.
4. În agricultură, de exemplu, suprafeţele însămânţate cu culturi agricole de toate categoriile s-au redus în ultimii 20 de ani cu 253 mii ha, producţia cerealelor şi leguminoaselor – cu 1650 mii de tone. În acelaşi timp, în sectorul zootehnic numărul bovinelor s-a micşorat de 4,4 ori, inclusiv a vacilor de 2,4 ori.

[16] Figura a fost alcătuită în baza datelor statistice preluate din Banca de Date Statistice de la Biroul Naţional de Statistică, Chişinău, 2019 [https://statbank.statistica.md/pxweb/pxweb/ro/40%20Statistica%20economica/40%20Statistica%20economica__13%20CNT__SCN93__CNT110__Resurse__CAEM%20Rev%202/CNT110054.px/table/tableViewLayout1/?rxid=9a62a0d7-86c4-45da-b7e4-fecc26003802]

5. În industrie, practic, nu funcţionează majoritatea întreprinderilor producătoare de maşini şi diverse aparate, de producerea îmbrăcămintei etc. Cu capacităţi reduse activează întreprinderile din industria prelucrătoare şi cea alimentară.

Ruinarea bazei tehnico-materiale de producţie în primii ani de tranziţie la economia de piaţă a avut un impact extrem de negativ asupra dezvoltării activităţii economice în toate ramurile şi sectoarele economiei. Structura actuală a economiei Republicii Moldova se apropie tot mai mult de cea a ţărilor dezvoltate, unde rolul principal ca pondere în formarea PIB-ului îl joacă sectorul serviciilor, fiind urmat de industrie, cea mai mică pondere revenindu-i agriculturii. Deci, evoluţia ponderii principalelor ramuri şi sectoare în formarea PIB-ului demonstrează că, în prezent, Republica Moldova este o ţară cu o descreştere a sectorului agrar şi a celui industrial şi cu o creştere evidentă a sectorului serviciilor, iar structura economiei reprezintă mai degrabă un conglomerat de activităţi economice.

Referinţe:

1. NICOARĂ, M. Microeconomia, Macroeconomia şi economia naţională. În: *Anuarul Institutului de Istorie „G.Bariţiu" din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, tom. XI, 2013. (http://www.humanistica.ro/anuare/2013/Continut/YGBCJHUMOct2013_287_310.pdf) [Accesat: 5.11.2019]
2. NEGUCIOIU, A. (coordonator), DRAGOESCU A., POP, S. *Economie politica*, vol.II. Cluj-Napoca: George Bariţiu, 1998.
3. *TEZAUR*. 2000, vol. LIII, Editor: IOAN-FRANC Valeriu, Academia Română, Centrul de informare şi documentare economică, Bucureşti, 2017.
4. BLANOVSCHI, A. *Economia Naţională* (Ediţia a II-a, revăzută şi completată), Academia de Administrare Publică de pe lângă Preşedintele Republicii Moldova. Chişinău, 2015.
6. SÂRBU, O., NIREAN, E. *Economia Moldovei*. Universitatea Agrară de Stat din Moldova, Chişinău, 2015.
7. BÎZNĂ, Alina-Mihaela. *Economie formală, Economie informală, Delimitări conceptuale*. Centrul de Informare şi Documentare Economică, Bucureşti, f.a. p.22 (http://www.ince.ro/Publicatii/Publicatii_online/Alina%20Mihaela%20Bizna%20-%20Economie%20formala,%20economie%20informala%20- %20delimitari%20conceptuale.pdf) [Accesat: 07.11.2019]
8. BUDIANSCHI, D. (coordonator) LUPUŞOR, A., FALĂ, A., MORCOTÎLO, Iu. *Discrepanţa fiscală – o realitate invizibilă*. Chişinău, 2014.
9. MOLDOVAN, D. *Economia relaţiilor externe*. Chişinău: ARC, 1999.
10. TURTUREANU, O. *Societatea R.S.S. Moldoveneşti de la acalmie la stări de conflict (1953-1991*): Teză de doctor în istorie. Chişinău, 2012. (https://www.academia.edu/12291009/ACADEMIA_DE_%C5%9ETIIN%C5%A2E_A_MOLDOVEI_INSTITUTUL_DE_ISTORIE_STAT_%C5%9EI_DREPT) [Accesat: 5.11.2019]
11. *Banca de Date, Biroul Naţional de Statistică*, Chişinău 1995-2019 (http://statistica.gov.md/category.php?l=ro&idc=191)
12. SOCHIRCĂ, V., MÂTCU, M. *Geografia Umană a Republicii Moldova*. Chişinău: ARC, 2002.

Date despre autor:
Marcel REVENCO, doctorand, Şcoala doctorală *Istorie, Arheologie şi Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: marcelrevenco@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9112-9528

Prezentat la 09.11.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.201-207*

CZU: 930:[339.9(4-672UE:478)]"1994/2017"

ASPECTE ALE EVOLUŢIEI RAPORTURILOR ECONOMICE REPUBLICA MOLDOVA – UNIUNEA EUROPEANĂ (1994-2017): ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI

Adrian ROŞCA
Universitatea de Stat din Moldova

Datorită evoluției raporturilor politice și economice dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, la moment dispunem de o serie de lucrări care analizează tangențial modul în care aceste relații au evoluat de la începutul anilor 90 până în ultimul an al investigației, 2017. Pe baza criteriului național și organizațional (UE) am decis să clasificăm istoriografia problemei în: 1) Istoriografia RM, 2) istoriografia UE și 3) istoriografia rusă.

Istoriografia Republicii Moldova se face remarcată printr-o serie de studii realizate de reprezentanți ai ONG-urilor, cum ar fi E. și V.Prohnițchi, care analizează primele raporturi economice dintre RM și UE, studiul lor fiind editat în 2003, în timp ce dintre autorii mai recenți merită a fi menționată Ana Popa, care analizează, din perspectivă economică, primele efecte ale Acordului de Asociere, în 2015.

În ce privește istoriografia Uniunii Europene, o lucrare importantă ce merită a fi menționată este „Moldova: Arena of International Influences" (Moldova: Arena influențelor externe) editată de Marcin Kosienkowski și William Schreiberde, în care este dedicat câte un capitol privind relația dintre RM și fiecare actor geopolitic important. În cazul colaborării RM-UE, este evidențiat că singurul rezultat vizibil al acestei colaborări este reprezentat de succesul pe plan economic, în timp ce alte aspecte sunt reprezentate drept eșecuri ale acestei colaborări.

Istoriografia rusă analizează într-un mod negativ eficacitatea raporturilor economice dintre RM și UE, o dovadă în acest sens fiind o monografie elaborată în cadrul Institutului European al Academiei de Științe a Federației Ruse, cu titlul „Uniunea Europeană în căutarea unui rol global: politică, economie și securitate". Lucrarea respectivă dedică un capitol întreg relațiilor UE-RM, totul fiind prezentat doar din perspectivă politică, efectele negative pentru economia RM fiind explicate prin intensificarea relațiilor cu UE și reducerea interesului față de piața rusă. Totodată, se accentuează lipsa de importanță a RM ca piață de export pentru UE. O analiză mai detaliată a problemei istoriografiei urmează să fie realizată pe parcursul cercetărilor ulterioare.

Cuvinte-cheie: *Repubblica Moldova, Uniunea Europeană, istoriografie*.

ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND EUROPEAN UNION (1994-2017): HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Because of the evolution of the political and economic relations between the RM and the EU at the moment, we have a lot of studies which partially analyze how these relations evolved from the beginning of the 90's until the last year of our research, 2017. Based on the national and organizational criteria we decided to classify the historiography of the problem in 1-st.: Historiography RM, 2-nd.: EU historiography and 3-rd.: Russian historiography.

Moldova's historiography consists of a series of studies, written by representatives of NGOs such as E and V.Prohnitchi who analyzes the first economic relations between the RM and the EU, their study being published in 2003. While from more recent authors which are worth being mentioned, is Ana Popa, who analyzes the same issue from an economic perspective, the first effects of the Association Agreement in 2015.

From EU Historiography, an important work which is worth mentioning is "Moldova: Arena of International Influences" edited by Marcin Kosienkowski and William Schreiber, where a chapter on the relationship between the RM and each important geopolitical actor is dedicated. In the case of RM-EU cooperation, it is highlighted that the only visible result of this collaboration is represented by the economic success, while other aspects are represented as failures of this collaboration.

The Russian historiography analyzes in a negative way the effectiveness of economic relations between the RM and the EU, a proof of which is a study published by the European Institute of the Russian Academy of Sciences entitled "The European Union in search of a global role: politics, economy, and security". This paper devotes an entire chapter to the EU-Moldova relations, all presented from a political perspective, explaining the negative effects for the Moldovan economy due to the intensification of the relations with the EU and the decrease of the interest towards the Russian market. Emphasizing the lack of importance of the RM as an export market for the EU. A more detailed analysis of the historiography problem is to be carried out during further research.

Keywords: *Republic of Moldova*, *European Union*, *historiography*.

Introducere

În prezent, datorită evoluției relațiilor politice și economice dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, asistăm la o mediatizare intensă în spațiul public a importanței pe care o are această cooperare dintre cele două părți, îndeosebi pentru guvernul de la Chișinău. Datorită interesului ce se manifestă față de această cooperare, există posibilitatea unei ample cercetări pentru a observa cum au evoluat lucrurile din 1994, anul în care RM a realizat primile negocieri cu UE, până în 2017 – anul de studiu cu care finalizează investigația noastră. Tema respectivă este importantă și prin faptul că pe parcursul intervalului cercetat s-au semnat o serie de documente ce au avut consecințe importante asupra subiectului de studiu. Merită a fi menționat actul care a reprezentat momentul de început al acestei colaborări – Acordul de Parteneriat şi Cooperare (APC) care a intrat în vigoare la 1 iulie 1998. Documentul respectiv asigura cadrul juridic al relaţiilor bilaterale dintre Republica Moldova şi UE într-o serie de domenii, precum cel politic, comercial, economic, juridic, cultural-ştiinţific. Una dintre cele mai importante prevederi era dezvoltarea durabilă a economiei şi realizarea unei tranziţii eficiente spre economia de piaţă prin schimburi comerciale, investiţii şi relaţii economice.

Următorul act care a avut drept scop intensificarea schimburilor economice dintre RM și UE este Planul de Acţiuni Moldova – UE, elaborat în cadrul Politicii Europene de Vecinătate şi adoptat de Consiliul de Cooperare RM-UE din februarie 2005. Nouă ani mai târziu acest plan a fost înlocuit de Acordul de Asociere RM-UE. Scopul cercetării noastre este să analizăm modul în care au fost interpretate efectele economice ale acestor documente de către cei care au cercetat, până la noi, subiectul respectiv.

Asemeni tuturor temelor de istorie contemporană, și tema noastră reprezintă un interes real nu doar pentru istorici, dar și pentru specialiști din diverse domenii de cercetare științifică, precum ar fi experți în economie și relațiile internaționale. Acest lucru este o dovadă importantă a interdisciplinarității științelor socioumanistice din prezent, inclusiv studiul istoriei.

Pe baza criteriului naţional şi organizaţional, am decis să grupăm istoriografia problemei în trei categorii. Prima este reprezentată de istoriografia din Republica Moldova. A doua categorie este reprezentată de istoriografia UE, în acest context având posibilitatea să observăm dacă în cazul ambelor istoriografii există aceeași periodizare a relațiilor RM-UE, dar și dacă există aceeași axare pe aspectul economic al relațiilor dintre cele două părți. A treia categorie este reprezentată de istoriografia rusă, datorită trecutului comun, dar și intereselor de ordin geopolitic; este imposibil a considera că cercetătorii ruși vor trece cu vederea intensificarea relațiilor politice și economice dintre Chișinău și Bruxelles. Analiza istoriografiei urmând a fi prezentată în paginile ce urmează.

Istoriografia din Repubblica Moldova

Dintre primele cercetări cu privire la relațiile economice dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, merită menționată în primul rând lucrarea cercetătorilor Elena și Valeriu Prohnițchi editată în anul 2003, titlul studiului fiind „*Analiza perspectivelor de integare a RM în UE*". Este de evidențiat faptul că în anul editării studiului în cauză RM semnase doar primul act de cooperare cu UE. Analiza fiind făcută în baza contextului politic și economic din anul editării. Un alt detaliu important e că ambii autori sunt experți în economie, activând pe parcursul carierei în mai multe ONG-uri care analizează eficiența politicilor naționale și regionale.

Studiul menționat anterior este structurat în șase capitole, doar capitolele 4 și 5 menționând aspectul economic al colaborării dintre RM și UE, situația fiind analizată din perspectiva unei eventuale aderări a RM la UE. Restul capitolelor sunt axate pe analiza situației politice din RM, dar și pe situația geopolitică regională. Totodată, sunt evidențiate nemulțumirile pe care ar putea să le cauzeze Rusiei o eventuală apropiere a Chișinăului de Bruxelles pe plan politic și economic.

Economia RM este prezentată drept un sector care este în așteptarea unor eventuale investiții externe pentru a-și valorifica întregul potențial. În același timp, este prezentată dependența economică indirectă a RM față de UE, autorii menționând faptul că din cele 220 de milioane de dolari transferați de lucrătorii moldoveni aflați peste hotarele țării cca 200 de milioane au fost transferate de cei angajați în câmpul muncii în UE [1, p.97]. În același timp, RM deținea o cotă de 0,02% din totalul importurilor UE și 0,04% din totalul produselor exportate în UE. Fiind preconizată o creștere constantă în viitor a dependenței economice a RM față de piața europeană.

În același timp, autorii dezvoltă în capitolul 5 o serie de argumente, care explică în ce mod anume ar fi afectată economia RM în cazul semnării unui Acord de Asociere cu UE, fiind evidențiate o serie de aspecte

pozitive pe plan bugetar datorită finanțărilor venite de la UE. Autorii ajung la concluzia respectivă pe baza exemplelor altor state care au obținut statutul de asociat UE. Un alt detaliu care atrage atenția este evidențierea lipsei de calitate a produselor locale atât agricole, cât și industriale, acestea nefiind competitive pentru piața UE. Cercetătorii consideră că doar finanțarea UE ar face produsele economiei RM apte pentru competitivitate pe cea mai mare piață economică din lume [1, p.124]. Concluziile studiului sunt bazate pe ideea că RM trebuie să adopte o strategie fermă pentru integrarea europeană. Un factor important care consolidează calitatea studiului este bibliografia utilizată de autori, care include 86 de surse naționale și internaționale. Studiul respectiv este prima lucrare care ne oferă, parțial, informații despre subiectul pe care urmează să-l cercetăm.

A doua lucrare dedicată relațiilor politice și economice dintre RM și UE este *Planul de Acțiuni RM-UE,* editat în 2006, reprezentând o analiză detaliată a modului în care ar fi necesar de implementat prevederile respectivului Plan. Acest document prezintă a doua etapă din cadrul procesului de colaborare dintre RM și UE. Ghidul respectiv este rezultatul unei colaborări a ONJ-urilor *Adept* și *Expert Grup*, fiind menționat doar un singur expert care a realizat acest studiu, Lucia Ciocan.

Autorul enumeră principalele componente ale Planului de Acțiuni RM-UE, inclusiv deschiderea economică și eliminarea barierelor comerciale, dar și asistența financiară sporită pentru realizarea unei serii de proiecte de ordin economic și infrastructural [2, p.34].

Ceea ce iese în evidență în cadrul acestei lucrări, comparativ cu cea anterioară, este menționarea conflictului transnistrean drept una dintre aspectele față de care UE are un interes deosebit. Respectiva focusare a UE pe acest subiect urmând să fie din ce în ce mai evidențiată în viitoarele studii dedicate relațiilor RM-UE. În ceea ce ține de evoluția relațiilor economice dintre cele două părți, autorul nu furnizează informații importante legate de subiectul respectiv, menționând doar că UE are interesul ca economia RM să aibă parte de o dezvoltare durabilă. În rest sunt menționate problemele economiei naționale, cum ar fi nivelul scăzut de pregătire a capitalului uman, șomajul ș.a. [2, p.68]. Lucrarea respectivă dispune de o importantă bază bibliografică, formată din surse primare și secundare, cum ar Planul de Acțiuni RM-UE, analiza acestuia de către autori autohtoni și de peste hotare. În același timp, prezintă doar la general aspectele subiectului nostru de cercetare.

O altă lucrare care analizează detaliat deja cea de a treia etapă a colaborării politice și economice dintre RM și UE este *Prevederile Acordului de Asociere Republica Moldova-Uniunea Europeană* [3]. Autorul studiului respectiv fiind Igor Boțan, expert în cadrul asociației *Adept*. În cadrul acestui studiu autorul analizează o serie de compartimente din cadrul Acordului, care se axează inclusiv pe schimbul de mărfuri, regimul vamal, circulația de capital și asistența financiară. În mare parte sunt analizate aspectele de ordin juridic care ar urma să faciliteze colaborarea economică după aplicarea Acordului de Asociere. În același timp, nu sunt prezentate sau analizate niciun fel de date ce țin de starea de fapt a colaborării economice dintre cele două blocuri până în 2014. În cadrul acestei lucrări, ca și în cea anterioară, este menționată și evidențiată problema transnistreană, față de care UE are un interes aparte, datorită posibilelor instabilități pe care le poate cauza în apropierea granițelor UE. Bibliografia lucrării este formată în mare parte din documentele oficiale semnate de RM și UE.

Din domeniul academic, în anul 2012 au dedicat un studiu relațiilor RM-UE doi cercetători de la Catedra de Relații internaționale din cadrul FRIȘPA (USM), O.Leahu și S.Cebotari [4]. În cadrul studiului respectiv se menționează că a existat o anumită marginalizare a RM din partea UE, situația schmbându-se în intervalul anilor 2005-2010. Conținutul respectiv se evidențiază prin faptul că, în comparație cu restul lucrărilor, nu doar menționează evoluția relațiilor politice dintre Chișinău și Bruxelles, dar și se axează pe evoluția aspectului economic. Până la momentul actual este singura sursă autohtonă care prezintă evoluția importanței economice a UE pentru RM, menționându-se că în 1995 cota pieței UE pentru produsele din RM era de doar 12,7%, în timp ce în primul trimestru al anului 2008 a ajuns la 51,6%. În timp ce în intervalul 1991-2003 asistența financiară a UE pentru guvernul de la Chișinău a fost de 250 mil. Euro, în 2006 a ajuns la cota de 320 mil. Euro [3, p.190]. Restul studiului este axat pe presupuneri în ceea ce privește posibilele consecințe ale Acordului de Asociere asupra economiei RM, atât pe plan pozitiv, cât și negativ, evidențiindu-se necesitatea unei strategii de implementare a integrării economice a RM în sistemul economic al UE. Cooperarea economică respectivă este vazută și de către acești autorii drept un mijloc al UE de a-și menține stabilitatea la hotare. Bibliogafia utilizată de ei include surse primare, dar și lucrări ale autorilor autohtoni și de peste hotare axate pe politica externă a UE în cadrul Parteneriatului Estic.

În cadrul istoriografiei naționale o abordare propriu-zisă a relațiilor economice dintre RM și UE se observă abia după semnarea Acordului de Asociere. După 2014 încep să fie analizate efectele economice ale Acordului de Asociere, cel mai bun exemplu în acest sens fiind reprezentat de către specialistul din cadrul *Expert Grup*, Ana Popa. După un an de la semnarea documentului, cercetătorul elaborează un studiu detaliat axat pe analiza evoluției exporturilor și importurilor realizate de RM cu principalii parteneri economici. În cadrul studiului respectiv, UE este prezentată drept singurul partener, neexistând o axare pe un anume stat membru al UE. Autorul din start explică de ce din primul an de la semnarea Acordului de Asociere nu a avut loc o creștere notorie a produselor exportate pe piața UE, cauza principală fiind, pe de o parte, faptul că deja existau o serie de mărfuri autohtone scutite de taxele vamale, iar, pe de altă parte, multe produse din RM nu corespundeau standardelor de calitate ale UE [5, p.4].

În pofida acestui fapt, în intervalul septembrie 2013 – august 2014 s-a înregistrat o creștere de 10,8% a exporturilor produselor agroalimentare pe piața UE [5, p.2]. Lucrarea este structurată în trei capitole, în care sunt abordate exportul de bunuri ale RM pe piața UE, exportul de bunuri supuse scutirii de taxe în cadrul ZLSCA și, într-un final, importul de bunuri ale RM din UE. În cadrul lucrării cercetătorul se bazează pe prelucrarea datelor statistice oferite de BNS, dar și pe interpetarea surselor primare (Acordul de Asociere), evitând să utilizeze monografii sau alte studii. Lucrarea respectivă se diferențiază de restul studiilor cercetate printr-o serie de aspecte de ordin calitativ, precum axarea doar pe aspectul economic al relațiilor RM-UE, autorul evitând orice mențiune despre conflictul transnistrean. Cu toate acestea, elementul de natură politică se observă atunci când este realizată permanent o comparație între raporturile economice ale RM cu UE și cele ale RM cu Federația Rusă, neexistând o debarasare totală de elementul de natură geopolitică. ONG-ul din care face parte autorul a realizat o serie de studii asemănătoare și pentru anii 2016 și 2017. Însă, până la semnarea Acordului de Asociere, nu există cercetări de asemenea anvergură dedicate relațiilor economice dintre UE și RM, editate de un think thank local.

Istoriografia din Uniunea Europeană

Din cadrul istoriografiei occidentale, lucrarea care este cea mai aproapiată de subiectul nostru de cercetare – *Prospects for EU-Moldova economic relations* – a fost editată în 2006 de un grup de autori moldoveni și polonezi. În cele șase capitole ale monografiei autorul analizează detaliat evoluția economiei RM în intervalul 2002-2005, ca apoi să explice istoricul relațiilor politice și economice dintre cele două părți, ulterior prezentând procentajul pe care îl avea piața UE pentru RM în această perioadă. Ceea ce se evidențiază în cadrul studiului respectiv este că deja la începutul anilor 2000 UE era al doilea cel mai important partener comercial al RM, valoarea schimburilor comerciale între cele două părți fiind de 1,1 mld. Euro în 2005 [6, p.39].

Pe lângă faptul că este analizat cadrul juridic care facilita în perioada dată relațiile comerciale dintre cele două părți, sunt prezentate și scenarii pentru posibile viitoare îmbunătățiri ale acestui aspect. Sunt dedicate câteva pagini și situației economice a Transnistriei, dar și modului în care ar urma să evolueze relațiile RM-UE, datorită extinderii din 2007, prin încorporarea României și Bulgariei, dar și unei eventuale liberalizări a regimului de vize [6, p.87]. Autorii consideră că impedimentele în calea unei îmbunătățiri a relațiilor bilaterale ar fi fost nivelul ridicat al corupției, nerespectarea drepturilor omului, dar și nivelul înalt al sărăciei. Ceea ce este caracterstic pentru lucrarea în cauză, legat de aspectul bibliografiei, este faptul că autorii s-au axat mai mult pe sursele externe decât pe cele interne, folosind în cercetarea respectivă rapoartele unor instituții, precum CE, BERD ș.a.

O altă lucrare importantă ce are unele tangențe cu evoluția relațiilor economice dintre RM și UE este monografia *Moldova: Arena of International Influences* (Moldova: Arena influențelor externe) [7] elaborată de Marcin Kosienkowski și William Schreiber, primul fiind profesor asociat la Facultatea de Științe Sociale din cadrul Universității Catolice din Lublin, iar al doilea – specialist în relații externe. În monografia respectivă câte un capitol este dedicat pentru fiecare actor mai mult sau mai puțin important, care a manifestat din 1991 până în anul editării un interes față de RM, astfel că este prezentată și analizată politica actorilor importanți gen Rusia, China, UE, dar și a celor de o importanță regională, precum Belarus, Turcia, România ș.a.

Lucrarea respectivă se remarcă prin faptul că prezintă relațiile UE-RM mai mult din perspectivă occidentală, prin intermediul unei abordări geopolitice explicându-se care este interesul UE pentru dezvoltarea economică a RM. Lucrarea în cauză oferă și o periodizare a istoricului relațiilor bilaterale între Chișinău și Bruxelles, care au evoluat de la ignoranța UE față de RM în intervalul anilor 1991-2000 spre o consolidare în intervalul 2001-2009, pentru ca ultima etapă a cercetării să se axeze pe perioada 2009-2012. Este explicat

rolul pe care l-a avut extinderea UE în 2007 pentru intensificarea relațiilor economice dintre cele două părți. Raționamentul fiind bazat pe aceea că Bruxellul dorește stabilitate la granițele sale, acesta și fiind motivul principal pentru investițiile masive ale UE în RM atât în ceea ce privește asistența financiară, cât și relațiile comerciale.

Un aspect important constă în aceea că autorii respectivi menționează că singurul domeniu în care s-au obținut rezultate pozitive este cel al colaborării economice, existând interesul și inițiativa ambelor părți pentru acest rezultat. O dovadă clară în acest sens e faptul că în intervalul anilor 2001-2008 volumul comerțului dintre RM și UE a crescut de la 766 mil. Euro la 2,45 mld. Euro. În timp ce în perioada anilor 2011-2013 asistența financiară a UE a fost de 41 mil. Euro, iar pentru reformele preconizate UE a oferit Chișinăului fonduri în valoare de 550 mil. Euro (Kosienkowski & Schreiber, 2012, p.107).

În cadrul acestei lucrări se accentuează faptul că UE a încercat din 2009 să asigure Republica Moldova cu baza financiară necesară pentru reformarea politică și economică, singurul domeniu în care s-au înregistrat evoluții constante fiind cel economic. Acesta este considerat de către cercetătorii respectivi singurul interes real al Chișinăului. Bibliografia constă dintr-o serie de surse primare și secundare din domeniul relațiilor internaționale și al geopoliticii.

Ultima lucrare din cadrul istoriografiei UE a fost publicată în anul 2016 de către Institutul de Relații Internaționale olandez, autorii fiind Francesco Saverio Montesano, Tony van der Togt și Wouter Zweers. Toți trei sunt cercetători în domeniul relațiilor internaționale, fiind specializați pe rolul UE în cadrul anumitor regiuni ale lumii, precum ar fi Europa de Est, Rusia, China. Titlul lucrării este unul ce reflectă relațiile de moment dintre UE și RM: *Europenizarea Moldovei: Este Uniunea Europeană pe calea cea dreaptă?*[8]. Din start, în respectiva lucrare este pus accentul pe faptul că în cadrul unei guvernări competente și al unui control mai riguros din partea UE s-ar asigura, în cazul RM, o eficiență a economiei și a statului de drept cu mult peste nivelul anului 2016. Se menționează că RM a reușit într-un timp scurt să se transforme dintr-un exemplu de urmat al Parteneriatului Estic în *copilul problemă* al proiectului de asociere [8, p.2]. Referitor la eficiența economică a colaborării dintre RM și UE și interesul celei din urmă pentru soluționarea conflictului transnistrean, autorii susțin cei de pe malul stâng al Nistrului trebuie să se convingă că RM reprezintă o economie dezvoltată anume datorită colaborării cu UE și doar prin soluționarea conflictului va fi posibil ca malul stâng al Nistrului să devină, din punct de vedere economic, egalul malului drept al Nistrului. În acest context, în cadrul politicii de vecinătate, 30% din bugetul acesteia au fost alocate dezvoltării rurale, inclusiv agriculturii [8, p.11].

Nivelul de colaborare economică dintre Chișinău și Bruxelles nefiind diminuat, există totuși o anumită schimbare de atitudine a UE în ceea ce privește evoluția ulterioară a lucrurilor. Ceea ce s-a observat mai ales după scandalul fraudei bancare este o anumită reticență față de finanțarea RM de către UE, existând, de exemplu, numeroase critici din partea oficialilor europeni la adresa României referitor la finanțarea cu 150 milioane de Euro, promisă de guvernul de la București celui de la Chișinău. Motivul fiind acela că în modul respectiv Republica Moldova nu va căuta să se reformeze, ci să aștepte mereu ajutor extern [8, p.19].

Schimbarea de atitudine se observă cel mai bine după anul în care a devenit cunoscut publicului larg, inclusiv oficialilor europeni, furtul miliardului. UE a decis ca strategia de bază privind colaborarea cu RM să fie schimbată, deși inițial deviza Bruxellesului era *Noi vă finanțăm, voi vă reformați*. Din 2015-2016 situația e inversă, deviza fiind *Voi vă reformați, noi vă finanțăm*. Studiul concluzionând că este nevoie de instrumente de control cu mult mai rigide în ceea ce privește implementarea Acordului de Asociere precum în RM, precum și de un control mai riguros în ceea ce ține de gestionarea finanțelor oferite de către UE guvernului de la Chișinău. Caracteristica geopolitică este menținută și în cadrul acestei lucrări, prin faptul că este analizat procesul de colaborare dintre Transnistria și UE, dar și faptul că RM reprezintă un stat ce mereu are de ales între Vest (UE) și Est (Federația Rusă). Bibliografia lucrării fiind formată, ca și în cazul lucrării analizate anterior, din surse de analiză externe, îa același rând elaborate de ONG-uri, precum Expert Grup, sau de Institutul de Politici Publice.

Istoriografia din Federația Rusă

În cadrul istoriografiei problemei, un rol aparte are istoriografia rusă. Din cadrul surselor cercetare tindem să evidențiem două. Prima – un articol despre politica UE în RM, dar și în regiunea transnistreană – este elaborată de către Serghei Mihailov, cercetător asociat la Centrul de Studii Euro-Atlantice. În articol este analizat aspectul național și instituțional. A doua lucrare, intitulată *Uniunea Europeană în căutarea unui rol global: politică, economie și securitate,* reprezintă o monografie a Institutului European al Academiei de Științe a Federației Ruse. În ea un capitol întreg este dedicat evoluției relațiilor dintre RM și UE.

Ceea ce atrage atenția în ambele cazuri este faptul că deși sunt analizate o serie de aspecte ale relației dintre RM și UE, criteriul de bază în analiza acestora este reprezentat de factorul geopolitic, acesta condiționând din start o analiză extrem de subiectivă. Un alt aspect important este că ambele lucrări au fost scrise în anul 2015, astfel că până la moment nu dispunem de o analiză din perspectiva istoriografiei ruse pentru ultimii doi ani ai perioadei de cercetare, 2016 și 2017.

În cadrul primei lucrări menționate din start este prezentată atitudinea Federației Ruse față de politica UE în fostul spațiu sovietic. Se menționează că relațiile dintre UE, pe de o parte, și Ucraina și Bielorusia, pe de altă parte, sunt neclare, singurul capitol la care putem spune că există o politică externă efectivă a UE este reprezentat de relația cu RM. Motivul real pentru care Bruxellesul este atât de cointeresat să colaboreze cu RM este existența unui conflict înghețat în apropiere de granița UE [9, p.61]. Transnistria reprezentând cel mai vestic conflict înghețat dintre cele cauzate de Federația Rusă.

Pentru a înțelege mai bine rolul pe care îl joacă economia în acest joc geopolitic, Mihailov menționează că în anul 2004 s-a realizat o blocadă economică a regiunii din stânga Nistrului, prin faptul că era necesar ca tot ce se exporta din RM spre UE să fie atestat documentar de către autoritățile de la Chișinău, inclusiv exporturile de metal. Autorul subliniază că singurul centru de producție metalurgică este uzina de la Râbnița, UE încercând în acest mod să creeze o pârghie de control a Chișinăului asupra Tiraspolului. Mai ales că exportul de metal asigura 50% din bugetul Transnistriei în acea perioadă [9, p.64].

Istoriografia rusă consideră că deși situația economică a Transnistriei după anul 2005 s-a înrăutățit, situația economică a RM nu era cu mult mai diferită. Bruxellesul devenind din ce în ce mai interesat să investească în RM pentru reforme și dezvoltarea infrastructurii, pentru a convinge malul stâng că este o opțiune de dezvoltare cu mult mai profitabilă decât ceea ce avea la moment. Singurul rezultat clar a fost că în decembrie 2010 cca 600 de întreprinderi transnistrene erau înregistrate la Chișinău [9, p.67].

Colaborarea dintre RM și UE devine din ce în ce mai efectivă pe plan economic îndeosebi datorită Parteneriatului Estic și apoi Acordului de Asociere. Cu toate acestea, până la documentele menționare anterior RM deja era inclusă din 1998 până în 2006 în sistemul general de preferințe pentru relații comerciale al UE, din 2006 beneficiind de un sistem de preferințe mai avansat, fapt cunoscut în literatura de specialitate drept GSP+. Interdicția de export pe piața UE a produselor alimentare din RM, inclusiv a vinului, a existat până în 2006.

Totuși, au existat progrese importante până în anul 2015 în ceea ce privește comercializarea vinului din RM pe piața internă a UE. Din perspectiva faptului că limita de export al vinului pe piața UE a crescut: de la 1,5 mil. decalitri în 2011 la 2,4 mil. decalitri în 2015. În acest sens autorul subliniază că o cantitate mai mare de vin este exportată pe piața rusă decât pe cea a UE, chiar și în 2015. Conform autorului, Bruxellesul încearcă să integreze RM în sfera sa de influență economică, absorbind în acest mod și regiunea transnistreană, acest lucru intensificânu-se după semnarea ZLSAC. În același timp, Mihailov consideră că ceea ce încearcă să facă acum UE, prin investițiile sale economice în RM, cu scopul final de a soluționa conflictul transnistrean, nu e cu nimic mai diferit decât ceea ce a propus Federația Rusă în 2003, prin intermediul Planului Kozak [9, p.71). Evoluției raporturilor economice ale celor două părți dându-i-se o puternică conotație geopolitică de către autor.

A doua lucrare [10] are o introducere asemănătoare cu cea din prima, fiind enumerate aceleași idei, diferența existând în faptul că sunt prezentate și o serie de date statistice care prezintă evoluția raporturilor economice dintre RM și UE, dar și o serie de declarații ale liderilor politici proruși din RM. Aici autorul Mironenko menționează faptul că dacă în 2003 importurile UE din RM erau de 434 mil. Euro, în 2014 s-a ajuns la 1,2 mld. Euro, ceea ce, în viziunea sa, este în defavoarea RM [10, p.133].

Un alt detaliu ce diferă istoriografia rusă de cea a UE și a RM este faptul că este evidențiată lipsa de importanță a RM pentru UE ca piață de desfacere, cu toate că acest lucru nu este menționat de niciun autor autohton sau occidental. Lucrarea prezintă o serie de date statistice cu privire la cantitatea și tipurile de mărfuri exportate și importate din cele două părți. Este evidențiată neproductivitatea mărfurilor industriale și lipsa de utilaje în RM, ceea ce împiedică exportul în UE. Exportul de mărfuri industriale reprezentând doar 3% din întreaga cantitate de mărfuri exportate [10, p.134].

Lucrarea respectivă prezintă și posibile efecte geopolitice pentru RM, ca urmare a racordării acesteia la sistemul energetic al UE, cu toate că la momentul elaborării acestei lucrări nu exista un plan bine definit pentru așa ceva nici din partea Chișinăului, nici din partea Bruxellesului. Este evidențiată declarația lui Igor

Dodon cu privire la ineficacitatea cooperării economice dintre UE și RM, mai ales după semnarea Acordului de Asociere. Președintele PSRM de atunci a declarat că Acordul de Asociere a asigurat o pagubă de 173 mil. $, cauzată de diminuarea exporturilor produselor din RM pe piața rusă. În lucrarea respectivă este analizată conexiunea dintre evoluția politică a RM și evoluția raporturilor economice dintre UE și RM [10, p.139]. În același timp, un element ce o diferențiază de restul lucrărilor consultate este că autorul utilizează discursul politicienilor care se declară deschis contra colaborării cu UE. De aici și scepticismul față de obiectivitatea acestei lucrări științifice, cu toate că corespunde rigorilor academice.

Concluzii

Pe baza lucrărilor cercetate, putem afirma că istoriografia problemei, indiferent că e vorba de cea din RM sau din UE şi FR, caracterizează doar parţial evoluţia relaţiilor economice dintre cele două părţi. Evoluţia economicului fiind strâns legată de cea a relaţiilor politice. Periodizarea relaţiilor politice fiind practic identică cu cea a relaţiilor economice, exceptând ultima etapă, din intervalul 2015-2017, când, deşi există o anumită reticenţă la nivel declarativ al UE faţă de colaborarea cu Republica Moldova, oricum UE rămâne principalul partener economic pentru guvernul de la Chişinău. Colaborarea dintre RM şi UE, care a fost asigurată de elementul politic, a asigurat şi continuarea evoluţiei raporturilor economice dintre cele două părţi. Pe parcursul cercetării topicului respectiv, există practic în toate lucrările cercetate o evidenţiere a rolului pe care îl are pentru RM stabilitatea cooperării economice dintre UE şi RM. O diferenţă importantă rezidă totuşi în aceea că în istoriografia de peste hotare este mereu evidenţiat faptul că doar aspectul economic a fost interesul real al RM în cadrul cooperării cu UE. În timp ce în istoriografia din RM autorul preferă să se axeze mai mult pe efectele Acordului de Asociere, evitând să menţioneze dezamăgirile UE cu privire la lipsa de eficacitate a reformelor recomandate de UE, dar şi la efectele acestora. În acelaşi timp, istoriografia rusă se axează mai mult pe factorul politic şi pe modul cum poate fi utilizat elementul economic în context geopolitic. UE fiind, în viziunea istoriografiei ruse, un actor internaţional care foloseşte din plin resursele economice pentru a-şi asigura o influenţă la nivel regional, RM fiind un exemplu.

În conformitate cu cele menţionate putem afirma că la moment nu există o monografie dedicată în exclusivitate relaţiilor economice pentru intervalul pe care ni l-am propus să-l cercetăm. Singura lucrare axată pe acest topic, fiind editată în 2006, deja nu mai corespunde schimbărilor care au avut loc până în 2017 în colaborările economice dintre cele două părţi, fiind necesară o reevaluare a întregului interval.

Referințe:

1. PROHNIȚCHI, E., PROHNIȚCHI, V. *Analiza perspectivelor de integrare a Moldovei în UE*. Institutul de Politici Ppublice. Chişinău, 2003.
2. CIOCAN, L. *Planul de Acţiuni Uniunea Europeană – Republica Moldova*. Chişinău, 2006.
3. BOȚAN, I. *Prevederile Acordului de Asociere Republica Moldova – Uniunea Europeană*. Chişinău, 2014.
4. LEAHU, O., CEBOTARI, S. Rolul şi perspectivele parteneriatului estic în sporirea capacităţii de integrare europeană a Republicii Moldova. În: *Studia Universitatis*. Seria *„Ştiinţe sociale"*, 2012, nr.8(58), p.189-197.
5. POPA, A. *ZLSAC între Moldova şi UE după un an de implementare*. Chişinău, 2015.
6. JAKUBIAK, M. et al. Center for social and economic reports. Case Reports. *Prospects for Moldova-EU relations*. Warsaw, 2006.
7. KOSIENKOWSKI, M., SCHREIBER, W. *Moldova: Arena of International Influences*. Plymouth, UK, 2012.
8. MONTESANO, F.S., VAN der TOGT, T., ZWEERS, W. *The Europeanisation of Moldova: Is the EU on the Right Track?*. Hague, 2016.
9. МИХАЙЛОВ, С. Политика Европейского союза в отношении Молдавии и приднестровского урегулирования: институциональный и национальный аспекты. В: *Проблемы национальной стратегии,* 2013, №2 (17), c.60-77.
10. Мироненко 2015: Институт Европы. *Европейский Союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность*. Москва, 2015, c.122-140.

Date despre autor:
Adrian ROȘCA, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: roscaadrian21@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5108-1483

Prezentat la 03.07.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2019, nr.10(130)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.208-214

CZU: 001.38

SPECIFICUL DEZVOLTĂRII ȘTIINȚEI ȘI TIPURILE DE RAȚIONALITATE ȘTIINȚIFICĂ

Ecaterina LOZOVANU

Universitatea de Stat din Moldova

Cercetarea constată faptul că în dinamica cunoștințelor științifice un rol deosebit au etapele de dezvoltare, legate de reformarea strategiilor de cercetare, dictate de modificările fundamentelor filosofice ale științei. Aceste etape au căpătat numele de revoluții științifice. Fiecărei etape îi corespund anumite norme și idealuri care asigură constituirea tabloului științific al lumii – element esențial în structura concepției științifice. Descoperirea noilor tipuri de obiecte, care nu-și găsesc explicare în cadrul tablourilor științifice existente, impune schimbarea metodelor de cercetare și o nouă viziune a realității. Acestea duc spre reformarea radicală a științei și constituirea noilor tipuri de raționalitate științifică, care, la etapa contemporană, impun includerea factorilor axiologici în componența tezelor de explicare.

Cuvinte-cheie: *știință, raționalitate, categorie, concepție, evoluție, fizică cuantică.*

THE SPECIFICITY OF SCIENCE DEVELOPMENT AND THE TYPES OF SCIENTIFIC RATIONALITY

The research shows that the development stages play a special role in the dynamics of the scientific knowledge, related to the reform of research strategies, dictated by the changes of the philosophical foundations of science. These stages became known as scientific revolutions. Each stage corresponds to certain norms and ideals that ensure the creation of the scientific picture of the world - an essential element in the structure of the scientific conception. The discovery of the new types of objects that cannot find their in the existing scientific pictures, requires the change of the research methods and a new vision of reality. These lead to the radical reform of science and the establishment of new types of scientific rationality, which, at the contemporary stage, require the inclusion of axiological factors in the composition of explanatory theses.

Keywords: *science, rationality, category, conception, evolution, quantum physics.*

Introducere

În dezvoltarea ştiinţei sunt evidenţiate perioade, în cadrul cărora s-au reformat toate componentele fundamentale ale acesteia, inclusiv s-au modificat tablourile științifice ale lumii. Înlocuirea tablourilor ştiinţifice ale lumii a fost însoţită de schimbarea radicală a structurilor normative ale cercetării şi a fundamentelor filosofice ale ştiinţei. Aceste perioade sunt îndreptăţite să le concepem ca revoluţii globale, care au dus la schimbarea tipului de raţionalitate ştiinţifică.

Ştiinţa – fenomen sociocultural

În istoria ştiinţelor naturii depistăm patru astfel de revoluţii. *Prima* din ele a fost revoluţia din sec. XVII, care a marcat în sine constituirea *ştiinţei clasice a naturii.* Apariţia ei a fost legată nemijlocit de formarea unui sistem deosebit de idealuri şi norme de cercetare, în care, pe de o parte, erau exprimate obiectivele ştiinţei clasice, iar, pe de altă parte, s-a înfăptuit concretizarea acestora cu evidenţa dominației ştiinţei mecanice în sistemul cunoştinţelor ştiinţifice ale epocii date.

În ştiinţă clasică, începând cu sec. XVII, ca un fir roşu era trasată ideea, conform căreia obiectivitatea cunoştinţelor ştiinţifice poate fi realizată numai atunci când din descriere şi explicare este exclus tot ce se referă la subiectul şi procedeele activităţii de cunoaştere. Aceste procedee erau acceptate ca date veşnice şi constante. Idealul ştiinţei era constituirea tabloului absolut adevărat al naturii. Atenţia principală era acordată căutării principiilor ontologice evidente, clare, care reieşeau din experienţă, în baza cărora puteau fi formate teoriile care explicau şi preziceau faptele empirice.

În sec. XVII-XVIII aceste idealuri şi norme de cercetare se integrau împreună cu un şir întreg de teze, care exprimau obiectivele înţelegerii mecaniciste a naturii. Explicarea era interpretată ca căutare a cauzelor mecanice şi a substanţelor – purtătoare de forţe, care determinau fenomenele observate. În înţelegerea întemeierii se includea ideea reducţiei cunoştinţelor despre natură la principiile fundamentale şi reprezentările mecanicii. În corespundere cu aceste obiective se forma şi se dezvolta tabloul mecanic al naturii, care se

impunea concomitent şi ca tablou al realităţii, aplicat la domeniul cunoştinţelor fizice şi ca tablou general ştiinţific al lumii.

În final, idealurile, normele şi principiile ontologice ale ştiinţelor naturii din sec. XVII-XVIII se bazau pe sistemul specific al fundamentelor filosofice, în care rolul dominant îl aveau ideile mecaniciste. În calitate de componentă epistemologică a acestui sistem erau reprezentările despre cunoaştere ca observare şi experimentare cu obiectele naturii, care dezvăluie tainele existenţei sale, necunoscute raţiunii care cunoaşte. Totodată, însăşi raţiunea avea statut independent. În formă ideală aceasta era interpretată ca ceva distinct de lucrurile, pe care din exterior le observă şi le cercetează, nedeterminată de niciun fel de premise, în afară de însuşirile şi caracteristicile obiectelor cercetate. Acest sistem de idei epistemologice concordau cu reprezentările specfice despre obiectele cercetate. Ele erau concepute prioritar în calitate de sisteme mici, corespunzător acestui fapt era aplicată „reţeaua de categorii" care determina înţelegerea şi cunoaşterea naturii.

Amintim că sistemul mic se caracterizează printr-un număr relativ mic de elemente, de interacţiunile de forţă şi de legături strict determinate. Pentru însuşirea lor era suficient a presupune că însuşirile întregului sunt determinate absolut de stările şi însuşirile părţilor, a prezenta obiectul ca corp relativ stabil, iar procesul – ca mişcare a corpurilor în spaţiu cu scurgere a timpului, cauzalitatea fiind tratată în sensul lui P.Laplace. Sensurile corespunzătoare se evidenţiau în categoriile de „obiect", „proces", „parte", „întreg", „cauzalitate", „spaţiu", „timp" etc. care formau componenta ontologică a fundamentelor filosofice ale ştiinţelor naturii din sec. XVII-XVIII. Această matriţă categorială a asigurat succesul mecanicii şi a predeterminat reducerea la reprezentările ei a tuturor domeniilor de cercetare ştiinţifică.

Schimbările esenţiale în acest sistem de fundamente relativ integru şi stabil ale ştiinţelor naturii s-au produs la sfârşitul sec. XVIII – prima jumătate a sec. XIX. Acestea pot fi apreciate ca cea de-*a doua* revoluţie ştiinţifică globală, care a determinat trecerea la o nouă etapă a ştiinţelor naturii – *ştiinţa disciplinar organizată.* În această perioadă tabloul mecanic al lumii îşi pierde statutul general ştiinţific. În biologie, chimie şi în alte domenii de cunoştinţe se formează tablourile specifice ale realităţii, care nu sunt reduse la cel mecanic.

Totodată, are loc diferenţierea idealurilor şi normelor disciplinare de cercetare. De exemplu, în biologie şi geologie apar idealurile explicării evoluţioniste, în timp ce fizica continuă să-şi construiască cunoştinţele sale, făcând abstracţie de ideea dezvoltării. Însă, în cadrul ei, odată cu elaborarea teoriei câmpului, treptat se diminuează normele explicării mecaniciste dominante anterior. Toate aceste schimbări atingeau într-un mod imperativ nivelul al treilea de organizare a idealurilor şi normelor de cercetare, care exprimă specificul obiectelor cercetate. În ceea ce priveşte obiectivele de cunoaştere generală a ştiinţei clasice, ele încă se păstrează în perioada istorică dată.

În corespundere cu specificul organizării disciplinare a ştiinţei se modifică şi fundamentele filosofice ale acesteia. Acestea devin eterogene, includ un spectru destul de larg de sensuri ale acelor scheme categoriale de bază, în corespundere cu care sunt însuşite obiectele. În epistemologie este centrală problema raportului dintre diferite metode ale ştiinţelor, care devine fundamentul sintezei cunoştinţelor şi criteriul clasificării ştiinţelor. Înaintarea acesteia pe primul plan era legată de pierderea integrităţii tabloului ştiinţific al lumii anterior, la fel şi de apariţia specificului structurilor normative în diferite domenii de cercetare ştiinţifică. Căutarea căilor de unitate ale ştiinţei, diferenţierea şi integrarea cunoştinţelor se transformă în una dintre problemele fundamentale ale ştiinţei, păstrându-şi actualitatea pe întreg parcursul dezvoltării ulterioare a ştiinţei.

Prima şi a doua revoluţie globală în ştiinţele naturii s-au manifestat ca procese de formare şi dezvoltare a ştiinţei clasice şi a stilului ei de gândire. *A treia* revoluţie ştiinţifică globală a fost legată de transformarea acestui stil şi constituirea unui nou tip, *neclasic,* al ştiinţelor naturii. Aceasta cuprinde perioada de la sfârşitul sec. XIX până la mijlocul sec. XX. În această epocă are loc reacţia deosebită în lanţ a schimbărilor revoluţionare în diferite domenii de cunoştinţe: în fizică, în cosmologie, în chimie, în biologie. Apar cibernetica şi teoria sistemelor, care au avut un rol important în dezvoltarea tabloului contemporan ştiinţific al lumii.

În procesul acestor transformări revoluţionare s-au format idealuri şi norme ale ştiinţei neclasice. Ele se caracterizează prin refuzul de la ontologismul liniar şi înţelegerea adevărului relativ al teoriilor şi tabloului naturii, elaborat la o anumită etapă de dezvoltare a ştiinţelor naturii. În opoziţie cu idealul adevărului unic al teoriei, care „fotografiază" obiectele cercetate, se admite adevărul a câtorva descrieri teoretice concrete şi distincte ale uneia şi aceleiaşi realităţi, deoarece în fiecare din ele se poate conţine momentul de adevăr al cunoştinţelor.

Sunt conştientizate corelările dintre postulatele ontologice ale ştiinţei şi caracteristicile metodei, cu ajutorul căreia sunt însuşite obiectele. În legătură cu aceasta sunt acceptate aşa modalităţi de explicare şi descriere, care în formă evidentă conţin trimiteri la mijloacele şi procedeele activităţii de cunoaştere. Modelul cel mai evident al unei astfel de abordări sunt idealurile şi normele de explicare, de descriere şi de demonstrare a cunoştinţelor, care s-au afirmat în fizica cuantico-relativistă. Dacă în fizica clasică idealul explicării şi descrierii presupunea caracteristicile obiectului „în sine", fără a indica mijloacele ei de cercetare, atunci în fizica cuantico-relativistă în calitate de condiţie necesară a obiectivităţii explicării şi descrierii sunt înaintate cerinţele fixării clare a specificului mijloacelor de observaţie, care interacţionează cu obiectul. Se modifică idealurile şi normele de demonstraţie şi întemeiere a cunoştinţelor. Spre deosebire de modelele clasice, întemeierea teoriilor în fizica cuantico-relativistă presupunea explicarea bazei operaţionale incluse în sistemul de noţiuni (principiul observării), la fel şi clarificarea legăturilor dintre teoriile noi şi cele anterioare (principiul corespondenţei).

Noul sistem de idealuri şi norme de cunoaştere asigură lărgirea considerabilă a domeniului obiectelor cercetate, dezvăluie noi căi de însuşire a sistemelor complexe autoreglate. Spre deosebire de sistemele mici, astfel de obiecte sunt caracterizate de organizarea stratificată, prezenţa subsistemelor relativ autonome şi variabile, de interacţiunile stocastice şi elementele lor, de existenţa nivelului de conducere şi a legăturilor reversibile, care asigură integritatea sistemului.

Anume includerea unor astfel de obiecte în procesul de cercetare ştiinţifică a impus reformări radicale în tabloul realităţii domeniilor importante ale ştiinţelor naturii. Procesul integrării acestor tablouri şi dezvoltarea tabloului general ştiinţific al lumii s-a înfăptuit în baza reprezentărilor despre natură ca sistem dinamic complex. La aceasta a contribuit descoperirea specificului legilor micro-, macro- şi megacosmosului în fizică şi cosmologie, cercetarea intensivă a mecanismelor genetice în legătură strânsă cu studierea nivelurilor de organizare a vieţii organismelor, depistarea de către cibernetică a legilor generale de comandă şi a legăturilor reversibile. Astfel, s-au creat premise pentru formarea tabloului integral al naturii, în care este prezentă organizarea ierarhică a Universului ca unitate complexă dinamică. Tablourile realităţii, elaborate în cadrul diferitor ştiinţe, la etapa dată încă îşi mai păstrează independenţa, dar fiecare dintre ele participă la formarea reprezentărilor care mai apoi sunt incluse în tabloul general ştiinţific al lumii. Ultimul, la rândul său, este conceput nu ca un tablou exact şi definitiv al naturii, dar ca un sistem care se concretizează şi se dezvoltă în raport cu cunoştinţa adevărată despre lume. Toate aceste schimbări radicale în reprezentările despre lume şi în procedeele de cercetare ale ei sunt însoţite de formarea noilor fundamente filosofice ale ştiinţei.

Ideea modificării istorice a cunoştinţelor ştiinţifice, a adevărului relativ, a principiilor ontologice elaborate în ştiinţă se raportează la noile reprezentări despre activitatea subiectului cunoaşterii. Aceasta este concepută deja nu separat de lumea cercetată, dar ca ceva ce se găseşte în interior, determinată de ea. Apare înţelegerea circumstanţei că răspunsurile naturii la întrebările noastre sunt determinate nu doar de structura însăşi a naturii, dar şi de modul nostru de înaintare a întrebărilor, care depinde de dezvoltarea istorică a metodelor şi mijloacelor de cunoaştere. În aceste condiții se constituie o nouă înţelegere a categoriilor de *adevăr, obiectivitate, fapt, teorie, explicaţie* etc.

S-a modificat radical şi „subsistemul ontologic" al fundamentelor filosofice ale ştiinţei. Dezvoltarea fizicii cuantico-relativiste, a biologiei şi ciberneticii a fost legată de includerea noilor sensuri în categoria de *parte* şi *întreg, cauzalitate* şi *necesitate, lucru, proces, stare* etc. În principiu, poate fi arătat că această „reţea categorială" a introdus o nouă imagine a obiectului conceput ca sistem complex. Reprezentarea despre raportul dintre parte şi întreg aplicat la astfel de sisteme include ideile despre nereducerea stării întregului la suma stărilor părţilor lui.

Un rol important la descrierea dinamicii sistemului au categoriile de întâmplare, posibilitate potenţială şi reală. Cauzalitatea nu poate fi redusă numai la formularea laplasiană – apare noţiunea de „cauzalitate probabilă", care lărgeşte sensul înţelesului tradiţional al categoriei date. Un conţinut nou este înscris în categoria de obiect: acesta este deja conceput nu ca lucru identic cu sine, dar ca proces, care reproduce unele stări stabile şi schimbătoare în rândul altor caracteristici.

Toate reformele descrise ale fundamentelor ştiinţei, care caracterizează revoluţiile globale în ştiinţele naturii, au fost legate nu doar de expansiunea lor asupra noilor domenii de obiecte şi depistarea noilor tipuri de obiecte, dar şi de schimbările locului şi funcţiilor ştiinţei în viaţa socială.

Fundamentele ştiinţelor naturii în epoca constituirii acestora (prima revoluţie) s-au format în contextul concepţiilor raţionale ale revoluţiilor sociale, formarea unei noi înţelegeri (în comparaţie cu Evul Mediu) a

raportului omului faţă de natură, a noilor reprezentări despre menirea cunoaşterii, adevărului cunoştinţelor etc. Constituirea fundamentelor ştiinţelor naturii disciplinare de la sfârşitul sec. XVIII – prima jumătate a sec. XIX a avut loc pe fonul măririi rapide a rolului de aplicare în producere a ştiinţei, transformarea cunoştinţelor ştiinţifice în produs specific, care are valoare de marfă şi care poate aduce plusvaloare. În această perioadă se constituie sistemul ştiinţelor aplicate şi tehnico-inginereşti ca mijlocitoare dintre cunoştinţele fundamentale şi producere. Diferite domenii ale activităţii ştiinţifice se specializează, se formează în conformitate cu această specializare a comunităţii ştiinţifice.

Trecerea de la ştiinţele clasice ale naturii la cele neclasice a fost pregătită de schimbările structurii producerii spirituale în cultura europeană de la sfârşitul sec. XIX – începutul sec. XX., de criza obiectivelor conceptuale ale raţionalităţii clasice, de formarea în diferite domenii ale culturii spirituale a noii înţelegeri a raţionalităţii, când conştiinţa, care cunoaşte şi străpunge realitatea, permanent se întâlneşte cu situaţia cufundării sale în această realitate, concepând dependenţa sa de împrejurările sociale, care în multe privinţe determină obiectivele cunoaşterii, orientările ei valorice.

În a doua jumătate a sec. XX – începutul sec. XXI se produc schimbări noi radicale ale fundamentelor ştiinţei. Aceste modificări pot fi caracterizate ca cea de-a *patra* revoluţie globală ştiinţifică, în rezultatul căreia apare noua ştiinţă, *postneclasică.* Aplicarea intensivă a cunoştinţelor ştiinţifice în toate domeniile vieţii sociale, revoluţia mijloacelor de păstrare şi obţinere a cunoştinţelor modifică caracterul activităţii ştiinţifice. De rând cu cercetările disciplinare în prim plan tot mai mult sunt înaintate formele activităţii ştiinţifice interdisciplinare, care sunt orientate problematic. Dacă ştiinţa clasică era orientată spre înţelegerea fragmentelor realităţii tot mai înguste, izolate, care erau interpretate în calitate de obiect al unei sau altei discipline ştiinţifice, atunci specificul ştiinţei de la sfârşitul sec. XX – începutul sec. XXI este determinat de programele de cercetare complexe, la care participă specialişti din diferite domenii de cunoştinţe. Organizarea unor aşa cercetări în multe privinţe depinde de determinarea direcţiilor prioritare, de finanţarea lor, de pregătirea cadrelor etc. În procesul de determinare a priorităţilor ştiinţifice de cercetare, de rând cu scopurile nemijlocite de cunoaştere, un rol tot mai mare au scopurile cu caracter economic şi social-politic.

Realizarea programelor complexe provoacă o situaţie specifică de unificare într-un sistem unic de activitate a cercetărilor teoretice şi experimentale, a cunoştinţelor aplicate şi fundamentale, intensificarea legăturilor directe şi indirecte dintre ele. În rezultatul acestora are loc intensificarea proceselor de interacţiune a principiilor şi reprezentărilor tablourilor realităţii, care se formează în diferite ştiinţe. Tot mai des modificările acestor tablouri se produc nu atât sub influenţa factorilor interni disciplinari, cât sub influenţa „altoirii paradigmale" a ideilor translate din alte ştiinţe. În acest proces se pierd treptat liniile de demarcaţie dintre tablourile realităţii, care determină viziunea asupra obiectului unei sau altei ştiinţe. Ele devin interdependente şi se prezintă în calitate de fragmente ale tabloului integru general ştiinţific al lumii.

Dezvoltarea ştiinţei postneclasice este influenţată nu doar de succesele ştiinţelor fundamentale, dar şi de rezultatele cercetărilor interdisciplinare aplicate. În legătură cu aceasta amintim că ideile sinergeticii au provocat schimbări în sistemul de cercetare, care au dezvăluit efectele de trecere şi formare a structurilor disipative.

În cercetările interdisciplinare ştiinţa, ca regulă, se întâlneşte cu aşa obiecte sistemice complexe, care în disciplinele separate deseori sunt cercetate numai fragmentar, de aceea efectele caracterului lor sistemic poate să nu fie depistate în abordările disciplinare înguste, dar sunt dezvăluite în sinteza obiectivelor fundamentale şi aplicate în cercetările orientate problematic. În calitate de obiect al cercetărilor interdisciplinare contemporane tot mai des sunt incluse sisteme unicale, care se caracterizează prin autodezvoltare. Aşa tipuri de obiecte treptat definesc şi caracterul domeniilor de cercetare ale ştiinţelor principale fundamentale, determinând trăsăturile ştiinţei contemporane postneclasice.

Sistemele care se dezvoltă pe parcursul istoriei prezintă în sine un tip de obiecte complexe chiar şi în comparaţie cu sistemele autoreglate. Ultimele se prezintă ca stare specifică a dinamicii obiectului istoric, ca treaptă stabilă a evoluţiei. Însăşi evoluţia istorică se caracterizează prin trecerea de la un sistem relativ stabil la alt sistem, care are o nouă organizare a elementelor şi se caracterizează prin autoreglare. Formarea fiecărui nou nivel al sistemului este însoţit de trecerea prin stările nestabile (punctele de bifurcaţie), în aceste momente acţiunile întâmplătoare nu prea mari pot duce la apariţia noilor structuri. Activitatea de cercetare a acestor sisteme impune o strategie principial nouă. Sistemele autodezvoltate se caracterizează prin efecte cooperative, prin ireversibilitate principială a proceselor. Interacţiunea acestora cu omul se produce într-un

mod specific, în care acţiunea omului nu se prezintă ca ceva exterior, dar ca ceva ce se include în sistem, modificând de fiecare dată câmpul stărilor sale posibile. Incluzându-se în aceste interacţiuni, omul deja are de-a face nu cu obiecte şi însuşiri stricte, dar cu „constelaţiile posibilităţilor" specifice. În faţa sa în procesul activităţii apare de fiecare dată problema alegerii unei direcţii de dezvoltare din multiplele căi posibile de dezvoltare a sistemului. Totodată, însăşi această alegere este ireversibilă şi de cele mai dese ori nu poate fi calculată exact.

În ştiinţele naturii, primele ştiinţe fundamentale, care s-au ciocnit cu necesitatea de a lua în considerare specificul sistemelor în dezvoltare, au fost biologia, astronomia şi ştiinţele despre Pământ. În ele s-a format tabloul realităţii, care includea ideea istoricismului şi a reprezentărilor despre obiectele unicale în dezvoltare. În ultimele decenii ale sec. XX în această direcţie a păşit fizica. Reprezentările despre evoluţia istorică a obiectelor fizice treptat sunt incluse în tabloul realităţii fizice, pe de o parte, prin dezvoltarea cosmologiei contemporane, pe de altă parte – datorită elaborării ideii termodinamicii proceseleor neechilibre şi a sinergeticii.

Anume ideile evoluţiei şi istorismului devin temelia acelei sinteze a tablourilor realităţii, elaborate de ştiinţele fundamentale, care le unifică într-un tablou unic de dezvoltare istorică a naturii şi a omului.

Orientarea ştiinţei contemporane spre cercetarea sistemelor complexe în dezvoltare modifică esenţial idealurile şi normele activităţii de cercetare. Istoricitatea obiectului sistemic complex şi variabilitatea comportamentului acestuia presupun aplicarea pe larg a modalităţilor specifice de descriere şi predicţie a stărilor acestuia – construcţia scenariilor direcţiilor de dezvoltare a sistemului în punctele de bifurcaţie. Cu idealul de construcţie a teoriei ca sistem axiomatico-deductiv tot mai mult concurează descrierile teoretice, bazate pe aplicarea metodei aproximaţiei, scheme teoretice, care utilizează programe computeriale etc. În ştiinţele naturii se întroduce mai pregnant idealul reconstrucţiei istorice, care se prezintă ca tip specific de cunoştinţă teoretică, anterior aplicat prioritar în ştiinţele umanistice.

Modele ale reconstrucţiei istorice pot fi depistate nu doar în cadrul disciplinelor care tradiţional cercetau obiecte în evoluţie (biologia, geologia), dar şi în cosmologia şi astrofizica contemporană, care descriu dezvoltarea Metagalacticii. Acestea pot fi apreciate ca reconstrucţii istorice, cu ajutorul cărora sunt reproduse etapele principale de evoluţie ale acestui obiect unical.

Sunt modificate reprezentările despre strategiile cercetării empirice. Idealul reproducerii experienţei aplicat la sistemele în dezvoltare trebuie înţeles într-un sens specific. Dacă aceste sisteme sunt tipologizate, adică dacă putem experimenta cu multiple modele, fiecare dintre care poate fi evidenţiat în calitate de aceeaşi stare incipientă, atunci experienţa va avea unul şi acelaşi rezultat, evidenţiind direcţiile probabile de dezvoltare a sistemului.

Însă, în afară de sisteme în dezvoltare, care formează anumite clase de obiecte, există şi sisteme unicale în dezvoltare istorică. Experienţa, bazată pe interacţiunile energetice şi de forţă cu un astfel de sistem, în principiu, nu va permite reproducerea lui în una şi aceeaşi stare incipientă. Însuşi actul de „pregătire" incipientă a acestei stări modifică sistemul, direcţionându-l într-o albie nouă de dezvoltare, iar ireversibilitatea proceselor de dezvoltare nu permit să recreăm iarăşi starea originală. De aceea, pentru sistemele unicale în dezvoltare se impune o strategie specifică a cercetării experimentale. Analiza lor empirică se înfăptuieşte de cele mai dese ori prin metoda experienţei de calcul computerizat, ceea ce permite dezvăluirea multiplicităţii structurilor posibile, care sunt capabile să le creeze.

Printre sistemele în dezvoltare istorică ale ştiinţei contemporane un loc deosebit ocupă complexităţile naturale, în care în calitate de componentă este inclus însuşi omul. Exemple de astfel de complexităţi pot fi obiectele medico-biologice, efectele ecologice, care includ biosfera în genere (ecologia globală), obiectele biotehnologiilor (în primul rând ingineria genetică), sistemele „om-maşină".

La cercetarea unor astfel de obiecte, căutarea adevărului este legată de determinarea strategiei direcţiilor posibile de transformare a unui aşa obiect, ceea ce pune în abordare valorile umanistice. Cu astfel de sisteme nu pot fi liber înfăptuite experienţe. În procesul cercetării şi însuşirii lor practice un rol deosebit au interdicţiile unor strategii, care potenţial conţin în sine consecinţe catastrofale.

În legătură cu aceasta are loc modificarea idealului de cercetare neutră. Explicarea obiectivă, adevărată şi descrierea aplicată a obiectelor „cu dimensiuni umane" nu doar că admite, dar şi presupune includerea factorilor axiologici în componenţa tezelor de explicare. Apare necesitatea explicării legăturilor fundamentale valorice din interiorul ştiinţei (căutarea adevărului, creşterea cunoştinţelor) cu valorile exterioare ştiinţei,

care au caracter general social. În cadrul cercetărilor contemporane această explicaţie se înfăptuieşte prin expertiza socială. Cu toate acestea, în cadrul activităţii de cercetare cu astfel de obiecte, cercetărorul trebuie să rezolve un şir de probleme cu caracter etic, care determină hotarele posibilei intervenţii în obiect. Etica interioară a ştiinţei, care stimulează căutarea adevărului şi orientarea spre creştere a noii cunoştinţe, permanent se raportează în aceste condiţii la principiile general umanistice şi valori. Dezvoltarea tuturor acestor noi obiective şi reprezentări metodologice despre obiectele de cercetare contribuie la modernizarea esenţială a fundamentelor filosofice ale ştiinţei.

Cunoaşterea ştiinţifică este concepută în contextul condiţiilor sociale ale existenţei sale şi ale consecinţelor sociale ca parte specifică a vieţii sociale, determinată la fiecare etapă de dezvoltare de starea generală a culturii, de orientările valorice şi de obiectivele conceptuale. Este conştientizată variabilitatea istorică nu doar a postulatelor ontologice, dar şi a idealurilor şi normelor de cunoaştere. Corespunzător sunt dezvoltate şi îmbogăţite semnificaţiile categoriilor ca *teorie, metodă, fapt, întemeiere, explicaţie* etc.

În componenta ontologică a fundamentelor filosofice ale ştiinţei începe să domine „matriţa categorială", care asigură înţelegerea şi cunoaşterea obiectelor în dezvoltare. Apar noi semnificaţii ale categoriilor de spaţiu, timp (evidenţa timpului istoric al sistemului, ierarhia formelor spaţio-temporale), a categoriilor de posibilitate şi realitate, a categoriei de determinare (istoria anterioară determină reacționarea sistemului la acţiunile exterioare) etc.

Transformările științei și constituirea tipurilor de raționalitate științifică

Etapele de dezvoltare istorică a ştiinţei pot fi caracterizate ca trepte de constituire a trei tipuri istorice ale raţionalităţii istorice, care au apărut în istoria civilizaţiei tehnogene. Acestea sunt *raţionalitatea clasică* (corespunzătoare ştiinţei clasice în două poziţii ale ei – disciplinară şi organizat disciplinară); *raţionalitatea neclasică* (corespunzătoare ştiinţei neclasice) şi *raţionalitatea postneclasică.* Între ele există legături care asigură continuitatea, deoarece apariţia fiecărui tip nou de raţionalitate nu exclude pe cel anterior, dar numai îi reduce domeniul de acţiune, determinând aplicarea acestuia la anumite tipuri de probleme şi obiective.

Fiecare etapă este caracterizată de o stare specifică a activităţii ştiinţifice, orientată spre creşterea constantă a cunoştinţelor obiectiv-adevărate. Dacă ne-am imagina schematic această activitate ca raport alcătuit din „subiect-mijloace-obiect" (incluzând în semnificaţia subiectului structurile valorice ale activităţii, cunoştinţele şi deprinderile de aplicare a metodelor şi mijloacelor), atunci etapele descrise de dezvoltare a ştiinţei se prezintă în calitate de tipuri diferite ale raţionalităţii ştiinţifice, care se caracterizează prin profunzimea reflecţiei în raport cu însăşi activitatea ştiinţifică.

Tipul clasic al raţionalităţii ştiinţifice îşi centrează acţiunea asupra obiectelor, tinde în explicarea şi descrierea teoretică să elimine tot ce se referă la subiect, la mijloacele şi operaţiile activităţii sale. O astfel de eliminare este concepută ca şi o condiţie necesară de obţinere a cunoştinţei obiectiv-adevărate despre lume. Scopul şi valorile ştiinţei care determină strategia cercetării şi modalităţile de fragmentare a lumii, la etapa dată, ca şi la celelalte, sunt determinate de obiectivele conceptuale care domină în cultură şi de orientările valorice din societate. Însă, ştiinţa clasică nu conştientizează aceste determinări.

Tipul neclasic al raţionalităţii ştiinţifice pune în evidenţă legăturile dintre cunoştinţele despre obiect şi caracterul mijloacelor şi operaţiilor activităţii. Legăturile dintre valorile sociale şi scopurile ştiinţei la fel nu constituie obiect al reflecţiei ştiinţifice, cu toate că implicit acestea determină caracterul cunoştinţelor.

Tipul postneclasic al raţionalităţii ştiinţifice îşi lărgeşte câmpul reflecţiei asupra activităţii. Acesta ia în considerare legăturile cunoştinţelor obţinute despre obiect nu doar cu specificul mijloacelor şi operaţiilor activităţii, dar şi cu structurile valorice. Totodată, se explică legătura scopurilor interne ale ştiinţei cu cele externe, cu valorile şi scopurile sociale.

Fiecare tip nou al raţionalităţii ştiinţifice se caracterizează prin fundamentele ştiinţei distincte caracteristice lui, care permit a evidenţia şi a cerceta tipurile obiectelor sistemice corespunzătoare (simple, complexe, sisteme autodezvoltate). Apariţia noului tip de raţionalitate şi a noii imagini a ştiinţei nu trebuie înţeleasă într-un mod simplist în sensul că fiecare etapă nouă duce la dispariţia completă a reprezentărilor şi obiectivelor metodologice ale etapei anterioare. Dimpotrivă, între ele există continuitate. Ştiinţa neclasică nu a înlăturat raţionalitatea clasică, dar numai a redus domeniul acţiunii sale. La rezolvarea unui şir de probleme reprezentările neclasice despre lume şi cunoaştere se pot dovedi suficiente şi cercetătorul se poate orienta după modelele tradiţionale clasice. La fel, constituirea ştiinţei postneclasice nu duce la înlăturarea tuturor repre-

zentărilor şi obiectivelor cunoaşterii cercetărilor neclasice şi clasice. Ele vor fi folosite în unele situaţii de cunoaştere, dar îşi vor pierde statutul dominant ce determină starea ştiinţei.

Concluzii

Atunci când ştiinţa contemporană a plasat în prim-planul cercetării sale sistemele în dezvoltare, unicale, în cadrul cărora în calitate de componentă specifică este inclus omul, cerinţa explicării valorice nu vine în contradicţie cu directiva tradiţională de obţinere a cunoştinţelor obiective despre lume, dar se impune în calitate de premisă a realizării acestui obiectiv. Sunt toate temeiurile de a presupune că pe parcursul dezvoltării ştiinţei contemporane aceste procese se vor intensifica. Civilizaţia tehnogenă se orientează spre o direcţie deosebită a progresului, în care orientările umanistice devin esenţiale în determinarea strategiei cercetărilor ştiinţifice.

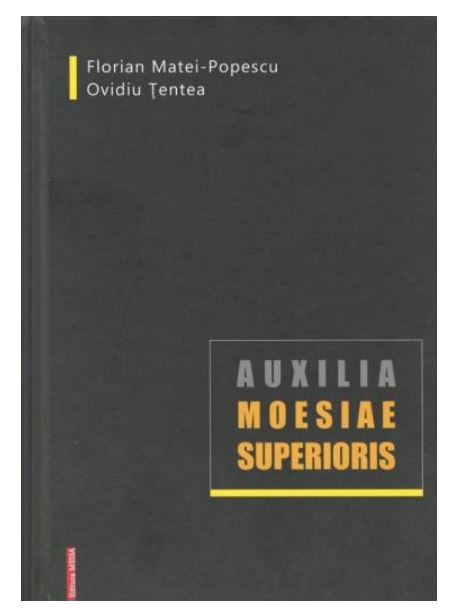
Referințe:

1. BARROW. *Originea Universului*. București: Humanitas, 1994.
2. BRYAN, A., BUNCH, H. *Istoria descoperirilor științifice.* București: Orizonturi, 1988.
3. BOHR, N. *Asupra noțiunilor de cauzalitate și complementaritate.* Iași: Polirom, 1995.
4. BOHR, N. *Epistemologie.* București: Editura Politică, 2001.
5. BOHR, N. *Corespondența științifică*. București: Editura Politică, 1992.
6. BOHR, N. *Fizica atomică.* București: Editura Politică, 1999.
7. EINSTEIN, A. *Fizica și realitatea.* București: Editura Științifică, 2001.
8. HUSSERL, E. *Criza umanitpății europene și filosofia.* București: Paideea, 1998.
9. POPESCU, M. *Descoperiri științifice: legendă și adevăr*. Chișinău: Știința, 1992.

Date despre autor:
Ecaterina LOZOVANU, doctor, conferențiar universitar, Universitatea Tehnică din Moldova.
E-mail: ecaterina.lozovanu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5722-1600

Prezentat la 17.09.2019

***Florian Matei-Popescu, Ovidiu Țentea*. AUXILIA MOESIAE SUPERIORIS** (*Trupele auxiliare ale Moesiei Superior*). Cluj-Napoca: Mega, 2018.

În anul 2018, sub egida Muzeului Național de Istorie a României și a Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan", în cadrul seriei „The Centre for roman studies" a văzut lumina tiparului, în limba engleză, volumul semnat de cercetătorii Florian Matei-Popescu și Ovidiu Țentea „Auxilia Moesiae Superioris". Originea cercetării respective se regăsește într-un proiect derulat în a doua jumătate a deceniului trecut, finanțat de ANCS, și anume – STRATEG. Proeictul s-a materializat prin varia cercetari, publicații și întruniri științifice, la una dintre care a avut onoarea să participe cu o comunicare și subsemnatul [Matveev 2008, 16].

Paginile volumului cuprind Introducere, Repertoriul unităților, Concluzii, Inscripțiile auxiliilor Moesiei Superior, Tabele, Abrevieri, Referințe și Planșe.

Introducerea volumului, foarte generoasă (p.7-18) și informativă, include câteva compartimente, și anume: *Stadiul cercetărilor* privnd trupele auxiliare în limitele provinciei Moesia Superior care pornesc de la primele texte semnate de C.Cichorius la limita secolelor XIX-XX, urmate de studiile fundamentale semnate de G.L. Cheesman (1914), W.Wagner (1938) sau K.Kraft (1951) în prima jumătate a secolului XX, iar din cea de-a doua nu puteau lipsi evocările publicațiilor lui J.Benes (1970, 1978), P.A. Holder (1980, 2003, 2006), J.E.H. Spaul (1994, 2000), K. Strobel (1984, 1986, 1988, 1989) și alții. Istoriografia românească completează reușit cercetarea problemei trupelor auxiliare prin contribuțiile lui V.Cristescu (1937), I.I. Rusu (1972), D.Tudor (1978), D.Benea (1983, 2016), C.C. Petolescu (1995, 1996, 1997, 2002), N.Gudea (1997, 2001, 2005), E.Nemeth (2005, 2006, 2007), I.Piso (2006), dar și mai multe contribuții semnate de autorii volumului; Textul Introducerii este continuat de o *Scurtă istorie a Moesiei Superior*, fiind enunțată evoluția frontierelor provinciei, condițiile formării, legiunile care au contribuit la cucerirea noii provincii și au staționat în limitele sale (VII Claudia, V Macedonica, I Italica etc.), unele personalități mai importante, precum primul gubernator atestat L. Funisulanus Vettonianus, bine cunoscuții Cornelius Fuscus sau Tettius Iulianus etc. După care urmează compartimentele *Districul minier, Orașe* și *Limes, armată, cetărți și forturi.* Fiind enunțate colonia Flavia Scupinorum (azi Skopje), colona Flavia Felix D(ardanorum) fondate de veteranii legiunilor VII Claudia și V Macedonica către începutul dinastiei Flaviilor, urmate de Ulpia Ratiaria pe timpul lui Traian etc. Pe langă colonii, ierarhia urbelor Moesia Superior cuprindea mai multe municipii fondate în diferite perioade ale prezenței romanilor în regiune (Singidunum, Viminacium, Ulpianum, Naissus etc.). Impunerea și menținerea romanilor la Dunăre s-a facut în primul rând datorită legiunilor, dintre care pe teritoriul Moesiei Superior, în diferite perioade, autorii evidențiază: IV Scytihca, V Macedonica, VIII Augusta, I Italica, III Gallica, VII Claudia, IV Flavia Felix, fără însă a minimaliza rolul trupelor auxiliare, cercetarea căruia a fost scopul lucrării prezentate.

Introducerea este urmată de o ***Trecere în revistă a trupelor auxiliare*** separate în două categorii: *Alae* și *Cohortes*, pe paginile dedicate celor din urmă regăsindu-se și câte o unitate de *pedites singuares, equites* și două *numerus*. Din prima categorie, autorii studiului scot în evidență șapte unități, iar din cea de-a două – 46. Cele 1-3 pagini dedicate fiecărei dintre cele 53 de trupe de auxiliari identificate pe teritoriul Moesiei Superior cuprind o istorie succintă a unității reflectată în izvoare (surse narative, inscripții, diplome ale veteranilor, ștampile tegulare etc.) care atestă și confirmă prezența lor în provincie. Spre exemplu, *Ala II Pannoniorum (veterana)* formată în perioada împăratului Augustus a fost cantonată în Moesia Superior în perioada lui Domitian, fapt confirmat de diplomele militare datate cu anii 94, 100 și 103/105, dar și inscripția fragmentară de la Madytis. Descrierea izvoristică este însoțită și de reflecții istoriografice privind problema dislocării unității în regiunea dunăreană și implicarea în războaiele cu dacii. Istoria unității fiind urmărită până la mijlocul

secolului II p. Chr. La fel de bine documentat se prezintă și cel de-al doilea grup de unități – *cohortele.* Spre exepmplu, *Cohors VI Thracum veterana equitata,* în prima jumătate a secoluui I făcea parte din trupele provinciei Germania, fiind cantonată la Mainz, și care probabil, a fost implicată în cucerirea Britanniei în perioada lui Nero, fiind recantonată în Albion. Izvoarele amintesc la un moment dat două cohorte cu același nume, una dintre care a fost transferată din Germania în Pannonia, pe timpul lui Domițian în anii 84-85, de unde va ajunge în Moesia Superior între anii 96-100 pe finalul războiului cu suebii și sarmații, fapt confirmat de o inscripție pe o phaleră descoperită la Diana (Karatash). Unitatea, ca și multe altele, va fi implicată în războaiele cu dacii, numele ei fiind identificat pe ștampilele de pe tegulae de la Porolissum, Romita, Românași etc. – locuri de cantonament al unității în perioada de timp de la Traian la Hardrian.

Concluziile (p.79-83) vin să confirme prin sinteză înalta ținută a componentei izvoristice și analitice de care au dat dovadă autorii pe paginile radiografiei trupelor de auxiliari. Sunt identificate sursele de transfer al trupelor în regiunea Dunării de Jos, și anume provinciile: Britannia, Germania, Ponthus et Bithynia, Pannonia, pe parcursul următoarelor decenii transferurile de trupe auxiliare fiind foarte active şi cuprinzând mari arealuri teritoriale, apogeul căruia corespunzând perioadei războaielor ce dacii. Izvoarele scrise denotă cu lux de amănute că după încheierea războaielor cu dacii aşezarea de durată într-un anume loc a trupelor nu s-a produs, fapt ce confirmă odată în plus politica de neadmitere a sedentarizării militarilor, fenomen ce va demara în a două jumătate a secolului III p. Chr. pe fondalul crizei Imperiului și va produce o acutizare a conflictelor interne între pretendenți în perioada pre și post Constantin cel Mare. Importante sunt și dovezile aduse întru identificarea transferurilor de trupe, în contextul războiaelor cu sarmații (iazygii, roxolanii etc.) și marcomanii, între provinciile vecine Moesia Superior și Dacia cu diviziunile sale ulterioare, în special Dacia Porolissensis, documentate pe varia descoperiri mai vechi și mai noi de inscripții, atât de pe teritoriul actual al României, cât și din alte regiuni ale Imperiului Roman.

Rolul important al surselor scrise la istoria trupelor auxiliare ale provinciei Moesia Superior şi a celor învecinate este scos în evidență prin următorul compartiment al volumului, și anume: ***Inscriptiones auxiliae Moesiae superioris***. El cuprinde repertoriul inscripțiilor compartimentat pe unități militare, repetând structura părții de bază a volumului. Structura repertoriului include locul descopririi inscripției, locul publicației și textul propriu-zis al inscripției. Dacă să revenim la cele două unități selectate pentru descrierea compartmetului anterior – *Ala II Pannoniorum (veterana)* și *Cohors VI Thracum veterana equitata,* vom regăsi inscripții descoperite la Sirmium, Ratiaria, Philippi, Ostrov și Apulum – pentru prima, și la Diana și Mogontiacum – pentru a doua unitate.

Compartimentul al cincilea al volumului înmănunchiază șapte ***Tabele***, și anume: unitație auxiliare al Moesiei Superior atestate de diplome militare, unitație auxiliare al Moesiei Superior și expediția lui Traian în Dacia, unitație auxiliare al Moesiei Superior transferate în Dacia, unitație auxiliare ale Daciei atestate de diplome militare, unitație auxiliare ale Daciei Superior atestate de diplome militare, unitație auxiliare ale Daciei Inferior atestate de diplome militare, unitație auxiliare ale Daciei Porolissensis atestate de diplome militare.

Volumul se încheie cu ***Lista abrevierilor***, ***Bibliografie*** și ***Planșe***, cele din urmă cuprinzând trei hărți ale provinciilor Moesia Superior, Moesia Inferior și Dacia, pe care sunt plasate frontierele statului roman în acest sector al Imperiului, cele mai importante castre, forturi, orașe și drumuri.

Lucrarea se prezintă drept un studiu enciclopedic, fundamentat pe varia surse istorice, deosebit de valoros pentru cercetătorii preocupați nu doar de evoluția unităților auxiliare ale armatei romane, dar și pentru toți cei care studiază evenimentele militaro-politice în primele secole creştine în Dacia şi la Dunărea de Jos. Nu mai puțin importante se prezintă restabilirea istoricului permutărilor unităților de auxiliari în diferite provincii romane, fapt care enunță, pe de o parte, schimbarea de priorități ale conducerii Imperiului la diferite epoci istorice, iar, pe de alta, politica de comportament cu unitățile militare, care în orice moment, pe fondal de schimbare a împăraților, războiae civile puteau deveni adverse celor care dețineau puterea în Roma.

Bibliografie:
Matveev 2008: S. Matveev. Amforele de tip Shelov C de pe teritoriul actual al Republicii Moldova. În: *Colocviu „Limes şi barbaricum: descoperiri romane din vecinătatea Daciei şi a Moesiei”*, 22-24 octombrie 2008. (Târgovişte 2008) 16.
Matei-Popescu, Țentea 2018: Fl. Matei-Popescu, Ovidiu Țentea. *Auxilia Moesiae Superioris.* Cluj-Napoca, 2018.

Sergiu Matveev, *doctor, conferențiar universitar,*
Universitatea de Stat din Moldova